

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ANALYTICAL STUDY OF THE CONSUMPTION OF FOUR
REQUISITES TO SUPPORT DHAMMA REALISATION
IN THERAVADA BUDDHISM

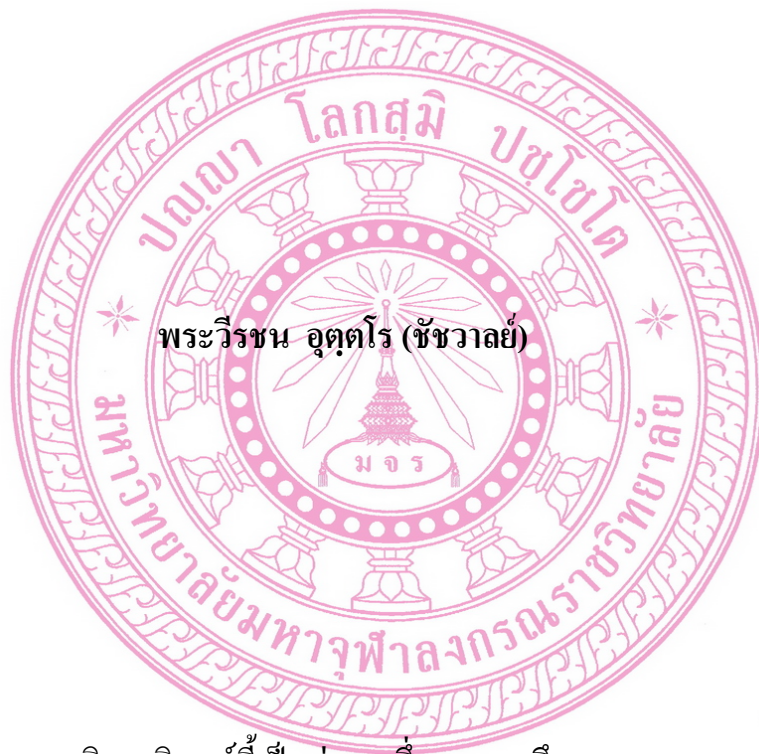

พระวิรัช อุตุโร (ชัชวาลย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระวีรชน อุตฺตโร (ชัชวาลย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**ANALYTICAL STUDY OF THE CONSUMPTION OF FOUR
REQUISITES TO SUPPORT DHAMMA REALISATION
IN THERAVADA BUDDHISM**

Phra Veerachon Uttaro (Chatchawan)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for The Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

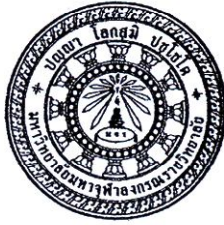
Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2012

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพานใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานันต์, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ฉันทชัย ประธานกรรมการ

(พระมหาดนัยพัชร คมกิตฺติโย, ดร.)

(พระเมธีสุตาภรณ์, ดร.)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์)

(ดร. เสรี ศรีงาม)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบูรณ์ ตันยะ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระเมธีสุตาภรณ์, ดร. ประธานกรรมการ

ดร. เสรี ศรีงาม กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบูรณ์ ตันยะ กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระวีรชน อุดตโร)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุน
การบรรลุนิพพาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระวีระชน อุตตโร (ชัชวาลย์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธีสุตตารักษ์, ดร. ป.ธ.๕, พ.ม., M.A., Ph.D.

: ดร.เสรี ศรีงาม, ป.ธ. ๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ ตันยะ, กศ.บ., กศ.ม., กศ.ด.

วันสำเร็จการศึกษา : ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔ และการบริโภคปัจจัย ๔ สามารถสนับสนุนให้เกิดการบรรลุนิพพาน โดยเป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า การบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนา คือ การใช้สอยผ้าจีวรกิน ดื่ม อาหารบิณฑบาต ใช้สอยที่อาศัยเสนาสนะ และใช้ยารักษาโรค ตามหลักธรรมวินัย เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อสนองกิเลสตัณหาความอยาก จึงเป็นไปอย่างสันโดษ ไม่ฟุ้งเฟ้อ

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ทรงอนุญาตไตรจีวรและผ้าอื่นๆ เท่าที่จำเป็นสำหรับนุ่งห่มปกปิดร่างกาย ทรงบัญญัติการบิณฑบาตและข้อวัตรเกี่ยวกับการบริโภคอย่างผู้มีมารยาทที่ดีในสังคม ทรงอนุญาตเสนาสนะที่สงบสงัดบนพื้นฐานที่มักน้อยสันโดษรบกวนผู้อื่นน้อยและใช้ประโยชน์ได้สูงสุด และทรงอนุญาตคิลานเภสัชเฉพาะที่จำเป็นแก่การรักษาโรคที่เกิดขึ้นเท่านั้น

การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนา ได้แก่ เมื่อรับปัจจัย ๔ มา ก็พิจารณาโดยความเป็นธาตุเท่านั้น ขณะบริโภคใช้สอยก็พิจารณาใช้สอยอย่างมีสติรู้คุณค่าแท้ของปัจจัยนั้นๆ และเมื่อใช้สอยแล้วก็พิจารณาถึงความจำเป็นที่ต้องบริโภคใช้สอย เพื่อไม่ให้เกิดความประมาทในกาลทั้ง ๓ นอกจากนี้ยังมีวิธีการปฏิบัติที่เป็น

Thesis title : Analytical Study of the Consumption of Four Requisites to Support Dhamma Realisation in Theravada Buddhism

Researcher : PhraVeerachon Uttaro (Chatchawan)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: PhraMedhisutabhorn, Pali IX, Cer.Dep.Ed., M.A., Ph.D.

: Dr. Sareesri-ngam, Pali IV, M.A., Ph.D.

: Assist. Prof. Dr.Somboon Tanya, B.Ed., M.Ed., Ed.D.

Date of Graduation : 6 February 2013

Abstract

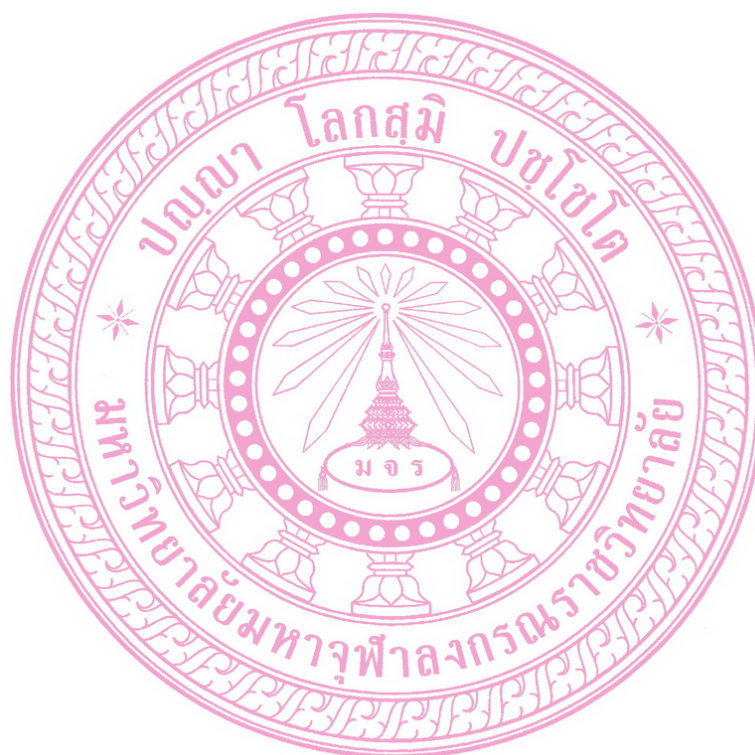
The objective of this thesis was to study the consumption of four factors in Theravada Buddhism, the provisions of the consumption of four factors, and the consumption of four factors to support the realization of Dhamma by the analytical study of the documentary research.

This study is found that four factors in Theravada Buddhism refer to food, clothes, dwelling, and medicine, based on Buddhist monastic disciplines, necessary to meet the basic needs and contentment of a sublime life, and not to satisfy the craving defilements and extravagant life.

Provisions related to the consumption of the four factors as listed in Vinayapitaka include the allowance of three yellow robes and other clothes fabrics necessary to cover the human body, the allowance of food or alms, the allowance of ethical principles for good manners and moral conduct in society, the allowance of proper dwelling for quiet and peaceful solitude on a modest, less noise, and most beneficial basis, and the allowance of medicine necessary for the treatment of immediate diseases.

Consumption of the four factors or requisites to support the realization of Dhamma in Buddhism refers to the consumption of those factors with conscious mind, considering them as just elements, understanding their values and necessities, without being careless in three dimensions of time: past, present, and future. In addition, there are certain principles and practices in Dutangkawatra involving limiting or eradicating defilements, on the consumption of clothes,

food or alms, and proper dwelling, that is, the consumption of food or alms should observe the Principle of Moderation or Bhocanemattanyuta by choosing proper diet and being conscious of what is being consumed, the consumption of dwelling should be based on quietness and solitude, and the consumption of medicine should be accompanied by the use of Dhamma as medicine, in order to support or facilitate the realization of Dhamma in Theravada Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากคณาจารย์และผู้มีพระคุณทั้งหลาย ผู้วิจัยขอจารึกนามให้ปรากฏเพื่อเป็นเกียรติ ดังต่อไปนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระธรรมวรนายก เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา ที่เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ขอบพระคุณพระเมธีสุตาภรณ์,ดร. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ ดร. เสรี ศรีงาม และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ ต้นยะ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ดูแลเอาใจใส่ให้คำปรึกษาเสนอแนะข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์และมีส่วนสำคัญกับความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระครูภัทรธรรมากร (หลวงพ่อบุญเลื่อน กิตฺติภฺโท) พระมหาสุเนตร สุเนตฺโต พระอาจารย์สอนวิปัสสนากัมมัฏฐาน พระมหาประกอบ ปภงฺกโร ผู้อำนวยการสำนักวิปัสสนากัมมัฏฐาน วัดสะแกแสง พระอาจารย์ให้คำปรึกษาด้านเนื้อหาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม,ดร. ที่ได้ให้คำปรึกษาแนะนำการจัดทำโครงร่างในเบื้องต้น และกราบขอบคุณอาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมาทุกท่าน ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และให้คำปรึกษาด้านวิชาการซึ่งเป็นประโยชน์และมีส่วนสำคัญในการทำงานวิจัยฉบับนี้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ธุรการศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ที่อำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาอยู่ที่นี้ และขอขอบคุณเพื่อนนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่างๆ จึงทำให้ผู้วิชาสำเร็จการศึกษาในครั้งนี้

อานิสงส์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอถวายเป็นพุทธานุชา ธรรมานุชา สังฆานุชาและบิดามารดา อุปัชฌาย์ ครูอาจารย์หมู่ญาติทั้งหลาย ตลอดจนสัตว์โลกทุกหมู่เหล่า ขอให้ทุกท่านมีสติปัญญากล้าหาญที่จะสมาทานเอาพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้ามาประพฤติปฏิบัติ และขอให้ทุกท่านมีส่วนแห่งธรรมของพระศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา คือ มรรคผลนิพพาน ด้วยกันทุกท่านเทอญ

พระวีรชน อุตุตโร(ชัชวาลย์)
วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๖
บทที่ ๒ การบริโภคน้ำจิ้ม ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗
๒.๑ ความหมายของการบริโภคน้ำจิ้ม ๔	๗
๒.๑.๑ ความหมายของการบริโภค	๗
๒.๑.๒ ความหมายของน้ำจิ้ม ๔	๘
๒.๑.๓ ความหมายของการบริโภคจีวร	๑๑
๒.๑.๔ ความหมายของการบริโภคบิณฑบาต	๑๓
๒.๑.๕ ความหมายของการบริโภคเสนาสนะ	๑๕
๒.๑.๖ ความหมายของการบริโภคคิลานเภสัช	๑๖
๒.๑.๗ ความหมายของการบริโภค ๔	๑๗

เรื่อง	หน้า
๒.๒ จุดมุ่งหมายของการบริโภคน้ำจืด ๔	๑๕
๒.๒.๑ จุดมุ่งหมายของการบริโภคน้ำจืด	๑๕
๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการบริโภคน้ำจืด	๑๕
๒.๒.๓ จุดมุ่งหมายของการบริโภคน้ำจืด	๒๐
๒.๒.๔ จุดมุ่งหมายของการบริโภคน้ำจืด	๒๑
๒.๓ คุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของการบริโภคน้ำจืด ๔	๒๓
๒.๓.๑ คุณค่าแท้ของการบริโภคน้ำจืด ๔	๒๓
๒.๓.๒ คุณค่าเทียมของการบริโภคน้ำจืด ๔	๒๕
๒.๔ กรณีตัวอย่างการบริโภคน้ำจืด ๔ ในสมัยพุทธกาล	๒๖
๒.๔.๑ กรณีตัวอย่างการบริโภคน้ำจืดในสมัยพุทธกาล	๒๖
๒.๔.๒ กรณีตัวอย่างการบริโภคน้ำจืดในสมัยพุทธกาล	๒๕
๒.๔.๓ กรณีตัวอย่างการบริโภคน้ำจืดในสมัยพุทธกาล	๓๑
๒.๔.๔ กรณีตัวอย่างการบริโภคน้ำจืดในสมัยพุทธกาล	๓๒
บทที่ ๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ๔	๓๖
๓.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด	๓๖
๓.๑.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นแรก	๓๖
๓.๑.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นที่สอง	๔๓
๓.๑.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นที่สาม	๔๖
๓.๑.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นที่สี่	๔๘
๓.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด	๕๑
๓.๒.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นแรก	๕๑
๓.๒.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นที่สอง	๕๔
๓.๒.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นที่สาม	๕๕
๓.๒.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นที่สี่	๕๖
๓.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด	๖๒
๓.๓.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับน้ำจืดในน้ำจืดชั้นแรก	๖๒

เรื่อง	หน้า
๓.๓.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับเสนาสนะในเสนาสนวัตร	๖๖
๓.๓.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับเสนาสนะในสังฆาทิเสสสิกขาบท	๖๘
๓.๓.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับเสนาสนะในปาจิตติยสิกขาบท	๖๘
๓.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนิเวศ	๗๐
๓.๔.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับนิเวศในนิกายชั้นแรก	๗๐
๓.๔.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับนิเวศในนิสสัยปาจิตติยสิกขาบท	๗๓
บทที่ ๔ การบริโภคนิเวศ ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรพชา	๗๓
๔.๑ ความหมายและลำดับขั้นของการบรรพชา	๗๓
๔.๑.๑ ความหมายของการบรรพชา	๗๓
๔.๑.๒ ลำดับขั้นของการบรรพชา	๗๕
๔.๒ องค์ประกอบของการบรรพชา	๘๔
๔.๓ การเจริญภาวนาเพื่อการเข้าถึงการบรรพชา	๘๕
๔.๓.๑ กิจเบื้องต้นแห่งการเจริญภาวนา	๘๕
๔.๓.๒ รูปแบบวิธีการเจริญภาวนาเพื่อการเข้าถึงการบรรพชา	๙๓
๔.๔ การบริโภคนิเวศ เพื่อสนับสนุนการบรรพชา	๙๘
๔.๔.๑ การพิจารณานิเวศในปัจเจกสันนิสสิต	๙๘
๔.๔.๒ การบริโภคนิเวศในรุดงควัตร	๑๐๑
๔.๔.๒ กรณีตัวอย่างการบริโภคนิเวศเพื่อสนับสนุนการบรรพชา	๑๐๕
๔.๕ การบริโภคนิเวศ เพื่อสนับสนุนการบรรพชา	๑๑๑
๔.๕.๑ การพิจารณานิเวศในปัจเจกสันนิสสิต	๑๑๑
๔.๕.๒ การบริโภคนิเวศในรุดงควัตร	๑๑๔
๔.๕.๓ การบริโภคนิเวศตามหลักโภชนาการ	๑๒๐
๔.๕.๔ โภชนะที่เป็นสัปปายะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม	๑๒๔
๔.๕.๕ การเจริญอาหารปฏิภูลัญญา	๑๒๕

เรื่อง	หน้า
๔.๕.๖ กรณีตัวอย่างการบริโภคบัณฑิตเพื่อสนับสนุน การบรรลุนิพนธ์	๑๒๗
๔.๖ การบริโภคเสนาสนะ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพนธ์	๑๒๘
๔.๖.๑ การพิจารณาเสนาสนะในปัจจัยสันนิสตีต	๑๒๘
๔.๖.๒ การบริโภคเสนาสนะในรูปของคัมภีร์	๑๓๑
๔.๖.๓ เสนาสนะสัปปายะแก่สำหรับปฏิบัติธรรม	๑๓๕
๔.๖.๔ กรณีตัวอย่างการบริโภคเสนาสนะเพื่อสนับสนุน การบรรลุนิพนธ์	๑๔๕
๔.๗ การบริโภคคิลานเภสัช เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพนธ์	๑๕๑
๔.๗.๑ การพิจารณาคิลานเภสัชในปัจจัยสันนิสตีต	๑๕๑
๔.๗.๒ การบริโภคคิลานเภสัชและธรรมโอสถเพื่อสนับสนุน การบรรลุนิพนธ์	๑๕๔
๔.๗.๒ กรณีตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัชเพื่อสนับสนุน การบรรลุนิพนธ์	๑๖๒
๔.๘ สรุปการบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อการบรรลุนิพนธ์	๑๖๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๖๘
๕.๑ สรุป	๑๖๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๗๔
บรรณานุกรม	๑๗๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๓/๖๑๕. วินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๒ ข้อ ๕๓๓ หน้า ๖๑๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕

พระวินัยปิฎก					
วิ.มหา	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)
พระสุตตันตปิฎก					
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มุลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก (ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรคคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ติก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	สตตกนิบาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุดตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
อภิ.ย.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	ยมกปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ย.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ยมก	(ภาษาไทย)
อภิ.ป.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	ปฏฐานปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปฏฐาน	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	-------------------	-----------

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนุตปาสาทิกา	มหาวิภังคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนุตปาสาทิกา	มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

วิ.จ.อ.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	จูฬคัคคกัฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	จูฬวรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ป.อ.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	ปริวารคัคคกัฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	ปริวารวรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
กษ.อ.	(บาลี)	=	กษชาวิตรณีกัฏฐกถา			(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ขุ.ข.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตตโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตตโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธมมปทอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฎีกา	(บาลี)	=	วชิรพุทธฎีกา			(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(บาลี)	=	สารตถทีปนีฎีกา			(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การบริโภคปัจจัย ๔ ถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ การบริโภคที่จะได้รับประโยชน์ตามหลักของพุทธศาสนา ต้องบริโภคที่ประกอบด้วยเหตุผล มีปัญญาพิจารณาให้ถูกต้องตามความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภิกษุสามเณรจะต้องพิจารณาบริโภคปัจจัย ๔ โดยความสำรวมระวังให้มากเป็นพิเศษ คือ (๑) จีวร ใช้สอยเพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน และเพื่อปกปิดร่างกาย (๒) บิณฑบาต บริโภค ไม่ใช่เพื่อเล่น มัวเมา หรือประดับตกแต่ง แต่เพื่อยังอัตภาพร่างกายให้ดำรงอยู่ได้ บรรเทาความหิว เก่า ป้องกันความหิวใหม่ (๓) เสนาสนะ ใช้สอย เพื่อบำบัดความหนาว ความร้อน จากสัตว์และอันตรายจากฤดูกาล (๔) คิลานเภสัชใช้เพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาหารต่าง ๆ การบริโภคหรือใช้สอยปัจจัย ๔ ต้องพิจารณาให้ถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนา จึงจะเกิดประโยชน์ที่แท้จริง

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัททั้งหลาย ให้รู้จักสันโดษในการบริโภคปัจจัย ๔ ตามมีตามได้ ดังความว่า “เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ตามแต่จะได้อ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ตามแต่จะได้อ นี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม”^๑ ให้มีสติพิจารณาอยู่เป็นประจำทั้งก่อนจะบริโภค ขณะบริโภค และหลังจากบริโภคแล้ว ไม่ให้เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลิน สนุกสนาน ไม่ให้เป็นไปเพื่อประดับตกแต่ง แต่เป็นไปเพื่อยังอัตภาพนี้ให้เป็นไป

การบริโภคปัจจัย ๔ นั้นถือปัจจัยเครื่องอาศัยขั้นพื้นฐานของบรรพชิต ตามหลักของพระธรรมวินัย เรียกว่า นิสสัย ๔ ซึ่งพระอุปัชฌาย์จะต้องบอกแก่กุลบุตรผู้ที่อุปสมบทในวันนั้นตามพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ให้อุปสมบทบอกนิสสัย ๔ คือ บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้ง, บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุล, บรรพชาอาศัยเสนาสนะ คือ ควางไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ ควางไม้, บรรพชาอาศัยยา คือ น้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยา คือ น้ำมูตรเน่า”^๒

^๑ ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒-๒๓.

^๒ อ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๘.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓/๑๐๑-๑๐๒.

การที่จะได้มาซึ่งปัจจัย ๔ นั้น ฝึกหัดในพระธรรมวินัยนี้จะต้องแสวงหามาโดยชอบธรรม มิใช่ด้วยการโกหก การพูดเลียบเคียง การทำนินิต การกำจัดคุณเขา การต่อลาภด้วยลาภ การให้ไม่ การให้ไม่ไผ่ การให้ใบไม้ การให้ดอกไม้ การให้ผลไม้ การให้น้ำอาบ การให้แป้งจูน การให้ ดินสอพอง การให้ไม้สีฟัน การให้น้ำข้วนปาก ด้วยคำพูดมุ่งให้เขารักตน ด้วยคำพูดหละหละ เหมือนแกงถั่ว ด้วยกิริยาประจบ ด้วยการขัดตั่งตีสนิทเขา ด้วยวิชาคุณพื้นที่ ด้วยเครื่องงานวิชา ด้วย วิชาทำนายลักษณะอวัยวะ ด้วยวิชาคุณฤกษ์ยาม ด้วยการทำหน้าที่พูด ด้วยการเดินเป็นคนรับใช้ ด้วยการเดินถือสาร ด้วยเวชกรรม ด้วยนวมกรรม ด้วยการให้ก้อนข้าวตอบแทนก้อนข้าว^๔ พึงแสวงหามา ด้วยความบริสุทธิ์

ถ้าหากแสวงหาปัจจัย ๔ ได้มาด้วยความไม่บริสุทธิ์ หรือไม่ได้พิจารณาด้วยความสำรวม ระวัง เป็นผู้ที่ไม่มีคุณความดีที่สมควรจะได้รับปัจจัย ๔ จากชาวบ้านมาบริโภคนั้น แต่ก็ยังรับปัจจัย ๔ ของชาวบ้านมาบริโภคอยู่ก็จะเกิดโทษ ส่วนผู้ที่มีศีลบริโภคด้วยการพิจารณา หรือผู้ที่เป็น พระอริยบุคคลอันเป็นทักษิณบุคคลที่แท้จริงจึงจะสมควรที่จะรับปัจจัย ๔ ของชาวบ้านมาบริโภค ดังความว่า “การบริโภคของภิกษุผู้ทุศีลแม้จะบริโภคอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ ชื่อว่า เถยบริโภค การบริโภคไม่ได้พิจารณาของผู้มีศีล ชื่อว่า อินฺทบริโภค เพราะเหตุนี้ ภิกษุจึงพิจารณาในทุก ๆ ขณะที่ บริโภค บิณฑบาตพึงพิจารณาในทุก ๆ คำข้าว เมื่อภิกษุไม่สามารถปฏิบัติเหมือนอย่างนั้น ในเวลา ก่อนอาหาร, หลังอาหาร, ในปฐมยาม, มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ถ้าไม่ได้พิจารณาเลย ปล่อยให้อารมณ์ขึ้น ภิกษุนั้นชื่อว่า ย่อมตั้งอยู่ในฐานะอินฺทบริโภค แม้เสนาสนะก็พึงพิจารณาในทุก ๆ ขณะที่บริโภค สำหรับ เกสขเมื่อมีสติเป็นปัจจัยในขณะที่รับทั้งในขณะที่บริโภคจึงจะควร แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อภิกษุทำสติ ในขณะรับแล้วขณะบริโภคไม่ได้ทำอีก เป็นอาบัติ ไม่ทำในขณะที่รับแต่ทำในขณะที่บริโภค ไม่อาบัติ”^๕ บุคคลส่วนมากในปัจจุบันอาจจะมองเห็นว่า การบริโภคปัจจัย ๔ เป็นเรื่องปกติไม่มีความสำคัญอะไร มาก ในส่วนของการที่จะทำให้บุคคลสามารถบรรลุคุณธรรมเบื้องสูงในพระพุทธศาสนาได้ ความจริง แล้วการบริโภคปัจจัย ๔ เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาจริง ๆ แล้วก็จะสามารถเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บรรลุ ธรรมได้ โดยการเริ่มจากการพิจารณาให้ถึงพร้อมด้วยความบริสุทธิ์ การสมาทานธุดงค์วัตร มักน้อยสันโดษ ขัดเกลากิเลส โยคีบุคคลทำการสมาทาน เอาธุดงค์เช่นนี้แล้ว ศีลของท่านซึ่งถูกชำระ ล้างมลทินแล้วด้วยน้ำ คือ คุณ มีความเป็นผู้มักน้อย สันโดษ ขัดเกลากิเลส สงัด ไม่สั่งสมกองกิเลส การปรารถนาความเพียรและความเป็นผู้เลี้ยงง่าย เป็นต้น ก็จักเป็นสิ่งสมบูรณ์ด้วยดี กับทั้งพรตทั้งหลาย ของท่านก็จะสมบูรณ์ด้วย อันโยคีบุคคลผู้มีมารยาททั้งปวงบริสุทธิ์แล้วด้วยคุณ คือ ศีล และพรต

^๔ ชู.ม. (ไทย) ๒๕/๒๐๖/๖๐๐.

^๕ พระพุทธโฆษะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑-๖๒.

อันหาโทษมิได้เช่นนี้ ดำรงตนอยู่ในอริยวงศ์อันเป็นของเก่าแก่ ๓ ประการ คือ ความสันโดษในจีวร, ความสันโดษในบิณฑบาต, ความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้ แล้วจักเป็นบุคคลสมควร เพื่อจะบรรลุอริยวงศ์ประการที่ ๔ ซึ่งได้แก่ ความเป็นผู้ยินดีในสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา^๖ เพื่อเข้าสู่การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาสืบไป

การที่ผู้วิจัยเลือกทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เพราะเห็นว่าการบริโศกปัจฉัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม เป็นเรื่องที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนาที่จะทำให้พุทธบริษัท เกิดปัญญาพิจารณาในการบริโศกปัจฉัย ๔ ให้ถูกต้องอย่างแท้จริง จนสามารถที่จะกระทำตนให้การบรรลุถึงความ เป็นพระอริยบุคคล ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองต่อไปในอนาคต ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่า การบริโศกปัจฉัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโศกปัจฉัย ๔ อย่างไร และการบริโศกปัจฉัย ๔ สามารถสนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สมณะวิสัย และเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบริโศกปัจฉัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโศกปัจฉัย ๔
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโศกปัจฉัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

- ๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาตามกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่
 - ๑) การบริโศกปัจฉัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
 - ๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโศกปัจฉัย ๔
 - ๓) การบริโศกปัจฉัย ๔ ที่สนับสนุนการบรรลุธรรม

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานข้อมูลในพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๘ พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ หนังสือตำรา วิทยานิพนธ์และงานเขียนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

^๖ พระพุทธโฆษะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธสาโรช (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๘๓.

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ การบริโภคน้ำจืด ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ๔ มีอย่างไร
- ๑.๔.๓ การบริโภคน้ำจืด ๔ ที่สนับสนุนการบรรลุนิพพานเป็นอย่างไร และมีวิธีการอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การบริโภคน้ำจืด ๔ หมายถึง การใช้สอย การบริโภค การอยู่อาศัยเพื่อให้เกิดประโยชน์ในเครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง ได้แก่ จีวร คือ ผ้าถุงห่ม บิณฑบาต คือ อาหาร เสนาสนะ คือ ที่อยู่อาศัย กิลานเภสัช คือ ยารักษาโรค

๑.๕.๒ การบรรลุนิพพาน หมายถึง การทำให้แจ้งโลกุตตรธรรมซึ่งได้แก่ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล

๑.๕.๓ บทบัญญัติ หมายถึง สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ๔

๑.๕.๔ การบริโภคน้ำจืด ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน หมายถึง การใช้สอย การบริโภค การอยู่อาศัย ที่เกื้อหนุนให้ได้เจริญพระกรรมฐานจนสามารถทำให้แจ้ง โลกุตตรผล ซึ่งได้แก่ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ หลวงพ่อสอนธรรม มรดกธรรมพระพรหมมังคลาจารย์ ว่า รู้จักประมาณในการกิน การนุ่งห่ม การประกอบกิจการงานทุกอย่างต้องมีความประมาณ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มตตญญตา สทา สาธุ ความรู้จักประมาณคือ พอดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จ^๑

๑.๖.๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ว่า ทักขิไณยบุคคลนั้นจะต้องเป็นทักขิไณยที่แท้ คือ ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมความดีงามที่ทำให้เป็นทักขิไณยบุคคล ผู้ใดไม่ได้เป็นทักขิไณยบุคคลแท้จริง ท่านถือว่า ยังไม่มีสิทธิสมบูรณ์ที่จะรับทักขิณาของชาวโลกมาบริโภค เช่น ภิกษุสามเณรแม้จะมีความประพฤติดีงาม เป็นผู้มั่งคั่ง และตั้งใจปฏิบัติธรรม แต่ตราบใดที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ การที่ภิกษุสามเณรนั้นรับอาหารบิณฑบาตของชาวบ้านมาฉัน

^๑ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), หลวงพ่อสอนธรรม มรดกธรรม พระพรหมมังคลาจารย์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔๒.

ท่านถือว่าเป็นการบริโภคอย่างเป็นหนี้ คือ เป็นหนี้ต่อชาวโลก ควรจะเร่งปลดเปลื้องหนี้เสีย ด้วยความใส่ใจปฏิบัติธรรมให้บรรลุความเป็นทักษิณบุคคล^๔

๑.๖.๓ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ โอวาทคำสอนสำหรับพระภิกษุผู้บวชใหม่ ว่า บรรพชิตนั้น จักต้องเลี้ยงชีวิต อยู่ด้วยวัตถุปัจจัยตามที่ผู้อื่นจะอำนวยให้ ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา เป็นต้น โดยไม่ทำเอง ไม่สะสมเองซึ่งอาหารนั้นๆ อันเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งแก่การประพฤติพรหมจรรย์ ตนเองจะต้องประพฤติปฏิบัติธรรมวินัย ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ถึงกับเกิดสิทธิอันชอบธรรมในอันที่จะบริโภคอาหารของชาวเมือง^๕

๑.๖.๔ พระเทพสิมาภรณ์ (โอภาส นินฺตติเมธี) ได้กล่าวเอาไว้ในหนังสือ ธรรมปริทัศน์ ๔๑ ว่า พระภิกษุสามเณรจะต้องมีการฝึกหัดเจริญสติด้วยการพิจารณาปัจจัย ๔ ใน ๓ เวลา คือ ธาตุปฏิภุค ปัจจัยภาวะ พิจารณาปัจจัย ๔ โดยความเป็นธาตุในเวลาเช้า คือ เวลาที่ได้ปัจจัย ๔ นั้นมา, ตั้งขณิก ปัจจัยภาวะ พิจารณาปัจจัย ๔ ในขณะที่บริโภคคือใช้สอย และ อดีตปัจจัยภาวะ พิจารณาทดแทนในภายหลัง หลังจากที่ไม่ได้พิจารณาในเวลาเช้า^๖

๑.๖.๕ พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) ได้กล่าวเอาไว้ในหนังสือ ๔๘ พระธรรมเทศนาพระโพธิญาณเถร ว่า เมื่อหิบบิณฑบาตท่านก็ต้องให้พิจารณา เมื่อฉันอาหารบิณฑบาตก็ต้องพิจารณา เสนาสนะที่อยู่อาศัยท่านก็ต้องให้พิจารณา ยานาบำบัดโรคท่านก็ต้องให้พิจารณา ทำไมท่านจึงให้พิจารณา อะไรมันเป็นเหตุให้มีความกำหนัดข้อมใจขึ้น ให้เราโลก ให้เรากำหนัด ให้เราโกรธ ข้อมใจ เราสารพัดอย่าง อันนี้เราก็ต้องระวัง มันต้องระวัง^๗

๑.๖.๖ พระมหามิตร วุฒิปญโญ (วันยาว) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความรู้จักพอประมาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระราชดำริ เนื้อหาของงานวิจัยนี้กล่าวถึงการบริโภคเพื่อเกิดคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นนั่น คือ การบริโภคที่สำเร็จผล การบริโภคตามแนวพุทธ

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๓.

^๕ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โอวาทคำสอนสำหรับพระภิกษุผู้บวชใหม่, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันสันติธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓.

^๖ พระเทพสิมาภรณ์ (โอภาส นินฺตติเมธี), ธรรมปริทัศน์ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒.

^๗ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), ๔๘ พระธรรมเทศนาพระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตาธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕๘.

จะต้องประกอบด้วยเหตุผลของการบริโภค คุณภาพชีวิตจะเป็นฐานสนับสนุน การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ทำให้มนุษย์มีความสามารถในการจะดำรงชีวิตที่ดีงาม^{๑๒}

๑.๖.๗ นาวาเอกวันชัย ทรงเมตตา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเชิงปรมัตถธรรมในพุทธปรัชญา เนื้อหาของงานวิจัยนี้กล่าวถึง อาหารเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ อาหารส่งผลให้เป็นคุณและโทษแก่ชีวิตได้เหมือนกัน การบริโภคอาหารจึงต้องอาศัยหลักพิจารณาเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงคุณค่าอาหารให้ถ่องแท่งก่อนที่จะบริโภค^{๑๓}

๑.๖.๘ ณิชชา ธารสนธยา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลुพระนิพพานที่ปรากฏในคณกโมคคัลลานสูตร เนื้อหาของงานวิจัยนี้กล่าวถึง การอยู่ผาสุกจักมี โดยความเกิดขึ้นแห่งกำลังกายเพราะ โภชนะที่เป็นสัปายะที่พอประมาณเป็นปัจจัย อีกอย่างหนึ่งความหาโทษมิได้เพราะการละสุขในการหลับสุขในการเอน และในการโง่งวง ละเว้นการเกียจคร้าน การปรับความเหมาะสมแห่งอริยาบททั้ง ๔ งคเวไนการบริโภคตามต้องการ ภิภุพึงงดบริโภคเสีย ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำแทน เป็นการเพียงพอเพื่อความอยู่ผาสุก^{๑๔}

๑.๖.๙ อัมพร จันทร์ตัน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติถูกต้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท เนื้อหาของงานวิจัยนี้กล่าวถึง การปฏิบัติถูกต้องอย่างมั่นคงถึงพร้อมด้วยความมักน้อย สันโดษ ความขัดเกลากิเลส ความอยู่ในที่สงัด เป็นเหตุให้เข้าถึงความสันโดษในจิรวตามมีตามได้ ความสันโดษในบิณฑบาตตามมีตามได้ ความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้ และความเป็นผู้ยินดีในภาวนา ตลอดทั้งถือกุศลไตรสิกขาให้มีความสมบูรณ์และเข้าถึงการบรรลุธรรม^{๑๕}

^{๑๒} พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ (วันยาว), “ความรู้จักพอประมาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระราชดำริ” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๗), หน้า ๔๘.

^{๑๓} นาวาเอกวันชัย ทรงเมตตา, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเชิงปรมัตถธรรมในพุทธปรัชญา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๑), หน้า ๓๖.

^{๑๔} ณิชชา ธารสนธยา “ศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏใน คณกโมคคัลลานสูตร” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๘), หน้า ๕๓.

^{๑๕} อัมพร จันทร์ตัน “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติถูกต้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๕.

จากการทบทวนเอกสารและรายงานที่เกี่ยวข้องนั้นพบว่า ในประเด็นการบริโภคนิจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิคม ยังไม่มีผู้ศึกษาอย่างเป็นระบบหรือไว้อย่างชัดเจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องนี้ เพื่อให้บุคคลทั้งหลายได้เข้าใจและได้รับประโยชน์จากการบริโภคนิจัย ๔ อย่างสูงสุด

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีขั้นตอนในการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๘, พระไตรปิฎกภาษาไทยพร้อมอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๕

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา หนังสือ ตำราวิชาการ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความ อินเทอร์เน็ต และอื่น ๆ ตลอดทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้

๑.๗.๒ วิเคราะห์ ข้อมูลทั้งหมดตามกรอบวัตถุประสงค

๑.๗.๓ เรียบเรียง และสรุปผลการวิจัยพร้อมเสนอแนะ

๑.๗.๔ เสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ได้ทราบถึงการบริโภคนิจัย ๔ ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ได้ทราบถึงบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคนิจัย ๔

๑.๘.๓ ได้ทราบถึงการบริโภคนิจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิคมในพระพุทธศาสนา สำหรับพระภิกษุสามเณรให้มีแนวทางในการบริโภคนิจัย ๔ สืบไป

บทที่ ๒

การบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาถึง การบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งประเด็นที่จะศึกษาออกเป็น ๔ หมวด คือ

- (๑) ความหมายของการบริโภคปัจจัย ๔
- (๒) จุดมุ่งหมายของการบริโภคปัจจัย ๔
- (๓) คุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของการบริโภคปัจจัย ๔
- (๔) กรณีตัวอย่าง การบริโภคปัจจัย ๔ ในสมัยพุทธกาล ดังนี้

๒.๑ ความหมายของการบริโภคปัจจัย ๔

การบริโภคปัจจัย ๔ จำแนกศึกษาเกี่ยวกับความหมายและการแบ่งประเภท มี ๗ ประเด็น คือ (๑) ความหมายของการบริโภค (๒) ความหมายของปัจจัย ๔ (๓) ความหมายของการบริโภคจิวร (๔) ความหมายของการบริโภคบิณฑบาต (๕) ความหมายของการบริโภคเสนาสนะ (๖) ความหมายของการบริโภคคิลานเภสัช และ (๗) ความหมายของการบริโภค ๔ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการบริโภค

การบริโภค ความหมายโดยทั่วไป มักจะหมายถึง การกิน การดื่ม อาหารต่างๆ รวมถึงการใช้สอยสิ่งของต่างๆ ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคมทั่วไป สำหรับความหมายจากวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนามีดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ให้คำนิยามและความหมายไว้ว่า การบริโภค หมายถึง ก.กิน (ใช้เฉพาะอาการที่ทำให้ล่วงลำคอกลงไปสู่กระเพาะ) เช่น บริโภคอาหาร, เสพ เช่น บริโภคกาม ; ใช้สิ้นเปลือง, ใช้สอย เช่น บริโภคสมบัติ^๑

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๘.

มานิตย์ มานิตเจริญ ได้ให้ความหมายในพจนานุกรมไทยว่า การบริโภค คือ การกินเสพ จับจ่าย ใช้สอย สิ้นเปลือง^๒

พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕, ราชบัณฑิต) ให้ความหมายในพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนาว่า บริโภค หมายถึง ของกิน, อาหาร, โภชนะ และหมายถึงกิน, ดื่ม, ใช้สอย บริโภค ในคำวัดปกติใช้หมายถึงการขบฉัน และการใช้สอยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช เช่นใช้ว่า บริโภคจีวร คือ ใช้สอยนุ่งห่มจีวร บริโภคบิณฑบาต คือ ขบฉันอาหาร บริโภคน้ำ คือดื่มน้ำ เป็นต้น^๓

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า การบริโภค คือ กิน, ใช้สอย, เสพ ; ในประโยคที่ว่า “ภิกษุใดรู้อยู่ บริโภคน้ำ มีตัวสัตว์เป็นปาจิตติยะ” ในที่นี้หมายถึง ดื่มน้ำและใช้สอยอย่างอื่นด้วย^๔

สรุปความหมายของการบริโภคในพระพุทธศาสนา หมายถึง การกิน ดื่ม ใช้สอยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ตามหลักพระธรรมวินัย เพื่อดำรงชีวิตตามสมควรแก่สภาพของบุคคล

๒.๑.๒ ความหมายของปัจจัย ๔

คำว่า “ปัจจัย ๔” หรือ “ปัจจัยสี่” ตามหลักของภาษาหรือ นิรุกติศาสตร์ เป็นคำบาลี ๒ คำรวมกัน คือ คำว่า ปัจจัย ซึ่งหมายถึง เหตุ หรือ บ่อเกิดแห่งผล ส่วนคำว่า สี่ หมายถึง เลขจำนวนนับ ๔ จำนวน เมื่อรวมกันเข้ากับคำว่า ปัจจัย ก็หมายถึง เหตุ ที่ทำให้เกิดผล ๔ อย่าง^๕ คือ เหตุที่ทำให้ป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบุง มี เครื่องนุ่งห่มเป็นสาเหตุที่ ๑ เหตุที่ทำให้มีชีวิตอยู่ได้ มี อาหาร เป็นสาเหตุที่ ๒ เหตุที่ทำให้เป็นที่พักผ่อนหลับนอนหรือที่พักผ่อนในยามไม่สบาย มี อาคาร บ้านเรือนวิหาร ปราสาท เป็นเหตุที่ ๓ และสาเหตุที่ทำให้หายป่วย หายจากไม่สบาย มียา รักษาโรค เครื่องมือรักษาโรค เป็นสาเหตุที่ ๔ ดังนั้น เมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๔ สาเหตุ จึงเรียกว่า เหตุ ๔ อย่าง ที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้อย่างไม่ลำบาก

^๒ มานิตย์ มานิตเจริญ, พจนานุกรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑๕.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๘.

^๔ พระเทพเวที ปัจจุบัน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๓.

^๕ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๒๕๑.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมาย ปัจจัยสี่ หมายถึง เป็นเหตุในทางให้เกิดผล ๔ อย่าง เช่น การแสวงหาปัจจัย ๔ ทางคือ ทางเครื่องนุ่งห่ม ทางอาหาร ทางเสนาสนะและทางยารักษาโรค ซึ่งเป็นองค์ประกอบหรือส่วนประกอบในการผลิตบางครั้ง ปัจจัย กับคำว่า เหตุ ใช้แทนกันอยู่เสมอ^๖ นอกจากจะเป็นส่วนประกอบแล้ว ยังเป็นสาเหตุให้เกิดผลทั้ง ๔ ตามมา คือ

๑) เป็นเครื่องนุ่งห่มที่ทำให้เกิดผลตามมา

๒) เป็นของไว้สำหรับใช้สอย

๓) เป็นเครื่องอาศัยของชีวิต

๔) เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ๔ อย่าง คือ ไตรจีวร เป็นเครื่องนุ่งห่ม อาหารบิณฑบาต เป็นเครื่องที่ทำให้มีชีวิตอยู่ได้ เสนาสนะ เป็นที่อยู่อาศัยเพื่อพักผ่อนกายเพื่อหาความสงบทางจิตใจ คิลานเภสัช เป็นยารักษาโรคและเครื่องมือทางการแพทย์^๗

สรุปความหมายปัจจัยสี่ เป็นการกล่าวถึงหลักความหมาย ที่เป็นสาเหตุ ๔ อย่างที่จะทำทุกวันมีสาเหตุในการแสวงหา เพื่อให้เกิดผลตามหลักของความหมายแล้วสาเหตุนั้นมีทั้งหมดถึง ๔ สาเหตุ แต่เพื่อความหมายกะทัดรัดเข้า จึงนำมาพูดรวมกันครั้งเดียวว่า“ปัจจัยสี่” ถ้าจะแยกประเด็นเพื่อให้เห็นชัดเจนว่า เหตุ ๔ อย่างที่จะพูดถึงนี้ มีทั้งหมด ๔ ทางด้วยกันแต่สาเหตุทั้ง ๔ ทางนั้น คน ๆ เดียวเป็นผู้ที่จะใช้ เช่น คน ๆ หนึ่งมีสาเหตุจะต้องทำถึง ๔ ทาง คือแสวงหาอาหาร แสวงหาเครื่องนุ่งห่ม แสวงหาที่อยู่อาศัยและแสวงหายารักษาโรค ซึ่งตามหลักของความจริงแล้วสาเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้รวมอยู่ในตัวของคน ๆ ที่จะต้องทำเพื่อให้เกิดผลตามมา ส่วนในความหมายในทางพจนานุกรมนั้น เหตุ ๔ อย่างนี้ เป็นเพียงสิ่งที่มีเพื่อเกื้อหนุนให้ชีวิตอยู่รอดเท่านั้นแต่สามารถแยกออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ในแง่ของมุมมองต่าง ๆ เช่น เป็นเครื่องเกื้อหนุนทำให้เกิดผลตามมา เป็นสิ่งของสำหรับใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต เป็นต้น สำหรับในทางพระพุทธศาสนาก็คือ ผ้า, อาหาร, ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค ซึ่งเป็นเครื่องอาศัยที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ซึ่งภาษาที่ใช้เรียกปัจจัย ๔ ของบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ได้แก่ (๑) จีวร คือ ผ้าที่พระภิกษุสงฆ์และสามเณรใช้นุ่งห่ม (๒) บิณฑบาต คือ ภัตตาหารที่พระภิกษุสงฆ์และสามเณรขบฉัน (๓) เสนาสนะ คือ ที่พักอาศัยและเครื่องมือใช้สอยต่างที่เกี่ยวข้อง ซึ่งพระภิกษุสงฆ์และสามเณรได้พักอาศัยใช้สอย และ (๔) คิลานเภสัช คือ ยารักษาอาการอาพาธต่างๆ ของพระภิกษุสงฆ์และสามเณรนั่นเอง

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘๖.

^๗ พระเทพเวที(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

๒.๑.๓ ความหมายของการบริโศกจีวร

การศึกษาความหมายของการบริโศกจีวร ควรที่จะได้ทำความเข้าใจความหมายของจีวร เป็นเบื้องต้น ความหมายโดยทั่วไป คำว่า "จีวร" หมายถึง ผ้าทุกชิ้นที่พระภิกษุสามเณรใน พระพุทธศาสนาใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มปกคลุมร่างกาย นักวิชาการให้ความหมายไว้ดังนี้

พระวินัยปิฎก พบในมหาขันธกะ ได้แสดงความหมายของคำว่า จีวร หมายถึง ผ้าอาศัยบังสกุลจีวร เธอพึงทำอุตสาหะในสิ่งนั้นตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน เช่นผ้าด้ายแกมไหม^๘ และในจีวรขันธกะได้แสดงความหมายของคำว่า จีวร หมายถึงผ้าที่ยังไม่สำเร็จเป็นจีวร เช่น ผ้าปาวาร ผ้าไหม และผ้า โภเชาว์ที่ หมอชีวกน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาค ผ้าไตรจีวรที่ทำสำเร็จแล้ว และผ้าอื่นๆ คือ ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ผ้าปิดผี ผ้าเช็ดปาก และผ้าบริจาร^๙

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร หมายถึง เครื่องนุ่งห่มที่พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา หมายถึง ผ้าทั้ง ๓ อย่าง คือ ผ้าทาบ สังฆาฏิ, ผ้าห่ม จีวร และผ้าปูนั่ง สบง^{๑๐}

พ.อ.ปิ่น มุกข์นิตย์ ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร หมายถึง ผ้าเหลืองที่พระภิกษุ ใช้ห่มคลุมตัว จีวร เรียกอีกอย่างว่า อุตตราสงค์ มีบัญญัติเกี่ยวกับจีวรดังนี้ ชนิดผ้าให้ใช้ผ้า ๖ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ผ้าที่ทอด้วยเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ เว้นขนผสมมนุษย์ และผ้าปาน ผ้าผสมด้วยของห้าอย่างดังกล่าว^{๑๑}

แสวง อุดมศรี ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร (จีวรวรรค) คือ หมวดที่ว่าด้วย เรื่องจีวร ซึ่งประกอบด้วยผ้า ๓ ผืน ที่ภิกษุใช้นุ่งห่ม รวมเรียกชื่อว่า ผ้าไตรจีวร คือ ผ้าปูหรือ สบง อันตราสก ผ้าห่มหรือจีวร อุตตราสงค์ และผ้าห่มซ้อนนอกหรือพาด สังฆาฏิ^{๑๒}

^๘ วิ.อ. (ไทย) ๔/๘๗/๑๓๑.

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๕/๑๒/๒๕-๓๐.

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๓๑๕.

^{๑๑} พ.อ.ปิ่น มุกข์นิตย์, ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สาร มวลชน จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๔๗.

^{๑๒} แสวง อุดมศรี, พระวินัยปิฎก ๑ ว่าด้วยมหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชวยวงษ์ปริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๐.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร เป็นคำใช้เรียกผ้าห่มของภิกษุ ไม่ได้เฉพาะเจาะจงว่าจะเป็นผ้าพาด สังฆาฏิ ผ้าห่ม อุตตราสงค์ หรือนุ่ง อันตราสก คนไทยส่วนมากเข้าใจว่า จีวรคือผ้าห่ม สบงคือผ้านุ่ง และสังฆาฏิคือผ้าพาด^{๑๓}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร เป็นชื่อเรียกผ้าที่พระสงฆ์ใช้สอย ใช้เรียกทั้งผ้านุ่งผ้าห่ม เช่น คำว่า ไตรจีวร หมายถึง ผ้า ๓ ผืน ซึ่งมีทั้งผ้านุ่งและผ้าห่ม จีวรเป็นเครื่องอัฐบริวารของพระสงฆ์อย่างหนึ่งในปัจจัย ๔ อย่าง ยังใช้หมายถึงเฉพาะผ้าห่มของพระสงฆ์อย่างเดียวกันก็ได้^{๑๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร หมายถึง ผ้าที่ใช้ห่มของพระในพระพุทธศาสนาผืนใดผืนหนึ่งก็ได้ ในจำนวน ๓ ผืนที่เรียกว่า ไตรจีวร คือผ้าทาบ สังฆาฏิ ผ้าห่ม อุตตราสงค์ และผ้านุ่ง อันตราสก แต่ในภาษาไทย นิยมเรียกเฉพาะผ้าห่มคือ อุตตราสงค์^{๑๕}

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร หมายถึง ผ้าที่ใช้ในสมัยครั้งพุทธกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังพระอัครภาพให้เป็นไปด้วยจีวรสี่ผืน ด้วยพระองค์เอง แต่ทรงอนุญาตไตรจีวรแก่เราทั้งหลาย ดังนี้ จึงทรงอนุญาตสังฆาฏิสองชั้น ทรงอนุญาตจีวรนอกนี้ชั้นเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ จีวรของภิกษุเหล่านั้นจักเป็นสี่ผืน ด้วยประการฉะนี้แล เพราะฉะนั้นกล่าวได้ว่า ไตรจีวร คือผ้า ๓ ผืน ได้แก่ ผ้าพาดคือ สังฆาฏิ ผ้าจีวร คือ อุตตราสงค์ ผ้าสบง คือ อันตราสก ดังที่มีปรากฏของการบรรพชาอุปสมบทในปัจจุบันนี้ ถือเป็นธงชัยหรือสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย^{๑๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ให้ความหมายของคำว่า จีวร หมายถึง บริวารของภิกษุที่เป็นของจำเป็นจะต้องมี และจัดว่าเป็นบริวารดั้งเดิม อย่างหนึ่งคือจีวร

^{๑๓} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (ปัจจุบัน พระศรีคัมภีร์ญาณ), *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

^{๑๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๕.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕.

^{๑๖} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี ป.ธ. ๙), *ตติยสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕๒.

ท่านยังได้กล่าวอีกว่า ผู้มุ่งอุปสมบทจำเป็นต้องมีจีวรให้ครบจำนวนก่อน หมายถึง ไตรจีวร เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของพระภิกษุสงฆ์^{๑๓}

สรุปความหมายของคำว่า จีวร หมายถึง เครื่องนุ่งห่มที่พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนาใช้นุ่งห่ม ปกติมี ๓ ผืน ประกอบด้วย ผ้าพาด คือ สังฆาฏิ ผ้าจีวร คือ อุตตราสงค์ และผ้าสบง คือ อันตราสก เป็นส่วนหนึ่งในอัฐฐบริวารของพระภิกษุ ในพระพุทธศาสนา เรียกอีกอย่างหนึ่ง ว่า ผ้ากาสาวพัสดุ์ แปลว่า ผ้าข้อมผาด โดยปกติเป็นกล่าวรวมทั้งผ้านุ่ง ผ้าห่ม ผ้าซ้อนทาบ ที่เรียกว่า ไตรจีวร แต่ถ้าแยกส่วนของผ้านุ่ง คือ สบง หรือ อันตราสก ผ้าทาบซ้อนนอก คือ สังฆาฏิ แล้วคำว่า จีวร จะหมายถึง ผ้าห่ม หรือ อุตตราสงค์ เท่านั้น หากเป็นพระภิกษุ จะมีไตรจีวรครบทั้ง ๓ ผืน แต่ถ้าเป็นสามเณร จะมีเพียงสบงกับจีวรเท่านั้น ไม่มีสังฆาฏิ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงผ้าชนิดต่างๆ ที่พระภิกษุสามเณรสามารถใช้ได้ตามพระธรรมวินัย ได้แก่ ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ผ้าปิดฝี ผ้าเช็ดปาก และผ้าบริวาร

สำหรับความหมายของการบริโภคนจีวร ก็คือ การใช้สอยผ้าไตรจีวรสำหรับนุ่งห่มของพระภิกษุสามเณร ซึ่งอาจจะใช้ครบชุด หรือ อาจจะหมายถึงกำลังใช้ผืนใดผืนหนึ่งอยู่ก็ได้ และรวมถึงการใช้ผ้าอื่นๆ ที่ทรงอนุญาตไว้ในบทบัญญัติพระธรรมวินัย

๒.๑.๔ ความหมายของการบริโภคนิณฑนาต

การศึกษาความหมายของการบริโภคนิณฑนาต ควรที่จะได้ทำความเข้าใจความหมายของนิณฑนาตเป็นเบื้องต้น ความหมายโดยทั่วไป คำว่า "นิณฑนาต" หมายถึง "อาหาร" หรืออาหารที่ใส่บาตรพระ, อาหารถวายพระ เพื่อการขบฉันของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา นักวิชาการให้ความหมายไว้ดังนี้

คำว่า นิณฑนาต มาจากภาษาบาลี คือ ปิณฑนาต ซึ่งเป็นศัพท์ที่มาจกสองคำรวมกัน คือคำว่า ปิณฑ และคำว่า ก้อนข้าว และคำว่า ปาต แปลว่า การตก เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันจึงแปลว่า การตกไปแห่งก้อนข้าว

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า บิณฑบาต แปลว่า อาหาร (ใช้สำหรับพระภิกษุสามเณร) เช่น รับบิณฑบาต มาจากภาษาบาลีว่า ปิณฑปาต แปลว่า ก้อนข้าวที่ตัก^{๑๘}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายของคำว่า บิณฑบาต ตามศัพท์แปลว่า การตักแห่งก้อนข้าว อาหารที่ใส่ลงไปในบาตรของพระ^{๑๙}

พ.อ. ปิ่น มุกกันต์ ได้ให้ความหมายว่า บิณฑบาต แปลว่า การรับอาหารที่มีผู้ถวายด้วยบาตร เป็นวัตรอย่างหนึ่งของพระภิกษุสามเณร^{๒๐}

พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายว่า บิณฑบาต แปลว่า การตักลงแห่งก้อนข้าว เป็นคำเรียกก้อนข้าวที่เขาใส่ลงในภาชนะที่รองรับเช่น บาตร เป็นต้น บิณฑบาต ในคำวัด หมายถึง อาหารสำหรับถวายพระซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งใน ๔ สำหรับพระสงฆ์ จะถวายโดยใส่บาตรหรือใส่ภาชนะอื่นใดก็เรียกเหมือนกัน

นอกจากนี้ บิณฑบาต ยังหมายถึง การที่พระภิกษุสามเณรไปรับอาหารที่เขาถวายด้วยบาตรก็ได้ เช่น ใ้ว่า “พระออกไปบิณฑบาตกันแต่เช้า ยังไม่กลับจากบิณฑบาตเลย” และบิณฑบาต ยังได้หมายถึง การที่พระสงฆ์ขอร้องมิให้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ เช่น ใ้ว่า “อาตมาขอบิณฑบาตเถอะ อย่าได้ถึงกับฆ่าแกงกันเลย”, บิณฑบาต มักเขียนผิดไปว่า บิณฑบาตร โดยอาจเข้าใจว่าเป็นคำเดียวกับบาตร ซึ่งออกเสียงเหมือนกัน^{๒๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า บิณฑบาต หมายถึง อาหารที่ใส่ลงในบาตรพระ อาหารถวายพระ^{๒๒}

สรุปรวมความว่า บิณฑบาต มีความหมายโดยตรง คือ อาหารที่ผู้มีศรัทธาใส่ลงในบาตรพระ หรือ อาหารถวายพระ และหมายเอาอาการแสวงหาอาหาร โดยรับอาหารที่เขาถวายด้วยบาตร

^{๑๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๒๖.

^{๑๙} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๕.

^{๒๐} ปิ่น มุกกันต์, ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔๘.

^{๒๑} พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, หน้า ๔๖๓.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก ปัจจุบัน พระพรหมคุณณรงค์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๗.

ของพระภิกษุสงฆ์ตามพระธรรมวินัย ส่วนความหมายโดยอ้อมนั้นเป็นการที่พระสงฆ์ขอร้องมิให้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้

สำหรับความหมายของ การบริโภคมิถุนาต หมายถึง การขบฉันภัตตาหาร น้ำดื่มที่ได้มาจากผู้มีศรัทธาถวายซึ่งปกติ จะใส่ลงในบาตรของพระภิกษุสามเณรและโดยทั่วไปก็หมายถึง การบริโภคอาหารต่างๆ ของพระภิกษุสามเณร ไม่จำกัดว่าจะใส่ในบาตร หรือภาชนะอื่นใดที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย และไม่จำกัดว่า จะฉันในวัด ในป่า หรือในเคหสถานของผู้มีศรัทธาถวายก็ตาม ล้วนแต่จัดเข้าในการบริโภคมิถุนาตได้ทั้งสิ้น

๒.๑.๕ ความหมายของการบริโภคเสนาสนะ

การศึกษาความหมายของการบริโภคเสนาสนะ ควรที่จะได้ทำความเข้าใจความหมายของเสนาสนะเป็นเบื้องต้น ความหมายโดยทั่วไป คำว่า เสนาสนะ หมายถึง ที่พักอาศัย ที่นั่ง ที่นอน ของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา นักวิชาการให้ความหมายไว้ดังนี้

คำว่า "เสนาสนะ" ประกอบด้วย คำว่า "เสนา" คือ ที่นอน กับ "อาสนะ" คือ ที่นั่ง เมื่อรวมกันเป็น "เสนาสนะ" หมายถึง ที่อยู่อาศัย เช่น กุฏิ วิหาร และเครื่องใช้เกี่ยวกับสถานที่ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ หรือแม้กระทั่ง โคนไม้ เมื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยก็เรียกว่า "เสนาสนะ"

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ให้คำนิยามและความหมายไว้ว่า เสนาสนะ หมายถึง ที่นอนและที่นั่ง,ที่อยู่(ใช้เฉพาะพระภิกษุสามเณร)^{๒๓}

พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต) ได้ให้ความหมายของคำว่า เสนาสนะ แปลว่า ที่นอนและที่นั่ง(มาจากคำว่า เสนะ- ที่นอน กับ อาสนะ ที่นั่ง) เป็นคำเฉพาะที่ใช้เป็นคำวัดเท่านั้น เสนาสนะ หมายถึง อาคารสถานที่ใช้เป็นที่พำนักอาศัยหรือเป็นที่ทำกิจกรรมของพระสงฆ์ได้ และหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นที่นั่ง ที่พิง ที่หนุนได้ เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา กุฏิ ที่นอน หมอน พรม ที่ปูนอน ผ้าปูนั่ง เป็นต้น^{๒๔}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายว่า เสนาสนะ หมายถึง เสนะ “ที่นอน” + อาสนะ “ที่นั่ง” หมายถึงที่อยู่อาศัย เช่น กุฏิ วิหาร และเครื่องใช้เกี่ยวกับสถานที่ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ แม้โคนไม้ เมื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยก็เรียก เสนาสนะ^{๒๕}

^{๒๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๒๑๔.

^{๒๔} พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต),พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, หน้า ๑๑๕๕.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๖๒.

สรุปความหมายของเสนาสนะ หมายถึง ที่อยู่ที่อาศัย ที่นอนที่นั่ง สำหรับภิกษุสามเณร ซึ่งอาจจะเป็นอาคารสถานที่ต่างๆ รวมไปถึงโคนไม้ ป่าไม้ ถ้ำ เป็นต้น ที่ใช้เป็นที่พักอาศัยหรือเป็นที่ทำกิจกรรมของพระสงฆ์ได้ หรือ และรวมถึงสิ่งที่ใช้เป็นที่นั่ง ที่พิง ที่หนุนได้ ของภิกษุสามเณรด้วย สำหรับความหมายของการบริโศกเสนาสนะ หมายถึง การใช้สอย พักอยู่อาศัย อาคารสถานที่ รวมทั้งเครื่องใช้ต่างๆ เช่น กุฏิ วิหาร โตะ เก้าอี้ แม้อโคนไม้ เป็นต้น จะเป็นวัด ที่ป่า หรือสถานที่อื่นๆ ก็ได้ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ก็รวมอยู่ในความหมายของการบริโศกเสนาสนะเหมือนกัน

๒.๑.๖ ความหมายของการบริโศกคิลานเภสัช

การศึกษาความหมายของการบริโศกคิลานเภสัช ควรที่จะได้ทำความเข้าใจความหมายของคิลานเภสัชเป็นเบื้องต้น ความหมายโดยทั่วไป ของคำว่า คิลานเภสัช หมายถึง ยารักษาโรคต่างๆ ของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา นักวิชาการให้ความหมายไว้ดังนี้

คำว่า "คิลาน" (คิ-ลา-นะ) แปลว่า การเจ็บ ส่วน "เภสัช" แปลว่า ยารักษาโรค ฉะนั้น คำว่า "คิลานเภสัช" จึงแปลว่า "ยารักษาโรคต่างๆ ของคนเจ็บป่วย" ซึ่ง คนป่วยในที่นี้ หมายถึง พระภิกษุสามเณรที่อาพาธ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ให้คำนิยามและความหมายไว้ว่า คิลานเภสัช หมายถึง ยารักษาโรค^{๒๖}

พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต) ได้ให้ความหมายของคำว่า คิลานเภสัช หมายถึง ยาสำหรับภิกษุไข้, ยารักษาโรค เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในปัจจัย ๔ หรือ จตุปัจจัย อันเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับดำรงชีวิตของภิกษุสามเณร^{๒๗}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า คิลานเภสัช หมายถึง ยาสำหรับผู้เจ็บไข้ ยารักษาผู้ป่วย เภสัชเพื่อภิกษุอาพาธ^{๒๘}

สรุปความหมายของ คิลานเภสัช หมายถึง ยารักษาโรคหรืออาการอาพาธ สำหรับภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนาตามพระธรรมวินัย

^{๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๕๑.

^{๒๗} พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต) ,พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๒๘.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑.

สำหรับความหมาย การบริโภคนกเทศ หมายถึง การบริโภค ใช้สอย คั้น เสรพ ยารักษาโรคสำหรับคนไข้หรือรักษาผู้ป่วย เกสซ์เพื่อภิกษุสามเณรอาพาธ อันเป็นปัจจัยสำคัญ สำหรับดำรงชีวิตของภิกษุสามเณร

กล่าวโดยรวม การบริโภคปัจจัย ๔ หมายถึง การใช้สอยผ้าเครื่องนุ่งห่ม การรับประทาน อาหาร การพักอาศัยในที่พักอาศัยรวมถึงใช้สอยเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ และการรับประทานยา รักษาโรค ซึ่งเป็นเครื่องอาศัยจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตทั่วไป สำหรับทางพระพุทธศาสนาจะให้ความหมายเจาะจงไปที่การใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างของพระภิกษุสามเณร คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเกสซ์ ซึ่งเป็นเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา ภาษาสามัญก็คือ การใช้สอย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่พักอาศัย และยารักษาโรคนั้นเอง

๒.๒.๗ ความหมายของการบริโภค ๔

ลักษณะการบริโภคปัจจัยของบรรพชิตในพระพุทธศาสนา แสดงไว้ มี ๔ ประเภท^{๒๕} คือ

- ๑) เถยบริโภคน คือ บริโภคอย่างขโมย
- ๒) อธิบริโภคน คือ บริโภคอย่างเป็นหนี้
- ๓) ทายัชชบริโภคน คือ บริโภคอย่างเป็นผู้รับมรดก
- ๔) สามีบริโภคน คือ บริโภคอย่างเป็นเจ้าของ

การบริโภคของภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้รับสิ่งของของชาวบ้านมาฉันและใช้สอยว่า จำแนกเป็น ๔ ประเภท มีคำอธิบายดังนี้

ประเภทที่ ๑ เถยบริโภคน คือ บริโภคอย่างขโมย ได้แก่ ผู้ทุศีล ไม่มีคุณความดี สมควรแก่ภาวะของตน คงมีแต่การนุ่งห่มเป็นต้น และอาการภายนอกที่เป็นเครื่องหมายเพศ บุคคล เช่นนี้เป็นผู้ไม่มีสิทธิในสิ่งของของชาวบ้าน การรับสิ่งของของชาวบ้านมาฉันและใช้สอย ผู้เช่นนี้เรียกว่าเป็น เถยบริโภคน คือบริโภคอย่างขโมย หรือแอบลักเขากิน

ประเภทที่ ๒ อธิบริโภคน คือ บริโภคอย่างเป็นหนี้ ได้แก่ ผู้ที่มีศีล แต่เมื่อบริโภค ปัจจัย ๔ ไม่ได้พิจารณา เช่น ฉันอาหารไม่ได้พิจารณาว่า เราฉันเพียงเพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ ยังชีวิตให้เป็นไป ให้มีความสุขแก่เกื้อหนุนแก่การปฏิบัติธรรม มิใช่ฉันเพื่อโก้เก๋สนุกมัวเมาติดในรส เป็นต้น การบริโภคอย่างนี้ เรียกว่า อธิบริโภคน คือบริโภคอย่างเป็นหนี้ แต่ถ้าบริโภคโดยพิจารณา ไม่เชื่อว่าเป็นหนี้ (เบาว่าในบาลีที่ว่าตราบใดที่ยังเป็นปุถุชน ย่อมเชื่อว่าบริโภคอย่างเป็นหนี้)

^{๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย), หน้า ๘๕.

ประเภทที่ ๓ ทายัชชบริโภก คือ บริโภกอย่างเป็นผู้รับมรดก ได้แก่ พระเสขะหรือ ทักขิไณยบุคคล ๗ พวกแรก (ในจำนวนอริยบุคคล ๘) เมื่อรับทักษิณามาบริโภก การบริโภกของท่าน เรียกว่า ทายัชชบริโภก แปลว่า บริโภกฐานทายาทหรือมีสิทธิโดยชอบธรรม ในฐานะที่เป็น ทายาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นทักษิณบุคคลสูงสุด

ประเภทที่ ๔ สามิบริโภก คือ บริโภกอย่างเป็นเจ้าของ ได้แก่ พระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้พ้นจากความเป็นทาสแห่งตัณหาแล้ว เป็นผู้มีคุณความดีสมควรแก่ของถวายอย่างแท้จริง มีสิทธิสมบูรณ์ในการรับและบริโภกทักษิณา การบริโภกของพระอรหันต์ท่านเรียกว่า สามิบริโภก คือบริโภกฐานเป็นเจ้าของ^{๑๑}

การบริโภก ๔ นั้น ผู้ใดไม่ได้เป็น ทักขิไณยแท้จริง คือ เป็นพระอริยบุคคล ถือว่ายังไม่ มีสิทธิสมบูรณ์ที่จะรับทักษิณาของชาวโลกมาบริโภก เช่น ภิกษุ สามเณรแม้จะมีความประพฤติดี งาม เป็นผู้มีศีล และตั้งใจปฏิบัติธรรม แต่ตราบใจที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ การที่ภิกษุสามเณรนั้นรับ อาหารบิณฑบาตของชาวบ้านมาฉัน ท่านถือว่าเป็นการบริโภกอย่างหนึ่ง คือ เป็นหนึ่งต่อ ชาวโลก ควรจะเร่งปลดเปลื้องหนี้เสีย ด้วยการใส่ใจปฏิบัติธรรมให้บรรลุความเป็นทักษิณบุคคล ตัวอย่างเช่น พระมหากัสสปเถระกล่าวว่า ท่านบริโภกอาหารของชาวแคว้นแคว้น อย่างเป็นหนึ่งอยู่ ๗ วัน จึงได้รู้แจ้งธรรม หมายความว่า เมื่อท่านบวชแล้ว ก็ได้พยายามปฏิบัติธรรม แต่ก็ใช้เวลาเป็น ปุถุชนอยู่ถึง ๗ วัน จึงบรรลุอรหัตผล กลายเป็นทักษิณบุคคลอย่างสมบูรณ์ ดังนั้น บรรพชิต คือ ภิกษุสามเณรจึงควรพิจารณาในทุก ๆ ขณะที่บริโภก บิณฑบาตพึงพิจารณาในทุก ๆ คำข้าว เมื่อ ภิกษุไม่สามารถปฏิบัติเหมือนอย่างนั้น ในเวลาก่อนอาหาร, หลังอาหาร, ในปฐมยาม, มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ถ้าไม่ได้พิจารณาเลย ปล่อยให้อรุณขึ้น ภิกษุนั้นชื่อว่า ย่อมตั้งอยู่ในฐานะอินบริโภก แม้จิวร เสนาสนะก็พึงพิจารณาในทุก ๆ ขณะที่บริโภก สำหรับเพศเมื่อมีสติเป็นปัจจัยในขณะที่รับ ทั้งในขณะที่บริโภกจึงจะควร แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อภิกษุทำสติในขณะที่รับแล้วขณะที่บริโภกไม่ได้ทำ อีก เป็นอาบัติ ไม่ทำในขณะที่รับแต่ทำในขณะที่บริโภก ไม่อาบัติ ปฏิบัติตรงตามจุดมุ่งหมายที่แท้จริง ของการบริโภกปัจจัย ๔ อันเป็นส่วนหนึ่งของการทำให้ศีลบริสุทธ์ ซึ่งเมื่อมีศีลบริสุทธ์ ก็จะเป็น ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดสมาธิ ปัญญา บรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาต่อไปได้

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘๓.

๒.๒ จุดมุ่งหมายของการบริโภคปัจจัย ๔

จุดมุ่งหมายของการบริโภคปัจจัย ๔ จำแนกแสดงเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) จุดมุ่งหมายของการบริโภคจีวร (๒) จุดมุ่งหมายของการบริโภคบิณฑบาต (๓) จุดมุ่งหมายของการบริโภคเสนาสนะ (๔) จุดมุ่งหมายของการบริโภคคิลานเภสัช ดังนี้

๒.๒.๑ จุดมุ่งหมายของการบริโภคจีวร

การใช้เครื่องนุ่งห่ม พระพุทธองค์ทรงสอนให้พระภิกษุสงฆ์กำหนดพิจารณาว่า จะใช้เครื่องนุ่งห่มแบบไหนและมีการกำหนดสีด้วย เพื่อให้เห็นว่า เป็นเครื่องนุ่งห่มของนักบวชในพระพุทธศาสนา และมีการพิจารณาเน้นถึงจุดมุ่งหมายที่เป็นคุณค่าแท้จริงของเครื่องนุ่งห่มว่า “เราพิจารณาโดยแยกคายแล้วใช้สอยเครื่องนุ่งห่มเพียงเพื่อบำบัดความหนาว ความร้อน บำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่เกิดความละอาย”^{๑๑}

การพิจารณาดังกล่าว แสดงให้เห็นจุดมุ่งหมาย และประโยชน์ที่แท้จริงที่จะได้รับจากเครื่องนุ่งห่ม คือ เพื่อป้องกันบรรเทาอันตรายจากธรรมชาติมี หนาว ร้อน ฝนตกแดดออกและช่วยบำบัดบรรเทาอันตรายจากสัตว์จำพวกเหลือบ ยุง และเพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรปกปิด การนุ่งห่มตามจุดมุ่งหมายดังกล่าวนี้ จะช่วยไม่ให้เราให้ความสำคัญกับแฟชั่นต่างๆ ที่มีการประกวดประชันกัน หมกมุ่นวุ่นวายกับเครื่องแต่งกายเครื่องประดับที่เป็น ไปตามสมัยนิยม ใช้สิ่งของยี่ห้อดังที่ไม่เหมาะสมกับกาลเทศะ และราคาแพงฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น จนกลายเป็นปัญหาเศรษฐกิจของตนเองและประเทศชาติ การรู้จักใช้เครื่องนุ่งห่มตามจุดมุ่งหมายที่แท้จริงเป็นการรู้จักพอประมาณในการดำรงชีวิต และไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมส่วนรวมด้วย

๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการบริโภคบิณฑบาต

การบริโภคอาหารเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ เมื่ออาหารเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต อาจส่งผลให้เป็นคุณและโทษก็ได้ พระพุทธศาสนามีคำสอนเกี่ยวกับเรื่องการบริโภคอาหารที่ถูกต้อง โดยสอนการพิจารณาเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงจุดมุ่งหมาย และลักษณะคุณค่าอาหารให้ถ่องแท้ก่อนที่จะบริโภค ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนภิกษุในการพิจารณาก่อนที่จะบริโภคอาหารมีใจความว่า “เราพิจารณาโดยแยกคายแล้วจึงบริโภคอาหาร มิใช่เป็นการบริโภค

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔/๑๔.

เพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อประดับตกแต่ง แต่บริโภคน้ำเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อระงับความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ความดี ด้วยความหวังว่าเราจักบำบัดทุกข์แก้ป้องกันทุกข์ใหม่ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ด้วยการบริโภคนี้ ความไม่มีโทษ และความเป็นอยู่อย่างผาสุกจักเกิดขึ้น^{๓๒}

จุดมุ่งหมายที่พระพุทธองค์ทรงสอนภิกษุสงฆ์ ให้รู้จักพิจารณาก่อนบริโภคอาหาร จะได้บริโภคตามจุดมุ่งหมาย ไม่ตกเป็นทาสของอาหาร ความผาสุกและกำลังกายย่อมเกิดขึ้น มีกำลังในการสร้างความคิด บำเพ็ญธรรมจนสามารถละกิเลสได้ตามลำดับ สำหรับคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์ได้แสดงหลักพิจารณาให้เป็นประโยชน์ที่แท้จริงจากการบริโภคอาหารเพื่อทำให้หยุดกระบวนการระวายเป็นรู้จักประมาณให้การบริโภคอาหาร คือ บริโภคแต่พอดี ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป คนที่บริโภคอาหารเกินความต้องการของร่างกายทำให้รู้สึกอึดอัด ง่วงนอน อย่างที่พระพุทธองค์ทรงประทานแนวคิดให้พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า “คนที่หาวนอนด้วย กินจุด้วยมักนอนหลับกึ่งเกลือกไปมาเหมือนหมูใหญ่ที่เขาเลี้ยงไว้ด้วยอาหาร เขาเป็นคนเขลาข่มเข้าสู่ห้อง(บรรทม)บ่อย ๆ”^{๓๓}

การบริโภคที่ถูกต่อนั้น จะมีส่วนช่วยสร้างภูมิคุ้มกันมิให้ความต้องการทางร่างกายและความต้องการทางจิต เพื่อให้ไม่ให้อุชุกงูงไปหาคุณค่าเทียม ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ที่ช่วยวนกิเลสตัณหาอันจะนำมาซึ่งความเป็นทุกข์และอาจจะเป็นการสร้างอิตตาถาวรในวิญญาน ความกระวนกระวายเพราะอาหารไม่ถูกปาก การบริโภคอาหารตามแนวคำสอนของพระพุทธองค์ทำให้บรรเทาตัณหา คือ ความอยากกิน อยากลิ้มลองเกินความพอดี จะไม่เกิดขึ้นและก่อความเดือดร้อนเพราะบริโภคอาหารเป็นเหตุ

๒.๒.๓ จุดมุ่งหมายของการบริโภคเสนาสนะ

เรื่องที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะการสร้างที่อยู่อาศัยพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญมาก ทรงให้สร้างในถิ่นที่เหมาะสม หรือเลือกสถานที่ที่มีสิ่งแวดล้อมที่ดี ส่งเสริมให้การศึกษาพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมแก่การแสวงหาธรรม ความรู้ การสร้างความดีงามและความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งใจไว้ พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาจุดมุ่งหมายของการสร้างและประโยชน์ในการใช้ ดังข้อความว่า “เมื่อเราพิจารณาโดยแยกคายแล้วจึงได้ใช้สอยหรือสร้างที่อยู่อาศัยว่า เพียงเพื่อบำบัดความหนาวบำบัดสัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อบรรเทาอันตราย อันเกิดจากฤดูกาลและเพื่อแสวงหาความสงบ”^{๓๔}

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔/๑๔.

^{๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๖๕/๑๖.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔/๑๔.

การใช้ที่อยู่อาศัยควรพิจารณาให้คิดว่า เราใช้เพื่อประโยชน์อะไร เมื่อใช้แล้วก็ควรจัดเก็บให้เรียบร้อย เมื่อใช้งานเสร็จหากเกิดการชำรุดทรุดโทรมก็ต้องรู้จักดูแลรักษาซ่อมแซม ไม่ให้ทิ้งให้เกิดความรกร้าง การสร้างที่อยู่อาศัยในลักษณะนี้จะช่วยให้เกิดการประหยัดในการก่อสร้างมาก โดยไม่จำเป็นต้องใช้วัสดุที่มีราคาแพงและก็ไม่จำเป็นต้องสร้างใหญ่โตมากนัก แต่เป็นการสร้างที่อยู่อาศัยเพียงเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความต้องการก็เป็นอันใช้ได้แล้ว เพื่อประหยัดงบประมาณในการสร้างและอายุยืนนานในการใช้ที่ทนทาน และสะดวกสบายในการรักษาซ่อมแซม แต่ส่วนมากจะเน้นในการสร้างกุฏิของพระสงฆ์ แต่หลักการนี้สร้างที่อยู่อาศัยในลักษณะนี้ แม้แต่ชาวบ้านทั่วไปก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับความจำเป็นหรือตามรายได้ของตนเองตามสภาพการณ์ในปัจจุบันได้

๒.๒.๔ จุดมุ่งหมายของการบริโภคที่ดินเกษตร

เรื่องยานับเป็นปัจจัยที่สำคัญมากในการดำรงชีวิตปัจจัยหนึ่ง ถ้าร่างกายมีสภาพเสื่อมโทรม เกิดโรคร้ายไข้เจ็บแล้ว เหล่านี้จะเป็นอุปสรรคในการประพฤติพรหมจรรย์เป็นอย่างมาก เพราะเหตุว่า แม้คนเราจะมีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร และที่อยู่อาศัย หากร่างกายไม่สมบูรณ์ มีโรคร้ายเบียดเบียน ก็จะเป็นเหตุทำให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นไปด้วยความยากลำบาก และอาจจะไม่ประสบความสำเร็จในที่สุด ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงทำให้ต้องทรงอนุญาตเรื่องเภสัช หรือ ยารวมถึงอุปกรณ์รักษาโรคต่างๆ ในพระไตรปิฎกนั้น เรื่องยาเป็นตัวอย่างชัดเจนของการที่พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นและให้ความสำคัญในเรื่องสุขภาพมาก เห็นได้จากพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ” นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังให้พิจารณาอย่างแยกคางว่า ยาเป็นเครื่องและเครื่องประกอบอันเป็นปัจจัยสำหรับคนใช้นั้น มีไว้เพื่อกำจัดเวทนาทั้งหลายเนื่องจากอาหารต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคร้ายมาเบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาวัตถุประสงค์ในการสร้างและประโยชน์ในการใช้ยา ดังข้อความว่า “เมื่อเราพิจารณาโดยแยกคางแล้วบริโภคใช้สอยที่ดินเกษตร เพียงเพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้ว มีอาหารต่างๆ เป็นมูล เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียน เป็นอย่างยิ่ง”^{๓๕}

การใช้ยารักษาโรค พระพุทธองค์ก็ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่ายารักษาโรคมีความจำเป็นหรือเป็นปัจจัยสุดท้ายที่คนเราต้องการบริโภค เพื่อบำบัดอาการเจ็บป่วยในยามที่เกิดโรคร้าย แต่วิวัฒนาการในการรักษาโรคมียาวนานแล้ว ในพระไตรปิฎกก็ได้กล่าวถึงเรื่องการใช้ยาไว้มากมาย รวมถึงให้ความสำคัญไว้หลายประการใน “เภสัชขันธ์กะ” ซึ่งพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ฉันได้ เพื่อรักษาโรคเมื่ออาหาร ไม่ได้จนเป็นโรคขาดสารอาหารหรือโรคผอมเหลือง

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔/๑๔.

และยาไม่ใช่อาหารหยาบจึงทรงอนุญาตให้รับประทานได้ในยามวิกาล และฉันได้ในกาลนั้น แต่การใช้ยาในปัจจุบันนี้เน้นไปในการรักษาโรคในเชิงพาณิชย์มาก มีการผลิตยาออกมาเพื่อให้ตรงกับโรคที่คนไข้เป็นอยู่เสมอ พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงถึงคนไข้ไว้ใน “คิลานสูตร” ว่าด้วยเรื่องคนไข้ และเปรียบเทียบคนไข้ไว้ ๓ ประเภท กล่าวคือ

(๑) คนไข้บางคนจะได้อาหาร คนพยาบาล อันเป็นที่สบายหรือไม่ก็ตาม ไม่อาจหายจากโรคได้

(๒) คนไข้บางคนจะได้อาหาร คนพยาบาล อันเป็นที่สบายหรือไม่ก็ตามก็หายจากโรคได้

(๓) คนไข้บางคนจะได้อาหาร คนพยาบาล อันเป็นที่สบายเท่านั้นจึงจะหายจากโรคได้^{๓๖}

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยคนประเภทที่ ๓ เป็นหลัก จึงทรงประทานพุทธานุญาตเรื่องการให้ยา คนพยาบาล อาหารเป็นพิเศษสำหรับคนป่วย ทำให้มีส่วนช่วยคนไข้ ๒ ประเภทแรกด้วย แต่เรื่องของยา ก็คือ ยาซึ่งคนป่วยจะต้องรับประทาน หรือดื่ม ในยามที่ป่วยไข้เท่านั้น เหตุนี้จึงทรงสอนให้ภิกษุ พิจารณาถึงวัตถุประสงค์ หรือประโยชน์ที่จะได้รับ จากการให้ยาตามนัยว่า เราพิจารณาโดยแยกคายแล้ว รับประทานยาเพียงเพื่อบำบัดเวทนา มีอาหารต่างๆ เป็นมูลอันเกิดขึ้นแล้ว เพื่อเป็นผู้หาความลำบากมิได้เป็นอย่างยิ่ง “การใช้ยาเพื่อบรรเทาความเจ็บป่วย”^{๓๗} ต้องเลือกให้ยาให้ถูกต้องกับโรคจึงจะหายจากการเจ็บป่วยได้ อย่างเช่น การใช้ยาสมุนไพร เป็นต้น

การไม่รู้จุดมุ่งหมายที่แท้จริงต่อสิ่งต่าง ๆ ได้สร้างปัญหาให้กับโลกเป็นอย่างมาก เช่น การบริโภคอาหาร มนุษย์ไม่มองที่คุณค่าแท้ของการบริโภค แต่เห็นคุณค่าเทียม แสวงหาสิ่งบริโภคเพื่อสนองตัณหา บริโภคตามอำนาจของกิเลสที่ประกอบด้วยความโลภ โกรธ และหลง ยกตัวอย่างเช่น การเสพที่อยู่อาศัย มีการตัดไม้ทำลายป่า เพื่อนำมาสร้างบ้านให้ใหญ่โตมโหฬาร ทำให้ป่าไม้หมดไปภูเขากลายเป็นภูเขาหัวโล้น เมื่อเวลาฝนตกทำให้น้ำท่วมเพราะไม่มีการดูดซับน้ำเนื่องจากป่าไม้หมดไปแล้ว อย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น วิธีคิดแบบรู้เท่าทันคุณค่าแท้จริงและคุณค่าเทียมของสิ่งต่าง ๆ ทำให้เราปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมที่สุด...การใช้ความคิดพิจารณาถึงสิ่งที่จำเป็นในชีวิตที่จะต้องใช้พิจารณาญาณในการเสพวัตถุหรือปัจจัยเครื่องอาศัยของมนุษย์ เพราะว่าถ้าเมื่อใดเราไม่สามารถมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งที่บริโภคเข้าไปแล้วย่อมได้รับผลเสียมากกว่าผลดี เพราะสิ่งของบางอย่างอาจจะมีผลผิดพลาดในการให้ข่าวสารข้อมูล เช่น

^{๓๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๑/๑๓๗.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔/๑๔.

ยาชูกำลังชนิดต่าง ๆ เครื่องดื่มที่ให้สารทดแทนพลังงานที่เสียไป หรือยาบำรุงร่างกายต่าง ๆ ที่เราเห็นโฆษณาอยู่ทุกวัน มีหมอบางท่านออกมาให้ข้อสังเกตว่า ยาชูกำลังเหล่านั้นเป็นของที่ไม่จำเป็นต่อร่างกายและชีวิตที่แท้จริง เป็นสิ่งของฟุ่มเฟือยที่หลอกให้ประชาชนหลงเชื่อเพื่อประโยชน์ในด้านธุรกิจ เพราะฉะนั้น ในชีวิตประจำวันจำเป็นอย่างไรจะต้องใช้สติพิจารณาให้เห็นคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของปัจจัยเครื่องบริโภคในแต่ละวัน แยกแยะให้ออกสิ่งไหนมีประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกาย เป็นไปเพื่อความเจริญเติบโต สิ่งไหนที่เป็นไปเพื่อความหรรหามีราคาแพงแต่มีคุณค่าประโยชน์เพียงน้อยนิด เป็นคุณค่าเสริมความอยากไม่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตบางที่เป็นอันตรายต่อชีวิต ทำให้ก่อคุณกรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฎฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่นให้เจริญขึ้น^{๓๘} อีกอย่างหนึ่งวิธีคิดแบบนี้ ยังเกื้อกูลต่อการเกิดของกุศลกรรม เช่น ความมีสติเป็นต้น ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ เพราะประกอบด้วยปัญญา ต่างจากคุณค่าเทียมที่เสพหรือบริโภคด้วยอำนาจของกิเลสคือความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นต้น

๒.๓ คุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของการบริโภคปัจจัย ๔

การบริโภคปัจจัย ๔ คือ ฟ้า อาหาร ที่อยู่ และยารักษาโรค ย่อมมีความสำคัญต่อมนุษย์โดยทั่วไป แต่ในขณะที่เดียวกันก็อาจบังเกิดโทษภัยอันเกิดจากการบริโภคได้เช่นเดียวกัน หากขาดสติไม่รู้จักคุณค่าแท้ของปัจจัยทั้ง ๔ วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้และคุณค่าเทียม เพื่อให้เห็นความสำคัญของสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะในการดำรงชีวิตของมนุษย์^{๓๙} คุณค่าของสิ่งที่มนุษย์เสพเข้าไปสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ (๑) คุณค่าแท้ของการบริโภคปัจจัย ๔ และ (๒) คุณค่าเทียมของการบริโภคปัจจัย ๔

๒.๓.๑ คุณค่าแท้ของการบริโภคปัจจัย ๔

คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าที่เป็นประโยชน์ในด้านคุณภาพที่ส่งเสริมให้ร่างกายมีความสมบูรณ์แข็งแรง ต่อต้านโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ หรือเป็นสิ่งจำเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในด้านที่ทำให้ชีวิตมีความสุขตามอัธยาของตน สามารถแก้ปัญหาด้านสุขภาพร่างกายได้ เช่น การบริโภคอาหารคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์ที่หล่อเลี้ยงร่างกายเป็นอยู่ดี มีสุขภาพดี มีความสุข มีกำลังเกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่นแก่การบำเพ็ญหน้าที่^{๔๐} เช่นเดียวกับบ้านเป็นที่สำหรับหลับนอนพักผ่อนเป็นที่อยู่อาศัย

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔๔.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๗๒.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

ไม่จำเป็นต้องใหญ่เสมอไปขอเพียงให้บังแดดลมฝนและสัตว์ร้ายภัยธรรมชาติ ก็ถือว่าเป็นคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของบ้าน เป็นต้น คุณค่าที่แท้จริงในการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ นั้นเห็นได้จากบทพิจารณาของพระสงฆ์ก่อนที่จะใช้สอยปัจจัย ๔ หรือที่เรียกว่า ปัจจเวกขณะ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

การพิจารณาเกี่ยวกับจีวร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยกกายแล้วใช้สอยจีวรเพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อปกปิดอวัยวะที่น่าละอาย

การพิจารณาเกี่ยวกับบิณฑบาต พิจารณาโดยแยกกายแล้วฉันบิณฑบาต ไม่ให้เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนาน เพื่อความมัวเมาเกิดกำลังพลังทางกาย เพื่อประดับ เพื่อตกแต่ง แต่เพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ ดำเนินไปได้ มิให้ร่างกายลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ทำได้ตามนี้ก็จะช่วยระงับดับบรรเทาทุกขเวทนาแก่คือความหิวได้ และไม่ทำทุกขเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น อนึ่ง ความเป็นไปโดยสะดวกแห่งอรรถภาพร่างกายนี้ ความเป็นผู้หาโทษไม่ได้ และความเป็นอยู่โดยผาสุก ก็จักบังเกิดมีแก่เรา

การพิจารณาเกี่ยวกับเสนาสนะ พิจารณาโดยแยกกายแล้วใช้สอยเสนาสนะ เพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และยินดีในการหลีกเร้น

การพิจารณาเกี่ยวกับกิลานเภสัชบริหาร พิจารณาโดยแยกกายแล้วใช้สอยกิลานเภสัชบริหาร เพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาพาธต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุด ซึ่งเมื่อไม่ใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อเธอใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็พึงเกิดขึ้น เมื่อเธอใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอ ด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า ภิกษุละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยการใช้สอย^{๔๐}

การพิจารณาถึงคุณค่าแท้ คือ คุณประโยชน์ที่แท้จริงของปัจจัย ๔ เพียงเพื่อป้องกันและบรรเทาอันตรายทั้งที่เป็นภายนอก ได้แก่ สัตว์ที่เป็นอันตราย ลมฟ้าอากาศที่ไม่เหมาะสม และอันตรายภายในร่างกาย คือ ความหิว และความเจ็บป่วย ซึ่งเมื่อร่างกายปลอดภัยดีแล้ว จะได้ประพุดติพรหมจรรย์ คือ ปฏิบัติธรรมให้ถึงความพ้นทุกข์ คือ การได้บรรลุโลกุตตรผลในที่สุด อันเป็นคุณที่สูงที่สุดที่มนุษยชาติพึงปฏิบัติให้เข้าถึงให้ได้

^{๔๐} องฺ ญกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๗-๕๔๘.

๒.๓.๒ คุณค่าเทียบของการบริโภคปัจจัย ๔

คุณค่าแอบแฝง หรือคุณค่าเทียบ หมายถึงคุณค่าที่เป็นเพียงส่วนเกินไม่เป็นประโยชน์ต่อร่างกายอย่างแท้จริง การบริโภคส่วนนี้เพื่อสนองตัณหาความอยาก เพื่อเสริมอรรถาในการแสดงบทบาททางสังคม เพื่อความสนุกสนาน เพื่ออวดความมั่งมีฐานะในสังคมเท่านั้น เช่น การดื่มไวน์ ขวดละหมื่น หรือแสนบาทเป็นเพียงการดื่ม เพื่อให้คนทั่วไปเห็นว่ามีฐานะที่ดี อีกประการรับประทานอาหารมากเกินไปเป็นสาเหตุให้คนเราเป็นโรคร้ายแรงและเสียชีวิตได้^{๔๒} นี้เรียกว่าเป็นคุณค่าเทียบ ซึ่งตรงข้ามกับคุณค่าแท้ของการบริโภคอาหารที่ถูกหลักและได้สัดส่วนตามหลักโภชนาการอาหารหลัก ๕ หมู่ก็ถือว่าเป็นยาอายุวัฒนะแล้ว อิปโปเครติส บิดาแห่งวงการแพทย์แผนปัจจุบัน กล่าวไว้ว่า อาหารเป็นยา และยาที่ได้จากอาหารที่เรากินเข้าไป อาหารเป็นยารักษาโรคและส่งเสริมสุขภาพซึ่งมีหลักฐานยืนยันทางประวัติศาสตร์ที่แน่นอน^{๔๓}

บรรพชิตควรดำรงชีพอย่างผู้ไม่ประมาท และมีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา รวมถึงการรับและบริโภคปัจจัย ๔ การมีสติในการพิจารณาบริโภคใช้สอยเพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายของการบริโภคปัจจัย ๔ อย่างแท้จริงนั้น พระภิกษุสามเณรจำเป็นต้องมีการฝึกหัดเจริญสติด้วยการพิจารณาปัจจัย ๔ ใน ๓ เวลา คือ ธาตุปฏิภนปัจจเวกขณะ พิจารณาปัจจัย โดยความเป็นธาตุในเวลารับคือเวลาที่ได้ปัจจัย ๔ นั้นมา, ตั้งขณิกปัจจเวกขณะ พิจารณาปัจจัย ๔ ในขณะที่บริโภคคือใช้สอย และอดีตปัจจเวกขณะ พิจารณาทดแทนในภายหลัง หลังจากที่ไม่ได้พิจารณาในเวลารับและขณะบริโภค^{๔๔} เพื่อป้องกันอัสวกิเลสอันจะพึงมีจากบริโภคปัจจัย ๔ อย่างขาดสติ

อัสวกิเลส หรือ เรียกว่า อัสวะนั้น เป็นกิเลสที่หมักหมม นอนเนื่องทับถมอยู่ในจิต ชุบข้อมจิตให้เศร้าหมอง ให้ขุ่นมัว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอัสวะที่ภิกษุพึงละได้ด้วยการใช้สอย เพราะถ้าไม่ใช้สอยจะมีโทษ อัสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะมีขึ้น จึงต้องใช้สอย และพิจารณาโดยแยกคาย ดังนี้

บทพิจารณาการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ทั้ง ๓ บท คือ บทพิจารณาก่อนบริโภคใช้สอย หรือขณะรับและแสวงหา(ธาตุปัจจเวกขณะ) บทพิจารณาขณะบริโภคใช้สอย(ตั้งขณิกปัจจเวกขณะ) และบทพิจารณาหลังจากการบริโภคใช้สอย(อดีตปัจจเวกขณะ) ได้สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์

^{๔๒} แอลเบิร์ต เอ. เฮเซอร์, กินกันแก่ ปรับแนวการกินเพื่ออายุวัฒนะ, เรียบเรียงโดย นพ.ไพฑูลย์ จาตุรปัญญา, (กรุงเทพมหานคร, : สำนักพิมพ์รวมธรรม, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๗.

^{๔๔} พระเทพสิมามรณ (โสภาส นินฺตฺติเมธี), ธรรมปริทัศน์ ๔๑, หน้า ๔๒.

ได้ทรงวางหลักการให้พุทธศาสนิกชนได้เตือนตนให้ตระหนักสำนึกพิจารณาการบริโภคใช้สอย ปัจจัย ๔ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ส่งผลกระทบต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม^{๔๕}

ส่วนสังคมสมัยปัจจุบัน เห็นว่า การบริโภค คือ การใช้สินค้า และการบริการ บำบัดความต้องการ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจของผู้บริโภค แต่พระพุทธศาสนาถือว่า การบริโภคคือ การใช้สินค้าและการบริการบำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับประโยชน์มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น หมายความว่า การบริโภคควรมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิตมากกว่า การบำบัดความต้องการเพียงอย่างเดียว พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า

การบริโภคนั้นคนจำนวนมากทีเดียว เมื่อบำบัดความต้องการ เช่น กิน อาหารโดยมุ่งรสอร่อย แต่กลับทำให้เกิดอันตรายต่อชีวิตร่างกาย เบียดเบียนทั้งตนเอง และผู้อื่นความพอใจไม่เป็นตัวตัดสินอรรถประโยชน์ถ้าความพอใจนั้นไม่พร้อมกับการได้คุณภาพชีวิตความพึงพอใจบางครั้งก็จะกลับเป็นตัวการทำลาย อรรถประโยชน์ เช่น ทำให้คนหลงมัวเมา ทำลายสุขภาพเสียคุณภาพชีวิตเป็นต้น...มองในแง่พุทธศาสตร์ ก็ต้องบอกว่าสินค้า และบริการมีอรรถประโยชน์ สามารถทำให้เกิดความพอใจ ที่ได้เสริมคุณภาพชีวิตแก่ผู้บริโภค^{๔๖}

การรู้จักคิดแบบเห็นคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมหรือคุณค่าแอบแฝง เป็นการใช้ความคิดพิจารณาถึงสิ่งที่จำเป็นในชีวิตที่จะต้องใช่วิชาญาณในการเสพวัตถุหรือปัจจัยเครื่องอาศัยของมนุษย์ เพราะว่าถ้าเมื่อใดเราไม่สามารถมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งที่บริโภคเข้าไปแล้วย่อมได้รับผลเสียมากกว่าผลดี เพราะสิ่งของบางอย่างอาจจะมีผลพลได้ในกาให้ข่าวสารข้อมูล เช่น ยาชูกำลังชนิดต่าง ๆ เครื่องดื่มที่ให้สารทดแทนพลังงานที่เสียไป หรือยาบำรุงร่างกายต่าง ๆ ที่เราเห็นโฆษณาอยู่ทุกวัน มีหมอบางท่านออกมาให้ข้อสังเกตว่า ยาชูกำลังเหล่านั้นเป็นของที่ไม่จำเป็นต่อร่างกายและชีวิตที่แท้จริง เป็นสิ่งของฟุ่มเฟือยที่หลอกให้ประชาชนหลงเชื่อเพื่อประโยชน์ในด้านธุรกิจ เพราะฉะนั้น ในชีวิตประจำวันจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องใช้สติพิจารณาให้เห็นคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของปัจจัยเครื่องบริโภคในแต่ละวัน แยกแยะให้ออกสิ่งสิ่งไหนมีประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกาย เป็นไปเพื่อความเจริญเติบโต สิ่งไหนที่เป็นไปเพื่อความหรรหามีราคาแพงแต่มีคุณค่าประโยชน์เพียงน้อยนิด เป็นคุณค่าเสริมความอยากไม่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิต บางที่เป็นอันตรายต่อชีวิต ทำให้อกุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฎฐิ ตลอดจน

^{๔๕} แสวง นิลนามะ “จริยธรรมการบริโภคในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๑-๑๖๓.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔.

การยกตนข่มผู้อื่นให้เจริญขึ้น^{๔๗} อีกอย่างหนึ่งวิธีคิดแบบนี้ ยังเกี่ยวเนื่องต่อการเกิดของ กุศลกรรม เช่น ความมีสติเป็นต้น ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ เพราะประกอบด้วยปัญญา ต่างจากคุณค่า เทียมที่เสพหรือบริโภคด้วยอำนาจของกิเลสคือความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นต้น^{๔๘}

การบริโภคเพื่อบำบัดความต้องการ โดยมุ่งให้ได้ประโยชน์สูงสุด ด้วยวิธีการที่ง่ายจาก การรู้จักคิดพิจารณาถึงคุณค่าที่แท้จริง ของสิ่งที่ใช้บริโภคใช้สอย ย่อมได้รับประโยชน์ ตรงตาม วัตถุประสงค์ตรงตามจุดหมายของการบริโภคตามอย่างอริยชน

๒.๔ กรณีตัวอย่างการบริโภคปัจจัย ๔ ในสมัยพุทธกาล

กรณีตัวอย่างการบริโภคปัจจัย ๔ ในสมัยพุทธกาลมี ๔ ประเด็น คือ (๑) กรณีตัวอย่าง การบริโภคจีวรในสมัยพุทธกาล (๒) กรณีตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาตในสมัยพุทธกาล (๓) กรณีตัวอย่างการบริโภคเสนาสนะในสมัยพุทธกาล และ (๔) กรณีตัวอย่างการบริโภค คิลานเภสัชในสมัยพุทธกาล ดังนี้

๒.๔.๑ กรณีตัวอย่างการบริโภคจีวรในสมัยพุทธกาล

ตัวอย่างการบริโภคจีวร ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ เรื่อง พระอานนทบริหารผ้า^{๔๙} ดังนี้

สมัยหนึ่งพระนางสามาวดี มเหสีของพระเจ้าอุเทน กษัตริย์แห่งนคร โกสัมพี มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ถึงกับทูลขออนุญาตถวายภัตตาหารภิกษุ ในวันวันละ ๕๐๐ รูป และฟังพระธรรมเทศนาเป็นประจำ วันหนึ่งพระนางสามาวดีได้เข้าไปหาพระอานนทถึงที่อยู่ ท่านพระอานนทได้แสดงพระธรรมเทศนาแก่พระนางสามาวดี พระนางพร้อมทั้งบริวาร ๕๐๐ คน เลื่อมใสเป็นอันมาก จึงได้ถวายผ้าห่ม ๕๐๐ ผืน ซึ่ง ชมนุโมทนาภายิตของท่านพระอานนทแล้วเสด็จกลับไปเข้าเฝ้าพระเจ้าอุเทน พระนางได้ กราบทูลให้พระเจ้าอุเทนให้ทรงทราบเรื่องทั้งปวง

พระเจ้าอุเทนได้ทรงดำหนิพระอานนทว่า ไฉนจึงรับผ้าไปมากมายเช่นนั้น ท่านพระอานนทจะเปิดร้านขายผ้าหรืออย่างไร ต่อมาวันหนึ่งพระเจ้าอุเทนได้เข้าไปหา พระอานนทถึงที่พัก ทรงตรัสถามท่านพระอานนทดังนี้ว่า

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕๔.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^{๔๙} วิ. จุ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๗-๓๘๘.

พระเจ้าอุเทน : พระนางสามาวดีมีเหลือของข้าพเจ้า มาหาท่านแล้วหรือ
 พระอานนท์ : พระมเหสีของพระองค์มาแล้ว มหาบพิตร
 พระเจ้าอุเทน : พระนางได้ถวายอะไรแก่ท่านอานนท์บ้าง
 พระอานนท์ : พระนางถวายผ้าห่มอาตมา ๕๐๐ ผืน
 พระเจ้าอุเทน : ผ้ามากมายอย่างนั้นท่านจะเอาไปทำอะไร
 พระอานนท์ : อาตมาแจกภิกษุทั้งหลายผู้มีจีวรเก่า
 พระเจ้าอุเทน : ท่านจะเอาจีวรเก่าที่มีอยู่เดิมไปทำอะไร
 พระอานนท์ : อาตมาจะทำจีวรเก่าที่มีอยู่เดิมนั้นให้เป็นผ้าแพดาน
 พระเจ้าอุเทน : ท่านจะเอาผ้าแพดานเก่าไปทำอะไร
 พระอานนท์ : อาตมาจะทำผ้าแพดานเก่านั้นให้เป็นผ้าปลอกฟูก
 พระเจ้าอุเทน : ท่านจะเอาผ้าปลอกฟูกเก่าไปทำอะไร
 พระอานนท์ : อาตมาจะทำผ้าปลอกฟูกเก่านั้นให้เป็นผ้าปูพื้น
 พระเจ้าอุเทน : ท่านจะเอาผ้าปูพื้นเก่าไปทำอะไร
 พระอานนท์ : อาตมาจะทำผ้าปูพื้นเก่าให้เป็นผ้าเช็ดเท้า
 พระเจ้าอุเทน : ท่านจะเอาผ้าเช็ดเท้าเก่าไปทำอะไร
 พระอานนท์ : อาตมาจะเอาผ้าเช็ดเท้าเก่าให้เป็นผ้าเช็ดธูลี
 พระเจ้าอุเทน : ท่านจะเอาผ้าเช็ดธูลีเก่าไปทำอะไร
 พระอานนท์ : อาตมาจะโขลกผ้าเหล่านั้นขยำกับโคลนแล้วฉาบทาฝา

พระเจ้าอุเทนเกิดความเลื่อมใส เกิดความดำริว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรได้นำผ้าไป
 ใช้อย่างคุ้มค่า จึงได้ถวายผ้าอีก ๕๐๐ ผืนแก่พระอานนท์

พระอานนท์เถระเป็นผู้ที่มีคนรู้จักคุ้นเคยและเลื่อมใสมากรูปหนึ่งในบรรดาพระสาวกของ
 พระพุทธเจ้า เพราะท่านมีบทบาทที่สำคัญ คือ ได้รับเลือกให้เป็นพระอุปัชฌาย์ประจำพระองค์
 ของพระพุทธเจ้า และได้รับยกย่องเป็นเอกทัคคะหลายด้าน ท่านรู้จักพิจารณาเสพใช้สอย
 ปัจจัยดังกล่าวแล้วข้างคั้นนั้นถือเป็นแบบอย่างที่ดียิ่งของการรู้จักคุณค่าของเครื่องนุ่งห่ม
 จัดสรรใช้สอยอย่างเกิดประโยชน์ที่สุดเป็นเหตุให้ช่วยส่งเสริมคุณธรรมอื่นให้เกิดมีในคน
 ด้วยคือความสันโดษเป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ อย่างพอดี เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตที่ดั่งงามและ
 ส่งเสริมแก่การปฏิบัติกิจหน้าที่ของตนไม่ให้จิตใจถูกรบกวนด้วยสิ่งเหล่านี้ และท่านได้
 อนุเคราะห์แก่ผู้อื่นด้วยการแบ่งปันผ้า แก่ภิกษุทั้งหลาย แม้หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน

แล้วท่านจาริกไปทั่วชมพูทวีปได้ถวายบาตรและจีวรของตนแก่ภิกษุสงฆ์ตามวิหารทั่วไป ก่อเกิดเป็นความรักความเลื่อมใสของคนทั้งหลาย^{๕๐}

กรณีตัวอย่างการบริโภคจีวรดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการใช้อย่างคุ้มค่าของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักคือ การใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย เมื่อผ้าเก่าลงมากแล้วก็จะตัดแปลงไปใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด จนท้ายที่สุดก็นำไปโหลกผ้าเหล่านั้นขายกับโคลนแล้วมาทำฝากฎี วิธีการใช้ผ้าอย่างรู้คุณค่าดังกล่าวจึงสร้างความเลื่อมใสศรัทธาอย่างมากจากประชาชนทั่วไป

๒.๔.๒ กรณีตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาตในสมัยพุทธกาล

ตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาตในสมัยพุทธกาล ได้แก่ เรื่องพระมหาอุททายีเถระชวานครกบิลพัสดุ์

พระอุททายี ได้ออกจากที่หลีกเร้น (ผลสมาบัติ) แล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ด้วยเหตุที่ได้นึกถึงเรื่องอดีตอันเห็นแก่ปากแก่ท้องไม่ดีเลยด้วยสำนึกจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ข้าพระองค์หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคำนึงอย่างนี้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคทรงกำจัดกรรมอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ เป็นอันมากของเราทั้งหลายออกไปได้ พระผู้มีพระภาคทรงนำกรรมอันเป็นเหตุแห่งสุขเป็นอันมากมาให้เราทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงกำจัดกุศลเป็นอันมากของเราทั้งหลายออกไปได้ พระผู้มีพระภาคทรงนำกุศลกรรมเป็นอันมากมาให้เราทั้งหลาย’ ก็เมื่อก่อนข้าพระองค์เคยฉันได้ทั้งเวลาเย็น เวลาเช้า และเวลาวิกาลกลางวัน (หลังเที่ยง)

เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ‘ภิกษุทั้งหลายเราขอเตือน เธอทั้งหลายจงเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางวันเสียเถิด’ เมื่อเป็นดังนี้ ทำให้พระอุททายีน้อยใจ เสียใจ แต่ก็ยังปฏิบัติตามเพราะความรัก ความเคารพ ความละอาย ความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงยอมเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางวันนั้น จึงฉันในเวลาเย็นและเวลาเช้า ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลายจงเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางคืนนั้นเสีย’^{๕๑}

^{๕๐} พระมหาเสรีชน มนิสุสโร (พันประโคน), “การศึกษาวิเคราะห์ห่อปัสเสนธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๕), หน้า ๖๕-๖๗.

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๕/๑๖๕.

เมื่อการณืเป็นดั่งนี้ยิ่งทำให้พระอุทายีมีความน้อยใจ เสียใจ เพราะให้เลิกฉันโภชนะที่นับว่าประณีตกว่าบรรดาโภชนะในเวลาใด เพราะเคยมีชายคนหนึ่งได้ของที่จะแกลงมาในเวลากลางวัน กลับบอกภรรยาว่าให้เก็บไว้ เราทั้งหมดจะบริโภคพร้อมกันในเวลาเย็น อะไรๆ ทั้งหมดที่ปรุงกินย่อมมีรสอร่อยในเวลากลางคืน เวลากลางวันมีรสไม่อร่อย ด้วยเห็นแก่ความรัก ความเคารพ ความละอาย และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงยอมเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาล

เรื่องของกรณีที่ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตในเวลาค่ำคืน เข้าไปใกล้บ่อน้ำคร่ำบ้าง ได้ตกลงไปในหลุมโสโครกบ้าง นुकเข้าไปยังป่าหนามบ้าง เขี่ยขมแม่โคที่กำลังหลับบ้าง พบกับโจรที่กำลังโจรกรรมบ้าง โจรที่ยังไม่ได้โจรกรรมบ้าง ถูกมาตุคามชักชวนให้เสพสมบ้าง ในส่วนตัวของพระอุทายีเองก็เคยมาแล้ว บิณฑบาตในเวลามืดค่ำหญิงคนหนึ่งกำลังล้างภาชนะอยู่ได้เห็นพระอุทายี เมื่อแสงฟ้าแลบ ตกใจร้องเสียงหลงว่า ‘ว้าย ! ผีหลอก’ พระอุทายีจึงกล่าวว่า ‘ไม่ใช่ผีหลอก น้องหญิง เราเป็นภิกษุขึ้นบิณฑบาตอยู่’ หญิงนั้นจึงกล่าวต่อไปว่า ‘พ่อแม่ของภิกษุคงตายแล้วกระนั้นหรือภิกษุ ท่านเอาผิดคมๆ มาเชือดท้องของดิฉันเสียยิ่งดีกว่า การที่ท่านมาเที่ยวบิณฑบาตในเวลามืดค่ำอย่างนี้เพราะเห็นแก่ปากท้อง ไม่ดีเลย’^{๕๒}

คำที่กล่าวว่าพ่อแม่ของภิกษุคงตายแล้วกระนั้นหรือ ก็คือ ถ้ามีพ่อแม่ก็คงจะเลี้ยงดูมีอาหารกิน มีที่อยู่ ไม่ต้องมาทำอาการเช่นนี้ ด้วยเหตุเป็นอย่างนี้ พระอุทายีจึงได้ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคที่ทรงเตือนภิกษุให้เลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางวันและเวลาวิกาลแห่งราตรีว่า ทรงกำจัตรกรรมอันเป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นอันมากของภิกษุออกไป และทรงนำกรรมอันเป็นเหตุแห่งสุขเป็นอันมากมาให้ ทั้งทรงกำจัตรกุศลเป็นอันมากออกไป และทรงนำกุศลกรรมเป็นอันมากมาให้ อย่างไรก็ตาม ท่านพระอุทายีได้บรรลุพระอรหันต์ ในครั้งที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเวทนาว่ามีหลายประการ อันขึ้นอยู่กับทเหตุ คือ เวทนา ๒ เวทนา ๓ เวทนา ๕ เวทนา ๖ เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ และเวทนา ๑๐๘ แล้วทรงแยกสุขเวทนาออกอธิบายเป็นตัวอย่าง โดยเริ่มจากกามสุข ๕ สุขที่เกิดจากฌาน ๘ และสุขคือสัญญาเวทยิตนิโรธ พระผู้มีพระภาคทรงทำนิโรธสมาบัติให้เป็นประธานเมื่อเทศนาจบลงแล้ว พระอุทายีก็บรรลุพระอรหันต์^{๕๓}

กรณีตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาตดังกล่าวแสดงให้เห็นถึง การแสวงหาอาหารในเวลาวิกาล อันเป็นกาลที่ไม่สมควร ย่อมทำให้เกิดอันตรายนานาประการ การงดเว้นการแสวงหาและการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลย่อมสร้างความปลอดภัย และสมควรสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม

^{๕๒} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๕/๑๖๖.

^{๕๓} ดูใน ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๕/๑๖๖-๑๖๗.

๒.๔.๓ กรณีตัวอย่างการบริโภคนาสนะในสมัยพุทธกาล

ตัวอย่างการบริโภคนาสนะ ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ เรื่อง พระองค์ลุมมาลอยู่ป่า

พระองค์ลุมมาลเป็นในอสีติมหาสาวก อดีตจอมโจรผู้มีนิ้วมือเป็นพวงมาลา เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ออกบิณฑบาตดำรงชีพเหมือนภิกษุรูปอื่นๆ ในการออกบิณฑบาตแรกๆ ผู้คนต่างพากันหวาดกลัว วิ่งหนีกันอลหม่าน บ้างก็ขว้างปาก้อนหินใส่ ไม่มีใครถวายบิณฑบาตแม้ทัพพีเดียว แต่ท่านก็ยังออกบิณฑบาตเป็นประจำ ดังปรากฏความว่า

ครั้งนั้น เวลาเช้าท่านพระองค์ลุมมาลนุ่งห่มแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี ก็เวลานั้น ก้อนดิน ท่อนไม้ ก้อนกรวดที่บุคคลขว้างไป แม้โดยทางอื่นก็มาตกลงที่กายของพระองค์ลุมมาล มีโลหิตไหลที่ศีรษะ บาตรก็แตก ผ้าสังฆาฎก็ฉีกขาดเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรท่านองค์ลุมมาลเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้ตรัสกับพระองค์ลุมมาลว่า “เธอจงอดกลั้นไว้เถิดพราหมณ์ เธอจงอดกลั้นไว้เถิด เธอได้เสวยผลกรรมซึ่งเป็นเหตุจะให้เธอพึงหมกหมมอยู่ในนรกตลอดปีเป็นอันมาก ตลอดร้อยปีเป็นอันมาก ตลอดพันปีเป็นอันมาก ในปัจจุบันนี้เท่านั้น”^{๕๔}

ดังนั้น พระเถระจึงเข้าไปตั้งเมตตาจิตในสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจง แล้วได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ว่า ก็ผู้เป็นข้าศึกต่อเรา จงพึงธรรมกถาที่เราได้ฟังแล้วในสำนักของพระศาสดา ของจงประกอบความขวนขวายในพระพุทธศาสนา ของจงคบหากับมนุษย์ผู้เป็นสัตบุรุษผู้ถ่อมตนแต่ธรรมอย่างเดียว ก็ผู้เป็นข้าศึกต่อเรา ขอเชิญฟังธรรมของท่านผู้กล่าวสรรเสริญความอดทน ผู้มีปกติสรรเสริญความไม่โกรธตามเวลาอันควร และของจงปฏิบัติตามธรรมอันสมควรแก่ธรรมนั้นเถิด ขออย่าเบียดเบียนเราและประชาชนหรือว่าสัตว์อื่นเลย พึงบรรลुकความสงบอย่างเยี่ยม และพึงรักษาสัตว์ทั้งปวงให้เป็นเหมือนบุตรที่รักเถิด ก็ชวานาที่ ต้องการน้ำย่อยมาไป ช่างสร้อยมดด้วงลูกสร ช่างไม้ย่อยถากไม้ บัณฑิตย่อยฝึกตน เมื่อก่อนเรามีชื่อว่า อหิงสกะ ผู้ไม่เบียดเบียน แต่เรายังเบียดเบียนอยู่ วันนี้เราเป็นผู้มีชื่อจริงไม่เบียดเบียนใคร การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดา เป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็นการมาไม่ดี เราได้บรรลุวิชา ๓ ตามลำดับ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้ว แต่ก่อนเราอยู่ในป่า โคนไม้ ภูเขา หรือในถ้ำทุกแห่ง มีใจหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เราผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว ไม่ไปในบ่วงมาร จะยืน เดิน นั่ง นอน ก็เป็นสุข^{๕๕}

^{๕๔} ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, อสีติมหาสาวก ๘๐ พระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๑๕๘.

^{๕๕} คูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๔/๑๓๒-๑๕๔., ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, อสีติมหาสาวก ๘๐ พระอรหันต์, หน้า ๑๕๑-๑๕๕.

สมจริงดังคำกล่าวนั้น เพราะการอยู่เสนาสนะป่าอยู่ลำบาก ทำให้สงบได้ยาก ในการอยู่ โดดเดี่ยว ก็หาความรื่นรมย์ได้ยาก ป่าทั้งหลายมักจะชักนำจิตของภิกษุผู้ไม่ได้สมาธิให้เกิด ความหวาดหวั่น เพราะมีกาย วาจา มโนไม่บริสุทธิ์ มีอาชีพไม่บริสุทธิ์ มีปกติเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของ ของผู้อื่น มีจิตวิตติคิชั่วร้าย มีจิตถูกถีนมิทระ(ความหดหู่และความเชื่องซึม) กลุ่มรุม เป็นผู้ฟุ้งซ่าน จิตไม่สงบ เป็นผู้เคลือบแคลงสงสัย เป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น เป็นคนมักขลาดมักกลัว ปรารถนาลาภ ลักการะ เป็นคนเกียจคร้านไม่มีความเพียร เป็นคนขาดสติสัมปชัญญะ(หลงลืม) มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิต กวัดแกว่ง เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ส่วนพระพุทธรองค์และพระอริยะทั้งหลายไม่สะอึกกลัว การอยู่ เสนาสนะป่าเพราะเหตุมีนัยตรงกันข้าม^{๕๖} ที่กล่าวมา

กรณีตัวอย่างการบริโภคนิเวศนาสนะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึง การอาศัยอยู่เสนาสนะป่า ถ้า ไม่รู้จักวิธีพิจารณาให้แยบคาย ย่อมก่อให้เกิดกิเลสต่างๆ มากลุ่มรุมจิตใจได้ แต่เมื่อได้รู้จักวิธีการอยู่ ป่าที่ถูกต้อง พิจารณาโดยแยบคาย และมีการแผ่เมตตาจิตต่อสรรพสัตว์ เป็นต้นแล้วก็สามารถ บำเพ็ญภาวนาจนกระทั่งถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้

๒.๔.๔ กรณีตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัชในสมัยพุทธกาล

ตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัช ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ เรื่อง พระปิลินทวัจจะอาพาธ เป็นโรคลม^{๕๗}

สมัยหนึ่ง พระปิลินทวัจจะอาพาธเป็นโรคลม พวกแพทย์กล่าวอย่างนี้ว่า “ต้องหุงน้ำมัน ถวาย” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มี พระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำมันที่หุง” แพทย์ต้องเจื่อน้ำมาในน้ำมันที่หุง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้เจื่อน้ำมาลงในน้ำมันที่หุงได้”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์หุงน้ำมันเจื่อน้ำมาลงไปในขนาด คืบน้ำมันนั้นแล้วมา ภิกษุ ทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงคืบน้ำมันเจื่อน้ำมาลงไปในขนาด รูปใดคืบ พึงปรับอาบัติ

^{๕๖} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕-๔๘/๓๔-๔๐.

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๕๕-๕๘.

ตามธรรม^{๕๘} ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้คั้นน้ำมันเจือด้วยน้ำเมฆชนิดที่ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรส น้ำมัน

สมัยนั้น น้ำมันที่ภิกษุหุงเจือน้ำมันลงไปเกินขนาดมาก ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “พวกเราจะปฏิบัติในน้ำมัน เจือน้ำมันลงไปเกินขนาดนี้ อย่างไร” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้เก็บไว้เป็นยาทา”

สมัยหนึ่ง พระปิลินทวัจจะหุงน้ำมันไว้มาก ไม่มีภาชนะบรรจุน้ำมัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตลักจัน ๓ ชนิด คือ ลักจันทำด้วยโลหะ ลักจันทำด้วยไม้ ลักจันทำด้วยผลไม้”

เมื่อพระปิลินทวัจจะอาพาธเป็นโรคลมตามอวัยวะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการเข้ากระโจมรมเหงื่อ” ท่านก็ยังไม่หายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการรมด้วยใบไม้” แต่ท่านก็ยังไม่หายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการรมใหญ่”^{๕๙} แต่ท่านก็ยังไม่หายโรคลมอีก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำต้มใบไม้ชนิดต่าง ๆ”^{๖๐} แต่ท่านก็ยังไม่หายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตอ่างน้ำ”

เมื่อพระปิลินทวัจจะอาพาธเป็นโรคลมขัดยอกตามข้อ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ระบายโลหิตออก” แต่ท่านก็ยังไม่หายโรคลมขัดยอกตามข้อ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไป

^{๕๘} พึงปรับอาบัติตามธรรม ในที่นี้ หมายถึง ปรับอาบัติปาจิตตีย์เพราะคั้นสุราและเมรัย ตามความในสิกขาบทที่ ๑ แห่งสุราปานวรรค คูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๒๗-๓๒๘/๔๖๕.

^{๕๙} การรมใหญ่ หมายถึง เอาถ่านเพลิงใส่จนเต็ม เอาดินร่วนและทราย เป็นดิน ปิดไว้ ลาดใบไม้บนานาชนิดทับลงไป เอาน้ำมันทาตัวนอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยการพลิกกลับไปมา คูใน วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๖๗/๑๓๔-๑๓๕.

^{๖๐} น้ำต้มใบไม้ชนิดต่าง ๆ คือ น้ำต้มใบไม้บนานาชนิดจนเดือดแล้ว ใช้ใบไม้และน้ำราดรม คูใน วิ.อ. ๓/๒๖๗/๑๓๕.

กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ใช้เขาสัตว์ก่อกระบาย โลหิตออก”^{๖๐}

สรุปการทรงอนุญาตวิธีการรักษาโรคลม มีดังนี้

- (๑) ภิกษุเป็นโรคลมตามอวัยวะ ทรงอนุญาตให้เข้ากระโจมรมเหงื่อ
- (๒) ถ้าโรคลมนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตให้รมด้วยใบไม้
- (๓) ถ้าโรคลมนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตการรมใหญ่ คือ ขุดหลุม เอาถ่านเพลิง ใส่จนเต็ม เอาดินร่วนและทรายปิดไว้ ลาดใบไม้ทับลงไป เอน้ำมันทาตัว แล้วนอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยการนอนพลิกไปมา^{๖๑}

(๔) ภิกษุเป็นโรคลมขัดยอกตามข้อ ทรงอนุญาตให้ระบายโลหิตออก

(๕) ถ้าโรคลมขัดยอกตามข้อยังไม่หาย ทรงอนุญาตให้ใช้เขาสัตว์ก่อกระบายโลหิตเสียดอก

กรณีตัวอย่างการบริโภคนิสัยกิลานเภสัชดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการได้รับพระบรมพุทธานุญาตให้พระภิกษุสงฆ์สามารถรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ โดยอาศัยกิลานเภสัชในเขตพื้นที่เป็นหลักและใช้ตามความจำเป็นที่สมควรของแต่ละกรณีเท่านั้น เพียงเพื่อให้พระภิกษุใช้นั้นๆ บรรเทาและหายจากอาการอาพาธ จะได้มีเรี่ยวแรงในการต่อสู้กับกิเลสในใจที่เป็นโรคที่อันตรายอย่างยิ่งในสังสารวัฏ

สรุป การบริโภคนิสัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งมี ๔ ประเด็นศึกษา คือ

๑. ความหมายของการบริโภคนิสัย ๔ ได้แก่ การบริโภคนิสัย หมายถึง การกิน การดื่ม อาหารต่างๆ รวมถึง การใช้สอยสิ่งของต่างๆ ส่วนนิสัย ๔ คือ สิ่งจำเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ๔ อย่าง คือ ไตรจีวร อาหารบิณฑบาต เสนาสนะ กิลานเภสัช ความหมายของการบริโภคนิสัย ก็คือ การใช้สอยผ้าไตรจีวรสำหรับนุ่งห่มของพระภิกษุสามเณร, การบริโภคนิสัยบิณฑบาต หมายถึง การขบฉันภัตตาหาร น้ำดื่มของพระภิกษุสามเณร, การบริโภคนิสัยเสนาสนะ หมายถึง การใช้สอย พักอยู่อาศัย อาคารสถานที่ รวมทั้งเครื่องใช้ต่างๆ ของพระภิกษุสามเณร, การบริโภคนิสัยกิลานเภสัช หมายถึง การบริโภคนิสัยใช้สอย ดื่มน้ำ เสพ ยารักษาโรคสำหรับคนไข้หรือยารักษาภิกษุสามเณรอาพาธ, การบริโภคนิสัยในพระพุทธศาสนา หมายถึง การกิน ดื่มน้ำ ใช้สอยนิสัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานเภสัช ตามหลักพระธรรมวินัย เพื่อดำรงชีวิตตามสมควรแก่อัตภาพของบุคคล และ

^{๖๐} กอก คือ การดูดเลือด หนอง หรือ ลมออกจากร่างกาย หรือ ดูดเอาน้ำมัน ออกจากเต้านม โดยใช้ถ้วยกระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด วิธีดูดให้กดปากถ้วย หรือ กระบอกแนบครอบลงบนแผล หนองแล้วยกขึ้นทำบ่อยๆ จนดูดเลือดที่เสีย หรือ หนองออกหมด ในที่นี้ใช้เขาสัตว์กอก.

^{๖๑} วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๖๗/๑๙๔-๑๙๕.

การบริโภค ๔ ประเภท มี เกษขบริโภค คือ บริโภคอย่างขโมย, อิ่มบริโภค คือ บริโภคอย่างเป็น
หนี้, ทายขบริโภค คือ บริโภคอย่างเป็นผู้รับมรดก, และ สามิบริโภค คือ บริโภคอย่างเป็น
เจ้าของ ซึ่งพระภิกษุสามเณรควรสำรวจตนไม่บริโภคอย่างขโมยหรือเป็นหนี้ ทำความเพียรเพื่อ
การบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลได้แล้วก็จะเป็นผู้บริโภคอย่างผู้รับมรดกและเป็นเจ้าของในที่สุด

๒. จุดมุ่งหมายของการบริโภคปัจจัย ๔ ได้แก่ จุดมุ่งหมายของการบริโภคจีวร คือ
เพื่อป้องกันบรรเทาอันตรายจากธรรมชาติ จากสัตว์ต่างๆ และเพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรปกปิด, การ
บริโภคบิณฑบาต เพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อระงับความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ความดี ให้
ชีวิตดำรงอยู่ได้, การบริโภคเสนาสนะ เพื่อบรรเทาอันตราย อันเกิดจากดินฟ้าอากาศและเพื่อ
แสวงหาความสงบ และการบริโภคคิลานเภสัช เพื่อบำบัดอาการเจ็บป่วยในยามที่เกิดโรคร้ายไข้เจ็บ
เท่านั้น

๓. คุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของการบริโภคปัจจัย ๔ ได้แก่ คุณค่าแท้ คือ คุณค่าที่เป็น
ประโยชน์ในด้านคุณภาพที่ส่งเสริมให้ร่างกายมีความสมบูรณ์แข็งแรง ต่อต้านโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ
หรือเป็นสิ่งจำเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในด้านที่ทำให้ชีวิตมีความสุขตามอัตภาพของตน สามารถ
แก้ปัญหาด้านสุขภาพร่างกายได้ ส่วนคุณค่าเทียม หมายถึง คุณค่าที่เป็นเพียงส่วนเกินไม่เป็น
ประโยชน์ต่อร่างกายอย่างแท้จริง การบริโภคส่วนนี้เพื่อสนองค้นหาความอยาก เพื่อเสริมอัตตาใน
การแสดงบทบาททางสังคม เพื่อความสนุกสนาน เพื่อ อวดความมั่งมีฐานะในสังคมเท่านั้น

๔. กรณีตัวอย่าง การบริโภคปัจจัย ๔ ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ กรณีตัวอย่างการบริโภค
จีวร เรื่อง พระอานนท์บริหารผ้า แสดงให้เห็นถึงการใช้สอยผ้าอย่างคุ้มค่าของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมี
วัตถุประสงค์หลักคือ การใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย เมื่อผ้าเก่าลงมากแล้วก็จะตัดแปลงไป
ใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด, กรณีตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาต เรื่อง พระมหาอุทายีเถระชวานคร
กบิลพัสดุ์ แสดงให้เห็นถึงความไม่เหมาะสมของการแสวงหาอาหารในเวลาวิกาล อาจทำให้เกิด
อันตรายนานาประการ การงดเว้นการแสวงหาและการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลย่อมสร้างความ
ปลอดภัย และเหมาะสมที่สุดสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม, กรณีตัวอย่างการบริโภคเสนาสนะเรื่อง
พระองค์อุลิมาลอยู่ป่า แสดงให้เห็นถึง การอาศัยอยู่เสนาสนะป่า ถ้าไม่รู้จักวิธีพิจารณาให้แยกคาย
ยอมก่อให้เกิดกิเลสต่างๆ มากลุ่มมรดมจิตใจได้ แต่เมื่อได้รู้จักวิธีการอยู่ป่าที่ถูกต้อง พิจารณาโดย
แยกคาย และมีการแผ่เมตตาจิตต่อสรรพสัตว์ เป็นต้นแล้วก็สามารถบำเพ็ญภาวนาจนกระทั่งถึง
จุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้ และกรณีตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัช เรื่อง
พระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลม แสดงให้เห็นถึง การได้รับพระบรมพุทธานุญาตให้พระภิกษุ
สงฆ์สามารถรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ โดยอาศัยคิลานเภสัชในเขตพื้นที่ เป็นหลักและใช้ตามความ
จำเป็นที่สมควรของแต่ละกรณีเท่านั้น

บทที่ ๓

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔

ในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาถึง บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔ โดยแบ่งประเด็นที่จะศึกษาออกเป็น ๔ หมวด คือ

- (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวร
 - (๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาต
 - (๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคเสนาสนะ
 - (๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคคิลานเภสัช
- มีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวร

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวรมีปรากฏในพระวินัยปิฎก จำแนกเป็น ๔ กลุ่ม คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในจีวรชั้นธกะ (๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในนิสสัยปาจิตตีย์สิกขาบท (๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในปาจิตตีย์สิกขาบท และ (๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในเสขยวัตรสิกขาบท ดังนี้

๓.๑.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในจีวรชั้นธกะ

พระวินัยปิฎก มหาวรรค จีวรชั้นธกะ มีการแสดงบทบัญญัติทั้งหมด ๓๒ หัวข้อ เป็นบทบัญญัติที่ว่าด้วยจีวรเป็นส่วนมาก สามารถจำแนกสาระที่เกี่ยวกับการบริโภคจีวรเป็น ๕ ประเด็น คือ (๑) การแสวงหาผ้าบังสุกุล (๒) การอนุญาตคหบดีจีวร (๓) การอนุญาตไตรจีวร (๔) การอนุญาตอดิเรกจีวรและผ้าอื่นๆ และ (๕) เรื่องอื่นๆ ที่ทรงอนุญาตและทรงห้ามเกี่ยวกับการบริโภคจีวร ซึ่งจะได้แสดงตามลำดับดังนี้

๑) การแสวงหาผ้าบังสุกุล

สมัยพุทธกาลพระภิกษุแสวงหาจีวร ส่วนมากจะเป็นผ้าที่มีคนเขาทิ้งตามป่าช้า เช่น ผ้าที่เขาห่อศพ เรียกว่า ผ้าบังสุกุล และผ้าเขาทิ้งตามถนนหนทาง เรียกว่า ผ้าคลุกฝุ่น ได้ผ้าเหล่านี้มาแล้วก็นำไปซักและนำมาเย็บปะติดปะต่อกันเพื่อทำเป็นจีวรตามขนาดที่ต้องการของคน เพราะว่าในสมัยนั้นผ้าก่อนข้างจะหายาก ดังที่มีปรากฏความว่า มีพระภิกษุหลายรูปเดินทางเพื่อไปใน

แคว้นโกศล ในขณะที่เดินทางไปได้ผ่านป่าช้า มีพระภิกษุบางพวกได้แวะเข้าไปในป่าช้าเพื่อแสวงหาผ้าบังสุกุล และมีพระภิกษุบางพวกไม่ได้แวะและไม่ยอมรอ จึงเกิดเรื่องเกี่ยวกับส่วนแบ่งของผ้าระหว่างพระภิกษุเหล่านั้น คือ พระภิกษุผู้แวะเข้าไปในป่าช้าและพระภิกษุผู้ที่ไม่ได้แวะและไม่ยอมรอ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ จึงทรงประทานอนุญาตให้ภิกษุผู้ต้องการ (ผ้า) ไม่ต้องให้ส่วนแบ่งแก่ภิกษุผู้ไม่รอ, ...ต้องให้ส่วนแบ่งแก่ภิกษุที่รออยู่, ...ต้องให้ส่วนแบ่งแก่ภิกษุที่แวะเข้าไปที่หลัง, ...ต้องให้ส่วนแบ่งแก่ภิกษุที่แวะเข้าไปพร้อมกัน, ...ต้องให้ส่วนแบ่งแก่ภิกษุที่นัดกันแวะเข้าไป(ป่าช้าเพื่อหาผ้าบังสุกุล)^๑

การแสวงหาและใช้สอยผ้าบังสุกุลเป็นการเสริมสร้างความสามัคคี เพราะเมื่อได้ผ้ามาแล้วก็ช่วยกัน ซัก ตัด เย็บ ย้อมเป็นจีวร เป็นไปเพื่อความมกน้อยสันโดษและ มกน้อยสันโดษเป็นไปเพื่อขัดเกลาจิตใจ สนับสนุนให้เกิดการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนา

๒) ทรงอนุญาตคหบดีจีวร

ผ้าบังสุกุลจีวร เป็นเครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ที่ปรากฏในพระวินัยมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงใช้ผ้าบังสุกุล ต่อเมื่อหมอชีวกโกมารภัจได้ผ้ามา ๑ กุฏ ชื่อว่า ผ้าสิวิยกะ เป็นรางวัลจากการรักษาพระเจ้าปชโชตแห่งกรุงอุชเชนี^๒ หลังจากนั้นไม่นานนักหมอชีวกโกมารภัจได้มีโอกาสถวายการรักษาพระพุทธเจ้าซึ่งทรงประชวรเป็นโรคท้องผูก เมื่อหายจากอาการประชวรแล้ว หมอชีวกโกมารภัจได้กราบทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุรับถวายคหบดีจีวร^๓ ได้ พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พวกภิกษุรับถวายจีวรจากชาวบ้าน ได้อย่างนี้ ภิกษุบางพวกก็หันไปสนใจเฉพาะจีวรที่ชาวบ้านถวาย คือ คหบดีจีวร รังเกียจไม่ยอมรับผ้าบังสุกุล พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนี้ ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุยินดีคหบดีจีวร ยินดีผ้าบังสุกุลได้ แต่เราสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรทั้งสองชนิดนั้น”^๔ จึงเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาในครั้งนั้น การที่ทรงปรารภคำขอของหมอชีวก จึงทรงอนุญาตให้รับคหบดีจีวรได้ แต่ถ้าใครจะยังถือจะใช้จีวรที่เก็บมาปะติดปะต่อ ที่เรียก บังสุกุลจีวร ก็ให้ถือต่อไปตามอชยาศัย

หลังจากพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พวกภิกษุรับถวายคหบดีจีวร ชั่วระยะเวลาไม่นาน พวกชาวกรุงราชคฤห์ได้นำจีวรมาถวายพระสงฆ์เป็นจำนวนหลายพันผืน พวกชาวบ้านตามชนบทได้

^๑ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๑/๒๐๑-๒๐๒.

^๒ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔-๓๓๕/๑๕๑-๑๕๔.

^๓ คหบดีจีวร คือ จีวรที่มีศรัทธานำมาถวาย.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๑/๒๐๐-๒๐๑.

ทราบข่าวก็ได้นำจีวรหลายพันผืนมาถวายพระสงฆ์เช่นเดียวกัน ต่อจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พวกภิกษุรับถวายผ้าอีกหลายชนิด คือ ผ้าป่าวาร (ผ้าห่มใหญ่) ผ้าป่าวารแกมใหม่ และผ้าโกเชาว์ (ผ้าทำด้วยขนแพะ) ผืนไม้ใหญ่่นัก ผ้ากัมพล (ผ้าทอด้วยขนสัตว์) ราคาครั้งกาสิยะ^๕

ในกาลต่อมา หลังจากพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุรับถวายจีวรที่ผู้มีศรัทธา นำมาถวายแล้ว จากนั้นพระพุทธองค์ทรงอนุญาตพระภิกษุให้ใช้จีวรอีก ๖ ชนิด และไม่ทรงอนุญาตให้ใช้จีวรอีก ๘ ชนิด กล่าวคือ

๒.๑) ทรงอนุญาตให้ใช้จีวร ๖ ชนิด คือ

(๑) จีวรที่ทอด้วยเปลือกไม้	(๒) จีวรที่ทอด้วยฝ้าย
(๓) จีวรที่ทอด้วยใยไหม	(๔) จีวรที่ทอด้วยขนสัตว์
(๕) จีวรที่ทอด้วยเปลือกป่าน	(๖) จีวรที่ทอด้วยด้ายผสมกัน ^๖

๒.๒) ไม่ทรงอนุญาตให้ใช้จีวร ๘ ชนิด คือ

(๑) จีวรที่ทำด้วยเปลือกไม้การกรอง	(๒) จีวรที่ทำด้วยเปลือกไม้
(๓) จีวรที่ทำด้วยผลไม้	(๔) จีวรที่ทำจากผสมคน
(๕) จีวรที่ทำจากขนสัตว์	(๖) จีวรที่ทำจากปีกนกเค้า
(๗) จีวรที่ทำด้วยหนังเสือ	(๘) จีวรที่ทำด้วยก้านดอกกรัก ^๗

๓) การอนุญาตไตรจีวร

ขณะที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกจากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุงเวสาลีระหว่างทางทอดพระเนตรพวกภิกษุนำห่อผ้าเดินทางโดยแบกบ้าง ทุนบ้าง กระเดียดบ้าง ไปแบบ พระรุ้งพระรัง ทรงดำริที่จะวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับจีวร เพื่อไม่ให้ภิกษุสงฆ์หมกมุ่นอยู่กับ การขนจีวรมากเกินไป เมื่อเสด็จถึงกรุงเวสาลีแล้ว ประทับอยู่ ณ โคตมกเจดีย์ สมัยนั้น เป็นฤดูหนาว พระผู้มีพระภาคทรงห่มจีวรผืนเดียว ประทับนั่งอยู่กลางแจ้งตลอดราตรี ขณะที่มิน้ำค้างตก ไม่ทรงรู้สึกหนาวในช่วงปฐมยาม เมื่อผ่านปฐมยามไป ทรงรู้สึกหนาวจึงห่มจีวรผืนที่ ๒ ก็ทรงหายหนาว เมื่อผ่านมัชฌิมยามไป ทรงรู้สึกหนาวอีก จึงทรงห่มจีวรผืนที่ ๓ ก็ทรงหายหนาว เมื่อผ่านปัจฉิมยามไป ทรงรู้สึกหนาวอีก จึงทรงห่มจีวรผืนที่ ๔ ก็ทรงหายหนาว จึงทรงดำริว่า กุลบุตร ในธรรมวินัยนี้ที่เป็นคนมีปกติหนาว กลัวความหนาว อาจครองชีพอยู่ได้ด้วยผ้า ๓ ผืน อย่างกระนั้นเลย เราควรกำหนดเขตแดน กำหนดคกกฎเกณฑ์ในเรื่องผ้า เราควร อนุญาตผ้า ๓ ผืนแก่ภิกษุทั้งหลาย ต่อมา จึงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๗-๓๓๘/๑๕๗-๒๐๐.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๕/๒๐๐.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๗๑/๒๔๖-๒๔๗.

ไตรจีวรคือ สังฆาฏิสองชั้น อุตตราสงค์ชั้นเดียว อันตราวาสกชั้นเดียว”^๔ ผ้าไตรจีวรจึงเป็นอันทรงอนุญาตตั้งแต่นั้นมา

๔) การอนุญาตอติเรกจีวรและผ้าอื่นๆ

คำว่า “อติเรกจีวร”^๕ แปลได้ความว่า จีวรที่เกินไปหนึ่งผืน หมายถึง จีวรผืนที่ ๔^๖ ซึ่งเกินจากที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ ๓ ผืนนี้ ได้แก่ สังฆาฏิ อุตตราสงค์ และอันตราวาสก ต่อมาได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นเกี่ยวกับ คือ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไตรจีวร เกิดความมักมากก็เลยเก็บไตรจีวรกันเอาไว้ใช้สอยคนละ ๑ ชุด ชุดหนึ่งสำหรับห่มเข้าบ้าน ชุดหนึ่งสำหรับห่มในวัด และชุดหนึ่งสำหรับห่มอาบ (สรง) น้ำ พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนี้ ได้ทรงดำนิรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทรงอติเรกจีวร ภิกษุใดทรง ต้องปรับอาบัติตามธรรม” เพราะละเมิดพระวินัย^๗

ต่อมา อติเรกจีวรเกิดขึ้นแก่พระอานนท์^๘ พระอานนท์ต้องการจะถวายอติเรกจีวรนั้นแก่พระสารีบุตร แต่พระสารีบุตรอยู่เมืองสาเกต ที่นั่นพระอานนท์ ได้มีความคิดครั้งนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ภิกษุไม่พึงทรงอติเรกจีวร ก็อติเรกจีวรนี้เกิดขึ้นแก่เรา เราต้องการจะถวายท่านพระสารีบุตร แต่ท่านอยู่ที่เมืองสาเกต เราจะพึงปฏิบัติอย่างไรหนอ”^๙ ดังที่มีปรากฏความว่า ครั้งนั้น พระอานนท์จึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อานนท์ อีกนานเพียงไร สารีบุตรจะกลับมา” พระอานนท์กราบทูลว่า “อีก ๕ วัน หรือ ๑๐ วัน จึงจะกลับมาพระพุทธเจ้าข้า” ในกาลต่อมา ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทรงอติเรกจีวรไว้ได้ ๑๐ วัน เป็นอย่างมาก”^{๑๐} และถ้าหากจะมีไว้ครอบครองก็มีไว้ได้ไม่เกิน ๑๐ วัน พ้นจากเวลาที่กำหนดนั้นไปต้องวิกัป กล่าวคือ ให้ทำเป็นของ ๒ เจ้าของ ตัวอย่างเช่น พระภิกษุแดงเป็นเจ้าของอติเรกจีวร ต้องมอบให้พระภิกษุดำให้เก็บไว้ เมื่อต้องการจะใช้สอยจีวรต้องบอกพระภิกษุดำ

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๖/๒๑๖.

^๕ อติเรกจีวร คือ จีวรที่เป็นส่วนเกินจากไตรจีวร อย่างต่ำขาว ประมาณ ๘ นิ้วสุด หรือประมาณ ๑ สอก ข้างไม้ กว้างประมาณ ๔ นิ้วสุด หรือประมาณ ๑ คืบข้างไม้ คูใน วิ.อ. (ไทย) ๒/๔๖๒-๓/๑๔๒, กงฺขา. ฎีกา. ๒๕๗.

^๖ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ, บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗/๒๑๖-๒๑๗.

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗/๒๑๖-๒๑๗.

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗/๒๑๖-๒๑๗.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗/๒๑๖-๒๑๗.

ให้รับรู้และมีความยินยอมให้ใช้สอยด้วย ดังนั้นซึ่งเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ โดยทั่วไปตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเรื่อยมาจนถึงในปัจจุบันนี้

ส่วนปฐมเหตุแห่งการถวายผ้าอาบน้ำฝนมีดังนี้

พระผู้มีพระภาคเสด็จจากกรุงพาราณสีไปประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี นางวิสาขาได้กราบทูลนิมนต์ไปฉันที่บ้านพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เมื่อเตรียมของเคี้ยวของฉันเสร็จแล้ว จึงส่งนางทาสีไปยังพระเชตวันเพื่อแจ้งข่าวว่า ได้จัดภัตตาหารเสร็จแล้ว เมื่อนางทาสีไปถึงพระเชตวัน เป็นเวลาที่ภิกษุสงฆ์กำลังเปลือยกายอาบน้ำฝน นางเข้าใจว่า เป็นพวกอาชีวก จึงกลับมาแจ้งนางวิสาขาว่า ไม่มีภิกษุอยู่ในพระเชตวัน มีแต่พวกอาชีวกกำลังอาบน้ำอยู่ นางวิสาขาจึงเข้าใจได้ทันทีว่า ภิกษุสงฆ์กำลังเปลือยกายอาบน้ำ

เมื่อได้โอกาสอันสมควรนางวิสาขาจึงกราบทูลขอพรจากพระผู้มีพระภาคเพื่อถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่ภิกษุสงฆ์ โดยกราบทูลชี้แจงเหตุผลว่า “การเปลือยกายไม่งาม น่าเกลียด น่าชิง” นอกจากนี้ ยังกราบทูลขอถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่ภิกษุณีสงฆ์ควบคู่ไปด้วย โดยปรารถนาเหตุที่พวกภิกษุณีขณะอาบน้ำทำเดียวกันกับพวกหญิงแพศยา ถูกพวกหญิงแพศยาเหยียดหยัน และกราบทูลเหตุผลเพิ่มเติมว่า “แม้มาตุคามเปลือยกายก็ไม่งดงาม น่าเกลียด น่าชิง” พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ ถวายผ้าอาบน้ำฝนได้ตามที่ทูลขอด้วย^๕

การอนุญาตผ้าอื่น ๆ ต่อมาทรงอนุญาตผ้าปูลาด หรือผ้าปูนอน (เพื่อป้องกันเสนาสนะเปราะเปื้อน) ทรงอนุญาตผ้าปิดผี เมื่อเป็นผีเป็นต่อม, ทรงอนุญาตผ้าเช็ดหน้า และผ้าอื่น ๆ ที่ใช้เป็นการบริวาร เช่น ผ้ากรองน้ำ, ฤๅใส่ของ, แล้วตรัสสรุปว่า ไตรจีวร ให้อริยฐาน^๖ ไม่ให้วิกัป ผ้าอาบน้ำฝน ให้อริยฐานใช้ตลอด ๔ เดือนฤดูฝน ต่อจากนั้นให้วิกัป, ผ้าปูนั่ง, ผ้าปูนอน ให้อริยฐาน ไม่ให้วิกัป, ผ้าปิดผีให้อริยฐานไว้ใช้ตลอดเวลาที่อาพาธ หายแล้วให้วิกัป, ผ้าเช็ดหน้าและผ้าที่ใช้เป็นการบริวารอื่น ๆ ให้อริยฐาน ไม่ให้วิกัป

กฎเกณฑ์ในการอริยฐานและวิกัป พระพุทธองค์ทรงวางกฎเกณฑ์ไว้ดังนี้

- (๑) ไตรจีวร ต้องอริยฐาน
- (๒) ผ้าอาบน้ำฝน ต้องอริยฐานตลอด ๔ เดือนในฤดูฝน พันเขตนั้นให้วิกัปไว้
- (๓) ผ้าปูนั่ง ต้องอริยฐาน
- (๔) ผ้าปูนอน ต้องอริยฐาน
- (๕) ผ้าปิดผี ต้องอริยฐานในเวลาทีอาพาธ พันเขตนั้นให้วิกัปไว้
- (๖) ผ้าเช็ดปาก ต้องอริยฐาน

^๕ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕-๓๕๐/๒๑๘-๒๒๑.

^๖ อริยฐาน คือตั้งใจเอาไว้ใช้ วิกัป คือทำให้เป็นสองเจ้าของ เมื่อจะใช้ก็ของอนุญาตก่อน.

(๗) ผ้าบริวารไตรจีวร(เช่น ผ้ากรอง) ต้องอธิษฐาน^{๑๗}
และมีพุทธานุญาตเพิ่มเติมว่า ผ้าจีวรที่ต้องวิกัปไว้ นั้น ต้องมีขนาดยาว ๘ นิ้ว กว้าง ๔ นิ้ว โดยนิ้วสุดเป็นอย่างต่ำ^{๑๘}

๕) เรื่องอื่น ๆ ที่ทรงอนุญาตและทรงห้ามเกี่ยวกับการบริโภคนิเวศ

๕.๑) เรื่องทรงอนุญาตวิธีตัดจีวร^{๑๙}

ปฐมเหตุแห่งการทำจีวรแบ่งเป็นชั้นๆ (เป็นตอน) สมัยที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกจากแคว้นมคธไปสู่ทักขิณาสิริชนบท ทอดพระเนตรเห็นชาวแคว้นมคธพูนดินทำคันทนาเป็นสี่เหลี่ยมจตุรัส ก่อคันทนายาวทั้งด้านยาว และด้านกว้าง แล้วทำคันทนาสั้น ๆ คั่นตรงกลางเชื่อมกันเหมือนทางสี่แพร่ง พระองค์ จึงทรงชี้ให้พระอานนทฺ์ผู้ตามเสด็จดูประดิษฐ์กรรมของชาวนา และตรัสถามพระอานนทฺ์ว่า สามารถจะทำจีวรให้มีรูปแบบอย่างนั้นได้หรือไม่ พระอานนทฺ์กราบทูลว่า “สามารถทำได้” แล้วได้ทำจีวรมีรูปแบบอย่างที่ชาวแคว้นมคธทำคันทนา นำไปให้พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตร

พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญพระอานนทฺ์ว่า เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญาสามารถเข้าใจความหมายของคำที่พระองค์กล่าวย่อ ๆ ได้โดยพิสดาร^{๒๐} นับจากนั้นมา จึงทรงอนุญาตสังฆาฏิ อุตตราสงค์ และอันตราวาสก ตัดเป็น ๕ ชั้นๆ (หรือ ๕ ตอน) แล้วเย็บเข้าด้วยกัน โดยมีผ้าที่เป็นส่วนประกอบ ๕ อย่าง คือ

- (๑) ผ้ากุติ ผ้ายาวที่ติดขอบจีวรทั้งด้านยาวและด้านกว้าง
- (๒) ผ้าอัทธกุติ ผ้าสั้นที่แทรกอยู่เป็นตอน ๆ ในระหว่างผ้ายาว
- (๓) ผ้ามณฑล ผ้ามีบริเวณกว้างใหญ่ในแต่ละตอนของจีวร ๕ ชั้นๆ
- (๔) ผ้าอัทธมณฑล ผ้ามีบริเวณเล็ก ๆ
- (๕) ผ้าวิวัฏฐะ ตอนของผ้าที่อยู่ตรงกลางซึ่งเย็บผ้ามณฑลและอัทธมณฑลเข้า

ด้วยกัน

- (๖) ฟ้านุวิวัฏฐะ ผ้า ๒ ตอนที่อยู่ ๒ ด้านของจีวร
- (๗) ผ้าทีเวยยะ ผ้าที่เอาด้ายเย็บทาบเข้ามาที่หลังตรงบริเวณที่พันรอบคอ

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/บทนำ/[๓๖-๓๗].

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๒๑๐.

^{๑๙} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร ป.ธ.), ตติยสมันตปาสาทิกา, หน้า ๓๔๕.

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๑-๒๑๔.

- (๘) ผ้าซังเมฆยกะ ผ้าที่เอาด้ายเย็บทาบเข้ามาที่หลัง บริเวณที่ปิดแขน
 (๙) ผ้าพาห็นตะ ผ้าที่อยู่ตรงด้านยาวทั้ง ๒ ด้านของจีวร^{๒๐}

ทรงอนุญาตและห้ามเกี่ยวกับจีวรอีกหลายอย่าง ได้แก่ ทรงอนุญาตว่า (ในไตรจีวรนั้น) ให้ใช้ผ้าที่ไม่ต้องตัด (เย็บเป็นกระทง) ได้เพียง ๒ ผืน ต้องเป็นผ้าที่ตัด ๑ ผืน ถ้าจะตัดผ้าไม่พอให้ใช้ผ้าเปลาะ (นำชิ้นผ้าอื่นมาผสม) ทรงปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้นุ่งห่มผ้าที่มีได้ตัด (เย็บให้เป็นกระทง) เลย อนึ่ง ทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าแก่มารดาบิดาได้ แต่ไม่ให้นำของที่เขาให้ด้วยศรัทธาให้ตก (คำว่า ทำศรัทธาไทยให้ตก คือ เอาของที่เขากวายเป็นให้แก่คนอื่นที่เป็นภุชสะ และ ไม่ใช่มารดาบิดา)^{๒๑}

มีปัญหาเรื่องการนำจีวรไปไม่ครบสำหรับ จีวรที่เก็บไว้ถูกโจรลักไป จึงทรงกำหนดเงื่อนไขว่าจะเข้าบ้านโดยเก็บจีวรไว้ ไม่นำไปครบสำหรับได้ เช่น วิหารมีกลอนป้องกันได้ดี เป็นต้น และมีปัญหาเรื่องมีผู้ถวายจีวรแก่สงฆ์ จะแบ่งอย่างไร รวมทั้งปัญหาเรื่องภิกษุจำพรรษาในวัดหนึ่ง แต่ละโมภ ไปรับจีวรในวัดอื่น เป็นส่วนแบ่งหรือทำเป็นว่าอยู่ ๒ แห่ง จะตัดลินอย่างไร^{๒๒}

๕.๒) เรื่องทรงอนุญาตสี่ข้อมและจีวร

ทรงอนุญาตสี่ข้อมจีวร ๖ ชนิด คือ ที่ทำจากรากไม้, ลำต้นไม้, เปลือกไม้, ใบไม้, ดอกไม้ และผลไม้และทรงอนุญาตวิธีการต่าง ๆ ในการข้อม ทรงห้ามจีวรที่ไม่ตัดชาย, จีวรมีชายยาว, จีวรมีชายเป็นดอกไม้, จีวรมีชายเป็นแผ่น^{๒๓}

ทรงห้ามใช้จีวรมีสีไม่สมควรต่าง ๆ คือ เขียวล้วน, เหลืองล้วน, แดงล้วน, เลื่อมล้วน^{๒๔}, ดำล้วน, แดงเข้ม, แดงกลาย ๆ (ชมพู)^{๒๕} อนึ่ง ทรงห้ามใช้เสื้อ หมวก, ผ้าโพก ทรงปรับอาบัติทุกกฏแก่ผู้ใช้ และทรงห้ามใช้ผ้าคารอง, เปลือกต้นไม้อกรอง, ผลไม้อกรอง, ผ้ากัมพล ทำด้วยผมคน, ผ้ากัมพล ทำด้วยขนหางสัตว์ ปีกนกเค้า หรือหนังเสือ, ซึ่งเป็นของพวกเดียรฉัตร ใช้นุ่งห่ม ต้องอาบัติอุตุลัจฉัย ผ้าทำด้วยปอ นุ่งห่ม ต้องอาบัติทุกกฏ (ความหมายในที่นี้ คือไม่ให้นุ่งห่มเลียนแบบเดียรฉัตร)^{๒๖}

^{๒๐} วิ.อ. (ไทย) ๓/๓๔๕/๒๑๗.

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๑/๒๓๒.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๔/๒๓๔-๒๓๕.

^{๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๔/๒๐๕.

^{๒๔} สีเลื่อมนั้น อรรถกถาอธิบายว่า คล้ายฝาง หนึ่ง เนื่องจากทรงห้ามสีเหลืองล้วน พระภิกษุบางรูปจึงนิยมข้อมกรัก คือสีจากแก่นขนุนทับอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้เป็นสีน้ำฝาดผสม.

^{๒๕} คูใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๒๐๕-๒๑๓.

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๑/๒๔๖-๒๔๗.

๕.๓) เรื่องทรงอนุญาตเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับจิ๋ว^{๒๘}

เมื่อนุญท์ทั้งหลายทราบว่ ทรงอนุญาตให้ถวายจิ๋วได้ก็พากันนำมถวายจำนวนมาก เมื่อจิ๋วมีมากก็ทรงอนุญาตให้สวดประกาศแต่งตั้งภิกษุผู้รับจิ๋ว (ในนามของสงฆ์), ภิกษุผู้เก็บจิ๋ว, ภิกษุผู้รักษาเรือนคลัง (สำหรับเก็บจิ๋ว), ภิกษุผู้แจกจิ๋วและทรงกำหนดคุณสมบัติของภิกษุเหล่านั้นด้วย^{๒๙}

๕.๔) เรื่องทรงวางหลักเกี่ยวกับการบริหารจิ๋วอีก

เมื่อภิกษุจำพรรษาแล้ว จิ๋วยังไม่ทันเกิดขึ้นไปเสีย ภายหลังมีจิ๋วเกิดขึ้น ถ้ามีผู้รับแทนเธอที่สมควรก็ให้ไป แต่ถ้าเธอสึกเสีย เป็นต้น สงฆ์ยอมเป็นใหญ่ ถ้าสงฆ์แตกกัน ให้แจกผ้าตามความประสงค์ของผู้ถวายว่าจะถวายแก่ฝ่ายไหน ถ้าเขาไม่เจาะจง ให้แบ่งฝ่ายละเท่ากัน^{๓๐} อนึ่ง ทรงวางหลักการถือเอาจิ๋วของภิกษุอื่นด้วยถือวิสาสะ คือ คู่กันกันว่า ต้องมีเหตุผลสมควร^{๓๑} แล้วทรงแสดงกติกา (ข้อกำหนดหรือแม่บท) ๘ ประการที่จิ๋วจะเกิดขึ้น คือ (๑) เขาถวายกำหนดเขตภิกษุที่อยู่ในสีมา (๒) เขาถวายกำหนดคคคค (๓) เขาถวายกำหนดเฉพาะเขตหรือวัดที่เขาทำบุญประจำ (๔) เขาถวายแก่สงฆ์ (๕) เขาถวายแก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย [คือภิกษุ ภิกษุณี] (๖) เขาถวายแก่สงฆ์ที่จำพรรษาแล้ว (๗) เขาถวายโดยเจาะจง [ให้เกี่ยวเนื่องกับการถวายข้าวยาสูบ หรืออาหารอื่น ๆ เป็นต้น] (๘) เขาถวายจำเพาะบุคคล [คือแก่ภิกษุรูปนั้นรูปนี้]^{๓๒}

๓.๑.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับจิ๋วในนิสัคคียปาจิตติยสิกขาบท

“นิสัคคียปาจิตติย” เป็นชื่อสิกขาบท หมายถึง บทบัญญัติในนิสัคคียกัณฑ์ ๓๐ สิกขาบท และเป็นชื่ออาบัติ หมายถึง อาบัตินิสัคคียปาจิตติยที่ภิกษุต้องเพราะเกี่ยวข้องกับเครื่องอุปโภคบริโภคในทางที่ไม่เหมาะสม เป็นลหุกาบัติ คือ อาบัติเบา และเป็นสเทกัจฉา คือ ยังพอแก้ไขได้ เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้ว สามารถพ้นได้ด้วยการสลละสิ่งของ เช่น จิ๋ว บาตร ฟ้านิสัคคีย เป็นต้น ที่ทำให้ต้องอาบัติ ต่อจากนั้นจึงแสดงอาบัตินั้นหน้าสงฆ์ คณะ หรือบุคคล เมื่อสลละจิ๋วแล้วพึงแสดงอาบัตินั้นเสร็จแล้วภิกษุผู้ฉลาดในการสวดกรรมวาจาจะสวดประกาศคืนจิ๋วแก่ภิกษุนั้นให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติ

^{๒๘} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร ป.๕), ตติยสมันตปาสาทิกา, หน้า ๓๓๓.

^{๒๙} คูใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๒/๒๐๓-๒๐๔.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๔-๒๓๖.

^{๓๑} คูใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๓/๒๐๕-๒๐๕.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๕/๒๕๕-๒๕๖.

กรรมวาจา และเป็นธรรมเนียมว่าต้องคืนจิวรที่เป็นนิสสัยที่ภิกษุสละแล้วให้แก่เจ้าของผู้สละ ถ้าไม่คืนต้องอาบัติทุกกฏ^{๓๓} การสละจิวรหรือของอื่นแก่สงฆ์แล้วสงฆ์คืนด้วยอุตตกรรมวาจาท่านว่า เป็นเรื่องใหญ่ ทางที่สะดวก จะทำด้วยการบอกกล่าวกันตามปกติก็ได้^{๓๔}

บทบัญญัติที่เกี่ยวกับการบริโภคจิวรปรากฏอยู่ในจิวรวรรค และปัตตวรรค รวม ๑๖ ข้อ ดังนี้

๑) บทบัญญัติที่เกี่ยวกับการบริโภคจิวรในจิวรวรรค

จิวรวรรค ที่ว่าด้วยเรื่องจิวรทั้ง ๑๐ สิกขาบท ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัตินิสสัยปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิดต่อไปนี้

- (๑) ภิกษุใช้อดีตจิวรที่เก็บไว้เกิน ๑๐ วันนอกเขตจิวรกาล^{๓๕}
 - (๒) ภิกษุไม่ได้รับสมมติ อยู่ปราศจากไตรจิวรแม่สันราตรีหนึ่ง
 - (๓) ภิกษุเก็บผ้าสำหรับทำจิวรไว้เกิน ๑ เดือน
 - (๔) ภิกษุใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติให้ซัก ให้ย้อม หรือให้ทบทจิวรเก่า
 - (๕) ภิกษุรับจิวรจากมือภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน
 - (๖) ภิกษุออกปากขอลจิวรจากคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่คนปวารณา ยกเว้นในสมัยที่ภิกษุถูกลักจิวร หรือจิวรสูญหาย
 - (๗) ภิกษุออกปากขอลจิวรจากคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ
 - (๘) ภิกษุไปกำหนดให้คฤหัสถ์ถวายจิวรที่ดี
 - (๙) ภิกษุไปกำหนดให้คฤหัสถ์ ๒ คนเอาทรัพย์ร่วมกันซื้อจิวรที่ดีถวาย
 - (๑๐) ภิกษุทวงจิวรจากไวยวัจจกรเกิน ๓ ครั้ง แสดงอาการให้เขาเห็นว่า เป็นการมาทวงจิวรเกิน ๖ ครั้ง
- ภิกษุเหล่านี้ต้องอาบัตินิสสัยปาจิตตีย์^{๓๖}

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๒/๔๓๐/๘.

^{๓๔} วชิร.ฎีกา. ๔๖๒-๓/๒๘๑.

^{๓๕} คำว่า “จิวรกาล” ตามความแห่งสิกขาบททั้งหลายในวรรคนี้และในวรรคอื่น แบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ (๑) ในเมื่อไม่ได้กรานกฐิน ระยะเวลา ๑ เดือนหลังจากออกพรรษา ชื่อว่า จิวรกาล และ (๒) ในเมื่อได้กรานกฐิน ระยะเวลา ๕ เดือนหลังจากออกพรรษา ชื่อว่า จิวรกาล นอกจากระยะเวลาดังกล่าวนี้ ชื่อว่า พื้นเขตจิวรกาล.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.พ. (ไทย) ๒/๔๕๕-๕๕๐/๑-๔๐.

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ คำว่า “อติเรกจิวร” และคำว่า “ไตรจิวร” ในสิกขาบทที่ ๑ และ สิกขาบทที่ ๒ ผ้าอติเรกจิวรนี้ภิกษุจะรับและเก็บไว้ได้เฉพาะในช่วงจิวรกาล คือ ถ้าภิกษุจำพรรษาแล้ว ไม่ได้ กรานกฐิน อยู่ในช่วงแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้าภิกษุได้ กรานกฐิน จีวร กาลก็จะขยายออกไปถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ รวม ๕ เดือน เมื่อพ้นกำหนดจิวรกาลแล้ว ภิกษุจะเก็บ อติเรกจิวรไว้ได้เพียง ๑๐ ราตรี ก่อนที่จะพ้นกำหนดจิวรกาลนี้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุ วิกัปอติเรกจิวร คือ ขอให้ภิกษุหรือสามเณรรูปอื่นร่วมเป็นเจ้าของอติเรกจิวร เป็นเหตุให้ไม่ต้องอาบัติ แม้จะเก็บไว้เกินกำหนด

๒) บทบัญญัติที่เกี่ยวกับการบริโภคจิวรที่ปรากฏอยู่ในปิตตวรรค^{๓๗}

ส่วนที่เกี่ยวกับผ้ามีตั้งแต่ข้อที่ ๔ – ๕ รวม ๖ ข้อ ดังนี้

- (๔) ภิกษุแสวงหาผ้าอาบน้ำฝน ก่อนแรม ๑ ค่ำ เดือน ๗ หรือทำผ้าอาบน้ำฝนนุ่งก่อน ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๘
- (๕) ภิกษุให้จิวรแก่ภิกษุอื่นแล้ว โกรธ ไม่พอใจ ซิงเอาคืน
- (๖) ภิกษุออกปากขอผ้าจากคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่คนปวารณา เอามาให้ช่างหูก ทอจิวรเพื่อตนเอง
- (๗) ภิกษุสั่งช่างหูกผู้ที่คฤหัสถ์ซึ่งไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่คนปวารณา สั่งให้ทอจิวรเพื่อถวาย ก่อนแล้วให้ทำจิวรตามที่ตนปรารถนา โดยกล่าวว่า จะให้สิ่งของเล็กน้อยเป็นรางวัล
- (๘) ภิกษุรับอัจเจกจิวร^{๓๘} ในช่วง ๑๐ วันก่อนออกพรรษา คือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ แล้วเก็บไว้เกินกำหนดจิวรกาล
- (๙) ภิกษุไม่ได้รับสมมติ^{๓๙} ออกพรรษาแล้ว เก็บจิวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในละแวกบ้าน^{๔๐} ภิกษุเหล่านี้ต้องอาบัตินิสัคคิยปาจิตตีย์

วิธีสละสิ่งของที่เป็นนิสัคคิย

^{๓๗} ที่ชื่อว่า “ปิตตวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ที่ทรงแสดงเรื่องบาตรเป็นก่อน.

^{๓๘} คำว่า “อัจเจกจิวร” ที่แปลว่า จีวรเร่งด่วน ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๘ หมายถึงผ้าที่ทายกจะถวายแก่ ภิกษุผู้จำพรรษาแล้ว แต่มีเหตุผล บางอย่าง ทำให้ทายกนั้น ๆ ประสงค์จะถวายล่วงหน้าในช่วงเวลา ๑๐ วันก่อนออก พรรษา จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ผ้าจำนำพรรษา” ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๕/๖๔๕/๑๖๕, วิ.อ. ๒/๖๔๖-๖๔๕/๒๔๕.

^{๓๙} คำว่า “ภิกษุผู้ไม่ได้รับสมมติ” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๕ หมายถึง การไม่ได้รับความเห็นชอบจาก สงฆ์ให้เป็นผู้อยู่ปราศจากไตรจิวรได้ ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๗๔/๑๑.

^{๔๐} ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๖-๖๕๒/๑๔๗-๑๗๖.

ภิกษุผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทในนิสสัคคิกกัมม์แล้วต้องอาบัตินิสสัคคิยาจิตตีย์นั้น แยกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ เมื่อล่วงละเมิดบทบัญญัติแล้ว สิ่งของนั้นๆ เป็นนิสสัคคีย์ ส่วนที่ ๒ ภิกษุผู้ล่วงละเมิดต้องอาบัติปาจิตตีย์

เมื่อภิกษุต้องอาบัตินิสสัคคิยาจิตตีย์แล้ว ประสงค์จะพ้นจากอาบัติ ต้องสละสิ่งของนั้น คือ สละแก่สงฆ์ คณะ หรือบุคคลก็ได้ เมื่อสละสิ่งของแล้วพึงแสดงอาบัติ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลพึงรับการแสดงอาบัติแล้วคืนสิ่งของให้แก่ภิกษุนั้น^{๔๐}

ในสิกขาบทที่ว่าด้วยการใช้สอยจีวรนี้ เป็นบทที่น่าสนใจอีกบทหนึ่ง เพราะเหตุว่าในการบัญญัติสิกขาบทในแต่ละข้อนั้น มีความหมายเป็นอย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น บทที่ว่าด้วยการครอบครองอติเรกจีวร ไว้ได้ ๑๐ วันเป็นอย่างยาวนาน ทำให้เราทราบว่า ฟ้านั้นมีความสำคัญมากในยุคพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้สมาชิกในสังคมของพระองค์ใช้ผ้าอย่างประหยัด แม้ผ้าที่ได้มากเกินความจำเป็น ก็ทรงเห็นว่า ไม่ควรใช้สอย ไม่ควรเก็บไว้ให้ล่วงเวลานั้นไป นอกจากนี้ มอบให้ผ้าผืนนั้นมีเจ้าของร่วมกันหลายคน ภาษาในพระวินัย เรียกว่า การวิกัป เพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นมีความจำเป็นในการใช้ผ้าสำหรับบริโภคแก่ไม่เกิน ๓ ผืนเท่านั้นก็พอแล้ว หรือไม่เช่นนั้น ถ้าได้ผ้ามาแล้ว ก็ควรทำตั้งใจอธิษฐานให้เป็นของประจำตัวชนิดใดชนิดหนึ่ง เช่น ได้จีวรมาผืนหนึ่ง ก็อธิษฐานเป็นจีวรสำหรับห่มประจำ อย่างนี้ถือว่าได้ใช้ประโยชน์จากฟ้านั้นอย่างเต็มที่ แต่หากนำมาเก็บไว้ นอกจากทำให้ผ้าผืนนั้นเก่าโดยใช้เหตุแล้ว บางครั้งอาจเกิดอันตรายกับผ้าได้ เช่น ผ้าถูกลักไป หรือโดนไฟไหม้ อย่างนี้เป็นต้น เหตุผลอีกประการหนึ่งซึ่งน่าสนใจคือ พระพุทธเจ้ามี ความประสงค์ที่จะให้พระภิกษุในสังคมของพระองค์บริโภคแต่น้อย บริโภคอย่างประหยัด เพราะการที่พระภิกษุใช้ผ้าที่ได้มาอย่างไม่รู้จักประมาณ หรืออยู่ในเขตวัดใช้จีวรครั้งละหลายผืน นอกจากจะเป็นการสิ้นเปลืองทรัพยากรโดยใช้เหตุแล้ว ยังทำให้เกิดมีภาระมากในการดูแลรักษา รวมถึง การไม่สันโดษในของที่นำมาใช้สอย เกิดความพะวงในการปฏิบัติสมณธรรม เพื่อบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้ว่าเป็นจุดหมายสูงสุดของการมาบวชในศาสนา

^{๔๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๖๓-๔๖๓/๕-๘.

๓.๑.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับจิรวรในปาจิตตีย์สิกขาบท

คำว่า ปาจิตตีย์ เป็นชื่ออาบัติ หมายถึง อาบัติปาจิตตีย์ซึ่งเป็นลหุกาบัติ คืออาบัติเบา และเป็นเสตกัจฉา คือ ยังพอแก้ไขได้ เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้ว สามารถพ้นได้ด้วย การแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือบุคคลก็ได้ เป็นชื่อบทบัญญัติ ๕๒ สิกขาบท มีชื่อ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุทธกปาจิตตีย์ แปลว่า ปาจิตตีย์ล้วน มีจำนวน ๕ พรรค

บทบัญญัติที่เกี่ยวกับจิรวรในปาจิตตีย์สิกขาบท มีอยู่ ๓ พรรค รวม ๗ ข้อ ได้แก่ (๑) โอวาท พรรค มี ๒ ข้อ (๒) สุราปานพรรค มี ๒ ข้อ และ (๓) รตนพรรค มี ๓ ข้อ ดังนี้

๑) บทบัญญัติที่เกี่ยวกับจิรวรในโอวาทพรรค

โอวาทพรรคมี ๑๐ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในคราวที่เกิดเรื่องไม่ดั่งมา ขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ที่เกี่ยวกับการบริโภคจิรวรมี ๒ ข้อ (ข้อ ๕-๖) ต่อไปนี้

- (๕) ภิกษุให้จิรวรแก่ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ^๒ เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน
- (๖) ภิกษุเย็บจิรวรให้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ

๒) บทบัญญัติที่เกี่ยวกับจิรวรในสุราปานพรรค^๓

บทบัญญัติที่เกี่ยวกับจิรวรมี ๒ ข้อ (ข้อ ๘, ๙) ต่อไปนี้

- (๘) ภิกษุใช้จิรวรใหม่โดยไม่ทำพินทุ^๔ ก่อน
- (๙) ภิกษุวิกัปจิรวร^๕ แก่ภิกษุอื่นแล้วนำมาใช้โดยที่ผู้รับวิกัปยังไม่ได้ถอนวิกัป

^๒ คำว่า “ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ” หรือ “คนผู้ไม่ใช่ญาติ” หมายถึง คนที่ไม่ได้เกี่ยวเนื่องกันทางบิดาหรือ มารดาตลอดเจ็ดชั่วคน ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๕/๒๓, ๒/๕๑๒/๓๕, ส่วนคนที่ถือว่าเป็นญาติกัน คือ คนที่ เกี่ยวเนื่องกัน โดยนับลำดับเหนือขึ้นไปสามชั่วคน และนับลำดับต่ำลงมาอีกสามชั่วคน ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒ / บท นำ / [๗] - [๑๑].

^๓ ที่ชื่อว่า “สุราปานพรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ที่กล่าวถึงสุราเป็นอันดับแรก.

^๔ คำว่า “พินทุ” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ หมายถึงทำเป็นจุดวงกลมใหญ่ เท่าแหวตวนกุง หรือเล็ก เท่าตัวเรือดที่มีมจิรวรด้วยสี่เขี้ยว คราม สีตม หรือ สีดำคล้ำ เพื่อให้จิรวรเสียดสีหรือมีตำหนิ ทำให้มีที่สังเกต ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๖๕/๔๕๑, วิ.อ. ๒/๓๖๘-๕/๔๑๐.

^๕ คำว่า “วิกัปจิรวร” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๒ หมายถึงการทำให้จิรวรนั้น มีเจ้าของ ๒ คน ทำการวิกัป ในกรณีที่จิรวรนั้นเป็นอดีตเรกจิรวร เมื่อผู้รับวิกัปคืนให้ แล้ว ภิกษุเจ้าของจิรวรสามารถใช้สอยจิรวรนั้นได้โดยไม่เป็น การล่วงละเมิดบทบัญญัติ วิธีการวิกัปนั้นจะวิกัปต่อหน้าหรือลับหลังก็ได้ จะวิกัปให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร หรือสามเณรก็ได้ ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๗๓-๓๗๔/๔๕๔.

๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในรัตนวรรค^{๔๖}

สำหรับที่เกี่ยวกับผ้าจีวรมี ๓ ข้อ (ข้อ ๘-๑๐)^{๔๗} ดังนี้

- (๘) ภิกษุทำผ้าปิดฝายาวเกิน ๔ คืบสุคต^{๔๘} กว้างเกิน ๒ คืบสุคต
- (๙) ภิกษุทำผ้าอาบน้ำฝนยาวเกิน ๖ คืบสุคต กว้างเกิน ๒ คืบครึ่ง โดยคืบสุคต
- (๑๐) ภิกษุทำจีวรมีขนาดเท่าหรือเกินกว่าสุคตจีวร

สรุปความว่า ภิกษุไม่ควรแลกเปลี่ยนหรือเย็บจีวรให้แก่ภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ เมื่อได้ผ้าจีวรใหม่จะใช้ต้องทำพินทุก่อน จีวรที่วิกัป เมื่อจะใช้ต้องถอนวิกัปก่อน และผ้าที่ภิกษุสามเณรใช้แต่ละชนิดต้องมีขนาดที่เหมาะสมตามความจำเป็น ไม่นอนุญาตให้ใช้ขนาดใหญ่เกินไป เน้นความประหยัดและความคุ้มค่าสูงสุด

๓.๑.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในเสขียวัตรสิกขาบท

คำว่า เสขิยะ แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นสมบัติของท่านผู้ยังต้องศึกษา^{๔๙} ธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียก หรือพึงฝึกฝนปฏิบัติ เป็นชื่อสิกขาบทที่ว่าด้วยมารยาทผู้ดี เป็นวิธีการวางกิริยาทางกายและวาจาที่เหมาะสมของภิกษุ ไม่ได้เป็นชื่ออาบัติ ภิกษุไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งเสขิยะทั้งหลาย ต้องอาบัติทุกกฏทุกสิกขาบท สิกขาบทในเสขียกัณฑ์นี้เป็นบทบัญญัติที่น่าสนใจ เพราะอาศัยเรื่องกิริยามารยาทที่เป็นธรรมเนียมของภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเสขียสิกขาบท ทั้ง ๗ วรรค บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำอยู่ประมัตถวรรคและขัมภตกวรรคที่ว่าด้วยธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งห่มให้เรียบร้อยในขณะที่อยู่ในชุมชน การสำรวจระวางอิริยาบถให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสมเมื่ออยู่ในชุมชน

^{๔๖} ที่ชื่อว่า “รัตนวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ที่กล่าวถึงรัตนะเป็นอันดับแรก.

^{๔๗} สิกขาบทที่ ๘-๑๐ ในรัตนวรรคมีข้อพิเศษต่างจากสิกขาบทอื่น ๆ ในปาจิตตยิกัณฑ์ มีลักษณะคล้ายกันกับสิกขาบทในนิสสัคคยิกัณฑ์ ภิกษุต้องอาบัติเพราะเกี่ยวข้องกับวัตถุในทางที่ไม่เหมาะสม และเมื่อต้องแล้วประสงค์จะพ้นจากอาบัติ ต้องทำลายหรือ ทำวัตถุนั้นให้ได้ขนาดก่อนจึงจะแสดงอาบัติตก ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/บทนำ/[๒๕].

^{๔๘} “นิ้วสุคตและคืบสุคต” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ในวรรคนี้ ๑ นิ้วสุคตเท่ากับ ๓ นิ้วของคนปานกลางในบัดนี้ ดูใน กงขา.ฎีกา. ๒๕๗ อีกนัยหนึ่ง ๑ คืบสุคตเท่ากับ ๓ คืบของคนปานกลางในบัดนี้ หรือเท่ากับ ๑ ศอกคืบข้างไม้ ดูใน วิ.อ. (บาลี) ๒/๓๔๘-๓๔๙/๖๑.

^{๔๙} วิ.อ. (ไทย) ๓/๓๓๕/๔๘๖.

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวรในเสขียวัตร ปริมาณทวารรถและขัมภตกวรรค รวม ๘
ข้อ ดังนี้

๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวรในเสขียวัตร ปริมาณทวารรถ

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวร มี ๖ ข้อ (ข้อ ๑-๔, ๕-๑๐) ดังนี้

(๑) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักครองอันตราวาสกให้เรียบร้อย

ภิกษุพึงครองอันตราวาสกให้เรียบร้อย คือ ปิดบริเวณสะดือ บริเวณเข่า ภิกษุใดไม่
เอื้อเพื่อ ครองอันตราวาสกย้อยข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ต้องอาบัติทุกกฏ

(๒) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักครองอุตตราสงค์ให้เรียบร้อย

ภิกษุพึงครองอุตตราสงค์ให้เรียบร้อย คือ ทำชายจีวรทั้งสองให้เสมอกัน ภิกษุใดไม่
เอื้อเพื่อ ครองอุตตราสงค์ย้อยข้างหน้าบ้าง ย้อยข้างหลังบ้าง ต้องอาบัติทุกกฏ

(๓) พึงสำเหนียกว่า เราจักปกปิดกายให้ดี ไปในละแวกบ้าน

ภิกษุพึงปกปิดกายให้ดี ไปในละแวกบ้าน ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ เดินเปิดกายไปใน
ละแวกบ้าน ต้องอาบัติทุกกฏ

(๔) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักปกปิดกายให้ดี นั่งในละแวกบ้าน

ภิกษุพึงปกปิดกายให้ดีนั่งในละแวกบ้าน ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ นั่งเปิดกายในละแวก
บ้าน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๕๐}

(๕) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่วิกผ้า ไปในละแวกบ้าน

ภิกษุไม่พึงวิกผ้า ไปในละแวกบ้าน ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ วิกผ้าขึ้นข้างเดียวหรือทั้งสอง
ข้าง ไปในละแวกบ้าน ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑๐) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่นั่งวิกผ้าในละแวกบ้าน

ภิกษุไม่พึงนั่งวิกผ้าในละแวกบ้าน ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ นั่งวิกผ้าขึ้นข้างเดียวหรือทั้ง
สองข้างในละแวกบ้าน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๕๑}

รวมความว่า เมื่อเข้าไปในเขตบ้าน ไม่ว่าจะยืน เดิน หรือนั่ง ควรสำรวจตน นุ่งห่มผ้า
จีวรให้เรียบร้อย ไม่แสดงอาการกิริยาที่ไม่เหมาะสม เช่น การวิกผ้า เป็นต้น

^{๕๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๖-๕๘๓๕/๖๔๕-๖๕๓.

^{๕๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๘-๕๘๕/๖๕๘-๖๕๕.

๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืดในเสขียวัตถ์ ชัมภตกวรรค

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด มี ๒ ข้อ (ข้อ ๓-๔) ดังนี้

(๓) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่เดินคลุมศีรษะไปในละแวกบ้าน

ภิกษุไม่พึงเดินคลุมศีรษะไปในละแวกบ้าน ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ เดินคลุมศีรษะไปในละแวกบ้าน ต้องอาบัติทุกกฏ

(๔) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่นั่งคลุมศีรษะในละแวกบ้าน

ภิกษุไม่พึงบั่งคลุมศีรษะในละแวกบ้าน ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ บั่งคลุมศีรษะในละแวกบ้าน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๕๒}

ทั้งสองข้อ กล่าวถึงข้อห้ามคลุมศีรษะทั้งในอิริยาบถเดิน และบั่ง เมื่อเข้าไปสู่เขตหมู่บ้าน อันเป็นกิริยาที่ไม่น่าเลื่อมใส

รวมบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืดในเสขียวัตถ์ คือ ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “จักนุ่งสบงห่มจีวรให้เรียบร้อยในทุกเวลาและสถานที่ จักสำรวมระวังอิริยาบถคือ การเดิน การยืน การบั่ง การเหลียวมอง การนุ่งห่ม ขณะที่เดินและบั่งอยู่ในละแวกบ้าน” เพื่อเป็นการรักษามารยาทการนุ่งห่มให้เรียบร้อย เป็นที่เลื่อมใสของผู้พบเห็น

สรุปโดยรวมแล้วบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด นอกจากจัดเป็นปาฏิโมกข์สังวรศีลอันเป็นข้อปฏิบัติที่ต้องรักษาตามธรรมเนียมโดยเคร่งครัดแล้ว แล้วยังนับเป็นอาชีวปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ มิได้หามาโดยการล่อลวง หรือ วิธีการที่ไม่เหมาะสมแก่สมณเพศ และการนุ่งห่มจีวรให้เรียบร้อยเสมอเมื่อเข้าสู่สังคม สำรวมระวังกาย ก็จัดอยู่ในอินทริยสังวรศีล การรู้จักพิจารณาถึงคุณค่าแท้ของจีวรก่อนแสวงหาและบริโภคใช้สอยโดยเข้าใจถึงคุณประโยชน์ที่แท้จริงด้วยปัญญาข้อมจัดว่าเป็น ปัจจัยสันนิสสิตศีล ดังนั้น เมื่อปฏิบัติตามบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืดอย่างถูกต้องแล้วข้อมได้ครบทั้งจาตุปาริสุทธิศีล อันเป็นศีลวิสุทธิ แลเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการปฏิบัติให้ถึงจิตตวิสุทธิ และปัญญาวิสุทธิ เข้าถึงการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด

^{๕๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๕๘-๕๕๙/๖๓๒-๖๓๓.

๓.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาต

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตมีปรากฏในพระวินัยปิฎก จำแนกเป็น ๔ กลุ่ม คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตในภัตตาคารวัดตถาและปัททจาริกวัดตถา (๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตในนิสสัยปาจิตตีย์ (๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตในปาจิตตีย์ (๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตเสขียวัตร มีดังนี้

๓.๒.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตในภัตตาคารวัดตถา

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติวัตรในโรงฉัน ในภัตตาคารวัดตถา เพื่อที่ภิกษุทั้งหลายจะต้องประพฤติชอบในโรงฉันซึ่งมีความคล้ายคลึงกับเสขียวัตรสิกขาบท กล่าวคือ กล่าวถึงมารยาทเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตเหมือนกัน เพียงแต่ในภัตตาคารวัดตถา เน้นการปฏิบัติในโรงฉัน แต่ในเสขียวัตรไม่ระบุสถานที่เฉพาะ จึงสันนิษฐานว่า น่าจะหมายถึงสถานที่ต่างๆ ไป มีรายละเอียดในภัตตาคารวัดตถา ดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภัตตาคารเสกบอเวลาในอาราม ภิกษุพึงนั่งปีดมณฑล ๓ ให้เรียบร้อย คาคประคดเอว ห่มผ้าสังฆาฏิที่พับซ้อนกันไว้ กตฺถลุกฺคฺม ล้างบาตรแล้ว ถือบไปไม่ต้องรีบร้อนเข้าหมู่บ้าน

ไม่พึงเดินแซงไปข้างหน้าภิกษุผู้เถระทั้งหลาย, พึงปกปิดกายให้ดีไปในละแวกบ้าน, พึงสำรวมดี . . . , พึงทอดจักษุลง . . . , ไม่พึงเวิกผ้า . . . , ไม่พึงหัวเราะดัง . . . , พึงพูดเสียงเบาไป . . . , ไม่พึงเดินโคลงกาย . . . , ไม่พึงแกว่งแขน . . . , ไม่พึงเดินโคลงศีรษะ . . . , ไม่พึงเดินเท้าสะเอว . . . , ไม่พึงเดินคลุมศีรษะ . . . , ไม่พึงเดินกระโทงไปในละแวกบ้าน

พึงปกปิดกายให้ดีนั่งในละแวกบ้าน พึงสำรวมดีนั่ง . . . , พึงทอดจักษุลงนั่ง . . . , ไม่พึงนั่งเวิกผ้า . . . , ไม่พึงนั่งหัวเราะดัง . . . , ไม่พึงนั่งพูดเสียงเบา . . . , ไม่พึงนั่งโคลงกาย . . . , ไม่พึงนั่งแกว่งแขน . . . , ไม่พึงนั่งโคลงศีรษะ . . . , ไม่พึงนั่งเท้าสะเอว . . . , ไม่พึงนั่งคลุมศีรษะ . . . , ไม่พึงนั่งรัดเข่า . . . , ไม่พึงนั่งเบียดภิกษุผู้เถระทั้งหลาย, ไม่พึงกีดกันอาสนะภิกษุณวกะทั้งหลาย, ไม่พึงนั่งทับสังฆาฏิ

เมื่อเขาถวายน้ำ พึงใช้มือทั้ง ๒ ประคองบาตรรับน้ำ พึงถือบาตรล้างอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ถ้ามีกระโถน พึงเทน้ำลงกระโถนอย่างระมัดระวัง ด้วยคิดว่า “กระโถนอย่าเลอะน้ำ ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ใกล้อย่าถูกน้ำกระเซ็น สังฆาฏิอย่าถูกน้ำ” ถ้าไม่มีกระโถน พึงเทน้ำลงพื้นดินอย่างระมัดระวัง ด้วยคิดว่า “ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ใกล้ อย่าถูกน้ำกระเซ็น สังฆาฏิอย่าถูกน้ำ”

เมื่อเขาถวายข้าวสุก พึงใช้มือทั้ง ๒ ประคองบาตรรับข้าวสุก เว้นที่ว่างไว้สำหรับแกง ถ้ามีเนยใส น้ำมัน หรือแกงอ่อม ภิกษุผู้เถระพึงบอกว่า “ท่านจงจัดถวาย ภิกษุเท่ากันทุกรูป”, พึงรับ

บิณฑบาต โดยเคารพ, ฟังให้ความสำคัญในบาตรขณะรับบิณฑบาต, ฟังรับบิณฑบาตพอเหมาะ กับแกลง, ฟังรับบิณฑบาตเสมอขอบปากบาตร

ภิกษุผู้เถระไม่ฟังฉันทก่อนจนกว่าข้าวสุกจะทั่วถึงภิกษุทุกรูป, ฟังฉันทบิณฑบาตโดยเคารพ, ฟังให้ความสำคัญในบาตรขณะฉันทบิณฑบาต, ฟังฉันทบิณฑบาตไปตามลำดับ, ฟังฉันทบิณฑบาต พอเหมาะ กับแกลง, ไม่ฟังฉันทบิณฑบาตขยุ่มลงแต่ยอด, ไม่ฟังใช้ข้าวสุกกลบแกลงหรือกับข้าว เพราะอยากได้มาก, ไม่เป็นไขไม่ฟังออกปากขอแกลงหรือข้าวสุกมาฉันทส่วนตัว, ไม่ฟังมุ่งตำหนิ มองดูบาตรของภิกษุเหล่าอื่น, ไม่ฟังทำคำข้าวให้ใหญ่เกิน, ฟังทำคำข้าวให้กลมกล่อม, ไม่ฟังอ้า ปากรอคำข้าวที่ยังไม่ถึงปาก ขณะกำลังฉันท, ไม่ฟังสอดมือทั้งหมดเข้าไปในปาก, ขณะที่ในปากมี คำข้าว ไม่ฟังพุดคุย, ไม่ฟังฉันทโยนคำข้าว, ไม่ฟังฉันทกัดคำข้าว, ไม่ฟังฉันททำกระพุ้งแก้มให้ตู่ย, ไม่ฟังฉันทสัดมือ, ไม่ฟังฉันทโปรยเมล็ดข้าว, ไม่ฟังฉันทแกลบลิ้น, ไม่ฟังฉันททำเสียงดังจ๊ับ ๆ, ไม่ฟัง ฉันททำเสียงดังซู้ด ๆ, ไม่ฟังฉันทเลียมือ, ไม่ฟังฉันทขอบาตร, ไม่ฟังฉันทเลียริมฝีปาก, ไม่ฟังจับ ภาชนะน้ำดื่มด้วยมือเปื้อนอาหาร

ภิกษุผู้เถระไม่ฟังรับน้ำก่อนจนกว่าภิกษุทั้งหมดฉันทเสร็จ เมื่อเขาลวบน้ำ ฟังใช้มือทั้ง ๒ ประคองบาตรรับน้ำ ฟังถือถังอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ถ้ามีกระโถน ฟังเทน้ำลงกระโถน อย่างระมัดระวัง ด้วยคิดว่า “กระโถนอย่าละเอะน้ำ ภิกษุทั้งหลาย ที่อยู่ใกล้ อย่าถูกน้ำกระเซ็น สังกฎืออย่าถูกน้ำ” ถ้าไม่มีกระโถน ฟังเทน้ำลงบนพื้นดินอย่างระมัดระวัง ด้วยคิดว่า “ภิกษุ ทั้งหมดที่อยู่ใกล้ อย่าถูกน้ำกระเซ็น สังกฎืออย่าถูกน้ำ” ไม่ฟังเทน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวใน ละแวกบ้าน

เมื่อจะกลับ ภิกษุนวจะทั้งหลายฟังกลับก่อน ภิกษุผู้เถระทั้งหลายกลับทีหลัง ฟังปกปิดกาย ให้ดีไปในละแวกบ้าน, ฟังสำรวจดี..., ฟังทอดจักษุลง..., ไม่ฟังเวิกผ้า..., ไม่ฟังเดิน หัวเราะดัง..., ฟังพุดเสียงเบา..., ไม่ฟังเดินโคลงกาย..., ไม่ฟังแกว่งแขน..., ไม่ฟังเดิน โคลงศีรษะ..., ไม่ฟังเดินเท้าสะเอว..., ไม่ฟังเดินคลุมศีรษะ..., ไม่ฟังเดินกระโห่งไปใน ละแวกบ้าน

ภิกษุทั้งหลาย นี้ คือวัตรในโรงฉันท โดยที่ภิกษุทั้งหลายฟังประพุดติชอบในโรงฉันท^{๕๓}

รวมความว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับ มารยาทเกี่ยวกับ โรงฉันทตั้งแต่การนุ่งห่มให้เรียบร้อยเตรียม ตัวออกบิณฑบาต การสำรวจกาย วาจา ในขณะที่โคจรบิณฑบาตและมารยาทการขบฉันทอย่างละเอียด ขณะฉันทในบ้านตลอดถึงการล้างบาตร เมื่อกลับมาถึงวัดแล้วก็แสดงข้อปฏิบัติและการเก็บกวาด โรงฉันท อย่างเรียบร้อย

^{๕๓} วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๖๔/๒๓๐-๒๓๑๒.

ส่วนบทบัญญัติเกี่ยวกับวัตรของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตในปณทจาริกวัตตกถา พระพุทธองค์ทรงบัญญัติวัตรแก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต เพื่อที่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตทั้งหลายต้องประพฤติชอบ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับเสขยวัตรสิกขาบท กล่าวคือ กล่าวถึงมารยาทที่เกี่ยวกับการบิณฑบาตเหมือนกันจึงมีความคล้ายคลึงกับในภักตักวัตตกถา เพียงแต่เน้นเรื่องการโจจรบิณฑบาตเท่านั้น มีรายละเอียดพึงศึกษาในปณทจาริกวัตตกถา ดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร คิดว่า “เวลานี้ เราจักเข้าบ้าน” ฟังนุ่งปกปิดมณฑล ๓ ให้เรียบร้อย กาดประคดเอว ห่มผ้าสังฆาฏิที่พับซ้อนกันไว้ กัดลูกคุดมล้างบาตรแล้ว ถืออย่างสำรวมเข้าบ้าน โดยไม่รีบร้อน

ฟังปกปิดกายให้ดีไปในละแวกบ้าน, ฟังสำรวจดี . . . , ฟังทอดจักษุลง . . . , ไม่ฟังเวกผ้า . . . , ไม่ฟังหัวเราะดัง . . . , ฟังพูดเสียงเบา . . . , ไม่ฟังเดินโคลงกาย . . . , ไม่ฟังแกว่งแขน . . . , ไม่ฟังเดินโคลงศีรษะ . . . , ไม่ฟังเดินเท้าสะเอว . . . , ไม่ฟังเดินคลุมศีรษะ . . . , ไม่ฟังเดินกระโห้งไปในละแวกบ้าน

เมื่อเข้าบ้านก็พึงสังเกตว่า “เราจะเข้าทางนี้ ออกทางนี้” ไม่ฟังรีบร้อนเข้า ไม่ฟังรีบร้อนออกไป ไม่ฟังยืนไถลน้ก ไม่ฟังยืนไถลน้ก ไม่ฟังยืนนานน้ก ไม่ฟังกลับเรื้องน้ก ฟังยืนสังเกตว่า “เขาประสงค์จะถวายอาหารหรือไม่ประสงค์จะถวาย” ถ้าเขาหยุดทำงาน หรือลุกจากที่นั่ง หรือจับทัพพีหรือจับภาชนะ หรือตั้งภาชนะไว้ ฟังยืนกำหนดว่า “เขาประสงค์จะถวายหรือ” เมื่อเขาถวายอาหารพึงใช้มือข้างซ้ายแหวกผ้าสังฆาฏิแล้วน้อมบาตรเข้าไปด้วยมือข้างขวา ใช้มือทั้ง ๒ ประคองบาตรรับอาหาร ไม่มองดูหน้าผู้ถวายอาหาร ฟังสังเกตว่า “เขาประสงค์จะถวายแกงหรือไม่ประสงค์จะถวาย” ถ้าเขาจับทัพพี หรือจับภาชนะ หรือตั้งภาชนะไว้ ฟังยืนกำหนดว่า “เขาประสงค์จะถวายหรือ” เมื่อเขาถวายแล้วใช้ผ้าสังฆาฏิคลุมบาตร ไม่ต้องรีบร้อน กลับอย่างสำรวม

ฟังปกปิดกายให้ดีไปในละแวกบ้าน, ฟังสำรวจดี . . . , ฟังทอดจักษุลง . . . , ไม่ฟังเวกผ้า . . . , ไม่ฟังหัวเราะดัง . . . , ฟังพูดเสียงเบา . . . , ไม่ฟังเดินโคลงกาย . . . , ไม่ฟังแกว่งแขน . . . , ไม่ฟังเดินโคลงศีรษะ . . . , ไม่ฟังเดินเท้าสะเอว . . . , ไม่ฟังเดินคลุมศีรษะ . . . , ไม่ฟังเดินกระโห้งไปในละแวกบ้าน

ผู้กลับจากบิณฑบาตมาถึงก่อน ฟังปฐาสนะไว้, ตั้งน้ำล้างเท้า, ตั้งรองเท้ากระเบื้องเซ็ดเท้า, ล้างภาชนะที่ใส่ของฉันตั้งไว้, ตั้งน้ำคั้นน้ำใช้ไว้, ผู้กลับจากบิณฑบาตถึงทีหลัง ถ้าอาหารที่ฉันแล้วยังเหลืออยู่ ถ้าต้องการก็ฟังฉัน ไม่ต้องการก็เททิ้งในที่ปราศจากของเขียวสด หรือเทลงในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์, ฟังรื้อขนอาสนะเก็บน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเซ็ดเท้า, ล้างภาชนะที่ใส่ของฉันเก็บไว้, เก็บน้ำคั้นน้ำใช้, กวาดโรงฉัน

ภิกษุผู้เห็นหมอน้ำฉัน หมอน้ำใช้หรือหมอน้ำชำระล้างเปล้า ก็พึงจัดหาไปตั้งไว้, ถ้าเป็นเรื่องสุดวิสัยก็กวักมือเรียกเพื่อนมาช่วยกันจัด แต่ไม่พึงออกคำสั่งเพราะเรื่องนี้

ภิกษุทั้งหลายนี้ คือ วัตรของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตทั้งหลาย โดยที่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตทั้งหลายต้องประพฤติชอบ^{๕๔}

สรุปความว่า ภิกษุเมื่อจะเข้าไปบิณฑบาตต้องนุ่งห่มให้เรียบร้อย ส้ารวมกาย วาจา ให้ดี ขณะเที่ยวบิณฑบาต มีความสังเกตอาการของผู้ที่ประสงค์ใส่บาตร รับบิณฑบาตอย่างสำรวม เมื่อกลับมาถึงโรงฉันก็แสดงข้อปฏิบัติสำหรับผู้มาถึงก่อน และผู้มาถึงทีหลังอย่างชัดเจน แสดงถึงมารยาทของผู้เข้าร่วมสังคัม ที่เป็นไปด้วยความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันอย่างเสมอภาคและสามัคคี

๓.๒.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตในนิสสัยปาจิตีย์สิกขาบท

บทบัญญัติที่เกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตปรากฏอยู่ในปิตตวรรค^{๕๕} มี ๒ ข้อ ดังนี้

(๑) ภิกษุเก็บอดิเรกบาตร^{๕๖} ไว้เกิน ๑๐ วัน

(๒) ภิกษุมีบาตรที่มีรอยซ่อมหย่อนกว่า ๕ แห่ง ขอบาตรใหม่จากคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่คนปวราณา

ภิกษุเหล่านี้ต้องอาบัตินิสสัยปาจิตีย์

รวมความว่า ภิกษุไม่ควรเก็บอดิเรกบาตร ไว้เกินกำหนด และจะขอบาตรใหม่ได้บาตรเก่า มีรอยร้าวมากเกินกว่าจะใช้ได้แล้วเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงการทรงฝึกให้ใช้ปัจจัยอย่างประหยัดและคุ้มค่าจริงๆ

^{๕๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๖/๒๓๔-๒๓๕.

^{๕๕} ที่ชื่อว่า “ปิตตวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ คำว่า “บาตร” ในวรรคนี้ หมายถึงบาตรเหล็กและบาตรดินเผา ทั้งที่มีขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก คูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๐๒/๑๒๔, วิ.อ. (ไทย) ๒/๖๐๒/๑๒๕.

^{๕๖} คำว่า “อดิเรกบาตร” คือ บาตรนอกจากบาตรอธิษฐาน ภิกษุจะเก็บไว้ได้เพียง ๑๐ ราตรี อดิเรกบาตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุวิกัปแก่ภิกษุอื่นเช่นกัน การวิกัป การถอนวิกัป เป็นเช่นเดียวกับอดิเรกจีวร ถอนวิกัปแล้ว ภิกษุเจ้าของอดิเรกบาตร จะใช้สอย จะสละ หรือจะทำตามเหตุที่สมควร ก็ได้ทั้งนั้น ส่วนบาตรอธิษฐาน เป็นบริวารที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุอธิษฐานไว้ใช้ประจำตัว คูใน วิ.อ. (ไทย) ๒/๖๐๘/๒๑๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๘๘-๖๐๘/๑๒๒-๑๒๓.

๓.๒.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตในปาจิตตีย์สิกขาบท

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนิณฑบาตมีปรากฏในปาจิตตีย์ โภชนวรรค อเจลกวรรค สุราปานวรรค และสัปปาณวรรค รวม ๑๕ ข้อ ดังนี้

๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนิณฑบาตมีปรากฏในปาจิตตีย์ โภชนวรรค

ปาจิตตีย์สิกขาบท ที่ชื่อว่า “โภชนวรรค” เพราะตั้งตามความของสิกขาบทในวรรคนี้ที่ว่า ด้วยเรื่อง โภชนะ^{๕๗} ทั้ง ๑๐ สิกขาบท มีดังต่อไปนี้

- (๑) ภิกษุไม่เป็นไข้ ฉันทกตอาหารในที่พักแรมติดต่อกัน ๒ วัน
- (๒) ภิกษุฉันทกตโภชนะ นอกสมัย คือ สมัยที่เป็นไข้ ๑ สมัยที่ถวายจีวร ๑ สมัยที่ทำจีวร ๑ สมัยที่เดินทางไกล ๑ สมัยที่โดยสารเรือ ๑ มหาสมัย ๑ สมัยที่เป็นกตอาหารของสมณะ ๑
- (๓) ภิกษุฉันทกตโภชนะ นอกสมัย คือ สมัยที่เป็นไข้ ๑ สมัยที่ ถวายจีวร ๑ สมัยที่ทำจีวร ๑
- (๔) ภิกษุรับขมหรือข้าวตอกกิน ๓ บาตร
- (๕) ภิกษุฉันทแล้ว บอกห้ามกตอาหารแล้ว ฉันทของที่ไม่เป็นเคนภิกษุไข้
- (๖) ภิกษุรู้ที่อยู่ภิกษุอื่นฉันทแล้ว บอกห้ามกตอาหารแล้ว มุ่งจะจับผิด จึงเอาของที่ไม่เป็นเคนไปหลอกให้เธอฉันทได้สำเร็จ
- (๗) ภิกษุฉันทโภชนะในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงวัน ไปจนถึงอรุณขึ้นวันใหม่
- (๘) ภิกษุฉันทโภชนะที่เก็บสะสมไว้ โดยไม่รับประเคนใหม่
- (๙) ภิกษุฉันทโภชนะประณีตที่ตนออกปากขอจากคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติไม่ใช่คนปวารณา
- (๑๐) ภิกษุกินอาหารที่ยังไม่มีผู้ประเคนให้ ยกเว้นน้ำและไม้ชำระฟัน
ภิกษุเหล่านี้ต้องอาบัติปาจิตตีย์

รวมความว่า ภิกษุควรรู้จักสำรวม สันโดษในการบริโภคนิณฑบาต รับประทานที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ และไม่กลั่นแกล้งภิกษุอื่นให้ต้องอาบัติ ควรส่งเสริมให้มีการอนุเคราะห์กันตามหลักธรรมวินัยจึงสมควร

^{๕๗} คำว่า “โภชนะ” แปลว่า ของบริโภค ของฉัน ในวรรคนี้ หมายถึงของเคี้ยว ของฉัน คือ ข้าวสุก ขนมหุมมาส (ขนมสด) ข้าวตอก (ขนมห้าง) ปลา เนื้อ และของที่ต้องเคี้ยวอย่างอื่นที่เป็น “ชาวกาลิก” ยกเว้นของที่เป็นยามกาลิก สัตตหาลิก และชาวชีวก ภิกษุรับประเคนของเคี้ยวของฉันเหล่านี้แล้วฉันได้ตั้งแต่ เช้าถึงเที่ยงวันของวันนั้น ถ้าเก็บไว้ค้างคืน ต้องรับประเคนใหม่ก่อนจึงจะฉันได้ ดูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๔๔/๔๐๑, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๒๕, ๕/๓๐๐/๘๔, วิ.อ. (ไทย) ๒/๒๕๔-๒๕๖/๓๗๘.

๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคินชบาตมีปรากฏในปาจิตติย์ อเจลกวรรค^{๕๘}

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคินชบาตที่ปรากฏในปาจิตติย์สิกขาบท อเจลกวรรคมี ๓ ข้อ (ข้อ ๑, ๒, ๖) ดังต่อไปนี้

- (๑) ภิกษุให้ของเคี้ยวหรือของฉั่นแก่อเจลก ปริพาชก หรือปริพาชิกา ด้วยมือตน
- (๒) ภิกษุชวนภิกษุอื่นเข้าไปบริโภคินชบาตในหมู่บ้านแล้ว บอกให้เขากลับวัดก่อน
- (๖) ภิกษุรับนิมนต์ฉั่นไว้แล้ว ไปในที่อื่นในเวลาก่อนฉั่นหรือหลังฉั่น โดยไม่บอกภิกษุอื่นในที่นั้นก่อน นอกสมัย คือ สมัยที่ถวายจีวร ๑ สมัยที่ทำจีวร ๑

ภิกษุเหล่านี้ต้องอาบัติปาจิตติย์

การให้ของเคี้ยวหรือของฉั่นแก่อเจลก ปริพาชก หรือปริพาชิกา ที่นับว่าล่วงละเมิดบทบัญญัติตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ นั้น มุ่งเอาการให้ของเคี้ยวของฉั่นด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการให้ด้วยกาย ด้วยของเนื่องด้วยกาย หรือด้วยการโยนให้ ถ้าบอกให้คนอื่นให้ ฝากคนอื่นไปให้ หรือวางไว้ให้ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ไม่นับว่าล่วงละเมิดบทบัญญัติ^{๕๙}

รวมความว่า ภิกษุควรเป็นผู้ที่ต้องรักษารธรรมวินัย มั่นคงในสังขะ สร้างความเชื่อมั่นแก่เพื่อนสหธรรมิกและสาธุชนทั่วไป ไม่ทำตัวนอกกริต เป็นคนเหลวไหลและอันอาจทำลายความน่าเชื่อถือจากบุคคลอื่นได้

๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคินชบาตมีปรากฏในปาจิตติย์ สุราปานวรรค^{๖๐}

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคินชบาตที่ปรากฏในปาจิตติย์สิกขาบท สุราปานวรรค มีเพียงข้อแรกข้อเดียว ดังนี้

- (๑) ภิกษุดื่มสุราและเมรัย^{๖๑} ภิกษุเหล่านี้ต้องอาบัติปาจิตติย์

^{๕๘} ปาจิตติย์สิกขาบทที่ชื่อว่า “อเจลกวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ในวรรคนี้ คำว่า “อเจลก” แปลว่า ผู้เปลือย ในที่นี้หมายถึงนักบวชเปลือยที่อยู่ในพวกปริพาชก ปริพาชิกา พวกอาชีวก พวกอัญญเดียรถีย์ คูใน วิมหา. (ไทย) ๒/๒๖๕/๔๑๘-๔๑๙, ๒/๒๗๑/๔๒๐-๔๒๑.

^{๕๙} วิ.อ. (ไทย) ๒/๒๗๓/๓๕๘.

^{๖๐} ที่ชื่อว่า “สุราปานวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ “สุรา” ใน คำว่า “สุราปานะ” นั้นหมายเอาทั้งสุราและเมรัย^{๖๑} ทั้ง ๒ อย่างนี้ รวมทั้งของมีนเมาอย่างอื่น เรียกว่า “มัชชะ” แปลว่า น้ำเมา ใน ขุ.จ.อ. (ไทย) ๑๗-๑๘.

^{๖๑} มีข้อที่น่าสังเกต คือ ภิกษุดื่มขาคองที่มีสี กลิ่น รสเหมือนน้ำเมา แต่ไม่ใช่ น้ำเมา ภิกษุดื่ม น้ำเมานิดหน่อยที่เจือในแกง เจือในเนื้อ เจือในน้ำมัน หรือเจือในอ้อยคองมะขามป้อม ภิกษุดื่มขาคองอริฏฐะที่ไม่ใช่ น้ำเมา ไม่ต้องอาบัติปาจิตติย์ คูใน วิมหา. (ไทย) ๒/๓๒๕/๔๖๖, กงขา.อ. ๒๗๘-๒๗๙.

สุรา เมรัย เครื่องดื่มของมึนเมา เป็นเครื่องบั่นทอนสติ แม้กฎหมายยังเป็นข้อห้ามในศีล ๕ บรรพชิตจึงสมควรอย่างยิ่งที่ต้องหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล ทั้งนี้รวมไปถึงยาเสพติดทุกชนิดด้วย

๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตมีปรากฏในปาจิตตีย์ สัปปณวรรค^{๖๒}

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตที่ปรากฏในปาจิตตีย์สิกขาบท สัปปณวรรค มีเพียงข้อเดียว (ข้อ ๒) ดังนี้

(๒) ภิกษุอยู่ บริโภคน้ำที่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุเหล่านี้ต้องอาบัติปาจิตตีย์

ชาวพุทธควรหลีกเลี่ยงการทำลายสิ่งมีชีวิตทุกชนิดรวมทั้งในน้ำ ภิกษุเป็นบรรพชิตจึงต้องสำรวจพิจารณาก่อนให้มั่นใจได้ว่า น้ำปราศจากสิ่งมีชีวิตจึงจั้นได้

สรุปโดยรวมในปาจิตตีย์สิกขาบท เป็นแสดงข้อห้ามเกี่ยวกับเรื่องอาหารที่ไม่เหมาะสมการบริหารเกี่ยวกับเรื่องอาหารที่เหมาะสมแก่กาลเทศะ ตลอดจนการแสดงถึงการมีมารยาททางสังคมที่ดี ไม่ทำลายศรัทธาของชาวบ้าน ให้เสียไป

๓.๒.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตในเสขียวัตรสิกขาบท

เสขียวัตร ข้อปฏิบัติอันเป็นธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียก หรือพึงฝึกฝนปฏิบัติ ในการรับบิณฑบาต เริ่มตั้งแต่อิริยาบถในการรับบิณฑบาต และการขบฉันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตปรากฏในเสขียวัตร ๔ วรรค ได้แก่ ขัมภตกวรรค, สักกัจจวรรค, กพพวรรค และสุรสุรวรรค รวม ๓๐ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตในขัมภตกวรรค

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตปรากฏในเสขียวัตร ขัมภตกวรรค มี ๔ ข้อ (ข้อ ๗-๑๐) ดังนี้

(๗) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักรับบิณฑบาตโดยเคารพ

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ รับบิณฑบาตโดยไม่เคารพ ทำเหมือนจะทิ้ง ต้องอาบัติทุกกฏ

(๘) พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักให้ความสำคัญในบาตรขณะรับบิณฑบาต

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ รับบิณฑบาตมองคู่นั้น ๆ ต้องอาบัติทุกกฏ

^{๖๒} ที่ชื่อว่า “สัปปณวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ และ ๒ คำว่า “สัปปณกะ” แปลว่า สัตว์ที่เป็นไปกับด้วยลมหายใจ คือสัตว์มีชีวิตนั่นเอง หมายถึงสัตว์ดิรัจฉาน คูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๘๔/๕๐๒.

(๕) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักรับบิณฑบาตพอเหมาะกับแ่ง^{๖๓}

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ เลือกรับเฉพาะแ่งมาก ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑๐) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักรับบิณฑบาตเสมอขอบปากบาตร

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ รับบิณฑบาตจนล้นขอบปากบาตร ต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๔}

สรุปความว่า ฟังสำเนียงว่า “จักรับบิณฑบาตโดยเคารพ, จักให้ความสำคัญหมายรู้ในใจ ขณะที่รับบิณฑบาต, จักรับแ่งให้พอเหมาะกับข้าว, จักรับข้าวให้เสมอขอบปากบาตร” จุดประสงค์เพื่อการสำรวม และสันโดษในการรับบิณฑบาต

๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตในสังกัจจวรรค

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตปรากฏในเสขียวัตถุ สังกัจจวรรค หมวดว่าด้วยความเคารพ มีทั้ง ๑๐ ข้อ ดังนี้

(๑) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักฉันบิณฑบาตโดยเคารพ

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันบิณฑบาตโดยไม่เคารพ ทำเหมือนไม่อยากจะฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ

(๒) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักให้ความสำคัญในบาตรขณะฉันบิณฑบาต

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันบิณฑบาตมองดูไปที่นั่นๆ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๓) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักฉันบิณฑบาตไปตามลำดับ

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันบิณฑบาตเจาะลงในที่นั่น ๆ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๔) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักฉันบิณฑบาตพอเหมาะกับแ่ง

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันเฉพาะแ่งมาก ต้องอาบัติทุกกฏ

(๕) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันบิณฑบาตขยุ่มลงแต่ยอด

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันบิณฑบาตขยุ่มลงแต่ยอด ต้องอาบัติทุกกฏ

(๖) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ใช่ข้าวสุกกกลมแ่งหรือกับข้าว เพราะอยาก

ได้มาก

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ใช้ข้าวสุกกกลมแ่งหรือกับข้าว เพราะอยากได้มาก ต้องอาบัติทุกกฏ

(๗) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ออกปากขอแ่ง หรือข้าวสุก มาฉัน ส่วนตัว

ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ไม่เป็นไ้ ออกปากขอแ่งหรือข้าวสุกมาฉันส่วนตัว ต้องอาบัติ

ทุกกฏ

^{๖๓} ที่ชื่อว่า แ่ง ได้แก่ แ่ง ๒ ชนิด คือ (๑) แ่งถั่วเขียว (๒) แ่งถั่วเหลือง ที่ใช้มือหยิบได้.

^{๖๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๐๒-๖๐๔/๖๗๖-๖๘๐.

- (๘) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่มุ่งตำหนิ มองดูบาตรของภิกษุเหล่าอื่น
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ มุ่งตำหนิ มองดูบาตรของภิกษุเหล่าอื่น ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๙) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ทำคำข้าวให้ใหญ่เกิน
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ทำคำข้าวให้ใหญ่เกิน ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๑๐) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักทำคำข้าวให้กลม
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ทำคำข้าวยาว ต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๕}

สรุปความว่า ภิกษุฟังสำเนียงในขณะที่ฉันบิณฑบาตว่า “จักฉันบิณฑบาตโดยเคารพ, จักให้ความสำคัญในบาตร, ขณะฉันบิณฑบาต จักฉันบิณฑบาตไปตามลำดับ, จักฉันบิณฑบาตให้พอเหมาะกันกับแกง, จักไม่ฉันบิณฑบาตขยำลงมาแต่ยอด, จักไม่เอาข้าวสุกกกลมแกงหรือกับข้าวเพื่อให้ได้มาก, จักไม่ออกปากขอแกงหรือข้าวสุกมาฉันเองในเมื่อไม่เป็นไข้, จักไม่มองดูบาตรของภิกษุอื่นโดยมุ่งจะตำหนิ, จักไม่ทำคำข้าวใหญ่เกิน, จักทำคำข้าวให้พอดีกับปาก” จุดประสงค์ก็เพื่อเป็นการรักษามารยาทในการฉันบิณฑบาต มีความสำรวม ไม่ฉันด้วยอำนาจตัดหน้าคิดในรสชาติของบิณฑบาต ทั้งเป็นอาการที่น่าเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็นทั่วไปด้วย

๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตในกัปปวรรค

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตปรากฏในเสขียวัตร กัปปวรรค หมวดว่าด้วยคำข้าว มี ๑๐ ข้อ ดังนี้

- (๑) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่อ้าปากรอคำข้าวที่ยังไม่ถึงปาก
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ อ้าปากรอคำข้าวที่ยังไม่ถึงปาก ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๒) ฟังทำความเข้าใจว่า ขณะกำลังฉัน เราจักไม่สอดมือทั้งหมดเข้าไปในปาก
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ขณะกำลังฉันสอดมือทั้งหมดเข้าไปในปาก ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๓) ฟังทำความเข้าใจว่า ขณะที่ในปากมีคำข้าว เราจักไม่พุดคุย
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ พุดคุยขณะที่ในปากมีคำข้าว ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๔) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันโยนคำข้าว
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันโยนคำข้าว ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๕) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันกัดคำข้าว
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันกัดคำข้าว ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๖) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันอาหารทำกระพุงแก้มตุ่ย
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันทำกระพุงแก้มตุ่ยข้างเดียวหรือทั้งสองข้าง ต้องอาบัติทุกกฏ

^{๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๐๖-๖๑๖/๖๘๑-๖๘๒.

- (๗) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันสลัดมือ
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันสลัดมือ ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๘) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉัน โปรมเมล็ดข้าว
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันโปรมเมล็ดข้าว ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๙) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันแลบลิ้น
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันแลบลิ้น ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๑๐) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันทำเสียงดังจ๊ับๆ
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันทำเสียงดังจ๊ับๆ ต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๖}

สรุปความว่า ภิกษุฟังทำความเข้าใจว่า “ในขณะที่ฉันภัตตาหาร จักไม่อ้าปากกรอคำข้าว, ไม่สอดมือเข้าไปในปาก, ไม่พุดคุยกัน, ไม่โยนคำข้าวเข้าปาก, ไม่กัดคำข้าว, ไม่ทำกระพุงแก้มตุ่ย, ไม่สลัดมือ, ไม่โปรมเมล็ดข้าว, ไม่แลบลิ้น, ไม่ทำเสียงจ๊ับๆ” มีจุดประสงค์เพื่อให้สำรวมระวังกาย วาจา ตลอดเวลา ไม่ฉันเพื่อเล่นสนุกสนานอันเป็นอาการของเด็กไร้เดียงสา ภิกษุสามเณร เป็นพุทธชิโนรส ศากยบุตร ต้องมีมารยาทแบบผู้ดีที่ได้รับการอบรมดีแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการประดุจผู้ไร้การศึกษา อันจะเป็นเหตุตำหนิของผู้อื่นได้

๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตในสุรสุรวรรค

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตปรากฏในเสขียวัตถุ สุรสุรวรรค หมวดว่าด้วยการฉันดังซู้ดๆ มี ๖ ข้อ (ข้อ ๑-๖) ดังนี้

- (๑) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันทำเสียงดังซู้ดๆ
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันทำเสียงดังซู้ดๆ ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๒) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันเลียมือ
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันเลียมือ ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๓) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันเลียบาตร
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันเลียบาตร ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๔) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่ฉันเลียริมฝีปาก
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ฉันเลียริมฝีปาก ต้องอาบัติทุกกฏ
- (๕) ฟังทำความเข้าใจว่า เราจักไม่จับภาชนะน้ำดื่มด้วยมือเปื้อนอาหาร
 ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ จับภาชนะน้ำดื่มด้วยมือเปื้อนอาหาร ต้องอาบัติทุกกฏ

^{๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๗-๖๒๖/๖๕๓-๗๐๒.

(๖) พึงทำความเข้าใจว่า เราไม่เทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ดข้าวปนลงในละแวกบ้าน
ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ เทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ดข้าวปนลงในละแวกบ้านต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๑}

สรุปความว่า ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่ฉันภัตตาหาร จักไม่ฉันทำเสียดังซู้ด ๆ, ไม่
เลียมือ, ไม่เลียบาตร, ไม่เลียริมฝีปาก, ไม่จับภาชนะน้ำดื่มขณะที่มือเปื้อน, ไม่เทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ด
ข้าวปนลงในละแวกบ้าน” จุดประสงค์ เพื่อสำรวมไม่แสดงอาการของผู้ติดในรสชาติของอาหาร
บิณฑบาต และต้องรักษาความสะอาด ไม่แสดงอาการมั่งงายแสดงกิริยาที่ไม่เหมาะสม โดยเฉพาะเมื่อ
ได้รับนิมนต์ไปฉันในบ้าน อันเป็นที่พึงเล็งของชาวบ้านจำนวนมาก

รวมความว่า ในเสขยวัตรที่เกี่ยวกับการบริโภคนิณฑบาตนั้น กล่าวถึงมารยาทที่ดีของ
การบริโภคภัตตาหารบิณฑบาต มีเนื้อหาคล้ายกับในกัณฑ์คฤวตตกถา แสดงถึงลักษณะของผู้ดีมี
มารยาทในสังคม มีสติสำรวมทุกอิริยาบถ โดยเฉพาะเวลาฉันภัตตาหารซึ่งมีโอกาสนุกตลกหาครอบงา
ได้ง่าย จึงมีบทบัญญัติให้พระภิกษุสามเณรต้องปฏิบัติไว้อย่างละเอียดมาก

สรุปโดยรวมแล้วบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนิณฑบาต นอกจากจัดเป็นปาฏิโมกข์
สังวรศีล อันเป็นข้อปฏิบัติที่ต้องรักษาตามธรรมวินัยโดยเคร่งครัดแล้ว แล้วยังนับเป็นอาชีวปาริสุทธิ
ศีล คือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ มิได้หามาโดยการล่อหลอกหลวง หรือ วิธีการที่ไม่เหมาะสมแก่สมณเพศ
และการสำรวมระวังกาย วาจา ทั้งในการเที่ยวบิณฑบาตและการขบฉันอาหารบิณฑบาต ก็จัดอยู่ใน
อินทริยสังวรศีล การรู้จักพิจารณาถึงคุณค่าแท้ของการบริโภคบิณฑบาต ก่อนแสวงหาและบริโภคโดย
เข้าใจถึงคุณประโยชน์ที่แท้จริงด้วยปัญญาข่มจัตว่าเป็น ปัจจยสันนิสสิตศีล ดังนั้น เมื่อปฏิบัติตาม
บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนิณฑบาตอย่างถูกต้องแล้วย่อมปฏิบัติได้ครบทั้งจาดุปาริสุทธิศีล
อันเป็นศีลวิสุทธิตี และเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการปฏิบัติให้ถึงจิตตวิสุทธิ และปัญญาวิสุทธิ เข้าถึง
การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด

^{๖๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๗-๖๓๒/๖๓๖-๗๑๑.

๓.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนา

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาจำแนกเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาในนาสนาชั้นระกะ (๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาในนาสนาวัตร (๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาในสังฆาภิบาลสิกขาบท และ (๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาในปาจิตตีย์สิกขาบท ดังนี้

๓.๓.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับนาสนาในนาสนาชั้นระกะ

พระวินัยปิฎก มหาวรรค นาสนาชั้นระกะ มีการแสดงบทบัญญัติทั้งหมด ๓๒ หัวข้อ เป็นบทบัญญัติที่ว่าด้วยนาสนาที่อยู่อาศัย จำแนกเป็น ๑ ภาควรร สามารถจำแนกสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการบริโภคนาสนาเป็น ๕ ประเด็น คือ (๑) การอนุญาตสร้างวิหาร (๒) การอนุญาตเครื่องเรือน (๓) การอนุญาตหอนัน (๔) การอนุญาตรั้วล้อม ท่อระบายน้ำและศาลาไฟ (๕) บทบัญญัติเกี่ยวกับการอนุญาตลำดับการใช้นาสนา และ (๖) การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จัดแจงนาสนา ซึ่งจะได้อธิบายตามลำดับดังนี้

๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการอนุญาตสร้างวิหาร

ช่วงปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคยังมีได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่ในที่พักอาศัย ภิกษุทั้งหลายพักอาศัยตามป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า กลางแจ้ง ลอมฟาง^{๖๔} ต่อมา เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ก่อสร้างที่พักถวายภิกษุสงฆ์ พระพุทธองค์ทรง อนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายพักอาศัยในนาสนา ๕ ชนิด ดังที่พระพุทธองค์รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตนาสนา ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ”^{๖๕}

วิหาร เป็นที่พักซึ่งโอบกอบภายในภายนอกมีประตูหน้าต่าง, เรือนมุงแถบเดียว, ปราสาท (คือ เรือนยาว), เรือนโล้น คือ ปราสาทหลังคาโล้น มีเรือนยอดตั้งอยู่บนคานฟ้า มีชานชมแสงจันทร์, ถ้ำ (คือ ถ้ำอิฐ ถ้ำศิลา ถ้ำไม้ ถ้ำดิน)

ประโยชน์ของการใช้วิหารเป็นนาสนาของพระสงฆ์ ปรากฏอยู่ในคถาอนุโมทนา การถวายวิหารที่พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนา เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์และอนาถบิณฑิกเศรษฐีเหมือนกันดังนี้

วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย นอกจากนั้น ยังป้องกันงู ชุมและฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้น ยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อ

^{๖๔} วิ.จ. (ไทย) ๓/๒๕๔/๘๕.

^{๖๕} วิ.จ. (ไทย) ๓/๒๕๔/๘๐.

หลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเฟื่องฟู และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้เถิด อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหูสูต ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้าและเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพานได้ในชาตินี้^{๓๐}

รวมความว่า ประโยชน์ของการถวายเสนาสนะแก่พระสงฆ์ ก็เพื่อป้องกัน ความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย เพื่อให้เกิดความสะดวกแก่การประพฤติธรรม โดยเฉพาะสร้างถวายพร้อมอุปถัมภ์แก่ภิกษุพหูสูต ผู้รอบรู้ธรรมวินัย ท่านก็จะอนุเคราะห์แสดงธรรมที่สมควรแก่การไปปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์โปรดแก่บรรดาสาธุชนเหล่านั้น จึงนับได้ว่าเป็นประโยชน์อย่างมากแก่ทุกฝ่าย

๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการอนุญาตเครื่องเรือน^{๓๑}

เมื่อมีประชาชนสร้างเสนาสนะถวายภิกษุสงฆ์มากมายเป็นที่พักไม่มีประตู พวกสัตว์เลื้อยคลานพากันเข้าไป พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตประตูหน้าต่างและสิ่งต่าง ๆ ในวิหาร เช่น เติง ตั้ง ม้านั่ง ฟูก หมอน ทรงอนุญาตให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมเป็นลวดลายดอกไม้ ลวดลายเถาวัลย์ ลวดลายพินมังกะ ลวดลายคอกจอกไว้ในวิหาร แต่ทรงห้ามเขียนภาพสตรี ภาพบุรุษ ผู้ใดให้เขียน ทรงปรับอาบัติทุกกฏ

บรรดาอุปกรณ์เครื่องใช้ภายในเสนาสนะที่ทรงอนุญาตและทรงห้าม พอประมวลได้ดังนี้
ทรงอนุญาตหุ้รอนั่ง, ตั้ง ไม้, เติงสาน, เติงชนิดมีแม่แครงสอดเข้าในเท้าที่ทิ้งไว้ในป่าช้า, ตั้งมีแม่แครงสอดเข้าในเท้า เติงมีแม่แครงติดกับเท้า, ตั้งมีแม่แครงติดกับเท้า, เติงมีเท้าดั่งกำมปู, ตั้งมีเท้าดั่งกำมปู, เติงมีเท้าจดแม่แครง, ตั้งมีเท้าจดแม่แครง, ม้านั่งสี่เหลี่ยม, ม้านั่งสี่เหลี่ยมสูง, ม้านั่งสี่เหลี่ยมสูงมีพนัก ๓ ด้าน, ม้านั่งสี่เหลี่ยมมีพนัก ๓ ด้านชนิดสูง

ทรงอนุญาตตั้งหวาย, ตั้งหุ้มด้วยผ้า, ตั้งขาทราย, ตั้งก้านมะขามป้อม, แผ่นกระดาน, เก้าอี้ตั้งฟาง, ทรงห้ามนอนบนเตียงสูง, ภิกษุนอนเตียงต่ำถูกงัดจึงทรงอนุญาตไม้หนุนเท้าเตียง, ทรงอนุญาตไม้หนุนเท้าเตียงสูง ๘ นิ้วเป็นอย่างมาก, ทรงอนุญาตด้ายถักเตียง, ทรงอนุญาตให้เจาะตัวแม่แครงแล้วถักเป็นตาหมากรุก, ทรงอนุญาตให้ทำท่อนผ้าฝิ่นเล็ก ๆ, เป็นผ้าปูพื้น ทรงอนุญาตให้สานนุ่นแล้วทำเป็นหมอน, ทรงห้ามใช้หมอนยาวขนาดถึงกาย(หมอนข้าง), ทรงอนุญาตฟูก ๕ ชนิด, ทรงอนุญาตผ้าสำหรับใช้สอยประจำเสนาสนะหุ้มฟูก, ทรงอนุญาตเตียงหุ้มฟูกและตั้งหุ้มฟูก แต่เมื่อฟูก

^{๓๐} วิ.จ. (ไทย) ๓/๒๕๕/๕๑-๕๒, ๓/๓๑๕/๑๓๐-๑๓๑.

^{๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๓/๒๕๖-๒๕๘/๕๒-๑๐๒.

ย้ายลงข้างล่าง โจรลักเอาผ้าห่มฟูกไป ทรงอนุญาตให้เขียนแถมไว้ ให้ทำคาน้ำด้วยรอยนิ้วมือไว้ (แสดงสัญลักษณ์การเป็นเจ้าของ)

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตสีขาว สีดำ สีเหลืองในวิหาร, ทรงอนุญาตดินปนแกลบ ดินละเอียด, ยางไม้, แป้งเปียก, ดินปนแกลบ, แป้งเมล็ดพันธุ์ผักกาด, ขี้ผึ้งเหลว, แป้งหนาเกินไป ทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าเช็ดออก, พื่นหยาบ สีดำไม่เกาะติด ทรงอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบ ทำให้สีดำเกาะติด ทรงอนุญาตยางไม้ น้ำฝาด

ทรงอนุญาตกั้นฝาครั้งหนึ่ง, ทรงอนุญาตห้องภายใน ๓ ชนิด, ทรงอนุญาตให้กั้นห้องไว้ ด้านหนึ่งในวิหารเล็ก, เชิงฝาวิหารซำรุด ฝาผนังวิหารถูกฝนสาด

เรื่องงูตกจากหลังคามุงหญ้าลงมาที่คอกของภิกษุ ท่านตกใจร้องเสียงลั่น ทรงอนุญาตไม้เคียวตัดฝา, ราวจิ๋ว, ระเบียงกับแผงเลื่อนฝาค้ำ^{๒๒}

เมื่อพิจารณาถึงอุปกรณ์เครื่องใช้ภายในเสนาสนะต่างๆ แล้ว ก็พบว่า ทรงอนุญาตเฉพาะสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตเท่านั้น บนพื้นฐานของความสันโดษ เรียบง่าย และความปลอดภัย สิ่งใดที่เกินความจำเป็นจึงทรงห้าม เพราะจะเป็นเหตุส่งเสริมกิเลสให้เจริญอกงามเป็นอันตรายต่อการประพฤติธรรมได้

๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับการอนุญาตหอฉัน^{๒๓}

สมัยพุทธกาล ปัญหาเรื่องการบริหารโลกนั้นมีอยู่มากมาย ดังได้กล่าวมาแล้วหลายเรื่อง ปัญหาเรื่องสถานที่การฉันอาหาร พระภิกษุสมัยนั้นก็เช่นเดียวกัน พระภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ฉันอาหารกันในที่แจ้ง ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ อากาศที่หนาวบ้าง ร้อนบ้าง พระภิกษุจึงได้กราบทูลปัญหาเหล่านี้ แก่พระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์ได้ทรงอนุญาตให้มีโรงฉันอาหารได้ ในตอนแรกอนุญาตให้มีโรงฉันที่มีพื้นที่ต่ำ ก็มีปัญหาเรื่องน้ำท่วม ต่อมาได้ถมดินเพื่อกันน้ำท่วมดินก็ได้พังลงมา ต่อมาจึงได้อนุญาตให้ก่อ กรุ คือ การกั้น ปิด บัง ร่องไว้ข้างล่าง^{๒๔} โดยใช้วัสดุถม ๓ ชนิด คือ อิฐ สีลา ไม้ และอนุญาตให้ทำบันได และราวสำหรับยึดเกาะเพื่อให้อันตรายนั่งลงสะดวก ทรงอนุญาตให้ทำสี คือ สีดำ สีเหลือง สีขาว เขียนลายดอกไม้ได้ ลายเครือเถาพันมังกร อนุญาตให้ทำกำแพงล้อมได้ โดยใช้อิฐ สีลา ชู่มไม้ และทำประตูได้

^{๒๒} คุรยละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๓/๒๕๖-๓๐๐/๕๒-๑๐๕๑.

^{๒๓} วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๐๑/๑๐๕-๑๐๗.

^{๒๔} มานิต มานิตเจริญ, พจนานุกรมไทย, หน้า ๕๐.

๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับการอนุญาตรั้วล้อม ท่อระบายน้ำและศาลาไฟ^{๗๕}

พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วอิฐ รั้วศิลา รั้วไม้ . . . ,อนุญาตขุดประตู . . . , อนุญาตรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วไม้ไผ่ รั้วหนาม คูด . . . , อนุญาตขุดประตู ไม้คร่าว บานประตูคู่เสาระเนียด กลอนเหล็ก . . . , อนุญาตเครื่องมุง ๕ ชนิด คือ กระเบื้อง ศิลา ปูนขาว หล้า ใบไม้

การอนุญาตท่อระบายน้ำ เพื่อการสะดวกของการไหลเวียนของน้ำที่ตี และไม่ทำให้น้ำท่วมขัง อาจจะทำให้เกิดเชื้อโรคได้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตการสร้างท่อระบายน้ำ

การอนุญาตเรื่องโรงไฟ เนื่องจากในฤดูหนาวอากาศหนาวเย็น ทำให้พระภิกษุต้องก่อกองไฟไว้ภายนอกที่อยู่อาศัยทำให้บริเวณนั้นเป็นที่สกปรกไม่น่าดู พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตให้มีการสร้างโรงไฟไว้สำหรับการนี้ได้ โดยใช้วัสดุ ๓ ชนิด คือ อิฐ ศิลา และไม้ ไว้ในที่ที่สมควร โดยการก่อสร้างนั้นคงเหมือนการสร้างหอนั้นและวิหาร ต่อมาได้ทรงอนุญาตวัสดุในการมุง ๕ ชนิด คือ กระเบื้อง หิน ปูนขาว หล้า ใบไม้^{๗๖}

๕) บทบัญญัติเกี่ยวกับการอนุญาตลำดับการใช้เสนาสนะ

เรื่องทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์กราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลีกรรม สามิจิกรรม ตามลำดับพรรษา ให้แบ่งอาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ภัตตาหารอันเลิศ ตามลำดับพรรษา สาเหตุเกิดจากเมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจากกรุงเวสาลีไปกรุงสาวัตถี พวกภิกษุอันเดวาลิกของพวกภิกษุฉัพพัคคีย์รีบล่วงหน้าไปจับจองวิหาร จับจองที่นอนเพื่อพระอุปัชฌาย์ เพื่ออาจารย์และเพื่อตนเองจนหมด

พระสารีบุตรไปถึงภายหลัง ไม่ได้ที่พัก จึงไปพักบริเวณร่มไม้ เวลารุ่งอรุณ พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นทรงพระกาสะ พระสารีบุตรก็ได้กระแอมรับ พระองค์ ตรัสถามว่า “ใครอยู่ที่นั่น” พระสารีบุตรทูลตอบว่า “สารีบุตร พระพุทธเจ้าข้า” “สารีบุตร ทำไมเธอจึงมาพักที่นี่เล่า”

พระสารีบุตรจึงกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งให้ประชุมสงฆ์ สอบถามเหตุ นั้น ภิกษุทั้งหลายรับว่า จริง จึงทรงดำหนิพวกภิกษุ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายมีความเคารพมีความยำเกรงกันและกัน ดำเนินชีวิตอย่างเสมอภาคกันแล้วมีรับสั่งสรุปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการกราบไหว้ การลูกรับ ทำอัญชลีกรรม สามิจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ ตามลำดับพรรษา ภิกษุไม่พึงกีดกันเสนาสนะของสงฆ์ตามลำดับพรรษา รูปใดกีดกัน ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๗๗}

^{๗๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๒-๓๐๓/๑๐๗-๑๑๐.

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๖๐/๕๒.

^{๗๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕-๑๒๖.

กิจทุกอย่างพึงกระทำแก่กันและกันตามลำดับพรรษาก็จริง แต่มีอยู่เรื่องหนึ่ง ที่ไม่ต้องทำตามลำดับพรรษา คือ ไม่พึงถ่ายอุจจาระตามลำดับพรรษา พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุไม่พึงถ่ายอุจจาระตามลำดับพรรษา รูปใดถ่ายตามลำดับพรรษา ต้องอาบัติทุกกฏ เรานุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับผู้มาถึง^{๗๔}

๖) บทบัญญัติเกี่ยวกับการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จัดแจงเสนาสนะ^{๗๕}

ต่อมาเกิดกรณีกีดกันหวงเสนาสนะขึ้นมา จึงทรงอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง (๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง (๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว และ (๕) รู้จักเสนาสนะที่ให้ถือแล้วและเสนาสนะที่ยังมิได้ให้ถือ เป็นเสนาสนบัญญัติปกะ คือ เป็นผู้จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์

นอกจากนี้แล้วยังมีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับเสนาสนะ ซึ่งเป็นข้อปลีกย่อยอีกเป็นจำนวนมาก ผู้สนใจสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ในพระวินัยปิฎก จูฬวรรค เสนาสนขันธกะ ในที่นี้นำเสนอเฉพาะเรื่องที่เด่นๆ พอเป็นตัวอย่างสำหรับการวิจัยเท่านั้น จึงไม่ได้แสดงรายละเอียดในเสนาสนขันธกะทุกเรื่อง

รวมความว่า การทรงอนุญาตเสนาสนะต่างๆ ทั้งที่เป็นวิหาร กุฎีอาคารสถานที่ต่างๆ ตลอดถึงเครื่องเรือนที่จำเป็น มี เติง ตั้ง เป็นต้น ลำดับการใช้เสนาสนะ และการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จัดแจงดูแลเสนาสนะ รวมทั้งข้ออนุญาตและข้อห้ามเกี่ยวกับเสนาสนะตามความเหมาะสมของกาลเทศะ บนพื้นฐานของความประหยัด และได้รับประโยชน์สูงสุดของปัจเจกแต่ละชนิด ทำให้การดำรงชีวิตเพื่อการประพฤติธรรมเป็นไปได้โดยสะดวก ส่วนสิ่งที่ห้ามก็เพื่อป้องกันการรอกงามของกิเลสโดยอาศัยวัตถุสิ่งของเหล่านั้นนั่นเอง

๓.๓.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนเสนาสนะในเสนาสนวัตร

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนเสนาสนะในเสนาสนวัตร กล่าวถึง การปฏิบัติดูแลรักษาเสนาสนะให้เป็นสถานที่น่าอยู่น่าอาศัย เหมาะแก่การเจริญสมณธรรม เป็นเหตุให้บุคคลที่ยังไม่เลื่อมใสได้เลื่อมใส และยังบุคคลที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นไป พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวัตรปฏิบัติในการดูแลรักษาเสนาสนะไว้ดังนี้

^{๗๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๒๔๒.

^{๗๕} วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๑๓/๑๓๕.

ภิกษุทั้งหลาย คนอยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นสกปรก ถ้าสามารถพึงชำระให้สะอาด เมื่อจะชำระวิหารให้สะอาด พึงขนบาตรและจีวรออกก่อนวางไว้ ณ ที่สมควร พึงขนผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พูก หมอนออกไปวางไว้ ณ ที่สมควร

เตียง ตั้ง พึงยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบบานประตูและกรอบประตู ขนออกไปตั้งไว้ ณ ที่สมควร เขียงรองเตียง กระจอน พนักพิง พึงขนออก มาวางไว้ ณ ที่สมควร พรหมปูพื้น พึงสังเกตที่ปูไว้เดิม ค่อยขนออกมาวาง ณ ที่สมควร

ถ้าในวิหารมีหยากเชื้อ พึงกวาดเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้อง พึงเช็ด ถ้าฝาที่ทาน้ำมันหรือพื้นทาสีดำขึ้นรา พึงใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าเป็นพื้นไม้ได้ทา พึงใช้น้ำประพรมแล้วเช็ด อย่าให้วิหารคลาดค่าด้วยฝุ่นละออง พึงเก็บหยากเชื้อไปทิ้ง ณ ที่สมควร ไม่พึงเคาะเสนาสนะใกล้ภิกษุ ใกล้วิหาร ใกล้น้ำดื่ม น้ำใช้ บนเนินเหนือลม พึงเคาะเสนาสนะได้ลม

พรหมปูพื้น พึงผึ่งแดด ชำระ ดบ ขนกลับไปปูไว้ตามเดิม เขียงรองเตียง พึงผึ่งแดด เช็ด ขนกลับวางไว้ตามเดิม, เตียง ตั้ง พึงผึ่งแดด ชำระ บัด ยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบ บานประตูและกรอบประตู ขนกลับตั้งไว้ตามเดิม พูก หมอน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พึงผึ่งแดด ชำระ ดบ ขนกลับวางไว้ตามเดิม, กระจอน พนักพิง พึงผึ่งแดด เช็ด ขนกลับวางไว้ตามเดิม

พึงเก็บบาตรและจีวร เมื่อจะเก็บบาตร พึงใช้มือข้างหนึ่งถือบาตร ใช้มือข้าง หนึ่งถือฝาได้เดียว หรือได้ตั้ง จึงเก็บบาตร ไม่พึงเก็บบาตรไว้บนพื้นที่ไม่มีสิ่งใดรอง, เมื่อจะเก็บจีวร พึงใช้มือข้าง หนึ่งถือจีวร ใช้มือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเดียง เอาชายไว้นอก เอาขนควไว้ใน จึงเก็บจีวร

ถ้าลมเจือฝุ่นละอองพัดมาทางทิศตะวันออก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันออก, ถ้าพัดมาทางทิศ ตะวันตก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันตก, ถ้าพัดมาทางทิศเหนือ พึงปิดหน้าต่างด้านเหนือ, ถ้าพัด มาทางทิศใต้ พึงปิดหน้าต่างด้านใต้, ถ้าเป็นฤดูหนาว พึงเปิดหน้าต่างกลางวัน ปิดกลางคืน, ถ้า เป็นฤดูร้อน พึงปิดหน้าต่างกลางวัน เปิดกลางคืน

ถ้าบริเวณ ชุ่ม โรงฉันท โรงไฟ วัจกุฎี รก พึงปิดกวาด, ถ้าน้ำจันทน้ำใช้ไม่มี พึงจัดเตรียมไว้, ถ้ามือชำระไม่มีน้ำ พึงตักน้ำใส่่มือชำระ

ถ้าอยู่ในวิหารหลังเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่า ยังไม่สอบถามก็ไม่ควรให้อุทเทส ปริปุจฉา, การสาธยาย แสดงธรรม ไม่พึงตามหรือดับประทีป ไม่พึงเปิดหน้าต่าง, ไม่พึงปิดหน้าต่าง ถ้าเดินจงกรมในที่จงกรมเดียวกันกับภิกษุผู้แก่กว่า พึงเดินตามหลังท่าน และไม่กระทบท่านด้วย ชายสังฆาฏี

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ วัตรในเสนาสนะของภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลายต้องประพฤติชอบ^{๕๐}

^{๕๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๐/๒๓๘-๒๓๙.

รวมความว่า วิธีดูแลรักษาเสนาสนะต่างๆ ทั้งการทำความสะอาด การจัดวางสิ่งของต่างๆ และมารยาทการใช้เสนาสนะร่วมกันในสังคม แสดงถึง ความเป็นผู้มีระเบียบวินัยเรียบร้อยทั้งทางกายและใจ สามารถเข้าอยู่ร่วมกับผู้อื่น ได้โดยไม่ถูกรังเกียจจากสังคม

๓.๓.๓ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโศกเสนาสนะในสังฆาติเสสสิกขาบท

สังฆาติเสสสิกขาบท มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริ โศกเสนาสนะ ๒ ข้อ คือ ข้อที่ ๖ และ ๗ ดังนี้

(๖) กุฎิการสิกขาบท ว่าด้วยการก่อสร้างกุฎี ภิกษุสร้างกุฎีเป็นของส่วนตัวมีขนาดใหญ่เกินประมาณ คือยาวเกิน ๑๒ คืบ กว้างเกิน ๗ คืบพระสุคต ในที่สาธารณะ โดยไม่ให้สงฆ์กำหนดที่ให้ ต้องอาบัติสังฆาติเสส

(๗) วิหารการสิกขาบท ว่าด้วยการสร้างวิหาร ภิกษุสร้างวิหารขนาดใหญ่เป็นของส่วนตัวในที่ของทายก โดยไม่ให้สงฆ์กำหนดที่ให้ก่อน ต้องอาบัติสังฆาติเสส^{๕๑}

สรุปความว่า ทรงบัญญัติห้ามการสร้างกุฎี วิหารที่มีขนาดใหญ่เกินไป ไม่เหมาะสม ทรงปรับโทษอย่างหนัก เพื่อให้ภิกษุทั้งหลาย มีความมกน้อย สัน โดย ในเสนาสนะ ป้องกันกิเลสที่จะพึงเกิดโดยอาศัยเสนาสนะเป็นเหตุขึ้นเสีย

๓.๓.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโศกเสนาสนะในปาจิตตีย์สิกขาบท

บทบัญญัติที่เกี่ยวกับการบริ โศกเสนาสนะในปาจิตตีย์สิกขาบท มีอยู่ ๒ วรรค รวม ๘ ข้อ ได้แก่ (๑) กุศคามวรรค มี ๖ ข้อ และ (๒) รตนวรรค ๒ ข้อ ได้แก่

๑) บทบัญญัติที่เกี่ยวกับเสนาสนะในกุศคามวรรค^{๕๒}

กุศคามวรรคมี ๑๐ สิกขาบทนี้ มีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับเสนาสนะ มี ๖ ข้อ (ข้อ ๔ – ๙)

- (๔) ภิกษุเอาเตียงเป็นต้นของสงฆ์ไปใช้ในที่แจ้งแล้ว ไม่จัดเก็บให้เรียบร้อย
- (๕) ภิกษุปูที่นอนในวิหารของสงฆ์แล้ว ไม่จัดเก็บสถานที่ให้เรียบร้อย
- (๖) ภิกษุเข้าไปนอนแทรกแซงในวิหารสงฆ์ด้วยประสงค์จะให้ผู้อยู่ก่อนหนีไปเพราะความคับใจ
- (๗) ภิกษุนุคลากภิกษุอื่นออกจากวิหารของสงฆ์

^{๕๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/บทนำ/[๑๐].

^{๕๒} ที่ชื่อว่า “กุศคามวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ คำว่า “กุศคาม” หมายถึงหมู่แห่งพืชพันธุ์ที่เกิดเจริญเติบโตแล้ว คูใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๑/๒๓๘, วิ.อ. (ไทย) ๒/๘๐-๘๑/๒๘๓-๒๘๔.

(๘) ภัคนั่งหรือนอนบนเตียงหรือตั่งที่มีเท้าเลียบไม่แน่นบนกฐิชั้นลอย^{๘๓}

(๙) ภัคนสร้างวิหารใหญ่ โดยเอาดินหรือปูนโปกหลังคาเกิน ๓ ชั้น

ภัคนเหล่านี้ต้องอาบัติปาจิตตีย์

ความโดยสรูปแห่งกฐิตามวรรคนี้ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อม การจัดเก็บรักษาสิ่งของเครื่องใช้ การจัดอาคารสถานที่ให้ถูกลักษณะ และ มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ซึ่งเป็นการรักษามารยาทในสังคมให้เกิดการเคารพสิทธิเสมอภาคของกันและกัน

๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับเสนาสนะในรัตนวรรค

รัตนวรรคมี ๑๐ สิกขาบทนี้ มีบทบัญญัติเกี่ยวกับเสนาสนะ มี ๓ ข้อ (ข้อ ๕ –๗)

(๕) ภัคนทำเตียงหรือตั่งมีเท้าเกิน ๘ นิ้วสูงสุด

(๖) ภัคนทำเตียงหรือตั่ง หุ้มนุ่น

(๗) ภัคนทำฟ้ารองนั่งมีขนาดเกิน ๒ คืบสูงสุด คือ ขนาดกว้างเกิน ๑ คืบครึ่ง ชายมีขนาดเกิน ๑ คืบ

รวมความว่า ข้อห้ามการจัดการเสนาสนะที่ไม่เหมาะสม รวมถึงข้อห้ามการปฏิบัติตนที่ไม่มีการยทที่ดีเกี่ยวกับการใช้เสนาสนะ และข้อห้ามการทำเสนาสนะทั้งที่นอน ที่นั่ง ตลอดจนฟ้ารองนั่งที่มีขนาดใหญ่เกินไปไม่เหมาะสมตามความจำเป็น

สรูปโดยรวมแล้วบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริ โภคเสนาสนะ นอกจากจัดเป็นปาฎิโมกขสังวรศีล อันเป็นข้อปฏิบัติที่ต้องรักษาตามธรรมเนียมโดยเคร่งครัดแล้ว แล้วยังนับเป็นอาชีวะปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ มิได้หามาโดยการล่อลวง และการสำรวมระวังกาย วาจา ใจ ขณะใช้สอยเสนาสนะก็จัดอยู่ในอินทริยสังวรศีล การรู้จักพิจารณาถึงคุณค่าแท้ของเสนาสนะก่อนแสวงหาและบริ โภคใช้สอยโดยเข้าใจถึงคุณประโยชน์ที่แท้จริงด้วยปัญญาข้อมจัดว่าเป็นปัจจัยสันนิสสิตศีล ดังนั้นเมื่อปฏิบัติตามบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริ โภคเสนาสนะอย่างถูกต้องแล้วข้อมได้ครบทั้งจาตุปาริสุทธิศีล อันเป็นศีลวิสุทธิ แลเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการปฏิบัติให้ถึงจิตตวิสุทธิ และปัญญาวิสุทธิ เกื้อกูลให้เข้าถึงการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด

^{๘๓} คำว่า “กฐิชั้นลอย” ในสิกขาบทที่ ๘ หมายถึงกฐิที่มีพื้น ๒ หรือ ๓ ชั้น แต่ไม่ได้ปูพื้นชั้นบน รอดที่คานบนสูงพอพ้นศีรษะของคนสัณฐานปานกลาง คูใน วิ.อ. (ไทย) ๒/๑๒๕-๑๓๑/๓๐๕-๓๑๐.

๓.๔ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำมันพืช

บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำมันพืช มีปรากฏในพระไตรปิฎก จำแนกเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับนิตยภัตในนิตยภัตชั้นธกะ และ (๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับนิตยภัตในปาจิตตีย์สิกขาบท แสดงตามลำดับดังนี้

๓.๔.๑ บทบัญญัติเกี่ยวกับนิตยภัตในนิตยภัตชั้นธกะ^{๔๔}

พระวินัยปิฎก มหาวรรค นิตยภัตชั้นธกะ มีการแสดงบทบัญญัติทั้งหมด ๒๗ หัวข้อ เป็นบทบัญญัติที่ว่าด้วยการรักษาโรคเป็นส่วนมาก สามารถจำแนกสาระที่เกี่ยวกับการบริโภคน้ำมันพืชเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) ทรงอนุญาตนิตยภัต ๕ ในกาลและในเวลาวิกาล (๒) ทรงอนุญาตวิธีการรักษาโรค (๓) ทรงอนุญาตมันเทศที่เป็นยาและเครื่องยาสมุนไพรชนิดต่าง ๆ (๔) ทรงวางกฏเกณฑ์เกี่ยวกับ “กาลิก”

๑) ทรงอนุญาตนิตยภัต ๕ ในกาลและในเวลาวิกาล^{๔๕}

ในอุคสูตตปิฎก ภัททิยสูตรเป็นโรคผอมเหลือง(โรคดีซ่าน)กันมาก พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตให้รับประทานนิตยภัต ๕ ได้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเพื่อความสะดวกแก่ภิกษุไข้ จึงทรงอนุญาตให้ฉันได้ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล^{๔๖}

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ฉันนิตยภัต ๕ ได้ตลอดเวลา ทั้งนี้ต้องอยู่ในระยะเวลา ๗ วัน หลังจากรับประทาน

^{๔๔} นิตยภัตชั้นธกะ เป็นตอนที่ว่าด้วยการรักษาโรค, โภชนะ, กัดอาหารชนิดต่าง ๆ เหตุที่ตั้งชื่ออย่างนี้เพราะเนื้อหาว่าด้วยการรักษาโรคเป็นส่วนมาก นอกจากนี้ ยังว่าด้วยโภชนาหารอื่น ๆ ซึ่งสงเคราะห์เข้ากับการรักษาโรคที่ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันและทรงอนุญาตให้ฉันได้.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๒๖๑/๔๓-๔๕.

^{๔๖} คำว่า “ในกาล” หมายถึงเอาเวลาตั้งแต่รุ่งอรุณไปจนถึงเที่ยงวัน คำว่า “ในเวลาวิกาล” หมายถึงเอาเวลาเมื่อเที่ยงวันล่วงไปจนถึงอรุณขึ้น คูนใน วิ. มหา. (ไทย) ๒/๒๔๘/๔๐๕.

๒) ทรงอนุญาตวิธีการรักษาโรคลม^{๔๗}

(๑) ภิภษุเป็นโรคลมตามอวัยวะ ทรงอนุญาตให้เข้ากระโจมรมเหงื่อ
 (๒) ถ้าโรคลมนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตให้รมด้วยใบไม้
 (๓) ถ้าโรคลมนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตการรมใหญ่ คือ ขุดหลุม เอาถ่านเพลิง ใส่จนเต็ม เอาดินร่วนและทรายปิดไว้ ลาดใบไม้ทับลงไป เอาน้ำมันทาตัว แล้วนอนบนหลุมนั้น รมร่างกาย โดยการนอนพลิกไปมา^{๔๘}

(๔) ภิภษุเป็นโรคลมขัดคอกตามข้อ ทรงอนุญาตให้ระบายโลหิตออก

(๕) ถ้าโรคลมขัดคอกตามข้อยังไม่หาย ทรงอนุญาตให้ใช้เขาสัตว์กอกระบายโลหิตเสียออก

๓) ทรงอนุญาตมันเหลวที่เป็นยาและเครื่องยาสมุนไพรชนิดต่าง ๆ^{๔๙}

ภิภษุสงฆ์อาหารเป็นโรคแตกต่างกันไป เพื่อให้ภิภษุสงฆ์มีเครื่องยาไว้บรรเทาโรคที่รุมเร้า พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตเครื่องยาชนิดต่าง ๆ ดังนี้

(๑) มันเหลว คือ มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาจลาม มันเหลวหมู มันเหลวลาที่รับประทานในกาลเจริญในกาล กรองในกาล โดยให้บริโภคน้ำมัน ทรงอนุญาตให้ฉันแก้ไข้

(๒) รากไม้ชนิดต่าง ๆ คือ ขมิ้น จิงศด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดพิศ ข่า แผลก หัวหมูหรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ทรงอนุญาตให้ฉันแก้ไข้

(๓) น้ำฝาดต่าง ๆ คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดจี้กา น้ำฝาดบรเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่น ทรงอนุญาตให้ฉันแก้ไข้

(๔) ใบไม้ชนิดต่าง ๆ คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบจี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือ ใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ทรงอนุญาตให้ฉันแก้ไข้

(๕) ผลไม้ชนิดต่าง ๆ คือ ลูกพิลังคาะ ดิปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ทรงอนุญาตให้ฉันแก้ไข้

(๖) ยางไม้ชนิดต่าง ๆ คือ หิงคุ ยางเคี้ยวจากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตะกะ ยางจากใบต้นตะกะ ยางจากก้านต้นตะกะ หรือยาง ที่เป็นยาชนิดอื่น ทรงอนุญาตให้ฉันแก้ไข้

(๗) เปลือชนิดต่าง ๆ คือ เปลือสมุทร เปลือดำ เปลือสินเธาว์ เปลือดินโป่ง เปลือหุงหรือ เปลือที่เป็นยาชนิดอื่น ๆ ทรงอนุญาตให้ฉันแก้ไข้

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๕-๕๘.

^{๔๘} วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๖๗/๑๗๔-๑๗๕.

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒-๒๖๕/๔๕-๖๒.

(๘) ผงชาชนิดต่าง ๆ ทรงอนุญาตให้ใช้ทาแก้ฝีดาษ หิด ตุ่ม พุพอง
 (๙) มูลโค ดินเหนียว กากน้ำขี้ม ทรงอนุญาตให้ใช้ทาด้บักลิ้นตัว
 (๑๐) เนื้อดิบและเลือดสด ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่ถูกผีเข้าสิงจับได้
 (๑๑) ยาหยอดตาประกอบด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง หรดาลกليبทอง เขม่าไฟ ทรง
 อนุญาตให้ทาป้ายตาแก้โรคตา

(๑๒) ไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเจียง หัวหมู ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นเครื่องยาบด
 ผสมยาตา

(๑๓) น้ำมัน ทรงอนุญาตให้ทาแก้โรคปวดศีรษะ
 (๑๔) ยานัตถุ์ทรงอนุญาตให้สัตถุ์ยาแก้โรคปวดศีรษะหลังจากที่ทายาแล้วไม่หาย
 (๑๕) การสูดควันทรงอนุญาตให้ทำเพื่อแก้โรคปวดศีรษะหลังจากที่นัตถุ์ยาแล้วไม่
 หาย

(๑๖) น้ำมันหุงเจื่อน้ำเมาเล็กน้อย ทรงอนุญาตให้ฉันแก้โรคลม
 (๑๗) น้ำมันหุงเจื่อน้ำเมาจากเกินขนาด ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นยาทา
 (๑๘) น้ำแป้งเมล็ดฝักกาด ทรงอนุญาตให้ใช้ชะล้างแผลเพื่อแก้คัน
 (๑๙) กูด มูตร เถ่า ดิน ทรงอนุญาตให้เจื่อน้ำฉันแก้พิษงู
 (๒๐) กูด ทรงอนุญาตให้เจื่อน้ำฉันแก้ยาพิษ
 (๒๑) น้ำละลายจากดินติดผาลไถ ทรงอนุญาตให้ฉันแก้โรคเส่นห้ายาแฝด
 (๒๒) น้ำค้างดิบ ทรงอนุญาตให้ฉันแก้โรคท้องผูก
 (๒๓) น้ำสมอดองมูตรโค ทรงอนุญาตให้ฉันแก้โรคผอมเหลืองหรือดิซ่าน
 เครื่องยาเหล่านี้ ภิกษุรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็นคือเป็นไข้
 สามารถหยิบฉันได้โดยไม่ต้องรับประเคนใหม่ แต่ถ้าภิกษุฉันโดยไม่มีเหตุจำเป็น คือ ไม่ได้เป็นไข้
 ต้องอาบัติทุกกฏ^{๕๐}

รวมความว่า การทรงอนุญาตสมุนไพรชนิดต่างๆ รักษาโรค จะสังเกตเห็นได้ว่า ล้วนเป็น
 สิ่งที่อยู่ใกล้ตัว เป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายในสมัยนั้น และอาจได้มาเปล่าหรือซื้อหาได้ในราคาไม่แพงมากนัก
 แต่มีสรรพคุณที่สามารถรักษาโรคแต่ละชนิดได้ตามสมควร ทรงอนุญาตจากยาที่มีประสิทธิภาพ
 อ่อนๆ ก่อน เมื่อไม่ได้ผลแล้วจึงทรงอนุญาตชนิดที่มีประสิทธิภาพแรงขึ้นตามลำดับ ๑ แสดงให้เห็นว่า
 ทรงอนุญาตตามความจำเป็นจริงๆ แต่ถ้ำฉัน หรือใช้โดยไม่มีเหตุจำเป็น คือ ไม่ได้เจ็บป่วยก็ทรงปรับ
 อาบัติ

^{๕๐} คูใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

๔) ทรงวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับ “กาลิก”^{๕๑}

คำว่า “กาลิก” แปลว่า เนื่องด้วยกาล ขึ้นกับกาล เป็นชื่อของสิ่งที่จะกลืน กินให้ล่วงลำคอเข้าไป ซึ่งพระวินัยบัญญัติให้ภิกษุรับประทานเก็บไว้และฉันได้ในเวลาที่กำหนด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของอาหารนั้น ๆ กาลิกแบ่งเป็น ๔ อย่าง คือ

(๑) ยาวกาลิก ได้แก่ ข้าว ปลา เนื้อ ผัก ผลไม้ ขนมหต่าง ๆ ภิกษุรับประทาน และฉันได้ชั่วเวลาเข้าถึงเที่ยงของวันนั้น

(๒) ยามกาลิก ได้แก่ น้ำอัฐฐาน ๘ ชนิดมีน้ำมะม่วงเป็นต้น ภิกษุรับประทานไว้และฉันได้ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง คือ ฉันได้ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล

(๓) สัตตาทกาลิก ได้แก่ เกสัช ๕ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประทานและฉันได้ในเวลา ๗ วัน ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล

(๔) ยาวชีวิก ได้แก่ ยารักษาโรคชนิดต่าง ๆ ภิกษุรับประทานและฉันได้ตลอดชีวิตในเวลาที่ป่วย ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล

รวมความว่า การทรงอนุญาตเกสัชต่างๆ วิธีการรักษาประเภทต่างๆ ตามความจำเป็นของแต่ละสถานการณ์ และทรงวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับกาลิกสำหรับเกสัชต่างชนิดกัน

๓.๔.๒ บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคถาดานเกสัชในนิสัสคคิยปาจิตติยสิกขาบท

บทบัญญัติที่เกี่ยวกับการบริโภคถาดานเกสัชที่ปรากฏในนิสัสคคิยปาจิตติยสิกขาบท มีอยู่ในปัตตวรรค สิกขาบทที่ ๓ ดังนี้

เกสัชใดควรลิ้มสำหรับภิกษุผู้เป็นไข้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประทานเกสัชนั้นแล้วเก็บไว้ฉันได้ ๗ วันเป็นอย่างมากให้เกินกำหนดนั้นไป ต้องอาบัตินิสัสคคิยปาจิตติย^{๕๒}

ภิกษุพึงสละเกสัชที่เป็นนิสัสคคิย มีวิธีสละเกสัชที่เป็นนิสัสคคิย ๓ ประเภท คือ (๑) สละแก่สงฆ์ (๒) สละแก่คณะ และ (๓) สละแก่บุคคล

(๑) สละแก่สงฆ์ ภิกษุรูปนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษา นั่งกระโหย่งประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ เกสัชของกระผมนี้เกินกำหนด ๗ วัน เป็นนิสัสคคิย กระผมสละเกสัชนี้แก่สงฆ์” ครั้นสละแล้วพึงแสดงอาบัติ

^{๕๑} วิ. ม. (ไทย) ๕/บทนำ/[๒๒].

^{๕๒} วิ. ม. (ไทย) ๒/๖๒๒/๑๔๓.

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงรับอาบัติ ฟังคืนเกสัชที่เธอสละให้ด้วยญัตติกรรมวาจาว่า “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า เกสัชของภิกษุชื่อนี้เป็นนิสสัคคีย์ เธอสละแก่สงฆ์ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วก็พึงให้เกสัชนี้แก่ภิกษุชื่อนี้” □

(๒) สละแก่คณะ ภิกษุรูปนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุหลายรูป ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษา นั่งกระโหังประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ เกสัชของกรรมนี้เกินกำหนด ๗ วัน เป็นนิสสัคคีย์ กรรมสละเกสัชนี้แก่ท่านทั้งหลาย” ครั้นสละแล้วพึงแสดงอาบัติ

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงรับอาบัติ ฟังคืนเกสัชที่เธอสละให้ด้วยกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า เกสัชของภิกษุชื่อนี้เป็นนิสสัคคีย์ เธอสละแก่ท่านทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้วก็พึงให้เกสัชนี้แก่ภิกษุชื่อนี้” □

(๓) สละแก่บุคคล ภิกษุรูปนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหังประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านขอรับ เกสัชของกรรมนี้เกินกำหนด ๗ วัน เป็นนิสสัคคีย์ กรรมสละเกสัชนี้แก่ท่าน” ครั้นสละแล้วพึงแสดงอาบัติ

ภิกษุผู้รับสละนั้นพึงรับอาบัติแล้วคืนเกสัชที่เธอสละให้ด้วยกล่าวว่า “กรรมคืนเกสัชนี้ให้แก่ท่าน”^{๕๓}

เหตุที่ทรงห้ามเก็บเกสัช ๕ ชนิดไว้เกิน ๗ วัน^{๕๔} พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตเกสัช ๕ อย่าง แต่ไม่ได้ทรงอนุญาตว่าให้เก็บได้นานเท่าไร ต่อมามีคนมาถวายของเหล่านี้กับพระปิณฑวัจจะมาก ท่านได้แบ่งเกสัชทั้ง ๕ กับพระภิกษุที่เป็นศิษย์ของท่าน พระภิกษุทั้งหลายได้เก็บของเหล่านั้นไว้ในกล่อ่งใส่ถุงแขวนเก็บไว้ ผลปรากฏว่ามีหนูมารบกวน ด้วยเหตุนี้เองพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้เก็บไว้ได้ ๗ วันเท่านั้น เหตุผลในข้อนี้คือ หนูที่มารบกวน อาจจะกัดผ้า และยังเป็นพาหะนำโรคต่างๆ ได้มากมาย เช่น กาฬโรค ฯลฯ เพื่อความปลอดภัยต่อสุขภาพของพระภิกษุสงฆ์เอง

สรุปโดยรวมแล้วบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนกคิลานเกสัช นอกจากจัดเป็นปาฏิโมกขสังวรศีล อันเป็นข้อปฏิบัติที่ต้องรักษาตามธรรมวินัยโดยเคร่งครัดแล้ว แล้วยังนับเป็นอาชีวปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ มิได้หาปัจจัยมาโดยการล่อลวง หรือ วิธีการที่ไม่เหมาะสมแก่สมณเพศ และสำรวมระวังกายขณะบริโภคนกคิลานเกสัชก็จัดอยู่ในอินทริยสังวรศีล การรู้จักพิจารณาถึงคุณค่าแท้ของคิลานเกสัชก่อนแสวงหาและบริโภคนกคิลานเกสัชให้โดยเข้าใจถึงคุณประโยชน์ที่แท้จริงด้วยปัญญาข่มจัดว่าเป็นปัจจัยสันนิสสิตศีล ดังนั้น เมื่อปฏิบัติตามบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนกคิลานเกสัชอย่างถูกต้องแล้วย่อมได้ครบทั้งจาตุปาริสุทธิศีล อันเป็นศีลวิสุทธิตั้งพื้นฐานสำคัญต่อการปฏิบัติให้ถึงจิตตวิสุทธิ และปัญญาวิสุทธิ เข้าถึงการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด

^{๕๓} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๔.

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕-๓๐/๕๖-๖๑.

สรุปการศึกษาบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ๔ ในพระพุทธศาสนา สรุปได้ ๔ หมวด คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวร (๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาต (๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคเสนาสนะ และ (๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคคิลานเภสัช

๑. บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวร มีปรากฏในพระวินัยปิฎก จำแนกเป็น ๔ กลุ่ม คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในจีวรชั้นธกะ กล่าวถึง เรื่องที่ทรงอนุญาตไตรจีวร, คหบดีจีวร, อดิเรกจีวร และผ้าอื่นที่จำเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ รวมทั้งข้อห้ามเกี่ยวกับบริโภคจีวรด้วย (๒) บทบัญญัติในนิสสัยคิยาจิตตีย์ กล่าวถึง ทรงให้ใช้ผ้าอย่างประหยัด ผ้าที่ได้มากเกินความจำเป็น ก็ทรงเห็นว่า ไม่ควรใช้สอย ไม่ควรเก็บไว้ให้ล่วงเวลานั้นไป นอกจากนี้ มอบให้ผ้าผืนนั้นมีเจ้าของร่วมกันหลายคน การอยู่ในเขตวัดใช้จีวรครั้งละหลายผืน นอกจากจะเป็นการสิ้นเปลืองทรัพยากรโดยใช่เหตุแล้ว ยังทำให้เกิดมีภาระมากในการดูแลรักษา (๓) บทบัญญัติในปาจิตตีย์ กล่าวถึง ภิกษุไม่ควรแลกเปลี่ยนหรือเย็บจีวรให้แก่ภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ เมื่อได้ผ้าจีวรใหม่จะใช้ต้องทำพินทุก่อน จีวรที่วิกัป เมื่อจะใช้ต้องถอนวิกัปก่อน และผ้าที่ภิกษุสามเณรใช้แต่ละชนิดต้องมีขนาดที่เหมาะสมตามความจำเป็น ไม่นุญาตให้ใช้ขนาดใหญ่เกินไป เน้นความประหยัด และความคุ้มค่าสูงสุดและ (๔) บทบัญญัติในเสขียวัตถ์ กล่าวถึง ธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งสบง ห่มจีวรให้เรียบร้อยในทุกเวลาและสถานที่ จักสำรวมระวังอริยาบถคือ การเดิน การนั่ง การเหยียดมอง การนุ่งห่ม ขณะที่เดินและนั่งอยู่ในละแวกบ้าน เพื่อเป็นการรักษามารยาทให้เรียบร้อย เป็นที่เลื่อมใสของผู้พบเห็น ในขณะที่อยู่ในชุมชน

๒. บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาต มีปรากฏในพระวินัยปิฎก จำแนกเป็น ๔ กลุ่ม คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตในภัตตคควัตตถกถาและปิณฑจาริกวัตถ์ กล่าวถึง มารยาทเกี่ยวกับโรงฉันตั้งแต่การนุ่งห่มเตรียมตัวออกบิณฑบาต การสำรวมขณะโคจรบิณฑบาต เมื่อกลับมาแล้วก็แสดงข้อปฏิบัติมารยาทการขบฉันอย่างละเอียด ตลอดจนการล้างบาตรและเก็บกวาดโรงฉันอย่างเรียบร้อย (๒) บทบัญญัติในนิสสัยคิยาจิตตีย์ กล่าวถึง ภิกษุไม่ควรเก็บอดิเรกบาตรไว้เกินกำหนด และจะขอบาตรใหม่ได้บาตรเก่ามีรอยร้าวมากกว่าจะใช้ได้แล้วเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงการทรงฝึกให้ใช้ปัจจัยอย่างประหยัดและคุ้มค่าจริงๆ (๓) บทบัญญัติในปาจิตตีย์ กล่าวถึง ข้อห้ามเกี่ยวกับเรื่องอาหารที่ไม่เหมาะสม การบริหารเรื่องอาหารที่เหมาะสมแก่กาลเทศะ ตลอดจนการแสดงถึงการมีมารยาททางสังคมที่ดี ไม่ทำลายศรัทธาของชาวบ้าน ให้เสียไป (๔) บทบัญญัติในเสขียวัตถ์ กล่าวถึง มารยาทที่ดีของการบริโภคภัตตาหารบิณฑบาต มีเนื้อหาล้ำลึกกับในภัตตคควัตตถกถา แสดงถึงลักษณะของผู้ดีมีมารยาทในสังคม มีสติสำรวมทุกอริยาบถ โดยเฉพาะเวลาฉันภัตตาหารซึ่งมีโอกาสถูกต้นหาคอบงาได้ง่าย จึงมีบทบัญญัติให้พระภิกษุสามเณรต้องปฏิบัติไว้อย่างละเอียด

๓. บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาสนะ จำแนกเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาสนะในนาสนาสนะชั้นชกะ กล่าวถึง การทรงอนุญาตนาสนาสนะต่างๆ ทั้งที่เป็นวิหาร กุฎิอาคารสถานที่ต่างๆ ตลอดจนเครื่องเรือนที่จำเป็น มี เติง ตั้ง เป็นต้น ลำดับการใช้นาสนาสนะและการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จัดแจงดูแลนาสนาสนะ รวมทั้งข้ออนุญาตและข้อห้ามเกี่ยวกับนาสนาสนะตามความเหมาะสมของกาลเทศะ บนพื้นฐานของความประหยัด และได้รับประโยชน์สูงสุดของปัจเจกแต่ละชนิด (๒) บทบัญญัติในนาสนาสนะวัตร กล่าวถึง วิธีดูแลรักษานาสนาสนะต่างๆ ทั้งการทำความสะอาดการจัดวางสิ่งของต่างๆ และมารยาทการใช้นาสนาสนะร่วมกันในสังคม แสดงถึง ความเป็นผู้มีระเบียบวินัยเรียบร้อยทั้งทางกายและใจ สามารถเข้าอยู่ร่วมกับผู้อื่น ได้โดยไม่ถูกรังเกียจจากสังคม (๓) บทบัญญัติในสังฆาภิเสศ กล่าวถึง ทรงบัญญัติห้ามการสร้างกุฎิ วิหารที่มีขนาดใหญ่เกินไป ไม่เหมาะสม ทรงปรับโทษอย่างหนัก เพื่อให้ภิกษุทั้งหลาย มีความมกน้อย สันโดษ ในนาสนาสนะ ป้องกันกิเลสที่จะพึงเกิด โดยอาศัยนาสนาสนะเป็นเหตุอันเสีย และ(๔) บทบัญญัติในปาจิตติย กล่าวถึง ข้อห้ามการจัดการนาสนาสนะที่ไม่เหมาะสม รวมถึงข้อห้ามการปฏิบัติตนที่ไม่มีมารยาทที่ดีเกี่ยวกับการใช้นาสนาสนะ และข้อห้ามการทำนาสนาสนะทั้งที่นอน ที่นั่ง ตลอดจนฝักรองนั่งที่มีขนาดใหญ่เกินไปไม่เหมาะสมตามความจำเป็น

๔. บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคนาสนาสนะชั้นชกะ จำแนกเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับนาสนาสนะชั้นชกะในนาสนาสนะชั้นชกะ กล่าวถึง การทรงอนุญาตนาสนาสนะต่างๆ วิธีการรักษาประเภทต่างๆ ตามความจำเป็นของแต่ละสถานการณ และทรงวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับกาลสำหรับนาสนาสนะต่างชนิดกัน และ (๒) บทบัญญัติในนิสสัคคียปาจิตติย กล่าวถึง ข้อห้ามเก็บนาสนาสนะ ๕ ชนิด ไว้เกิน ๗ วัน ถ้าเกินต้องสละเสีย การที่ทรงอนุญาตให้เก็บไว้ได้ ๗ วันเท่านั้น เหตุผลก็คือ หนูที่มารบกวน อาจจะกัดผ้าและยังเป็นพาหะนำโรคต่างๆ ได้มากมาย เช่น กาฬโรค ฯลฯ จึงทรงบัญญัติไว้เพื่อความปลอดภัยต่อสุขภาพของพระภิกษุสงฆ์เอง

บทที่ ๔

การบริโภคนัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

ในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาถึง การบริโภคนัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม โดยแบ่งประเด็นที่จะศึกษาออกเป็น ๘ หมวด คือ

- (๑) ความหมายและลำดับชั้นของการบรรลุธรรม
 - (๒) องค์ประกอบของการบรรลุธรรม
 - (๓) การเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม
 - (๔) การบริโภคนัยเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม
 - (๕) การบริโภคนัยเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม
 - (๖) การบริโภคนัยเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม
 - (๗) การบริโภคนัยเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม และ
 - (๘) สรุปการบริโภคนัย ๔ เพื่อการบรรลุธรรม
- มีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ ความหมายและลำดับชั้นของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา จำแนกศึกษาเป็น ๒ ประการ คือ (๑) ความหมายของการบรรลุธรรม และ (๒) ลำดับชั้นของการบรรลุธรรม มีดังนี้

๔.๑.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม โดยทั่วไปหมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม คือ บรรลุมรรคผล ตั้งแต่ โสคานันจนถึงพระอรหันต์ ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อวิเคราะห์ความหมายตามรูปศัพท์แสดงได้ดังนี้

คำว่า “บรรลุ” หมายถึง สำเร็จ ภาษานี้ใช้ว่า “อริคม” (กริยาเป็น อริคฺจฺจติ) และศัพท์ว่า “อภิสมโย” มาจากคำว่า อภิ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้; ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้),

* พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๓.

คราวเป็นที่ตรัสรู้, สมัยเป็นที่บรรลु; ความถึงพร้อมเฉพาะ^๒ นิยมนำ “ชมุ” เชื่อมเข้าด้วยกันกับ “อภิสมโย” เป็น “ชมุมาภิสมโย” ตัวอย่างเช่น “เทศนาวสาน จตุราสีติยา ปาณสหุสาน ชมุมาภิสมโย โหสิ แปลว่า ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัย ได้บังเกิดแก่สัตว์ แปดหมื่นสี่พัน”^๓

อภิสมโย เมื่อนำมาใช้เป็นคำกริยา ใช้ว่า อภิสมิโต หรือ อภิสมโต มีความหมายกว้างๆ คือ เข้าใจธรรม หรือเข้าถึงธรรม ตั้งแต่บุคคลทั่วไปที่เข้าใจธรรมชัดเจนขึ้นมา หรือเข้าใจธรรมในขั้นวิปัสสนา จนถึงมรรคผล ขึ้นในระหว่าง โดยเฉพาะความเข้าใจหรือเข้าถึงในระดับโศดาบัน^๔

นอกจากนี้ยังมีศัพท์กริยาอื่นอีก ที่ใช้แสดงถึง การบรรลุหรือถึง (ธรรม) เช่น ปาปณาติ, ปาปโนติ, ปโปติ^๕ เป็นต้น ซึ่งก็เป็นคำที่แสดงถึงการบรรลุธรรมอันได้แก่มรรคผลในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต้น ๆ จนถึงระดับสูงสุด เช่น “เทศนาวสาน กสกอุปาสโก โสตาปัตติผล ปตุโต. สมุปัตติกัญปิ พหู โสตาปัตติผลาทีนิ ปาปณิสฺสูติ แปลว่า ในกาลจบพระธรรมเทศนา กสกอุปาสก บรรลุแล้ว ซึ่งโศดาปัตติผล แมื่กษุผู้ประชุมกันแล้ว เป็นอันมาก บรรลุแล้ว ซึ่งโศดาปัตติผล เป็นต้น”^๖

ศัพท์ดังกล่าว ใช้สำหรับแสดงถึงการบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ความเข้าใจธรรมในระดับต้น ๆ หรือการบรรลุมรรคผล แต่เมื่อต้องการกล่าวถึง “การบรรลุนิพพาน” จะใช้ศัพท์เฉพาะ ได้แก่ คำว่า “สจฺฉิกริยา” ซึ่งแปลว่า “การทำให้แจ้ง” หรือ “การทำให้ประจักษ์” หมายถึง ประสบเอง และคำว่า “ปัตติ” (รูปกริยาและคุณนามที่ใช้กับนิพพานคือ ปตต) ทั้งสองคำนี้ พบที่ใช้กับนิพพานหลายแห่ง และส่วนมากใช้ในคำร้อยกรอง คือ คำกา^๗ อย่างไรก็ดี พระพุทธองค์เมื่อตรัสถึงการตรัสรู้ของพระองค์ทรงใช้ศัพท์ “ญาณที่สสนะ” แยกออกเป็น ๒ คำ คือ “ญาณ” แปลว่า ความรู้, ปริชาหยังรู้, ปริชากำหนดรู้^๘ และ “ที่สสนะ” หมายถึง การเห็น, การเห็นด้วยปัญญา,

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทูรินุณาต, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๑.

^๓ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ. ๑”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๒.

^๖ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๕.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๑.

ความเห็น, สิ่งที่เห็น^๕ ดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่าการรู้เห็นด้วยปัญญา หมายถึงการรู้เห็นอริยสัจ ๔ ครอบ ๓ รอบ เป็นอาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า^๖ คือ ความหยั่งรู้รอบแรกเรียกว่า สัจจญาณ เป็นญาณหยั่งรู้สัจจะในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างตามที่เป็นจริง รอบที่สองเรียกว่า กิจจญาณ เป็นญาณหยั่งรู้กิจอันต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง รอบที่สามเรียกว่า กตญาณ เป็นญาณหยั่งรู้ว่า กิจอันจะต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างนั้นได้ทำเสร็จแล้ว

การบรรลุ หมายถึง สำเร็จหรือถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่การเข้าใจธรรมในระดับต้น ๆ คือ ระดับโลกียะ จนถึงเข้าใจเข้าถึงธรรมในระดับมรรคผล คือ ระดับโลกุตระ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดเป็นกระบวนการฝึกปรือพัฒนามนุษย์ ดังนั้น คนที่เข้าสู่กระบวนการฝึกตนแล้ว ย่อมประสบผลสำเร็จคือเข้าถึงจุดหมายในระดับต่าง ๆ กันไป

สรุปได้ว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การพัฒนาคุณภาพที่สูงขึ้น ไปสู่ปัญญาขั้นโลกุตระ คือ บรรลุอริยมรรค อริยผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

๔.๑.๒ ลำดับขั้นของการบรรลุธรรม

ลำดับขั้นของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง อริยบุคคลมี ๔ ระดับ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ เรียงตามลำดับตั้งแต่ระดับเริ่มต้น จนถึงระดับสูงสุด อริยบุคคลจะต้องมีความรู้และความสามารถทางธรรม ในการละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อ เป็นขั้นๆ คือ ละตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำจนถึงละสังโยชน์เบื้องสูง ซึ่งจัดได้ว่า เป็นแนวทางการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ในระดับต่างๆ การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ลำดับขั้นจัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔^๗ ดังนี้

๑) โสดาปัตติมรรคและโสดาปัตติผล

การบรรลุธรรมระดับที่ ๑ เรียกว่า พระโสดาบัน หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแสมรรค หรือ ผู้เดินตามทางถูกต้องอย่างแท้จริง คือ ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง การบรรลุธรรมระดับนี้ ผู้ได้บรรลุทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา สามารถ

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^๖ บรรจบ บรรณรุจิ, “ชื่อเรียกปัญญาในชั้นมัจฉกัปปัจเจกตนสูตร”, วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๔๕) : ๔๖.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘๒.

ละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสัสถัพพตปรัมมาส การบรรลุขั้นนี้ ระดับมรรค เรียกว่า โสดาปัตติมรรค ขึ้นผลเรียกว่า โสดาปัตติผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน

พระพุทธองค์ทรงแสดงเทศนาจำแนกพระโสดาบันเป็น ๓ ประเภทโดยกำหนดภพชาติไว้เป็นที่แน่นอนคือ

๑.๑) เอกพีชโสดาบัน คือ พระโสดาบันที่มีพีชกำเนิดอีกชาติเดียว

เอก์ พีช อสุชาติ = เอกพีช เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกชาติเดียวก็จะบรรลุพระอรหัตผลแล้ว ก็จะเข้าสู่นิพพานในชาตินั้น

๑.๒) โกลังโกลโสดาบัน คือ พระโสดาบันผู้จะต้องมีพีชกำเนิดอีกในระหว่าง ๒-๖ ชาติ

กุลโต กุลฺ คัจฉตฺติ = โกล์โกโล เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกตั้งแต่ ๒ - ๖ ชาติเป็นอย่างมาก ก็จะบรรลุพระอรหัตผลแล้วจึงปรินิพพาน

๑.๓) สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน คือพระโสดาบันผู้ต้องมีพีชกำเนิดอีก ๓ ชาติ

สตตฺถกฺขตฺตุ ปรมฺ อสุชาติ = สตตฺถกฺขตฺตุ ปรโม เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอย่างมากเพียง ๓ ชาติ ก็จะบรรลุพระอรหัตผลแล้วจึงปรินิพพาน^{๑๒}

โสดาบัน^{๑๓} แปลว่า ผู้เข้าถึงกระแสธรรม ผู้แรกถึงกระแสธรรม (คืออริยมรรค) เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทแรก ผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วด้วยการละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการได้ คือ (๑) สักกายทิฐิ คือ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่น เห็นว่ากายนี้ใจนี้ไม่เป็นตัวตนของเรา (๒) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย เช่น สงสัยในข้อปฏิบัติของตนว่า ถูกต้องหรือไม่ สงสัยในพระรัตนตรัยหรือในอริยสัจ ๔ ว่า มีจริงหรือไม่ (๓) สัสถัพพตปรัมมาส คือ ความเชื่อถือยึดมั่นว่า ความศักดิ์สิทธิ์มิได้ด้วยศีลและพรตอย่างนั้นอย่างนี้ ข้อนี้อธิบายความได้ว่า รักษาศีลแต่เพียงทางกายทางวาจา แต่ใจยังไม่เป็นศีล หรืออย่างน้อยก็ยังไม่เป็นศีลตลอดเวลา ความเป็นพระโสดาบันนี้ก็เช่นเดียวกับความเป็นพระอริยบุคคลประเภทอื่นๆ ที่มีได้จำกัดอยู่เฉพาะเพศบรรพชิต(นักบวช) เท่านั้น แม้ฤหัสถ์ คือ ชายหรือหญิงผู้ครองเรือน ก็สามารถเป็นพระโสดาบันได้

^{๑๒} บุญมี เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๒ จิตปรมัตถ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า, ๘๓.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕๒.

๒) สกทาคามีมรรคและสกทาคามีผล

การบรรลุธรรมระดับที่ ๒ เรียกว่า พระสกทาคามี หมายถึง ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิและปัญญา นอกจากนี้สามารถทำสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ให้หมดสิ้นไป และยังทำกามราคะ และปฏิฆะ ให้เบาบางลง การบรรลุธรรมระดับนี้ เป็นขั้นมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่า สกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระสกทาคามี

พระสกทาคามี จำแนกเป็น ๕ ประเภทคือ

๒.๑) อธิ ปตฺวา อธิ ปรินิพฺพายี พระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิและบรรลุอรหัตผลในมนุษยภูมิชาติเดียว

๒.๒) ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี สำเร็จพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิและบรรลุอรหัตผลในเทวภูมิชาติเดียวกัน

๒.๓) อธิ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี สำเร็จพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิ แล้วจุติจากมนุษยภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิและบรรลุอรหัตผลในเทวภูมินั้น

๒.๔) ตตฺถ ปตฺวา ปตฺวา อธิ ปรินิพฺพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิแล้ว จุติจากเทวภูมิมาปฏิสนธิในมนุษยภูมิแล้วบรรลุอรหัตผลในมนุษยภูมินั้น

๒.๕) อธิ ปตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺติตฺวา อธิ ปรินิพฺพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิแล้ว จุติจากมนุษยภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิแล้วจุติจากเทวภูมิกลับมาปฏิสนธิในมนุษยภูมิอีกและบรรลุอรหัตผลในมนุษยภูมินี้^{๑๔}

สกทาคามี^{๑๕} หรือ สกิทาคามี แปลว่า ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลลำดับที่ ๒ ใน ๔ ประเภท ที่เรียกว่า "ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว" หมายถึง พระสกิทาคามีจะเกิดในกามาวจรภพอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็จะถึงพระนิพพาน ผู้ได้บรรลุสกทาคามีผล คือ ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ประการแรกได้เช่นเดียวกับพระโสดาบัน อีกทั้งทำสังโยชน์เบื้องต้นอีกสองประการที่เหลือให้เบาบางลงด้วย คือ กามราคะ หมายถึง ความพอใจในกาม คือ ความเพลิดเพลินในการได้เสพ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่น่าพอใจ และ ปฏิฆะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจ คล้ายความพยายาทอย่างละเอียด

^{๑๔} บุญมี เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๒ จิตปรมัตถ์, หน้า ๘๗.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

๓) อนาคามีมรรคและอนาคามีผล

การบรรลุธรรมระดับที่ ๓ เรียกว่า พระอนาคามี หมายถึง ผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา นอกจากละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างดังกล่าว ยังสามารถละกามราคะและภวัชชะได้เด็ดขาด การบรรลุธรรมระดับนี้ขึ้นมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่า อนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระอนาคามี

พระอนาคามีบุคคลมี ๕ ประเภท คือ

๓.๑) อนุตรปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้วบรรลุอรหัตผล และจะปรินิพพานภายในกึ่งแรกแห่งอายุขัยของภูมินั้น

๓.๒) อุบหจฺจปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้วบรรลุอรหัตผล และจะปรินิพพานภายในกึ่งหลังแห่งอายุขัยของภูมินั้นๆ

๓.๓) อสงฺขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้วบรรลุอรหัตผลได้โดยสะดวก ไม่ต้องใช้ความพยายามมากก็บรรลุได้แล้วจึงจะถึงปรินิพพาน

๓.๔) สสงฺขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง ซึ่งบรรลุอรหัตผลได้โดยยากลำบาก จะต้องใช้พยายามอย่างแรงกล้าจึงจะบรรลุอรหัตผลได้ แล้วจึงจะปรินิพพาน

๓.๕) อุทฺธโสโต อกนิฏฐภูมิ ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ เบื้องต่ำ ตั้งแต่อวิหาภูมิ แล้วจะจุดและปฏิสนธิในภูมิที่สูงขึ้นไปโดยลำดับ คือ อดตปาภูมิ สุทฺธสาสุทฺธสี จนถึง อกนิฏฐภูมิ และจะได้บรรลุอรหัตผล แล้วจึงจะปรินิพพานในยอดภูมินั้น^{๖๖}

อนาคามี^{๖๗} แปลว่า ผู้ไม่มาเกิดอีก หมายความว่า จะไม่กลับมาเกิดในกามาวจรภพอีก แต่จะเกิดในพรหมโลก อีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะนิพพานจากพรหมโลกนั้นเลย เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทที่ ๓ เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง ๕ ประการได้แล้ว ยังเหลือสังโยชน์เบื้องสูง (อุทฺธัมภาคิยสังโยชน์) อีก ๕ ประการ คือ (๑) รูปราคะ หมายถึง ความพอใจในรูปฌาน หรือ ความพอใจในรูปภพ (๒) อรูปราคะ หมายถึง ความพอใจในอรูปฌาน หรือ ความพอใจในอรูปภพ (๓) มานะ หมายถึง ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นพระอนาคามี (แม้ว่าจะเป็นจริงๆ) เป็นต้น (๔) อุทฺธจจะ คือ ความฟุ้งของจิต (๕) อวิชชา คือ ความไม่รู้

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

แจ้ง อนึ่งพึงเข้าใจว่า แม้สังโยชน์เบื้องสูงบางข้อจะมีชื่อเหมือนกิเลสอย่างหายบที่ยังมีในปุถุชน (ผู้ยังไม่เป็นบรรพชิตเป็นพระอริยบุคคล) เช่น มานะ อุทธัจจะ หรือ อวิชชา แต่สังโยชน์เบื้องสูงอันเป็นกิเลสที่ยังหลงเหลืออยู่ในจิตใจของพระอนาคามีนั้น เป็นกิเลสที่ละเอียดกว่าของปุถุชนอย่างมาก

๔) อรหัตตมรรคและอรหัตตผล

การบรรลุธรรมระดับที่ ๔ เรียกว่า พระอรหันต์ เป็นระดับสุดท้าย ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สามารถละกิเลสได้อีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา การบรรลุธรรมระดับนี้ขึ้นมรรค เรียกว่า อรหัตตมรรค ขึ้นผลเรียกว่า อรหัตตผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระอรหันต์

อรหัตตผลจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า อรหัตตผลบุคคล และอรหัตตผลนี้ มีชื่อเรียกหลายอย่าง คือ พระอรหันต์ พระชินาสพ และพระอเสกขบุคคล

พระอรหันต์ หมายถึงบุคคลผู้ควรเคารพ สักการบูชา ยิ่ง ดังพระบาลีว่า ปุชาทิวเสตี อรหตตี = อรหัน, พระชินาสพ หมายถึง บุคคลผู้สิ้นกิเลสอาสวะโดยสิ้นเชิง, พระอเสกขบุคคล หมายถึง ผู้ไม่ต้องศึกษาต่อไปอีกแล้ว เพราะบริบูรณ์แล้วด้วยศีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา ดังพระบาลีในพระธรรมสังคณีปกรณ์ที่แสดงว่า อูปริสทิขิตตตพพา ภาวโต น เสกขาคี = อเสกขา บุคคลเหล่าใด ไม่ใช่เสกขบุคคล เพราะไม่มีธรรมที่จะต้องปฏิบัติต่อไป ฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นชื่อว่า อเสกขะ^{๑๘}

พระอรหันต์เป็น ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดสามารถละสังโยชน์ได้ครบ ๑๐ ประการ พระอรหันต์ ๒ ประเภท^{๑๙} คือ

(๑) พระสุกขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้เห็นอย่างแท้จริง คือ ผู้มีได้มานสำเร็จอรหัตตผลด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วน หรือ ปัญญาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา

(๒) สมถยานิก ผู้มีสมถะเป็นยาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้มานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จอรหัตตผล หรือ อุกโตภาควิมุต ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วนคือ ได้ทั้งเจโตวิมุต^{๒๐} ขึ้นอุปสมบัตีก่อนแล้วได้ปัญญาวิมุต

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๒.

^{๑๙} วิสุทฺธิ, ๓/๒๐๖,๓๑๒.

^{๒๐} เจโตวิมุต คือ ความหลุดพ้นแห่งจิต, การหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึกจิตหรือกำลังสมาธิ เช่น สมาบัติ ๘ เป็นเจโตวิมุตอันละเอียดประณีต (พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕.)

๔.๒ องค์ประกอบของการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา จะเกิดมีขึ้นได้นั้น ผู้ปฏิบัติ จะต้องประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมสำคัญ ซึ่งเป็นทั้งข้อปฏิบัติและเป็นมรรควิธีเพื่อให้เกิด การบรรลุโลกุตตรธรรม องค์ประกอบของการบรรลุธรรมนี้เรียกว่า โภชปัจจยธรรม หมายถึง ธรรม ที่เกื้อกูลให้เกิดการรู้แจ้ง หรือธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค^{๒๐} มี ๓๗ ประการ แบ่งเป็น ๗ หมวด คือ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โภชฌงค์ ๗ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังนี้

๔.๒.๑) สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของสติ หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็น ตามความเป็นจริง^{๒๑} โดยอาศัย กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นฐานมี ๔ อย่าง คือ

- (๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณาส่วนประกอบต่างๆ ที่รวมกันเป็น ร่างกาย
- (๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ ความรู้สึก เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉยๆ
- (๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต คือ ความคิดต่างๆ
- (๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม คือ นิรวรณ ๕, จันทร ๕, आयตนะ ๑๒, โภชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ โดยพิจารณาให้เห็นว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญ บริบูรณ์ และดับ ไปได้อย่างไร ตามความเป็นจริงของธรรมแต่ละอย่าง

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องและตรัสถึงความสำคัญของสติปัฏฐาน ๔ นี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว^{๒๒} เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับ

^{๒๐} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๗.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สื่อดิจิทัล จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๐.

^{๒๒} ทางเดียว หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติปฏิบัติธรรมอยู่ แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียว ที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของผู้เดียวคือ พระผู้มีพระภาค เพราะทรง ทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียว คือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือ พระนิพพาน (ที.ม.อ. ๓๗๓/๓๕๕.)

ทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน^{๒๔} เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๒๕} จาก พุทธพจน์^{๒๖} ซึ่งให้เห็นว่า สติปัฏฐาน ๔ นี้ เมื่อบุคคลปฏิบัติดีแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์เป็นความบริสุทธิ์ ทำให้พ้นไปจากความโศกเศร้าเสียใจ ดับความทุกข์โทมนัสลงได้ เข้าใจอริยสัจ ๔ ตลอดสายด้วย ปัญญา มุ่งตรงสู่พระนิพพานอย่างแน่นอน

๔.๒.๒) สัมมปธาน ๔

สัมมปธาน แปลว่า ความเพียรที่ถูกต้อง (สัมมาพยายามะ) หมายถึง ความเพียรในการละ ความชั่วและทำความดี ซึ่งสนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมมี ๔ อย่าง คือ

- (๑) ตั้งวรปธาน เพียรระงับบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น
- (๒) ปธานปธาน เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- (๓) ภาวนापธาน เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น
- (๔) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น ไม่ให้เสื่อมและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพศาล^{๒๖}

ความเพียรพยายามที่ถูกต้องสามารถบรรลุโลกุตตรธรรมได้ โดยสรุปก็คือ เพียรละบาปอกุศลและเพียรพยายามสร้างกุศลให้เจริญยิ่งขึ้นไป

๔.๒.๓) อิทธิบาท ๔

อิทธิบาท แปลว่า ทางแห่งความสำเร็จ หมายถึง คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนามี ๔ ประการ^{๒๗} คือ

- (๑) ฉันทะ ความพอใจ
- (๒) วิริยะ ความเพียร
- (๓) จิตตะ ความมีจิตมุ่งมั่น
- (๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง

อิทธิบาท ๔ นี้ เป็นคุณธรรมสำคัญสำหรับบุคคลผู้ต้องการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ในการดำเนินชีวิต รวมถึงการงานคือการปฏิบัติธรรม ต้องใช้คุณธรรมหมวดนี้เช่นเดียวกัน

^{๒๔} ญาณธรรม หมายถึง มรรคพร้อมทั้งวิปัสสนา (อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๕๑-๕๒/๓๖๗.)

^{๒๕} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๓๖๗/๑๒๓-๑๒๔, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๖๗/๒๑๐.

^{๒๖} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๘.

^{๒๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

กล่าวคือ มีฉันทะพอใจและยินดี มีความตื่นตัวในการทำงานอยู่เสมอ และปรารถนาให้ผลของงานดี ยิ่งขึ้น มีวิริยะขยันหมั่นเพียรในการทำงานที่ทำ มีความพยายามอย่างต่อเนื่อง มีจิตตะเอาใจใส่ใฝ่ หมั่น ศึกษาหาความรู้ถึงวิธีการใหม่ๆ ด้วยใจมุ่งมั่น มีวิมังสาไตร่ตรองหาเหตุผลและวิธีการต่างๆ มาปรับปรุงแก้ไขในการทำงานนั้น

๔.๒.๔) อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ หมายถึง คุณธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำความดีด้านต่างๆ รวมทั้งการปฏิบัติธรรมด้วย มี ๕ อย่าง^{๒๘} คือ

- (๑) สัทธินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความเชื่อมั่นในกรรม ในผลของกรรม ในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า และมีความเชื่อมั่นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง
- (๒) วิริยินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความเพียร
- (๓) สตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความระลึก
- (๔) สมာธินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความตั้งจิตมั่น
- (๕) ปัญญินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความรู้ชัดในเหตุผล

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ มีศรัทธาเป็นใหญ่ในการตัดสินใจเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา มีความเพียรเป็นใหญ่ในการประกอบจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรม มีสติเป็นใหญ่ในการเกื้อหนุนจิตให้มีความชัดเจนด้วยการพิจารณา มีสมาธิเป็นใหญ่ในการควบคุมจิตใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน มีปัญญาเป็นใหญ่ในการรู้และเข้าใจสังขารอย่างมีเหตุผล ผู้ปฏิบัติธรรมที่มุ่งหวังถึงความหลุดพ้นจะต้องยึดอินทรีย์ ๕ เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติ

๔.๒.๕) พละ ๕

พละ แปลว่า ธรรมอันเป็นกำลัง หมายถึง คุณธรรมที่ทำให้จิตเข้มแข็งไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมต่างๆ มี ๕ อย่างคือ

- (๑) สัทธาพละ กำลัง คือ ความเชื่อมั่นในกรรม ในผลของกรรม ในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า และมีความเชื่อมั่นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง
- (๒) วิริยพละ กำลัง คือ ความเพียร
- (๓) สติพละ กำลัง คือ ความระลึก
- (๔) สมာธิพละ กำลัง คือ ความตั้งจิตมั่น
- (๕) ปัญญาพละ กำลัง คือ ความรู้ชัดในเหตุผล

^{๒๘} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๔๓๑-๔๓๖/๑๖๕-๑๗๑, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๓๑-๔๓๖/๒๘๒-๒๘๕.

ธรรมทั้ง ๕ ซึ่งเป็นธรรมหมวดเดียวกันกับอินทรีย์ ๕ แต่ที่เรียกว่า พละ เพราะทำให้จิตของผู้ปฏิบัติธรรมเข้มแข็งไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมต่างๆ คือ ความไม่เชื่อ ความเกียจคร้าน ความขาดสติ ความฟุ้งซ่าน และความไม่รู้ จากความหมายนี้ชี้ให้เห็นว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้จะบรรลุธรรมได้ต้องมีกำลังทั้ง ๕ กล้าแข็งถึงขั้นปิดกั้นอกุศลธรรมต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้น

๔.๒.๖) โภชนงค์ ๗

โภชนงค์ แปลว่า องค์แห่งการรู้แจ้ง หมายถึง คุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบให้เกิดความรู้แจ้งมี ๗ อย่าง^{๒๕} คือ

(๑) สติ	ความระลึกได้
(๒) ธัมมวิจยะ	ความพิจารณาใคร่ครวญธรรม
(๓) วิริยะ	ความเพียร
(๔) ปิตี	ความอิ่มใจ
(๕) ปัสสัทธา	ความสงบกาย สงบใจ
(๖) สมาธิ	ความมีจิตตั้งมั่น
(๗) อุเบกขา	ความปล่อยวาง

องค์ธรรมในโภชนงค์ มีเนื้อหาและความหมายเหมือนกับโพธิปักขิยธรรมหมวดอื่นๆ แต่ที่แตกต่างตรงที่มี ปิตี ปัสสัทธา และอุเบกขาเพิ่มเข้ามา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความอิ่มใจ มีความสงบทั้งกายทั้งวาจา และมีอุเบกขาคือความปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งปวง เพราะได้พิจารณาเห็นตามความเป็นจริงตลอดสายแล้ว

๔.๒.๗) มรรคมีองค์ ๘

มรรค แปลว่า ทาง หมายถึง ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์มี ๘ อย่าง^{๒๖} ได้แก่

(๑) สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
(๒) สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
(๓) สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
(๔) สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
(๕) สัมมาอาชีวะ	อาชีพชอบ
(๖) สัมมาวายามะ	ความเพียรชอบ

^{๒๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๑๑.

^{๒๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

- (๓) สัมมาสติ ความระลึกชอบ
 (๔) สัมมาสมาธิ ความมีจิตตั้งมั่นชอบ

มรรค หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึงทางสายกลาง และมรรคมีองค์ ๘ นี้ได้ชื่อว่า เป็นพรหมจรรย์ ผลแห่งพรหมจรรย์ก็คือ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล^{๓๐} บุคคลปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าได้ดำเนินตามทางที่พาไปสู่พระนิพพาน ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรชาจิม บ่าไปสู่ทิศปรชาจิม หลากไปสู่ทิศปรชาจิม แม่น้ำใด ภิกษุ เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน^{๓๑} ธรรม ๘ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด^{๓๒}

มรรคมีองค์ ๘ นี้สามารถสรุปลงในหลักไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ ปัญญา ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ รวมลงในศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ รวมลงในสมาธิ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ รวมลงในปัญญา^{๓๓}

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ แบ่งเป็น ๗ หมวด ซึ่งในแต่ละหมวด ล้วนแต่มีปัญหาเป็นหลักเพื่อให้เกิดการรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรมทั้งปวง การบรรลุธรรมในระดับต่างๆ เกิดมีขึ้นได้ก็เพราะมีปัญหาเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องปัญหาหรือปัญญินทรีย์ว่าเป็นยอดกว่าธรรมข้ออื่นๆ ในโพธิปักขิยธรรมทุกหมวด^{๓๔} ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในโพธิปักขิยธรรมนี้ จะมีปัญหาอยู่ทุกหมวดธรรม กล่าวคือ ในสติปัญฐาน ๔ เรียกปัญญาวา อนุปัสสนา ในอิทธิบาท ๔ เรียกปัญญาวา วิมังสา ในอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ เรียกปัญญาวา ปัญญาคำเดิม ในโพชฌงค์ ๗ เรียกปัญญาวา ชัมมวิจยะ และในมรรคมีองค์ ๘ เรียกปัญญาวา สัมมาทิฏฐิ

จากการศึกษาพบว่า การปฏิบัติธรรมนั้นจุดหมาย ก็คือ การบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่างๆ โดยมีโพธิปักขิยธรรมเป็นหลักธรรมสำคัญที่เอื้ออำนวยให้เกิดการบรรลุธรรม ซึ่งในแต่ละหมวดธรรมมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ดังนั้นผู้ที่ต้องการบรรลุธรรมไม่

^{๓๐} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๓๕/๒๐, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๓๕/๓๗.

^{๓๑} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๕๑/๓๐, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๕/๕๘.

^{๓๒} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๑๐/๕-๑๐, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐/๑๕.

^{๓๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๖๒/๔๑๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

^{๓๔} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๕๒๑/๒๐๐, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๕๒๑/๓๓๕.

จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติพร้อมกันทุกหมวด เลือกปฏิบัติตามหมวดใดหมวดหนึ่งก็สามารถทำให้จิตใจของผู้ปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้นได้เหมือนกัน เปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสาย ไม่ว่าจะยาวหรือสั้น จะกว้างหรือแคบ สุดท้ายก็ไหลไปรวมกันลงสู่ทะเลเหมือนกัน

๔.๓ การเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม

การเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม จำแนกการศึกษาเป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ (๑) กิจเบื้องต้นแห่งการเจริญภาวนา และ (๒) รูปแบบการเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม

๔.๓.๑ กิจเบื้องต้นแห่งการเจริญภาวนา

ในการปฏิบัติธรรมนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติศึกษาถึงหลักการและวิธีการมาแล้ว ก่อนจะลงมือปฏิบัติ จำเป็นจะต้องรู้บุพกิจ คือ กิจเบื้องต้นที่จะอำนวยความสะดวกให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลของการปฏิบัติอย่างถูกต้อง ซึ่งจัดว่าเป็นองค์ประกอบที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมด้วยเช่นกัน ในวิสุทธิมรรคแสดงไว้ ๗ ข้อ ได้แก่

๑) ตั้งอยู่ในศีล

ต้องชำระศีลของตนให้สะอาด ถ้าเป็นคฤหัสถ์ทั่วไป ตั้งในศีล ๕ หรือ อาชีวะกุลมกศีล, อุบาสกและอุบาสิกา ตั้งในศีล ๘, สามเณร ตั้งในศีล ๑๐, ภิกษุ ตั้งในปาฏิโมกขสังวรศีล ๒๒๗^{๓๖}

๒) ตัดปถิโพธ ๑๐ ประการ

ปถิโพธ แปลว่า เครื่องผูกพัน หรือหน่วงเหนี่ยว ซึ่งเป็นเหตุให้ห่วงกังวล^{๓๗} การตัดปถิโพธ ได้แก่การตัดสิ่งรบกวนอันก่อให้เกิดความกังวลใจในเรื่องต่างๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการปฏิบัติธรรม มี ๑๐ อย่าง^{๓๘} คือ

อวาโส จ กุลฺลาโก โคโณ กมฺเมน ปญฺจมํ

อทุรานํ ญฺญาติ อปาโธ คณฺโฐ อิทฺธิเต เต ทสชาติ ฯ^{๓๙}

^{๓๖} พระสังฆมมโชติกะ ชัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. อินเตอร์พรีนธ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๑.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๔๘.

^{๓๘} วิสุทฺธิ. ๑/๑๑๒.

^{๓๙} วิ.อ. ๑/๕๐๕., วิสุทธิมรรค ปฐมภาค ทสปถิโพธวิธาน, หน้า ๘๖.

ให้ตัดความกังวล ที่อยู่ ที่อาศัย มีวัด กุฏิ บ้านเป็นต้น, ทายกทายิกา, ลากสักการะ, หมุ่คณะ ที่ศึกษา, นวกรรม การงานที่จัดซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นที่ ๕, การเดินทาง, ญาติโยม, อาหาร, การศึกษา, การสอนพระปริยัติธรรม, การแสดงอิทธิฤทธิ์^{๔๐}

ขยายความได้ดังนี้

- (๑) อวาสปลิโพธ ความกังวลเรื่องที่อยู่อาศัย รวมถึงสิ่งของต่างๆ ที่อยู่ในที่อาศัย
- (๒) กุลปลิโพธ ความกังวลเรื่องตระกูลหรือญาติ ผู้อุปฐาก
- (๓) ลากปลิโพธ ความกังวลเรื่องลากสักการะ หมายถึงปัจจัย ๔
- (๔) คณปลิโพธ ความกังวลเรื่องหมู่คณะ รวมทั้งบุคคลผู้คุ้นเคยกัน
- (๕) กัมมปลิโพธ ความกังวลเรื่องหน้าที่การงานที่รับผิดชอบ
- (๖) อัทธานปลิโพธ ความกังวลเรื่องการเดินทางไกล หมายถึงมีเหตุที่ต้องเดินทางไป

ไปทำกิจที่อื่น

- (๗) ญาติปลิโพธ ความกังวลเรื่องญาติ ทั้งญาติสายโลหิต และญาติธรรม
- (๘) อาหารปลิโพธ ความกังวลเรื่องความเจ็บป่วย
- (๙) คันถปลิโพธ ความกังวลเรื่องการศึกษาเล่าเรียน
- (๑๐) อิทธิปลิโพธ ความกังวลเรื่องฤทธิ์ของปุถุชน ที่ต้องคอยรักษาไม่ให้เสื่อมไป

๓) แสวงหากัลยาณมิตร

เมื่อตัดความกังวลในเรื่องต่างๆ ได้แล้ว ผู้ปฏิบัติต้องได้ผู้แนะนำในการปฏิบัติธรรมที่ดี ด้วย คือต้องได้ผู้แนะนำที่เป็น กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดีงาม คือ อาจารย์ผู้คอยชี้แนะ การแสวงหากัลยาณมิตรที่ดีในทางธรรมนั้นก็เพื่อคอยแนะนำสั่งสอน ชี้แนวทางในการดำเนินชีวิต ทำหน้าที่ให้เหมาะสมกับสถานภาพ ถูกกาลเทศะ ในการปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติจะต้อง แสวงหากัลยาณมิตรที่ดีเพื่อความก้าวหน้าและเห็นผลในการปฏิบัติ นั่นคือ มีครู หรืออาจารย์ผู้สอน ธรรมฐานที่ดี ในวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ กล่าวถึงลักษณะที่ดีของกัลยาณมิตรไว้ ๗ ประการ^{๔๑} มีคุณสมบัติดังพระบาลีว่า

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตุตา จ วจนกฺขโม

คมฺภีรณฺจ กถํ กตฺตา โน จญฺฐาน นฺนิโยชโก

^{๔๐} พระสังฆมม ไซติกะ ฆัมมาจริยะ, ปรมัตถไซติกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๔๒.

^{๔๑} วิสุทธิ. ๑/๑๒๓.

ผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจ, เป็นที่เคารพ, เป็นที่ยกย่อง, เป็นนักพูด, เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ, เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้, ไม่ชักนำไปในฐานะ^{๔๒}”

เมื่อได้กัลยาณมิตรแล้ว พร้อมทั้งจะปฏิบัติตามข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ แล้วก็มอบตัวเป็นศิษย์ของท่าน การมอบตนนั้นได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมที่จะมอบตนเป็นศิษย์ของอาจารย์ผู้สอนกรรมฐาน เพราะเป็นธรรมเนียมของผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเปล่งวาจาขอมเป็นศิษย์ของอาจารย์ ในการมอบตัวเป็นศิษย์นี้มีประโยชน์ คือ ช่วยให้เกิดขวัญและกำลังใจเมื่อได้ประสบอารมณ์ที่น่ากลัว . . . ทำให้ไม่เป็นคนคือ ไม่เที่ยวเตร่ตามอำเภอใจ เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย มีอาจารย์คอยควบคุมดูแลความประพฤติ^{๔๓}

๔) อบรมกัมมัญฐานตามจริต

เมื่อได้มอบตัวเป็นศิษย์แล้ว ต้องเรียนกรรมฐานที่ถูกต้องกับจริตของตนด้วย กล่าวคือ ต้องได้กรรมฐานที่ถูกต้อง หมายความว่า ผู้ปฏิบัติธรรมได้วิธีปฏิบัติที่เหมาะสมกับอุปนิสัย หรือจริตของตน ในวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์จัดนิสัย หรือจริต ไว้ ๖ ประเภท^{๔๔} ตามลักษณะพฤติกรรมของคน ส่วนเครื่องรองรับจัดไว้ ๔๐ ประการ ซึ่งเมื่อนำมาจัดเพื่อให้เหมาะสมกับพฤติกรรมของคนแล้ว มีความสอดคล้องกัน ดังนี้

(๑) รากจริต คือ ผู้ที่มีอุปนิสัยรักสวยรักงาม กรรมฐานที่ถูกต้องกับอุปนิสัยมี ๑๑ อย่าง คือ อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑

(๒) โทสจริต คือ ผู้ที่มีอุปนิสัยมักโกรธ หงุดหงิด กรรมฐานที่ถูกต้องกับอุปนิสัยมี ๘ อย่าง คือ พรหมวิหาร ๔ และวรรณกสิณ ๔

(๓) โมหจริต คือ ผู้ที่มีอุปนิสัยซึ่มเซา งมงาย กรรมฐานที่ถูกต้องกับอุปนิสัย ได้แก่ อานาปานสติ

(๔) สัทธาจริต คือ ผู้ที่มีอุปนิสัยเชื่อง่าย เลื่อมใสง่าย กรรมฐานที่ถูกต้องกับอุปนิสัย ได้แก่ อนุสสติ ๖ (พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ)

(๕) พุทธิจริต คือ ผู้ที่มีอุปนิสัยใช้ความคิดพิจารณาหาความเป็นจริง กรรมฐานที่ถูกต้องกับอุปนิสัย คือ มรณัสสติ อุปमानุสสติ จตุรธาตุวักขณานุสสติ อาหารเรปฏิกูลสัญญา

^{๔๒} อัง.สตุตถ.(บาลี) ๒๓/๓๗/๒๕., อัง.สตุตถ.(ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗-๕๘., วิสุทธิ. ๑/๑๒๓., วิสุทธิมัคค ปฐมภาค กัมมัญฐานทนายกัณณนา หน้า ๕๔ -นิโยชโกติ., มหามกุฏราชวิทยาลัย,วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒, หน้า ๑๔., พระพุทธโฆสเถระ ,วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๖๑.

^{๔๓} วิสุทธิ. ๑/๑๒๕.

^{๔๔} วิสุทธิ. ๑/๑๔๔-๑๔๕.

(๖) วิตกจริต คือ ผู้ที่มีอุปนิสัยคิดฟุ้งซ่าน จับจด ธรรมเนียมที่ถูกกับอุปนิสัย คือ อานาปานสติ

ส่วนกถิตที่เหลืออีก ๖ คือ ปฐวีกถิต อาโปกถิต เตโชกถิต วาโยกถิต อาโลกกถิต ปริจจินนาภาสกถิต และอรุปฌาน ๔ เหมาะกับคนทุกจริต

๕) เว้นสถานที่ที่เป็นโทษ

สถานที่ทั้ง ๑๘ ประการนี้ล้วนแต่เป็นโทษแก่การปฏิบัติทั้งสิ้น เหตุนั้น ผู้ปฏิบัติทั้งหลายพึงเว้นเสีย เหมือนกับพ่อค้าเว้นจากทางที่มีภัยเสียจะนั้น ได้แสดงอธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีพระบาลีว่า

บัณฑิตทราบถึงสถานที่ ๑๘ ประการเหล่านี้ คือ วัดใหญ่ ๑ วัดสร้างใหม่ ๑ วัดที่ซำรุด ๑ วัดอิงทางหลวง ๑ วัดมีสระน้ำ ๑ วัดมีใบไม้ที่ใช้เป็นผัก ๑ วัดมีไม้ดอก ๑ วัดมีคนไม่ลงรอยกัน ๑ วัดอิงท่า ๑ วัดอิงบ้านป่าชายแดน ๑ วัดอิงเขตแดนประเทศ ๑ วัดไม่เป็นที่สบาย ๑ และวัดที่หากัลยาณมิตรไม่ได้ ๑ ว่าเป็นวัดอันไม่สมควรแก่ภavana ฉะนั้นแล้ว พึงหลีกเลี่ยงเสียให้ห่างไกล เหมือนพ่อค้าหลีกเลี่ยงทางอันมีภัยเฉพาะหน้า ฉะนั้น^{๕๕}

๖) อยู่ในสถานที่ที่สะดวก

การปฏิบัติจะเจริญก้าวหน้าต้องอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ดังมีบาลีก้าวไว้ว่า วิหารเหมาะสม อันประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คุณสมบัติเหล่านี้ คือ

(๑) เสนาสนะในศาสนานี้เป็นที่ไม่ไกลนักไม่ใกล้นัก ไปมาสะดวก

(๒) กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนไม่มีเสียงอีกทีก

(๓) ปราศจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน

(๔) ภิกษุพำนักอยู่ในเสนาสนะนั้น จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจฉัยเกสัช บริหารทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้น โดยไม่ฝืดเคืองเลย

(๕) ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นพหูสูต คล่องอาคม ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ย่อมอยู่ในเสนาสนะนั้น ภิกษุเข้าไปหาพระเถระเหล่านั้นตามกาลอันควร ได้สอบถามข้อธรรมข้ออรรถว่า "ท่านเจ้าข้า บทนี้เป็นอย่างไร" ท่านเหล่านั้นย่อมจะเปิดข้อที่ยังไม่ได้เปิด ทำให้ตื่นข้อที่ยังมิได้ทำให้ตื่นและบรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันน่าจะสงสัยได้หลายๆ อย่าง^{๕๖}

^{๕๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๑๘.,

^{๕๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒, หน้า ๘๕-๘๖., สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

๗) ตัดขุททกปัลลิว

การตัดเครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ ก่อนทำการปฏิบัติ มีดังนี้

(๑) ตัดผม ตัดเล็บ โกนหนวดที่ยาวเสีย

(๒) จัดการปะชุนจีวรที่สึกหรือคร่ำไปแล้วนั้น ให้มันคงเรียบร้อยดีขึ้น ถ้าเนื้อผ้าฉีกขาดไปก็จัดการเย็บเสียใหม่

(๓) เมื่อสีของจีวรนั้นเก่าจางไป ก็ต้องจัดการย้อมสีเสียใหม่ให้เรียบร้อย

(๔) ถ้าในบาตรมีสนิม ก็ต้องทำการระบมบาตรเสียใหม่ให้ดีขึ้น

(๕) ต้องปิดกวาด เช็ดถู เติงและตั้งเป็นต้นให้สะอาดหมดจด^{๔๓}

สรุปได้ว่า ในเวลา ก่อนเข้าปฏิบัติจึงต้อง ตัดปัลลิว ความห่วงใยกังวลภารกิจต่างๆ ให้หมด รวมทั้งความกังวลเล็กๆ น้อยๆ พอถึงวันเข้าปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ก็เตรียมดอกไม้ธูปเทียนเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัยและพระอาจารย์ที่จะให้กัมมัฏฐาน แล้วจึงเข้าพบพระอาจารย์ ทำการบูชาพระรัตนตรัย สมาทานศีล ปลงอาบัติปฏิบัติเป็นสิลวิสุทธิ แล้วค่อยสมาทานพระกัมมัฏฐาน ขอกัมมัฏฐานจากพระอาจารย์ ตั้งสติจ่อชยฐานไว้อย่างมั่นคง แผเมตตา เจริญพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ ต่อจากนั้นก็ฟังโอวาทคำแนะนำอบรมจากพระอาจารย์ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรม ได้ปฏิบัติตามบุพกิจมาตามลำดับแล้ว ให้ตั้งใจและปฏิบัติกรรมฐานต่อไป

๔.๓.๒ รูปแบบวิธีการเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม

การเจริญภาวนาในพระพุทธศาสนา ยึดหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา ดังมีพระบาลีปรากฏในพระไตรปิฎก ว่า

ศีเล ปตัญญาย นโร สปลยโย จิตฺตํ ปญฺญนฺจ ภาวยํ

อาตาปี นิปโก ภิกขุ โส อิมํ วิชฺชเย ชฺหํ

ภิกษุผู้เป็นคนฉลาด มีความเพียร มีปัญญา บริหารตนตั้งอยู่ในศีลแล้วอบรมจิตและปัญญาอยู่ นั้น พึงถึงชฺหํนี้ได้^{๔๔}

โดยทั่วไปพระพุทธศาสนาวางหลักปฏิบัติไว้เรียกว่า กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำงาน หรืออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการทำงานของใจ^{๔๕} เป็นเรื่องของการทำความเพียรในด้านจิตใจ

^{๔๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, หน้า ๔๖-๔๗.

^{๔๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๑๖.

^{๔๕} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑.

กรรมฐานนั้นมี ๒ อย่าง^{๕๐} คือ สมถกรรมฐาน หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้สงบ และวิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้เกิดปัญญาารู้แจ้งเห็นจริง

การปฏิบัติเพื่อให้เกิดศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักปฏิบัติไว้เรียกว่า ภาวนา หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้น หรือการฝึกรวมจิต ภาวนามี ๒ อย่าง^{๕๑} ได้แก่

๑) สมถภาวนา

สมถภาวนา หรือ การเจริญสมถะ หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้สงบ หรือ สมถกรรมฐาน หมายถึง วิธีทำใจให้สงบ ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกรวมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌาน^{๕๒} ระดับต่างๆ จุดมุ่งหมายของสมถะคือสมาธิ ซึ่งหมายถึงสมาธิขั้นสูงที่ทำให้เกิดฌาน หลักการของสมถะ คือ กำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้แน่วแน่จนจิตน้อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้นสิ่งเดียว ความแน่วแน่หรือตั้งมั่นของจิตนี้เรียกว่า สมาธิ^{๕๓} สมถกรรมฐานนี้มีสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรือเป็นอุปกรณ์ในการฝึกรวมจิต ๔๐ ประการ จำแนกเป็น ๗ หมวด ได้แก่

- (๑) กสิณ ๑๐^{๕๔} หมายถึง วัตถุสำหรับเพ่งจิตให้เป็นสมาธิ มี ๑๐ อย่าง
- (๒) อสุภะ ๑๐^{๕๕} หมายถึง ชากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์แห่งสมถกรรมฐาน มี ๑๐ อย่าง
- (๓) อนุสสติ ๑๐^{๕๖} หมายถึง อารมณ์อันควรระลึกถึงเนื่อง ๆ มี ๑๐ อย่าง
- (๔) อัปมัชฌา ๔^{๕๗} หมายถึง การเจริญเมตตาที่แผ่ไปอย่างสม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต
- (๕) อาหารเรปฏิกูลสัญญา หมายถึง กำหนดพิจารณาความเป็นปฏิกูลในอาหาร
- (๖) จตุราควิวฐาน หมายถึง กำหนดพิจารณาธาตุ ๔ พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ
- (๗) อรูปกรรมฐาน หมายถึง การเจริญอรูปฌาน ๔ ชั้น ที่มีอารมณ์ ๔ อย่าง

^{๕๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๒/๒๔๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๕.

^{๕๑} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๕๐.

^{๕๒} ฌาน การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิ, ภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก อยู่ใน พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๐)

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐๕.

^{๕๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๓๗-๒๓๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๖๑-๓๖๒.

^{๕๕} วิสุทธิ. ๑/๔๖/๑๑๕.

^{๕๖} อจ.เอก. (บาลี) ๒๐/๔๗๓-๔๗๒/๔๓, อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๔๗๓-๔๗๒/๕๐.

^{๕๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

๒) วิปัสสนากาวนา

วิปัสสนากาวนา หรือ การเจริญวิปัสสนา หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้แจ่มแจ้ง หรือ วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง วิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง ได้แก่ ข้อปฏิบัติต่างๆ ในการฝึกฝนอบรม ปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือทำให้เข้าใจตามเป็นจริง หรือ ตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง^{๕๘} วิปัสสนากรรมฐานนั้น มีธรรมที่เป็นอารมณ์กรรมฐาน ๖ หมวด คือ

(๑) ขันธ์ ๕^{๕๙} หรือเบญจขันธ์ หมายถึงกองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่ ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น

(๒) आयตนะ ๑๒^{๖๐} หมายถึง สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ आयตนะภายใน ๖ ประการ และ आयตนะภายนอก ๖ ประการ

(๓) ปฏิจสมุปบาท ๑๒^{๖๑} หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมกันแห่งธรรมทั้งหลายเพราะ อาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกัน จึงเกิดขึ้น มีองค์ประกอบ ๑๒ ประการ

(๔) ธาตุ ๑๘^{๖๒} หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของคนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมเนียมคือกำหนดแห่งธรรมคา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจการเป็น แบบเฉพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ

(๕) อินทรีย์ ๒๒^{๖๓} หมายถึง สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตน ในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็น ไปอยู่นั้น

(๖) อริยสัจ ๔^{๖๔} หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ คือ ธรรม ที่จะทำให้อุทธชนสามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา คือการเป็นพระอริยบุคคล

หลักปฏิบัติ ๒ ประการนี้ แม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่เกื้อกูลส่งเสริมกัน คือ สมถกาวนาเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดวิปัสสนากาวนา และวิปัสสนากาวนาก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิด

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐๖.

^{๕๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕-๓๐๐.

^{๖๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

^{๖๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑-๓/๑-๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖.

^{๖๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๓/๑๐๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓/๑๔๒.

^{๖๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๕/๑๔๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๕/๑๕๖.

^{๖๔} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๕/๑๕๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๕/๑๖๓.

สมถภาวนาเช่นเดียวกัน สมถภาวนาเป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนาภาวนา ภาวนาทั้ง ๒ นี้สนับสนุนกัน ดังพุทธพจน์ว่า “ฉนย่อมไม่เกิดแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฉน ฉนและปัญญามีอยู่ในบุคคลใด เขาย่อมอยู่ใกล้นิพพาน”^{๖๕}

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ปฏิบัติสมาธิเพื่อให้เกิดการรู้แจ้ง ดังพุทธพจน์ว่า “เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ผู้มีจิตเป็นสมาธิย่อมจะเข้าใจชัดตามความเป็นจริง”^{๖๖} อย่างไรก็ตาม ใน การปฏิบัติจริง ผู้ปฏิบัติสมถะอาจทำแต่สมถะอย่างเดียว หรือทำวิปัสสนาอย่างเดียว หรือปฏิบัติ ควบคู่ทั้งสองอย่าง เหตุที่สมถภาวนากับวิปัสสนาภาวนาเกื้อกูลส่งเสริมกัน เป็นหลักปฏิบัติที่ต้อง บำเพ็ญเพื่อความรู้แจ้ง พระพุทธเจ้าจึงให้หมั่นเจริญภาวนาทั้ง ๒ นี้เนื่อง ๆ

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรม ได้ศึกษา (ปริยัติ) ถึงหลักการ ลงมือกระทำ (ปฏิบัติ) ตามวิธีการอย่าง จริงจังแล้ว ทำให้ผลของการปฏิบัติปรากฏขึ้นมา (ปฏิบัติ) คือ ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล ระดับต่างๆ ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

การเจริญภาวนามีความจำเป็นที่จะต้องทราบเกี่ยวกับ ประเภทของการเจริญภาวนาว่า มีกี่ประเภท และแต่ละอย่างนั้น มีความหมายอย่างไร เพื่อจะได้ทำให้ผู้เจริญภาวนาไม่ไขว่ไขว และ เชื่อมั่นต่อการเจริญภาวนาว่า ได้ทำถูกต้องขั้นตอนต่างๆ ครบถ้วนแล้ว จะเห็นได้ว่า ต่างกันออกไป โดยวิธีปฏิบัติเท่านั้น แต่มุ่งสู่การบรรลุธรรมเหมือนกัน หลักการสำหรับการเจริญภาวนาใน พระไตรปิฎก ได้วางแบบไว้ ๔ อย่าง^{๖๗} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) สมถบุพพังคมวิปัสสนาภาวนา หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้าจนได้ มรรคแล้วเสพเจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละตั้งโยชน์ได้อุ่นสัสมคสันไป โดยหลักการการปฏิบัติ แบบสมถบุพพังคมวิปัสสนา แบ่งเป็น ๖ ขั้นตอน ได้แก่

๑.๑) มีจิตเป็นสมาธิด้วยอำนาจเนกขัมมะ คือ ความคิดสัดดอก ไม่โลภไม่พัวพันใน กาม

๑.๒) มีจิตเป็นสมาธิด้วยอำนาจอภยาบาท คิดเมตตา อาโลกสัญญา การทำใจนึกถึง แสงสว่าง ไม่ให้วังเหงา

^{๖๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๕.

^{๖๖} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๗๑/๓๖๑.

^{๖๗} พระไตรปิฎกแสดงวิธีปฏิบัติธรรมไว้ ๔ อย่าง คือ ๑.วิธีเจริญสมถะนำวิปัสสนา ๒.วิธีเจริญ วิปัสสนานำสมถะ ๓. วิธีเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ๔. วิธีที่ผู้ปฏิบัติยึดเอาผลที่ประสบในระหว่าง ปฏิบัตินั้นว่าเป็นมรรคผลนิพพาน. (อ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๑๗๕) ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ. หน้า ๓๓๐.

๑.๓) มีจิตเป็นสมาธิด้วยอวิกเขปะ คือ ความไม่ฟุ้งซ่านปราศจากอุทธัจจะและ
 ธรรมวัตถาน คือ การกำหนดข้อธรรมซึ่งไม่มีวิจิঞ্জณา

๑.๔) เกิดญาณ คือ ความรู้ ปราโมทย์ ความเข้มข้นใจ ด้วยอำนาจปฐมฌาน ทุติย
 ฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

๑.๕) เกิดญาณ ด้วยอำนาจอากาสนัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ
 อากัญญาญญาตนสมาบัติและเนวสัญญาเนาสัญญาตนสมาบัติ

๑.๖) เกิดญาณ ด้วยอำนาจกสิณ ๑๐ อนุสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐ หรือ วิธีปฏิบัติต่าง ๆ
 เกี่ยวกับอานาปานสติ ๓๒ รายการ ไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม^{๖๕}

เมื่อผ่านขั้นตอนแต่ละอย่างจนครบแล้ว ก็จะเกิดปัญญามองเห็นแจ้งซึ่งธรรมทั้งหลายที่
 เกิดแล้วในสมาธินั้น ๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนี้เรียกว่า สมถะมาก่อน
 วิปัสสนาภายหลัง โดยในการปฏิบัติในวิธีที่ ๑ นี้ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาทำสมถะคือสมาธิให้เกิดขึ้น
 ก่อน จะเป็นอุปจารสมาธิ หรือ อัปปนาสมาธิก็ได้ จากนั้นจึงพิจารณาสมถะหรือสมาธินั้น กับทั้ง
 ธรรมอื่น ๆ ทั้งหลายที่ประกอบร่วมกับสมาธินั้น ให้เห็นสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นต้น
 จนเกิดมรรคเกิดขึ้นแก่ตนเอง

๒) วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนา หมายถึง ผู้เจริญสมถะอันมีวิปัสสนานำหน้าจนได้
 มรรคแล้วเสพเจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ได้อนุสัยหมดสิ้นไป โดยหลักการปฏิบัติ
 วิปัสสนาปุพพังคมสมถะนี้ คือ (เบื้องต้น) วิปัสสนาใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะที่ไม่
 เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หลังจากนั้น จิตเกิดความปล่อยวางธรรมทั้งหลายอันปรากฏในวิปัสสนา
 นั้นแล้วจึงยึดเอาภาวะปล่อยวางนั่นเองเป็นอารมณ์แทน จึงมีภาวะอารมณ์หนึ่งเดียว ปราศจาก
 ความซัดส่าย มีสมาธิแน่นแน

๓) สมถวิปัสสนายุกนัทรภาวนา หมายถึง ผู้เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป
 โดยหลักการปฏิบัติยุกนัทรสมถวิปัสสนานี้ คือ ผู้เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไปโดยอาการ
 ๑๖ เช่น โดยอรรถแห่งอารมณ์ เป็นต้น ยกตัวอย่าง เมื่อละอุทธัจจะคือความฟุ้งซ่าน ก็จะเกิดสมาธิขึ้น
 ได้แก่ภาวะที่จิตมีภาวะเป็นอารมณ์หนึ่งเดียว ไม่พ่วนวาย ซึ่งมีนิโรธเป็นอารมณ์ ขณะเดียวกันนั้น
 เมื่อละอวิชชา ก็เกิดวิปัสสนา คือ การตามดูรู้เห็นแจ้ง

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
 (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒๖ -- ๓๒๗.

๔) **สัมมุตตัจฉิกคหิตมานัสภาวนา** คือ บุคคลผู้มีใจถูกอุทัจจะในธรรมกลั่นไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้น เสพเจริญมรรคนั้นทำให้มากจนละสังโยชน์ได้ อนุสัยหมดสิ้นไป ปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่มีชื่อเรียกในสมัยอรรถกถาว่า “สมถยานิก” แปลว่า ผู้มีสมถะเป็นยาน หมายถึง การบำเพ็ญสมถะจนได้ฌานก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนา และนับว่า เป็นวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งในบรรดาวิธี ๔ อย่างที่กล่าวไว้ในบาลี โดยหลักการปฏิบัติสัมมุตตัจฉิกคหิตมานัสนี่คือ เมื่อผู้ปฏิบัติกำลังมโนการขั้น ๕ อย่างหนึ่งอย่างใดโดยไตรลักษณ์ ก็จะเกิดมีโอกาสคือแสงสว่างขึ้นมา ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ (ความสงบเย็น) สุข อธิโมกษ์ (ความปลงใจหรือศรัทธาแก่กล้า) ปัสคาคะ (ความเพียรที่พอดี) อุပ္ภูฐาน (สติชัดหรือสติกำกับอยู่) อุเบกขา (จิตเรียบเสมอเป็นกลาง) หรือ นิกันติ (ความตั้งใจ) ขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ปฏิบัตินั้นก็ถึงโอกาส เป็นต้นนั้นว่าเป็นธรรม คือเข้าใจว่าเป็นมรรค ผล หรือ นิพพาน เพราะการนึกไปเช่นนั้น ก็จะเกิดความฟุ้งซ่านเป็นอุทัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกชักให้เขวไปด้วยอุทัจจะแล้ว ก็จะไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งสภาพที่ปรากฏอยู่ โดยภาวะเป็นของไม่เที่ยง โดยภาวะที่เป็นทุกข์ โดยภาวะที่เป็นอนัตตา

เมื่อกล่าวโดยสรุปจากวิธีทั้ง ๔ นั้น ย่อให้สั้นเหลือเพียง ๒ คือ วิปัสสนามีสมถะนำหน้า และสมถะมีวิปัสสนานำหน้า แต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

๔.๔ การบริโศกจิวรเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

การศึกษาเกี่ยวกับการบริโศกจิวรเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาจิวรในปัจจัยสันนิสสิตศีล และ (๒) การบริโศกจิวรในรุดงควัตร

๔.๔.๑ การพิจารณาจิวรในปัจจัยสันนิสสิตศีล

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติวิธีบริโศกที่ดี เพื่อความบริสุทธิ์บริบูรณ์ คือ ศีลที่เรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตศีล หรือ ปัจจัยเวกขณศีล อันเป็นหนึ่งในจาคูปารีสุทธิศีลที่เป็นศีลวิสุทธิต

ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือ โดยเหตุที่เป้าหมายสำคัญของการบวช คือ การหลีกออกจากกาม ดังนั้น เมื่อพระภิกษุสามารถปฏิบัติตนให้สมบูรณ์ด้วยอาชีวาปารีสุทธิศีลแล้ว ก็จำเป็นจะต้องรู้จักบริโศกปัจจัยที่ได้มาอย่างฉลาดอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อยกตนให้พ้นจากการเป็นทาสของกามได้อย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนการบริโศกปัจจัย ๔ หรือปัจจัยสันนิสสิตศีลให้กับพระภิกษุ โดยให้พระภิกษุพิจารณาวัตถุประสงค์ของการบริโศกจิวรอย่างแยกคาย กล่าวคือ

วัตถุประสงค์ในการใช้จิ๋ว คำว่า "จิ๋ว"^{๖๕} หมายถึง ผ้าทุกชิ้นที่ภิกษุใช้นุ่งและห่ม การใช้จิ๋ว หรือ การบริโภคนิ๋ว ก็เพียงเพื่อบำบัดความร้อน ความหนาว อันจะเป็นเหตุให้เกิดอาพาธประการหนึ่ง เพื่อป้องกันแมลง และสัตว์ร้ายทำอันตรายประการหนึ่ง และเพื่อปกปิดอวัยวะที่น่าอาย อีกประการหนึ่ง การพิจารณาปัจฉัย ๔ โดยเฉพาะจิ๋ว ควรมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ คือ (๑) ในเวลารับ (๒) ในเวลาใช้สอย และ (๓) ในเวลาหลังจากใช้แล้ว ดังนี้

๑) การพิจารณาจิ๋วในเวลารับ

มนุษย์จำเป็นต้องบริโภคนิ๋วใช้สอยปัจฉัยสี่ แต่การพิจารณาในเวลารับมาหรือก่อนบริโภคนิ๋วใช้สอยจำเป็นกว่า พระพุทธองค์ตรัสย้ำให้พิจารณาก่อนเพื่อรู้เท่าทันโทษภัยและคำนึงถึงคุณค่าของสิ่งบริโภคนิ๋วใช้สอย ก่อนบริโภคนิ๋วใช้สอยให้พิจารณาทั้งสิ่งที่บริโภคนิ๋วและตัวผู้บริโภคนิ๋วเอง เพื่อให้รู้ว่าแท้ที่จริงแล้ว ทั้งสิ่งที่บริโภคนิ๋วและตัวผู้บริโภคนิ๋ว เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดลึกซึ้งแล้วก็เป็นเพียงธาตุว่างจากตัวตน ประกอบขึ้นมาด้วยเงื่อนไขแห่งธาตุปัจฉัยเท่านั้น บริโภคนิ๋วใช้สอยปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งในสิ่งที่บริโภคนิ๋วและตัวผู้บริโภคนิ๋ว เมื่อผู้บริโภคนิ๋วมีตัวตน การบริโภคนิ๋วใช้สอยก็มุ่งจะเพื่อพอกพูนรักษาตัวตนด้วยการบริโภคนิ๋วใช้สอยอย่างไม่มีสติสัมปชัญญะทำให้ละเมิดคุณธรรมในตน ละเมิดจริยธรรมสังคมและทำลายสิ่งแวดล้อมในที่สุด ถ้าเสพบริโภคนิ๋วใช้สอยโดยปราศจากตัวตน ปล่อยวางไม่พอกพูนอัตตา บริโภคนิ๋วใช้สอยเพื่อคุณค่าที่แท้จริง คำว่า “ก่อนบริโภคนิ๋วใช้สอย” มีความหมายกว้างทั้งขณะแสวงหา ขณะรับ และขณะเก็บรักษาไว้เพื่อบริโภคนิ๋วใช้สอย พระพุทธองค์ตรัสแนวทางปฏิบัติไว้ในบท ธาตุปัจฉัยปัจฉัยปัจฉัยพิจารณาโดยความเป็นธาตุในเวลารับหรือก่อนบริโภคนิ๋ว ดังต่อไปนี้

สิ่งเหล่านี้เป็นสักแต่ว่า ธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น กำลังเป็นไปตามเหตุปัจฉัยตามปกติ ไม่ว่าจะ เป็นจิ๋ว และบุคคลผู้ใช้สอยก็เป็นเพียงธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น มิใช่สัตว์อันยังยืน มิใช่ชีวะ บุคคล ที่อมตะ วางเปล่าจากตัวตน ประกอบกับจิ๋วเหล่านี้ เดิมไม่ได้น่าเกลียดสกปรก เปื่อยยุ่ย แต่พอถูกใช้สอยสวมใส่กับกายอันเปื่อยเน่า สกปรก เหม็นคาว จึงพลอยกลายเป็นของน่าเกลียดไปด้วยกัน^{๖๖}

ข้อความในบทพิจารณาจิ๋ว (ผ้า เครื่องนุ่งห่ม) สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ให้พิจารณาสิ่งใช้สอย และผู้ใช้สอยว่า โดยธรรมชาติหรือธาตุแท้แล้วต่างไร้สาระเป็นเพียงธาตุ ๔ ทั้งคู่

^{๖๕} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มรรคินทรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๕.

^{๖๖} พระบาลีเต็มว่า “ขถาปัจฉัย ปวคตมานัน ธาตุมคตเมเวต ยทิท จิ๋ว, ตพฺพญฺชโก จ ปุคฺคโล ธาตุมคตโก นิสุตฺโต นิชฺชิว สุญฺญ, สพฺพานิ ปน อิมานิ จิ๋วรานิ อชฺชิจฺจนินยานิ อิมํ ปุติกาญ ปตฺวา อติวิยชฺชิจฺจนินยานิ ชานนฺติ”

ปกติเน่าเหม็น น่าเกลียด ฝ้าปลอ่ยไว้ไม่นานก็เปื่อยยุ่ย ย่อยสลาย เพราะสภาพของเหตุและปัจจัย ขณะที่ร่างกายของมนุษย์นั้น ปกติมีกลิ่นเน่าเหม็นสาบสกปรกอยู่แล้ว สมมติว่า คนไม่ได้อาบน้ำ สวมใส่เสื้อผ้าไม่ได้ซักมาหลายวันจนสกปรกมีกลิ่นเน่าเหม็นอับมีเชื้อรา ไม่ว่าฝ้าชนิดนั้นจะมีราคาแพงซักเพียงใด และบุคคลที่สวมใส่จะเป็นใครก็ตาม สุดท้ายแล้วเมื่อฝ้าไม่ได้ซัก คนไม่ได้อาบน้ำ คนจำนวนมากก็ไม่ปรารถนาแม้แต่จะเข้ามานั่งใกล้ นี่คือสารัตถะหรือธาตุแท้จริงๆ ของจิ๋ว ฝ้า เครื่องนุ่งห่มและผู้สวมใส่จิ๋ว ฝ้า เครื่องนุ่งห่มนั้น

๒) การพิจารณาจิ๋วในเวลาบริโภคนิโค

เมื่อภิกษุสามเณรแสวงหาและรับจิ๋วมาเพื่อการบริโภคนิโคใช้สอยได้แล้ว ขณะจะบริโภคนิโคใช้สอยในแต่ละวัน พระพุทธองค์ตรัสให้พิจารณาสิ่งที่บริโภคนิโคใช้สอยไปพร้อมกับการบริโภคนิโค เพื่อเตือนสติให้ตระหนักถึงแหล่งที่มา คุณค่า เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการบริโภคนิโคใช้สอยว่า บริโภคนิโคใช้สอยเพื่ออะไร

ขณะใช้สอยจิ๋ว ขณะใช้สอยให้คิดเสมอว่า “จะรอบคอบในการนุ่งห่มจิ๋ว เพียงเพื่อ บำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบุง ลม แดดและ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย”^{๑๑}

๓) การพิจารณาจิ๋วในเวลาภายหลังบริโภคนิโค

เมื่อบรรพชิตได้บริโภคนิโคใช้สอยจิ๋วแล้วในแต่ละวัน ถ้าลืมพิจารณาหรือพิจารณาไปแล้วก็ตาม พระพุทธองค์ตรัสให้ตระหนักย้อนพิจารณาสิ่งบริโภคนิโคใช้สอยอีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อเตือนสติให้ตระหนักตรวจสอบว่า ตนได้บริโภคนิโคใช้สอยให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงหรือไม่ หลังจาก บริโภคนิโคจิ๋ว หลังจากการใช้สอยให้พิจารณาว่า

“สิ่งที่เราใช้สอยแล้วไม่ทันพิจารณาในวันนี้ ถือว่า เราใช้สอยแล้วเพียงเพื่อบำบัด ความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบุง ลม แดดและ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย”^{๑๒}

การพิจารณาย้อนหลัง แม้จะผ่านการบริโภคนิโคใช้สอยจิ๋วไปแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นการกำจัดตัณหา คือ ความยินดีพอใจในจิ๋ว นั้น เพื่อให้รู้ว่าเราใช้สอยจิ๋ว นั้นตามความจำเป็นเท่านั้น มิได้เพื่อความสวยงามหรือเหตุผลอื่นที่เป็นการส่งเสริมให้เกิดอุปาทานความยึดมั่นแต่อย่างใด

^{๑๑} พระบาลีเต็มว่า “ปฏิสงขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวามิ ยาวเทว สิตตสฺส ปฏิมาตาย, อุณฺหสฺส ปฏิมาตาย ํสํมกสฺวาตตปสฺสึ สปสมฺมุสฺสานํ ปฏิมาตาย, ยาวเทว หิริโกปินฺนปฏิมาตฺตํ”

^{๑๒} พระบาลีเต็มว่า “อชฺช มยา อปฺจเวกฺกจิตฺวา ยํ จีวรํ ปริกฺขตํ, ตํ ยาวเทว สิตตสฺส ปฏิมาตาย, อุณฺหสฺส ปฏิมาตาย ํสํมกสฺวาตตปสฺสึ สปสมฺมุสฺสานํ ปฏิมาตาย, ยาวเทว หิริโกปินฺนปฏิมาตฺตํ”

สรุปได้ว่า การบริโภคน้ำจืด เพื่อไม่ให้เป็นที่เกิดแห่งคณฺหาอุปาทานในเครื่องแต่งกาย ควรพิจารณาให้รู้ถึงคุณค่าแท้ของจิวร พิจารณาทั้งในเวลารับมา เวลาบริโภคใช้สอย และหลังจาก บริโภคใช้สอยเรียบร้อยแล้ว ทำให้เป็นผู้มีสติมั่นคงไม่หลงไหลในผ้าแพรพรรณ จึงนับได้ว่า เป็น ปัจจัยสันนิสสิตศีล เกิดปัญญาในการใช้สอยจิวร และเป็นเครื่องสนับสนุนอีกประการหนึ่งของการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม เพราะเมื่อมีศีลบริสุทธิ์แล้ว ไม่มีความวิตกกังวลเกี่ยวกับ ความบริสุทธิ์ของปัจจัยเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่มแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยสนับสนุนทำให้เกิดสมาธิจิตบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์ทำให้ได้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

๔.๔.๒ การบริโภคน้ำจืดในชุดงควัตร

การศึกษาการบริโภคน้ำจืดในชุดงควัตร ควร ได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับชุดงควัตรเป็น เบื้องต้นก่อน หลังจากนั้นจึงศึกษาประเภทของชุดงควัตรที่เกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ซึ่งถือว่าเป็น การขัดเกลากิเลสสนับสนุนการบรรลุธรรมได้ในที่สุด ตามลำดับ ดังนี้

๑) ชุดงควัตรในพระพุทธศาสนา

ชุดงควัตรในพระพุทธศาสนา นั้น ถือเป็นข้อปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสให้เบาบาง ผีอกฝน อบรมตนเพื่อให้เข้าถึงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานยกระดับจิตสู่โลกุตระระม่งปฏิบัติเข้าสู่ เป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕, ราชบัณฑิต) กล่าวว่า ชุดงควัตร แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส ชุดงควัตรเป็นวัตรปฏิบัติที่ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัด ขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วย ไม่มีภาระมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกบินไป ฉะนั้น มิใช่เพื่อสะสม หรือ เพื่อลาภสักการะและ ชื่อเสียง^{๓๓}

สอดคล้องกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า คำว่า “ชุดงควัตร” หรือ “ชุดงควัตร” แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องขัดความมักมาก ย่อมมีความมุ่งหมายในอานิสงส์ ๒ ประการ โดยเจาะจง คือ ความไม่ยุ่งยากลำบากและความไม่ส่งเสริมกิเลส^{๓๔}

^{๓๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียง เชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑.

^{๓๔} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, คำสอนผู้บวชพรรษาเดียว ฉบับสมบูรณ์ของพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๘๒.

รวมความแล้ว คำว่า รุดงค์ ก็คือ องค์คุณคือญาณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส หรือสมาทาน เจตนาอันเป็นเหตุแห่งการประพฤติทำลายกิเลส เป็นเครื่องกำจัดกรรมอันเป็นข้าศึก มุ่งเพื่อทำลาย กิเลสของตน เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และความเพียรด้วยข้อปฏิบัติ โดยการปฏิบัติ เครื่องครัดขึ้นเพื่อเผากิเลสให้เหือดแห้ง เป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความเป็นผู้มกน้อยสัน โดย ยินดีในที่สุด ประการความเพียรเพิ่มส่วนแห่งอริยธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ ทัศนะให้สูงขึ้นได้วิธีหนึ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ รุดงค์ ชื่อ ตบะ เพราะเผาผลาญความละโมภ ด้วยอำนาจแห่งตบะ แม้จะไม่ใช้ทางมัชฌิมาปฏิปทาโดยตรง แต่ก็ใช่อุบายเพื่อเข้าถึง มัชฌิมาปฏิปทาที่แท้จริงได้ เพราะเป็นการฝึกฝนตนเองอย่างเคร่งครัด ทำให้เป็นคนใจเด็ดมั่นคง ควรแก่การตรัสรู้ และรุดงค์นี้เป็นเพียงจริยวัตรพิเศษอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ข้อบังคับให้ต้องปฏิบัติตาม เหมือนวินัย แต่เป็นข้อปฏิบัติที่บัญญัติไว้ตามแต่ใครจะถือปฏิบัติด้วยความสมัครใจ และสำเร็จได้ ตามการสมาทาน

การบำเพ็ญรุดงค์วัตร ไม่ทรมาณตนจนเกินไปกว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง ข้อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนจนเกินไป และไม่ตึงจนเกินไป บัญญัติขึ้นหมายจะให้ เป็นอุบายขัด เกลากิเลสเป็นเครื่องส่งเสริม สนับสนุนการรักษาศีล และเป็นไปเพื่อความมกน้อยสัน โดย ผลคือ ทำให้การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้ง่าย เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว จิตก็ขึ้นสู่สมาธิได้เร็ว ถ้าปฏิบัติอย่าง เคร่งครัดไม่ถอยหลังก็จะสำเร็จโลกุตระธรรมเร็ว^{๒๕}

บุคคลที่สมควรจะรักษารุดงค์ กล่าวคือผู้ที่ปฏิบัติรุดงค์วัตรทั้ง ๑๓ ประการนั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีธรรมะในตัวเองและมีความมุ่งมั่นพยายามอย่างยิ่ง จึงจะรักษารุดงค์ที่ตนปฏิบัติไว้ ได้ อีกทั้งยังทำให้การปฏิบัติดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้องและนำมาซึ่งความสำเร็จตามสมควรแก่ การปฏิบัติบุคคลที่สมควรรักษารุดงค์ดังกล่าวต้องประกอบด้วยธรรมะ ๑๐ ประการ คือ (๑) สทุโข มีศรัทธา (๒) หิริมา มีหิริ (๓) ธิตีมา มีปัญญา (๔) อกุโห มิใช่คนคดโกง (๕) อุตถาสี ชำนาญ อยู่ในประโยชน์ (๖) อโลโล มิใช่คนโลเล (๗) ลิกขกาโม เป็นคนใคร่ต่อการศึกษา (๘) ทพุห สมาทาโน มีสมาทานมั่นคง (๙) อนุชฌานพหุโล ไม่มากด้วยคอยยกโทษ (๑๐) เมตตาวีหารี อยู่ใน เมตตาพรหมวิหาร^{๒๖}

ส่วนบุคคลที่ไม่สมควรรักษารุดงค์ กล่าวคือผู้ที่มีจิตใจไม่มั่นคง มีอารมณ์แปรปรวน ห้วนไหวได้ง่าย ไม่มีความตั้งใจจริงในการปฏิบัติรุดงค์ ปฏิบัติเพื่อที่จะสร้างภาพลักษณ์ของตนให้ ดูดี เป็นต้น บุคคลที่ไม่สมควรรักษารุดงค์ ตามนัยที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งสรุปได้ ๘

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๐๗.

^{๒๖} มิลินทปัญหา ฉบับพิสดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, พิมพ์ครั้งที่๗, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๖), หน้า ๑๐๔๑.

ประการ คือ (๑) มีความปรารถนาลามก (๒) มีจิตริษยาท่าน (๓) เป็นคนปดโป้โกหก (๔) เป็นโลภ ร้ายลามก (๕) คิดแต่จะให้เข้าปากเข้าท้อง (๖) ปรารถนาจะได้ลาภ (๗) มุ่งหมายแต่ยศ และ (๘) อยากจะได้ชื่อเสียง^{๑๓}

อานิสงส์โดยรวมของรูดงค์ทั้ง ๑๓ ประการนั้น มีทั้งหมด ๒๘ ประการ ซึ่งคัมภีร์มิลินท ปัญหาได้กล่าวไว้ดังนี้ (๑) จะให้เลี้ยงชีวิตเป็นสุทธาชีวะบริสุทธิด้วยดี (๒) ให้ผลเป็นสุข (๓) เป็นกิจอันหาโทษมิได้ (๔) มีกิริยาจะบรรเทาเสียซึ่งทุกข์ของผู้อื่น (๕) หากภัยมิได้ (๖) หากสิ่งจะเบียดเบียนมิได้ (๗) มีแต่จะให้เจริญมิเสื่อมถอย (๘) ปราศจากมายา (๙) มิได้ขุ่นมัว (ไม่มีความขุ่นมัว) (๑๐) เป็นที่ป้องกันรักษา (๑๑) เป็นคุณที่ชนทั้งหลายปรารถนา (๑๒) สำหรับจะได้ทรมาณตน (๑๓) เป็นเครื่องกำจัดเสียซึ่งศัสตราทั้งปวง (๑๔) เป็นที่ถือกุศลแก่สังวร (๑๕) เป็นกิจที่ควรปฏิบัติ (๑๖) ทำให้สงบระงับยิ่ง (๑๗) จะให้พ้นจากกิเลส (๑๘) เป็นที่สิ้นแห่งราคะ (๑๙) เป็นเครื่องปราบเสียซึ่งโทสะ (๒๐) เป็นเครื่องทำให้โมหะฉิบหายไปจากสันดาน (๒๑) มีกิริยาลอยเสียซึ่งมานะ (๒๒) เป็นเหตุที่จะตัดเสียซึ่งวิตกอันชั่ว (๒๓) เป็นเครื่องข้ามเสียซึ่งความสงสัย (๒๔) มีกิริยาจะกำจัดเสียซึ่งความเกียจคร้าน (๒๕) จะลอยเสียซึ่งความกระสัน (๒๖) มีกิริยาที่จะให้ออกตน (๒๗) หากคุณที่จะซึ่งจะประมาณให้เท่ามิได้ (๒๘) มีปกติยังทุกข์ทั้งปวงให้สิ้นไป^{๑๔}

อานิสงส์ดังกล่าว มีตั้งแต่ระดับเป็นสุขในปัจจุบัน จนกระทั่งถึงการขัดเกลาและละอนุสัยกิเลสได้ในที่สุด ดังนั้น ผู้ที่สมาธิสมาทานถึงรูดงค์ข้อใดข้อหนึ่ง หรือหลายข้อก็ตาม ล้วนแต่ต้องการฝึกตนให้รอดพ้นจากอำนาจกิเลสทั้งสิ้น

รูดงค์มีความสำคัญต่อผู้ปฏิบัติหรือโยคีบุคคลอยู่ไม่น้อยในอันที่จะฝึกฝนตนเองด้วยเป็นอุบายขัดเกลากิเลสให้เหือดแห่ง ตั้งอยู่ในความเพียร ทำให้รูดธรรมและอริยธรรมเจริญขึ้น เพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติ ส่งผลให้การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานของโยคีบุคคลได้ผลอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น สมดังที่พระพุทธโฆสาจารย์ได้กล่าวไว้ในรูดังคินเทศว่า

โยคีบุคคลสมาทานเอาศีลแล้วจะต้องทำการสมาทานเอารูดงค์ต่อไป ทั้งนี้เพื่อที่จะทำคุณทั้งหลายมีความเป็นผู้มีก่น้อยและความเป็นผู้สัน โดย เป็นต้น อันเป็นเครื่องพองแผ้วของศีลให้สมบูรณ์ และเมื่อโยคีบุคคลทำการสมาทานเอารูดงค์เช่นนี้แล้ว ศีลของท่านซึ่งถูกชำระล้างมลทินแล้วด้วยน้ำ คือ มีความเป็นผู้มีก่น้อยความสัน โดย ความขัดเกลากิเลส ความสงบ ความไม่สั่งสมกิเลส การปราบปรามความเพียร และความเป็นผู้เลี้ยงง่าย เป็นต้น ก็จักเป็นสิ่งที่บริสุทธิด้วยดี กับทั้งพรตทั้งหลายของท่านอันหาโทษมิได้เช่นนี้ ดำรงตนอยู่ในอริยวงศ์

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕๒.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓๘.

อันเป็นของเก่าแก่ ๓ ประการ คือ ความสันโดษในจิวร ความสันโดษในบิณฑบาต ความสันโดษตามเสนาสนะตามมีตามได้ แล้ว จักเป็นบุคคลสมควรเพื่อจะบรรลुरुยวงค์ประการที่ ๔ ซึ่งได้แก่ ความเป็นผู้ยินดีในภาวนา คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา^{๑๕}

ด้วยเหตุที่บุคคลมีความสำคัญโดยประการดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตบุคคลไว้สำหรับกุกุบุตรทั้งหลายผู้สละโลกามิสแล้ว ผู้ไม่เสียดายอาลัยในร่างกายและชีวิต ผู้ปรารถนาจะทำข้อปฏิบัติอันสมควรแก่นิพพานให้ถึงพร้อม

บุคคลในพระพุทธศาสนา มีทั้งหมด ๑๓ ประเภท ซึ่งเป็นจริยวัตร พิเศษอย่างหนึ่งตามแต่ใครจะสมัครถือ ไม่ใช่กิจจำเป็น แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นอุบายขัดเกลากิเลสและเป็นไปเพื่อความมกน้อยสันโดษ นอกจากนี้ยังได้รับอนิสงส์ของการปฏิบัติตามสมควรแก่การปฏิบัติ กล่าวโดยรวมแล้วทำให้ได้รับอนิสงส์ ๒๘ ประการ มีอาชีวะบริสุทธฺ์ ทำให้สงบ และทำให้พ้นจากกิเลส เป็นต้น นอกจากนี้ บุคคลมีความสำคัญในฐานะเป็นการฝึกฝนตนเองและในฐานะเป็นการช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนา กล่าวคือ ช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติได้ฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่องและช่วยให้เป็นผู้มีความอดทนสูง มีจิตมั่นคง แน่วแน่ มกน้อย สันโดษ และจากประสบการณ์การปฏิบัติบุคคลก็ยังช่วยให้สามารถถ่ายทอดการปฏิบัติแก่ผู้ที่สนใจปฏิบัติบุคคลได้เป็นอย่างดี เพราะผู้ที่ปฏิบัติจริงเท่านั้นสามารถที่จะบอกเล่าหรือสอนผู้อื่นให้รู้เข้าใจและปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้อง

บุคคลวัตรดังกล่าว จำแนกออกเป็น ๑๓ อย่าง จัดเป็น ๔ หมวด ได้แก่ หมวดที่ ๑ เกี่ยวเนื่องด้วยจิวร มี ๒ ข้อ, หมวดที่ ๒ เกี่ยวเนื่องด้วยบิณฑบาต มี ๕ ข้อ, หมวดที่ ๓ เกี่ยวกับเสนาสนะ มี ๕ ข้อ และหมวดที่ ๔ เกี่ยวกับความเพียร มี ๑ ข้อ ดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑ เกี่ยวเนื่องด้วยจิวร

(๑) บังสุกุลิกังคะ ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร หมายถึง การไม่ยอมรับจิวรที่เขาถวายชอบที่ขยแสวงหาและใช้เฉพาะผ้าบังสุกุลเท่านั้น

(๒) เตจิวริกังคะ ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร หมายถึง ใช้ผ้าเพียง ๓ ผืนเท่านั้น

หมวดที่ ๒ เกี่ยวเนื่องด้วยบิณฑบาต

(๑) ปิณฑปาติกังคะ ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร หมายถึง การไม่รับอดิเรกลาภอย่างอื่น ถือการฉันเฉพาะอาหารที่ได้จากการบิณฑบาตเท่านั้น

^{๑๕} สมเด็จพระพุฒาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม ๑, วิปัสสนาญาณวิธาน วัคคหธาตุ จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๘๐.

(๔) สปทานจาริกังคะ ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร หมายถึง การเดินบิณฑบาตไปตามลำดับ ตามแถว หรือตามแนวซ้ายหรือขวา ไม่รับข้ามแถว ข้ามฟากตรงกันข้าม

(๕) เอกาสนิกังคะ ถือการนั่งฉันครั้งเดียวเป็นวัตร หมายถึง นั่งวันละครั้งเดียว หรือมือเดียวเท่านั้น

(๖) ปัตตปิณฑิกังคะ ถือการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร

(๗) ขลุปัจฉากัตติกังคะ ถือการไม่รับภัตที่เขานำมาถวายภายหลัง

หมวดที่ ๓ เกี่ยวกับเสนาสนะ

(๘) อารัญญิกังคะ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร หมายถึง การพักอาศัย หรืออยู่ปฏิบัติธรรมในป่าหรือบริเวณป่าที่ห่างจากบ้านคน โดยกำหนดที่สุด ๕๐๐ ไร่ หรือ ๒๕ เส้น

(๙) รุกขมูลิกังคะ ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร หมายถึง การพักอาศัยปฏิบัติธรรมอยู่ตามโคนไม้เท่านั้น

(๑๐) อัปโกกาลิกังคะ ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร หมายถึง การไม่เข้าไปสู่ที่มุงบังไม่ว่าใต้ต้นไม้ ในถ้ำ เป็นต้น

(๑๑) โสสานิกังคะ ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร หมายถึง การอยู่เฉพาะในป่าช้าเท่านั้น

(๑๒) ยถาสันถติกังคะ ถือการอยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจะจัดให้ ไม่ว่าจะเลวหรือประณีตอย่างไร ก็ยินดีไปตามนั้น

หมวดที่ ๔ เกี่ยวกับความเพียร

(๑๓) เนตัสซิกังคะ ถือการนั่งเป็นวัตร หมายถึง การอยู่ด้วยอิริยาบถ ๓ คือ การยืน การเดิน การนั่ง เว้นการนอน แม้แต่เอนกายก็ไม่ทำ

รูปองค์แต่ละข้อนั้น มีหลักการถืออยู่ ๓ อย่าง คือ (๑) อย่างเพลา คือ อย่างอ่อนๆ (๒) อย่างกลาง (๓) อย่างอุกฤษฏ์ (อย่างเคร่ง) ผู้ปฏิบัติรูปองค์วัตรสามารถเลือกปฏิบัติให้เหมาะสมและตามใจชอบของตนได้ จะปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ หรือจะปฏิบัติรูปองค์วัตร หลาย ๆ ข้อพร้อมกันก็ได้ และในรูปองค์วัตร ๑๓ นี้ องค์ ๙ กับองค์ ๑๐ ถือได้เฉพาะกาล ในพรรษาจำจะต้องถือเสนาสนะตามวินัยนิยม^{๑๐} การบำเพ็ญรูปองค์ ไม่ทรมาณตนจนเกินไปกว่ามัชฌิมาปฏิบัติ คือ ทางสายกลางข้อปฏิบัติเป็นกลางๆ ไม่หย่อนจนเกินไป และไม่ตึงจนเกินไปบัญญัติขึ้นหมายจะให้ เป็นอุบายขัดเกลากิเลสเป็นเครื่องส่งเสริม สนับสนุน การรักษาศีล และเป็นไปเพื่อความมกน้อยสัน โดย ผลคือ การรักษาศีลให้

^{๑๐} คณาจารย์โรงพยาบาลเสียงเชียง, คู่มือการเรียนการสอน นักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๖.

บริสุทธิ์ได้ง่าย เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว จิตก็ขึ้นสู่สมาธิได้เร็ว ถ้าปฏิบัติอย่างเคร่งครัดไม่ถอยหลังก็จะสำเร็จโลกุตรธรรมได้ในไม่ช้า

๒) ธุดงค์วัตรที่เกี่ยวกับจีวร

ธุดงค์วัตรที่มี ๑๓ ข้อ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคนจีวร มีแสดงไว้ในหมวดที่ ๑ ได้แก่ (๑) ปังสุกุลกัณณะ ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และ (๒) เดจีวิกัณณะ คือ ทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร

๒.๑) ปังสุกุลกัณณะ การถือนุ่งผ้าบังสุกุลเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือปังสุกุลกัณณะ ย่อมไม่รับคหบดีจีวร เทียวแสวงหาเฉพาะผ้าบังสุกุลเอามาทำจีวรใช้ มีคำสมาทานสำหรับปังสุกุลกัณณะว่า “คหบดีทานจีวร ปฏิกิจปิยามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดผ้าอันเป็นของคหบดีถวาย “ปังสุกุลกัณณะ สมาธิยามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มี การทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ ซึ่งสามารถสมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

คำว่า “ปังสุกุล” นี้ ท่านแสดงอรรถไว้ว่า ผ้าใดเป็นประดุกองฝุ่นในที่นั้นๆ เพราะวางอยู่บนกองฝุ่น ในที่ที่ทั้งหลายมีตรอกและป่าช้าและกองหยากเยื่อเป็นต้น ที่ใดที่หนึ่ง เพราะเหตุอันปานนั้น จึงชื่อว่า “ปังสุกุล” ผ้าดุกองฝุ่น อีกนัยหนึ่ง ผ้าชื่อว่า ปังสุกุล เพราะไปดูภาวะของผ้าอันบุคคลเกลียด อธิบายว่าถึง ความเป็นผ้าที่เขาเกลียด ประดุกองฝุ่น ได้แก่ ผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้า, ผ้าที่ตกอยู่ที่ทางเข้าตลาด, ผ้าที่ชนทั้งหลายผู้ต้องการบุญทิ้งลงตามตรอก, ทางช่องหน้าต่าง, ท่อนผ้าที่เขาทิ้งที่กองหยากเยื่อ, ผ้าที่เขาเช็ดมลทินครรภ์แล้วทิ้งเสีย, ภิกษุทั้งหลายถือเอาผ้าที่ชำระเท่านั้น, คนทั้งหลายที่พวกหมอผีให้อาบน้ำดำเกล้าแล้วทิ้งผ้าอันใดไป ด้วยสำคัญว่า ผ้านั้น เป็นผ้ากาลกนิณี ดังนี้, ผ้าเก่าๆ ที่เขาทิ้งไว้ตามท่าอาบน้ำ, ผ้าที่คนทั้งหลายที่ไปป่าช้ากลับมาอาบน้ำแล้วทิ้งเสีย, ผ้าที่ถูกเพลิงไหม้ไปบางส่วน คนทั้งหลายย่อมทิ้งผ้าที่ถูกเพลิงไหม้นั้นเสียเหมือนกัน, ผ้าที่โคกคด เป็นต้น ณที่แห่งใดแห่งหนึ่ง แม้ผ้าเช่นนั้น ๆ คนทั้งหลายย่อมทิ้งเสียเหมือนกัน, ผ้าที่คนทั้งหลายเมื่อจะขึ้นเรือผูกเป็นธงไว้แล้วจึงขึ้นไป ภิกษุจะถือเอาผ้านั้นเมื่อสุดสายตาคนเหล่านั้นไปก็ควร, ถึงแม้ผ้าที่เขาผูกเป็นธงปักไว้ในยุกทรภูมิ เมื่อทหารทั้งสองฝ่ายไปแล้ว ภิกษุจะถือเอาผ้านั้นก็ควร, ผ้าที่คนคลุ้มจอมปลวกทำพิธีกรรมไว้, ผ้าที่เป็นของภิกษุด้วยกัน, ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในสถานที่ราชาภิเษก, จีวรของเอหิภิกษุ, ผ้าที่ตกอยู่ในระหว่างทาง, ก็ผ้าที่ตกลงเพราะความหลงลืมสติของเจ้าของ, ภิกษุควรรักษาไว้ชั่วหน้อยหนึ่งแล้วจึงถือเอา, ผ้าที่ลมพัดไปตกในที่ไกล ก็ภิกษุเมื่อไม่เห็นเจ้าของ จะถือเอาผ้านั้นก็ควร, ผ้าที่เทวดาทั้งหลายถวายไว้ คล้ายผ้าที่เทวดาถวายแก่พระอนุรุทธเถระ ฉะนั้น เป็นต้น

ส่วนผ้าที่ทายกกล่าวถวายว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลาย ถวายแก่สงฆ์” ก็ดี ที่ภิกษุเที่ยวไปภิกษาผ้าได้มาก็ดี ผ้าเช่นนี้ไม่เป็นผ้าบังสุกุล, แม้นในผ้าที่ภิกษุด้วยกันให้ หรือ ผ้าที่ท่านผู้แจกจีวรของ

สงฆ์แจกให้ตามลำดับพรรษาที่ดี จีวรประจำเสนาสนะที่ดี ก็ไม่เป็นผ้าบังสุกุล, ผ้าใดที่ทายกทอดไว้
 แทบเท้าของภิกษุ แต่ภิกษุนั้นวางถวายเป็นมือของปึงสุกุลิกภิกษุ ผ้านั้นชื่อว่า “เอกโตสุทธิกะ”
 บริสุทธิ์แต่ฝ่ายเดียว, ผ้าใดที่ทายกวางถวายเป็นมือของภิกษุ แล้วภิกษุนั้นทอดไว้แทบเท้า แม้ผ้านั้นก็
 เป็นเอกโตสุทธิกะ, ผ้าใดที่ทั้งทายกก็ทอดไว้แทบเท้าของภิกษุทั้งภิกษุก็ถวายเป็นมืออย่างเดียวกัน
 ผ้านั้นจึงเป็นอุกโตสุทธิกะ บริสุทธิ์ทั้งสองฝ่าย, ผ้าใดที่ภิกษุได้มาเพราะวางในมือ แล้วภิกษุนั้นก็
 วางในมือเหมือนกัน ผ้านั้นชื่อว่า จีวรอย่างไม้อุกฤษฏ์^{๕๐}

ส่วนระดับการถือธุดงค์มีดังต่อไปนี้ คือ ปึงสุกุลิกภิกษุมี ๓ จำพวก คือ ผู้ถืออย่าง
 อุกฤษฏ์ ๑ ผู้ถืออย่างกลาง ๑ ผู้ถืออย่างเพลา ๑ กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถือเอาแต่ผ้าที่ตกในป่าช้าเท่านั้น
 ชื่อว่า เป็นผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ (๒) ภิกษุผู้ถือเอาจีวรที่ผู้ปรารถนาบุญทอดไว้ ด้วยคิดหวังว่า บรรพชิต
 จักถือเอาดังนี้ ชื่อว่า ผู้ถืออย่างกลาง และ (๓) ภิกษุผู้ถือเอาผ้าที่เขาวางถวายเป็นเท้า ชื่อว่า ผู้ถือ
 อย่างเพลา ธุดงค์ของปึงสุกุลิกภิกษุ ๓ จำพวกนั้น จำพวกใดจำนวนหนึ่งก็ตาม ย่อมแตกในขณะที่
 เขอยินดีผ้าที่หลุดห้อยทั้งหลาย ถวายเป็นความชอบใจพอใจของตน^{๕๑}

อานิสงส์ของการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร^{๕๒} ได้แก่ (๑) เกิดมีความปฏิบัติที่สมควรแก่
 นิสสัย ตามพระบาลีชื่อว่า บรรพชาอาศัยบังสุกุลจีวร (๒) ได้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ข้อที่ ๑^{๕๓} (๓) ไม่ต้อง
 ลำบากเพราะการรักษา (๔) ไม่เป็นผู้มีความเป็นไปเกี่ยวเกาะกับผู้อื่น (๕) ไม่มีความกลัวเพราะ
 โจรภัย (๖) ไม่มีคณาในการบริโภค (๗) มีบริจารเป็นสมณสารูป (๘) มีปัจจัยตามที่พระผู้มี
 พระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ว่า เป็นของเล็กน้อยด้วยเป็นของหาได้ง่ายด้วย (๙) เป็นผู้นำเลื่อมใส
 (๑๐) ธุตธรรมมีความมักน้อยเป็นต้นอันวยผล (๑๑) สัมมาปฏิบัติเพิ่มพูนขึ้น (๑๒) ทำให้ประชุม
 ชนผู้เกิดในภายหลังได้ทิฏฐานุกติ^{๕๔}

^{๕๐} คำว่า อุกฤษฏ์ หมายถึง สูงสุด .

^{๕๑} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท**, หน้า ๒๘๒-๒๘๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔.

^{๕๓} หมายถึง ปฏิปทาของพระอริยบุคคลผู้เป็นสมณะ เรียกว่า อริยวงศ์ แยกออกเป็น ๔ คือ สัน โดย
 ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ตามมีตามเกิด นับเป็น ๓ ยินดีในการเจริญกุศลและในการละกุศล ๑ คำว่า อริยวงศ์
 แปลว่า วงศ์ของท่านผู้ประเสริฐ ปฏิปทา ได้แก่ ทางเครื่องดำเนินของพระอริยบุคคล คูใน กรมการศาสนา
 กระทรวงศึกษาธิการ, **ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท**, หน้า ๑๒๕.

^{๕๔} หมายถึง การดำเนินตามสิ่งที่ได้เห็น แบบอย่าง ตัวอย่าง การทำตามอย่าง ทางดำเนินตามที่ได้
 มองเห็น เช่น พระผู้ใหญ่ปฏิบัติตนชอบ ก็เป็นทิฏฐานุกติของพระผู้น้อย คูใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต),
พจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘),
 หน้า ๕๕.

เมื่อพิจารณาจากอานิสงส์ของการสมาทานถือบั้งสุกฏิกังครุคงค์ จะเห็นได้ว่าเป็นแนวทางในการจัดเถลาภิเลสกำจัดตัณหาในการบริโภคนิวจร เป็นปฏิบัติตามข้อสองในนิสสัย ๔ เครื่องอาศัยของบรรพชิต มีความสันโดษในนิวจรจัดเป็นอริยวงศ์ เป็นต้น จึงนับได้ว่า เป็นแนวทางหนึ่งที่สำคัญ แสดงให้เห็นถึงการบริโภคนิวจรที่สนับสนุนการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาได้

๒.๒) เติจิวริกังคะ การถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือเติจิวริกังคะ ย่อมไม่ใช้จีวรผืนที่ ๔ นุ่งห่มเฉพาะไตรจีวรอันเป็นผ้าอริยฐาน มีคำสมาทานสำหรับเติจิวริกังคะ “จตุตถจีวร ปฏิภุชฺชามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดจีวรผืนที่ ๔ “เติจิวริกังคะสมาทียามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันทรง ๓ ผืนเป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

เติจิวริกังคะภิกษุนั้น ได้ผ้าสำหรับทำจีวรมาแล้ว ยังไม่อาจจะทำได้ เพราะไม่สบายเสียดสี ยังมีได้กะไว้ก็ดี เครื่องอุปกรณ์มีเข็มเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ยังไม่พร้อมมูลก็ดี ครอบงำ ก็พึงเก็บไว้ได้ตราบนั้น โทษเพราะการเก็บไว้เป็นปัจจัยไม่มี แต่เวลาที่ข้อมแล้ว จะเก็บไว้ไม่สมควร ถ้าเก็บไว้ เธอจะได้อธิษฐานว่า เป็นชุกคโคจร ภิกษุเป็นโจรเพราะชุกคโคจร

ภิกษุเติจิวริกังคะนี้มี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ในเวลาข้อมผ้า พึงข้อมผ้าอันตราสก^{๖๖} หรือ ผ้าอุตตราสก^{๖๗} ก่อน นุ่งผืนนั้นแล้วจึงข้อมอีกผืนหนึ่งพึงห่มผ้าอุตตราสกนั้นแล้วจึงข้อมผ้าสังฆาฏิ แต่จะนุ่งผ้าสังฆาฏิไม่ควร อันนี้เป็นวัตรในเสนาสนะชายบ้านสำหรับภิกษุเติจิวริกังคะนั้น ส่วนภิกษุเติจิวริกังคะผู้อยู่ในป่า จะซัก ข้อม ๒ ผืนในคราวเดียวกันก็ได้ แต่พึงนั่งอยู่ใกล้ ๆ พอที่เห็นว่าเห็นใคร ๆ มาเข้าสามารถจะซักผ้ากาสาจะมากลุมตัวได้ทัน (๒) สำหรับท่านผู้ถืออย่างกลาง ตามปกติ ผ้ากาสาสำหรับข้อมผ้าในโรงข้อมมีอยู่หนึ่งหรือห่มผ้านั้นแล้วทำรชนกรรม คือ การข้อมผ้า ก็ควร (๓) สำหรับผู้ถืออย่างเพลลา จะนุ่งหรือห่มจีวรของภิกษุผู้ที่ชอบพอกันแล้วทำรชนกรรมก็ควร แม้ผ้าปูที่นอนที่เป็นของมีอยู่ในเสนาสนะนั้น ก็ควรแก่ภิกษุเติจิวริกังคะผู้ถืออย่างเพลลานั้น แต่จะรักษาไว้ไม่ควร จะใช้แม้จีวรของภิกษุผู้ที่ชอบพอกันในระหว่าง ๆ ก็ข้อมไม่ควร ก็แลภิกษุเติจิวริกังคะจะมีผ้าผืนที่ ๔ เพิ่มขึ้นก็ได้แต่เฉพาะผ้าอังสะอย่างเดียว แต่ผ้าอังสะนั้น

^{๖๖} หมายถึง ฟ้านุ่ง สบง เป็นผ้าผืนหนึ่งในไตรจีวร ดูใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๐๐.

^{๖๗} หมายถึง ฟ้าห่ม เป็นผ้าผืนหนึ่งในจำนวน ๓ ผืน ของไตรจีวร ได้แก่ ผืนที่เรียกกันสามัญว่า จีวร ดูใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๒๒.

กว้างประมาณคืบหนึ่ง ยาวประมาณ ๓ ศอกเท่านั้น จึงควร รูดคักของภิกษุเตจิวรีกะทั้ง ๓ ประเภทนี้
 ย่อมแตกในขณะที่เธอยินดีจิวรีฝืนที่ ๔ นั้น^{๔๘}

อานิสงส์ของการถือทรงเพียงไตรจิวรีเป็นวัตร^{๔๙} ได้แก่ (๑) ภิกษุเตจิวรีกะยอมเป็นผู้
 สันโดษด้วยจิวรีแต่พอรักษากาย ด้วยความสันโดษนั้นเธอถือเอาไปได้ ประคองจนจะนั้น (๒) มีกิจ
 ที่จะพึงปรารภ^{๕๐} น้อย (๓) เลิกการสะสมผ้า (๔) มีความประพฤติเป็นคนเบาดี (๕) ละความ
 ละโมบในอดิเรกจิวรีได้ (๖) ทำความพอในผ้าที่เป็นกัปปิยะ^{๕๑} (๗) มีความประพฤติชุกเถลาภิเสกได้
 (๘) รุทธธรรมมีความมักน้อยเป็นต้นอำนาจผล

เมื่อพิจารณาจากอานิสงส์ ของภิกษุผู้ถือเตจิวรีทั้งครุคคัก จะเห็นได้ถึงการใช้ผ้าเฉพาะที่
 จำเป็นตามพระธรรมวินัย ย่อมทำให้เป็นผู้ที่มีภาระน้อย มีความเบาโล่งโปร่งสบาย ไม่กังวลในเรื่อง
 ผ้า ขจัดความโลภในเครื่องนุ่งห่ม จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการชุกเถลาภิเสกให้เบาบางลงไป นับ
 ได้ว่า เป็นการบริโภคนิเวศน์เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรมได้อย่างชัดเจนอีกประการหนึ่ง

๔.๔.๒ กรณีตัวอย่างการบริโภคนิเวศน์เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

ตัวอย่างการบริโภคนิเวศน์เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม ได้แก่ เรื่อง พระติสสเถระห่างโย
 ในจิวรี ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระติสสเถระ ได้ผ้าสาฎกเนื้อหยาบมาประมาณ ๘ ศอก ได้ถือผ้าฝืนนั้นไปวาง
 ไว้ใกล้ที่สาวของท่าน พี่สาวได้ทำการตัดผ้าทำให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย โขลกในครก แล้วสาว
 ดัด กรอ บั่น ให้เป็นด้ายละเอียด แล้วทอใหม่เป็นผ้าสาฎกเนื้อละเอียดประมาณ ๕ ศอก
 พระติสสเถระได้รับฝ้านั้นจากพี่สาวแล้วทำการ ตัด เย็บ ย่อม เป็นจิวรี ท่านแลดูจิวรีแล้วเกิด
 ความเยื่อใยในจิวรีนั้น คิดว่าในวันพรุ่งนี้เราจะห่มจิวรีนั้น แล้วพับพาดไว้ในราตริ้นั้นอาหาร
 ที่ท่านฉันเกิดไม่ย่อย จึงได้มรณภาพในคืนนั้นแล้วเกิดเป็นเส้นที่จิวรีนั้นนั่นเอง เมื่อภิกษุ
 ทั้งหลายทำสรีริกิจ(เผาศพ) แล้วพูดกันว่าจิวรีนั้นยอมถึงแก่สงฆ์ พวกเราจักแบ่งจิวรีนั้นแล้ว
 นำจิวรีออกมาเพื่อจะทำการแบ่งกัน เส้นเห็นดังนั้นจึงได้วิ่งไปข้างโน้นข้างนี้ข้างนี้ข้างแล้วพูด
 ว่า “ภิกษุพวกนี้แย่งจิวรีอันเป็นของเรา”

^{๔๘} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, *ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้น
 โท, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.*

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕-๒๘๖.

^{๕๐} หมายถึง วิตก ราพิง ครุ่นคิด ดูใน. *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, หน้า ๖๗๐.*

^{๕๑} หมายถึง สมควร ควรแก่สมณบริโภคนิเวศน์ของที่สมควรแก่ภิกษุบริโภคนิเวศน์ตามธรรมวินัย ดูใน.
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕.

พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎี ทรงสดับเสียงนั้นแล้ว ตรัสบอก พระอานนท์ ให้ไปบอกพวกภิกษุว่าอย่าแบ่งจีวรของพระติสสะ แล้วให้เก็บไว้ ๗ วัน แม้เส้นนั้นก็ให้ ทำกาละในวันที่ ๗ แล้วไปเกิดในวิมานชั้นดุสิต ในวันที่ ๘ พระศาสดาจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายแบ่งจีวรของพระติสสะ ด้วยเรื่องนี้เป็นเหตุพระศาสดาจึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ติสสะเกิดเป็นเส้นที่จีวรของตน เมื่อพวกเธอจะแบ่งจีวรนั้น วิ่งร้องไปข้าง โนนและข้างนี้ว่า “ภิกษุพวกนี้แย่งจีวรอันเป็นของเรา” เมื่อพวกเธอถือเอาจีวรอยู่ เขาจะขัดใจ ในพวกเธอแล้วก็จะไปเกิดในนรก เพราะเหตุนี้ เราจึงให้เก็บจีวรไว้ ก็บัดนี้เขาเกิดในวิมาน ชั้นดุสิตแล้ว เราจึงอนุญาตการแบ่งจีวรของพระติสสะแก่พวกเธอ เมื่อภิกษุพวกนั้นกราบทูล ว่า “ขึ้นชื่อว่าคณานี้หยาบหนอ” พระศาสดาจึงตรัสว่า “อย่างนั้นภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่า คณหาของสัตว์เหล่านี้หยาบ สนิมตั้งขึ้นแต่เหล็ก ย่อมกัดเหล็กนั่นเอง ย่อมให้เหล็กพินาศไป ทำให้เป็นของใช้สอยไม่ได้ ฉันทใด คณานี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เกิดขึ้นภายในของสัตว์เหล่านี้ แล้ว ย่อมให้สัตว์เหล่านั้นเกิดในอบายมิตรกเป็นต้น ให้ถึงความพินาศ” ดังนี้แล้ว จึงตรัส พระคาถาว่า

อยสา ว มลํ สมภูจित्

ตทภูจาย ตเมว ขาตติ

เอวํ อติโรนจารินํ

สานิ กมฺมานิ นยฺนติ ทุกฺคตี.

สนิมตั้งขึ้นแต่เหล็ก กรันตั้งขึ้นแต่เหล็กแล้ว ย่อมกัดกินเหล็กนั่นเอง ฉันทใด กรรมทั้งหลาย ของตน ย่อมนำบุคคลผู้มักประพฤติล่วงปัญญาชื่อว่า โธนา ไปสู่ทุกคติ ฉันทนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเป็นคำอธิบายว่า “สนิมเกิดขึ้นแต่เหล็ก ตั้งขึ้นแต่เหล็ก ย่อมกัด เหล็กนั่นเอง ฉันทใด กรรมทั้งหลายของตน คือกรรมเหล่านั้นชื่อว่า เป็นของตน เพราะบุคคลผู้ ไม่พิจารณาปัจจัย ๔ แล้วบริโภค ชื่อว่าผู้ประพฤติก้าวล่วงปัญญาชื่อว่า โธนา ย่อมไปสู่ทุกคติ ฉันทนั้นเหมือนกัน” ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมากบรรลुเป็นพระอริยบุคคลมีโศดาปัตติผล เป็นต้น^{๕๒}

จากกรณีตัวอย่างการบริโภคจีวรของพระติสสะระ แสดงให้เห็นว่า การบริโภคจีวรแม้ เพียงแค่ได้จีวรมาแล้วไม่พิจารณา มีจิตยินดีเชื่อใยในจีวรย่อมถูกคณหาครอบงำจิตใจ ทำให้ไปเกิด ในทุกคติ ดังนั้นภิกษุสามเณรพึงพิจารณาบริโภคจีวร ทั้งในขณะที่รับ ในขณะที่บริโภค และหลังจาก บริโภคแล้ว เพื่อสกัดกั้นกิเลสคณหาทั้งหลาย มีสติปัญญาในการบริโภคใช้สอยจีวร เพื่อสนับสนุน ให้เกิดการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

^{๕๒} พ.ุ.อ.(ไทย). ๔๓/๑๘๔/๑๖-๒๐.

๔.๕ การบริโภคบิณฑบาตเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน

การศึกษาเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๕ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาบิณฑบาตในปัจจุบันนิสสิตศีล (๒) การบริโภคบิณฑบาตในรูปของภัตตาหาร (๓) การบริโภคบิณฑบาตตามหลักโภชนาการตามคัมภีร์ (๔) อาหารที่เป็นสัปปายะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม และ (๕) การเจริญอาหารปฏิญญา

๔.๕.๑ การพิจารณาบิณฑบาตในปัจจุบันนิสสิตศีล

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติวิธีบริโภคที่ดี เพื่อความบริสุทธิ์บริบูรณ์ คือ ศีลที่เรียกว่า ปัจจุบันนิสสิตศีล หรือ ปัจจุบันนิสสิตศีล โดยการพิจารณาปัจจัย ๔ โดยเฉพาะบิณฑบาตอันนับเป็นส่วนหนึ่งของศีลวิสุทธิในบรรดาวิสุทธิ ๗ ความบริสุทธิ์ของการปฏิบัติตามลำดับจนกระทั่งได้บรรลุนิพพาน ดังนั้น ควรมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ คือ (๑) ในเวลารับ (๒) ในเวลาใช้สอย และ (๓) ในเวลาหลังจากใช้แล้ว ดังนี้

๑) การพิจารณาบิณฑบาต ในเวลารับ

ภิกษุจำเป็นต้องบริโภคปัจจัยสี่ โดยเฉพาะอาหารบิณฑบาต การพิจารณาในเวลารับมาหรือก่อนบริโภคใช้สอยมีความจำเป็นมาก พระพุทธองค์ตรัสย้ำให้พิจารณาก่อนเพื่อรู้เท่าทันโทษภัยและคำนึงถึงคุณค่าของสิ่งบริโภคอาหาร ก่อนบริโภคอาหารให้พิจารณาทั้งสิ่งที่บริโภคและตัวผู้บริโภค แท้ที่จริงแล้ว เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ทั้งสิ่งที่บริโภคและตัวผู้บริโภค ก็เป็นเพียงธาตุ วางจากตัวตน ประกอบขึ้นมาด้วยเงื่อนไขแห่งธาตุปัจจัยเท่านั้น บริโภคใช้สอยปล่อยวางไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งในสิ่งที่บริโภคและตัวผู้บริโภค เมื่อผู้บริโภคมิใช่ตัวตน การบริโภคก็มุ่งจะเพื่อพอกพูนรักษาตัวตนด้วยการบริโภคอย่างไม่มีสติสัมปชัญญะทำให้ละเมิดคุณธรรมในตน ละเมิดจริยธรรมสังคม และทำลายสิ่งแวดล้อมในที่สุด ถ้าเสพบริโภคโดยปราศจากตัวตน ปล่อยวางไม่พอกพูนอัตตา บริโภคเพื่อคุณค่าแท้จริง อนึ่ง คำว่า ก่อนบริโภค มีความหมายกว้างถึงขณะแสวงหาขณะรับ และขณะเก็บรักษาไว้เพื่อบริโภคด้วย พระพุทธองค์ตรัสแนวทางปฏิบัติไว้ในบทชาดุกฎีกาปัจจุณณะ พิจารณาโดยความเป็นธาตุในเวลารับหรือก่อนบริโภค ดังต่อไปนี้

สิ่งเหล่านี้เป็นสักแต่ว่า ธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น กำลังเป็นไปตามเหตุปัจจัยตามปกติ ไม่ว่าจะเป็นบิณฑบาต(อาหาร น้ำดื่ม เครื่องดื่ม) และตัวบุคคลผู้บริโภคก็เป็นเพียงธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น มิใช่สัตว์อันยั่งยืน มิใช่ชีวบุคคลที่อมตะ วางเปล่าจากตัวตน ประกอบกับ

บิณฑบาต เดิมไม่ได้ นำเกลียดสกปรก แต่พอบริโภคนำเข้าไปในร่างกายอันอันเปื่อยเน่าอยู่ เป็นนิจจึงเป็นของนำเกลียดไปด้วยกัน^{๕๓}

ข้อความในบทพิจารณาอาหาร โดยความเป็นธาตุสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธองค์ให้มองสิ่งบริโภค และตัวผู้บริโภคว่า เป็นธาตุแท้ของทั้งสองสิ่งต่างก็ไร้สาระคือเป็นเพียงธาตุ ๔ ทั้งคู่ ลองนึกภาพคูกาอาหารที่ยังใหม่สด เช่น อาหารประเภทกะทิ เป็นต้น เก็บไว้เพียงข้ามคืน(ค้างคืน) กลิ่น รส คุณค่าก็เปลี่ยนไป เกิดการเน่าบูด บริโภคแล้วทำให้ท้องเสีย หรือแม้แต่อาหารอันโอชะ กลิ่นหอม รสโอชา รสหวาน ครั้นรับประทานเข้าไปแล้วผสมกับน้ำย่อยในกระเพาะอาหาร ครั้นถ่ายอุจจาระปัสสาวะออกมาแล้วมันก็เหม็นเหม็นเสมอกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะอาหารชนิดนั้นจะราคาแพงเพียงใดและผู้บริโภคจะเป็นใครก็ตาม สุดท้ายแล้วเมื่ออาหารก็บูดโดยธรรมชาติ คนก็เฝ้าโดยธรรมชาติ ของบูดและของเน่ามาประกอบกันก็ยิ่งจะนำเกลียดยิ่งขึ้น นี่คือ สวรรค์หรือธาตุแท้จริงๆ ของอาหารบิณฑบาต และผู้บริโภคอาหารบิณฑบาต

๒) การพิจารณาบิณฑบาตในเวลาบริโภค

เมื่อภิกษุสามเณรแสวงหาและรับบิณฑบาต มาเพื่อการบริโภคได้แล้ว ขณะจะบริโภคในแต่ละวัน พระพุทธองค์ตรัสให้พิจารณาสิ่งที่บริโภคไปพร้อมกับการบริโภค เพื่อเตือนสติให้ตระหนักถึงแหล่งที่มา คุณค่า เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการบริโภคว่า บริโภคเพื่ออะไร ขณะบริโภคบิณฑบาต ให้คิดเสมอว่า

เราจะรอบคอบในการรับบิณฑบาต ไม่ให้เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนาน เพื่อความมัวเมาเกิดกำลังพลังทางกาย เพื่อประดับ เพื่อตกแต่ง แต่เพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ ดำเนินไปได้ มิให้ร่างกายลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ทำได้ตามนี้ก็จะช่วยระงับดับบรรเทาทุกข์เวทนาแก่คือความหิวได้ และไม่ทำทุกข์เวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น อนึ่ง ความเป็นไปโดยสะดวกแห่งอรรถภาพร่างกายนี้ ความเป็นผู้หาโทษไม่ได้ และความเป็นอยู่โดยผาสุก ก็จักบังเกิดมีแก่เรา^{๕๔}

^{๕๓} พระบาลีเต็มว่า “ยถาปัจจุขั ปวตฺตมานั ธาตุมตฺตเมเวตฺ ยทิตฺถิ ปิณฺฑปาโต, ตฺถุปฺภุชโก จ ปุคฺคโล ธาตุมตฺตโก นิสุตฺตโต นิชฺซีโว สุญฺโญ, สพุโป ปนאַยํ ปิณฺฑปาโต อจฺจฺจุจฺฉินฺนโย อิมํ ปุติกาญํ ปตฺวา อติวีย จิจฺจุจฺฉินฺนโย ชายติ”

^{๕๔} พระบาลีเต็มว่า “ปฏฺิสงฺขา โยนิโส ปิณฺฑปาตํ ปฏฺิเสวามิ เนว ทวายน มทายน น มนฺฑนายน น วิภูสณายน, ยาวเทว อมฺสฺส กายสฺส จิตฺติยา ยานาย วิหี สุปรตฺติยา พุทฺทมจฺจฺริยานุคฺคหายน, อิติ ปุราณญจ เวทณํ ปฏฺิหงฺขามิ นวญจ เวทณํ น อุปฺปาเทสุตฺตมิมิ ยาคฺตรา จ เม ภวิสฺสตี อนวชฺชตา จ ผาสฺวิหาโร จาติ”

บทพิจารณาอาหารขณะกำลังบริโภคอยู่นั้น สังเกตเห็น ได้ถึงการงดเว้นจุดมุ่งหมายที่เป็นคุณค่าเทียมของอาหาร อันได้แก่ ความสนุกสนาน เพิ่มพละกำลัง เพื่อประดับตกแต่งบำรุงให้ร่างกายสวยงาม หรือ เพื่อโชว์คนอื่นว่า ตนเองมีฐานะ มีรสนิยมสูง เป็นต้น นับว่าไม่ใช่ประโยชน์แท้จริงของอาหารบิณฑบาต คุณค่าแท้จริงนั้นอยู่ที่การบรรเทาทุกข์จากความหิว แล้วจะได้มีเรี่ยวแรงพอที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ และจะต้องไม่มากเกินไปจนอึดอัดสร้างทุกข์ใหม่ให้เกิดขึ้นอีก เรียกว่า รู้จักพอประมาณในการบริโภค และไม่บริโภคด้วยตัณหา

๓) การพิจารณาบิณฑบาตในเวลาภายหลังบริโภค

เมื่อบรรพชิตได้บริโภคบิณฑบาต แล้วในแต่ละวัน ถ้าลืมพิจารณาหรือพิจารณาไปแล้วก็ตาม พระพุทธองค์ตรัสให้ตระหนักย้อนพิจารณาสิ่งที่บริโภคอีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อเตือนสติให้ตระหนักตรวจสอบว่า ตนได้บริโภคให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงหรือไม่

หลังจากบริโภคบิณฑบาต หลังจากการบริโภคบิณฑบาต ให้พิจารณาว่า

บิณฑบาตที่เราบริโภคแล้วไม่ทันพิจารณาในวันนี้ ถือว่าเราไม่ได้บริโภคเพื่อเล่น ไม่ได้บริโภคเพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนาน ไม่ได้บริโภคเพื่อความมัวเมาเกิดกำลังพลังทางกาย ไม่ได้บริโภคเพื่อประดับ ไม่ได้บริโภคเพื่อตกแต่ง แต่บริโภคเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ให้อัตภาพเป็นไปได้ เพื่อไม่ให้ร่างกายลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ทำได้อย่างนี้ย่อมระงับบรรเทาทุกขเวทนาแก่คือความหิวได้ และไม่ทำทุกขเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น อนึ่งความเป็นไปโดยสะดวกแห่งอัตภาพร่างกายนี้ ความเป็นผู้หาโทษไม่ได้ และความเป็นอยู่โดยผาสุก ก็จักบังเกิดมีแก่เรา”^{๕๕}

การพิจารณาย้อนหลัง แม้จะผ่านการบริโภคบิณฑบาตไปแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นการกำจัดตัณหา คือ ความยินดีพอใจในบิณฑบาตนั้น เพื่อให้รู้ว่าเราบริโภคบิณฑบาตนั้นตามความจำเป็นของร่างกายเท่านั้น มิได้เพื่อความสวยงามหรือเหตุผลอื่นที่เป็นการส่งเสริมให้เกิดอุปาทานความยึดมั่นแต่อย่างใด

^{๕๕} พระบาลีเต็มว่า “อชฺช มยา อปฺจเวกฺขจิตฺวา โย ปิณฺฑปาโต ปรีกฺขโต โส เนว ทวายน น มทายน น มนฺฑนายน น วิภูสณายน, ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส จิตฺติยา ขาปนายน วิหี สุปรตฺติยา พุรฺหมจฺริยานุคฺคหายน, อิติ ปุราณณฺจ เวทณฺ์ ปฎิหฺงขามิ นวณฺจ เวทณฺ์ น อุปฺปาเทสฺสามิ ยาดฺรา จ เม ภวิสฺสติ อนวชฺชตา จ ผาสฺวิหาโร จาติ”

๔.๕.๒ การบริโภคนิเวศน์ในชุดงควัตร

การศึกษาการบริโภคนิเวศน์ในชุดงควัตร มีปรากฏอยู่ในหมวดที่ ๒ ที่เกี่ยวกับการบริโภคนิเวศน์ ซึ่งเป็นการขัดเกลากิเลสสนับสนุนการบรรลุธรรมในที่สุด มีจำนวน ๕ ข้อ แสดง ตามลำดับได้ดังนี้

๑) ปิณฑปาตีกังคะ การถือเทียวนิเวศน์เป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือปิณฑปาตีกังคะย่อมไม่รับอดิเรกกลาก ฉันทเฉพาะอาหารอันเทียวนิเวศน์มาได้มา มีคำสมาทานสำหรับปิณฑปาตีกังคะว่า “อดิเรกกลาก ปฏิกิจปิยามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดอดิเรกกลาก “ปิณฑปาตีกังคะ สมาทียามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือเทียวนิเวศน์เป็นปกติสมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

ปิณฑปาตีกังคะนั้น ไม่พึงยินดีภักดิ์ ๑๔ อย่าง ได้แก่ (๑) สังฆภักดิ์ ภักดิ์ที่เขาถวายสงฆ์ทั่วไป (๒) อุทเทศภักดิ์ ภักดิ์ที่เขาเจาะจงถวายเฉพาะตัว (๓) นิมนต์ภักดิ์ ภักดิ์ในที่นิมนต์ (๔) สลากภักดิ์ ภักดิ์ที่ถวายโดยฉลาก (๕) ปักขิกภักดิ์ ภักดิ์ถวายประจำปักข์ (๖) อุโปสถิกภักดิ์ ภักดิ์ถวายประจำวันอุโบสถ (๗) ปาฏิปติกภักดิ์ ภักดิ์ถวายประจำวันปาฏิบ^{๕๖} (๘) อาคันตุกภักดิ์ ภักดิ์เพื่อภิกษุอาคันตุกะ (๙) คมิกภักดิ์ ภักดิ์เพื่อภิกษุผู้เตรียมเดินทาง (๑๐) คิลานภักดิ์ ภักดิ์เพื่อภิกษุอาพาธ (๑๑) คิลานุปัฏฐากภักดิ์ ภักดิ์เพื่อผู้อุปัฏฐากภิกษุอาพาธ (๑๒) วิหารภักดิ์ ภักดิ์ประจำวิหาร (๑๓) ฐวภักดิ์ ภักดิ์ประจำบ้านใกล้วัด (๑๔) วารภักดิ์ ภักดิ์ที่เขาถวายโดยวาระ คือ แบ่งเวรกันถวาย ในบรรดาภักดิ์เหล่านั้น ถ้าทายกผู้ถวายหาได้กล่าววอกชื่อภักดิ์ โดยนัยเป็นต้นว่า ขอท่านทั้งหลายจงรับสังฆภักดิ์เถิด ดังนี้ กล่าววว่า ขอสงฆ์จงรับภิกษาในเรือนของข้าพเจ้า แม่ท่านทั้งหลายจงรับภิกษาเถิด ดังนี้แล้วถวายไซ้ริ ปิณฑปาตีกังคะจะยินดีภักดิ์เหล่านั้น ก็ควร สลากที่ไม่มีอามิสแต่สงฆ์ก็ดี ภักดิ์ที่เขาหุงไว้ในวิหารก็ดี ย่อมควร นี้เป็นวิธีของภิกษุผู้ถือปิณฑปาตีกังคะนั้น

ปิณฑปาตีกังคะมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ย่อมรับภิกษาที่ทายกนำมาเบื้องหน้าก็ได้ เบื้องหลังก็ได้ ยืนอยู่ที่ประตูบ้านหนึ่ง แม้เมื่อมีคนรับบาตรก็ให้ไปได้ รับภิกษาที่เขานำมาถวายในเวลากลับก็ได้ แต่นั่งลงแล้วย่อมไม่รับภิกษาในวันนั้น (๒) ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง แม้ นั่งลงแล้วยังรับได้ในวันนั้น แต่ไม่รับเพื่อจะฉันในวันพรุ่งนี้ และ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพลา ย่อมรับเพื่อจะฉันในวันพรุ่งนี้ก็ได้ ในวันต่อไปก็ได้ ปิณฑปาตีกังคะทั้ง ๒ ประเภทนั้น ย่อมไม่ได้

^{๕๖} หมายถึง วันขึ้นหนึ่งค่ำ หรือวันแรมหนึ่งค่ำ แต่มักหมายถึงอย่างหลัง คือ วันแรมหนึ่งค่ำ ดูในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๗.

ความสุขในการอยู่โดยเสรี ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ เท่านั้นจึงจะมีความสุข รุคงค์ของปัทมาปาทิก ภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เธอยินดีถือติเรกลาภมีสังฆภัต เป็นต้นนั่นแหละ

อานิสงส์ของการถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตร^{๕๑} ได้แก่ (๑) เกิดมีความปฏิบัติที่สมควร แก่นิสัย ตามพระบาลีชื่อว่า บรรพชาอาศัยการบริโภคน้ำข้าวที่แสวงหาด้วยกำลังแข็ง (๒) ได้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ข้อที่ ๒ (๓) ไม่เป็นผู้มีความเป็นไปเกี่ยวเกาะกับผู้อื่น (๔) มีปัจจัยตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ว่า เป็นของเล็กน้อยด้วยเป็นของหาได้ง่ายด้วย เป็นของหาโทษมิได้ด้วย (๕) ย่ำยิความเกียจคร้านเสียได้ (๖) มีอาชีพะบริสุทธิ์ (๗) ได้บำเพ็ญเสขิยปฏิบัติ (๘) ไม่ต้องเลี้ยงผู้อื่น (๙) ได้กระทำความอนุเคราะห์ผู้อื่น (๑๐) ละมานะได้ (๑๑) ป้องกันตัณหาในรสได้ (๑๒) ไม่ต้องอาบัติเพราะคณ โภชนสิกขาบท^{๕๒} ปริมปร โภชนสิกขาบท^{๕๓} และจาริตตสิกขาบท (๑๓) มีความประพฤติสมควรแก่ชุตตรมทั้งหลายมีความมักน้อยเป็นต้น (๑๔) สัมมาปฏิบัติเพิ่มพูน (๑๕) ได้อนุเคราะห์ประชุมชนผู้เกิดในภายหลัง

๒) สप्तานจาริกังคะ การถือเทียวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือสप्तานจาริกังคะประพฤติวัตรเหมือนภิกษุผู้ถือปัทมาปาทิกังคะ แต่อุกฤษฏ์กว่ารับตามแถวอันเดียว เช่น ข้างขวามือหรือข้างซ้ายมือ ไม่รับข้ามแถวหรือในแถวเดียว ไม่รับข้ามรายฝ่ายภิกษุผู้ถือปัทมาปาทิกังคะ ย่อมรับข้ามแถว มีคำสมาทานสำหรับสप्तานจาริกังคะว่า “โลอุปจารี ปฏิภุจิปามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าจัดการเทียวโดยละโมบเสีย “สप्तานจาริกังคะ สมาทียมิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันเทียวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

สप्तานจาริกภิกษุนั้น พึงยืนที่ประตูบ้าน กำหนดสังเกตความปลอดภัยอันตรายในตรอก หรือ บ้านใดมีอันตรายอยู่ จะละตรอกหรือบ้านนั้นเสียแล้วไปตรอกอื่นหรือบ้านอื่นก็ควร เธอไม่ได้โทษนะสักน้อยหนึ่ง ที่ประตูเรือนหลังใด หรือที่ตรอกแห่งใด หรือที่บ้านหลังใด พึงทำ

^{๕๑} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท**, หน้า ๒๘๘.

^{๕๒} คณะ โภชน์ หมายถึง ฉันเป็นหมู่ คือหมู่ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป รับนิมนต์ออกชื่อ โภชนะแล้วฉัน อีกนัยหนึ่งว่านั่งล้อมโภชนะฉันหรือฉันเข้าวง ดูใน. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕.

^{๕๓} ปริมปร โภชน์ หมายถึง โภชนะทีหลัง คือภิกษุรับนิมนต์ในที่แห่งหนึ่ง ด้วยโภชนะทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ไม่ไปฉันในที่นั้นแล้ว ไปฉันในที่อื่นที่เขานิมนต์หลังซึ่งพ้องเวลากัน ดูใน. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๕๒.

ความหมายว่า ที่นั่นไม่ใช่บ้าน แล้วไปในที่อื่นเกิด เธอได้โภชนะน้อยหนึ่งในที่ใด จะละที่นั่นไป ย่อมไม่ควร ก็ภิกษุนี้พึงเข้าไปก่อนเวลา เพราะเมื่อทำเช่นนั้นเธอจึงอาจจะที่ไม่ผาสุก แล้วไปในที่อื่นได้ ก็ถ้าคนทั้งหลายกำลังถวายทานในวิหาร หรือมาในระหว่างทาง รับบาตรของเธอแล้วถวาย บิณฑบาตแก่เธอก็ควร อนึ่ง ภิกษุนี้ แม้เมื่อเดินทาง พึงเที่ยวไป อย่าลวงเลขหมู่บ้านที่ไปถึงเข้าใน เวลาภิกษาจารไปเสีย เธอจะไม่ได้อาหารเลย หรือได้นิดหนึ่งก็ตาม ในหมู่บ้านนั้น ก็พึงเที่ยวไป ตามลำดับหมู่บ้านเถิดนี้เป็นวิธีแบ่งสพทานจาริกังคะนั้น

สพทานจาริกภิกษุก็มี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ย่อมไม่รับภิกษา ที่เขานำมาเบื้องหน้าก็ดี ภิกษาที่เขานำมาเบื้องหลังก็ดี ภิกษาที่เขานำมาถวายในเวลากลับก็ดี แต่ที่ ประตูป้านหนึ่ง ย่อมปล่อยบาตรได้ (๒) ภิกษุผู้ถือปานกลาง ย่อมรับภิกษาที่เขานำมาเบื้องหน้าหรือ เบื้องหลังนั้นก็ได้ ที่เขานำมาในเวลากลับก็ได้ที่ประตูป้านหนึ่ง ก็ปล่อยบาตรได้ แต่ย่อมไม่นั่งคอย ภิกษา โดยข้อที่ไม่นั่งคอยภิกษาอย่างนี้ ชื่อว่า อนุโลมตามภิกษุบิณฑบาตตะกาะอย่างอุกฤษฏ์ และ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพลา ย่อมนั่งคอยในวันนั้นได้

จุดประสงค์ของสพทานจาริกภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ แต่พอการเที่ยวไปด้วยความละโมภ เกิดขึ้นก็ย่อมแตกได้ นี่เป็นความแตกในสพทานจาริกังคะนั้น^{๑๑๑}

อานิสงส์ของการถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร^{๑๑๒} ได้แก่ (๑) เป็นผู้ใหม่ใน ตระกูลเป็นนิตย (๒) มีใจไม่คิดของคังดวงจันทร์ (๓) ละความตระหนี่ในตระกูลเสียได้ (๔) ได้อุณหะระหัสสมาเสมอกัน (๕) ไม่มีโทษอันพึงมีแก่กุลปคภิกษุ^{๑๑๓} (๖) ไม่ต้องจ้องคำขานชื่อ (๗) ไม่ต้องการด้วยการนำภิกษามาเฉพาะตัว (๘) มีความประพฤติสมควรแก่ชุตธรรม มีความ มกน้อย เป็นต้น

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖.

^{๑๑๒} หมายถึง ผู้เข้าถึงสกุล พระผู้ค้ำเศสนิท ไปมาหาสู่ประจำของตระกูล พระที่เขอาอุปถัมภ์และเป็น ที่ปรึกษาประจำของครอบครัว ดูใน. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๑.

๓) เอกาสนิกังคะ การถือที่นั่ง ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือเอกาสนิกังคะ ย่อมถือ นั่ง ณ ที่แห่งเดียว ลุกจากที่แล้ว ไม่ฉันอาหารอีกในวันนั้น โดยความก็คือ ถือฉันอาหารเพียงวันละหน มีคำสมาทานสำหรับเอกาสนิกังคะว่า “นานาสน โภชนํ ปฏิกุชิปามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดการฉัน ณ อาสนะต่าง ๆ “เอกาสนิกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

เอกาสนิกภิกษุนั้น เมื่อจะนั่งในโรงฉัน อย่างนั่งที่เถรอาสน์ (ที่นั่งพระเถระ) พึงกำหนด อาสนะอันสมควรว่า อาสนะนี้จักถึงแก่ตน แล้วจึงนั่ง ถ้าการฉันของเธอค้างอยู่ อาจารย์หรืออุปัชฌาย์มาลุกขึ้นทำวัตรย่อมควร ส่วนพระติปิฎกจูฬกฏญายเถระ^{๑๑๓} ก็กล่าวว่า อาสนะพึงรักษาหรือว่าการฉันพึงรักษาก็ตาม แต่เพราะว่า ภิกษุนี้ เป็นผู้ฉันค้างอยู่แล้ว เพราะเหตุนี้จึงทำวัตรเสียเถิด แต่อย่างฉัน โภชนะเหล่านี้เป็นวิธีของเอกาสนิกภิกษุนั้น

เอกาสนิกภิกษุมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ โภชนะจะน้อยหรือมากก็ตามเถิด เธอหย่อนมือลงใน โภชนะใด ย่อมไม่ได้เพื่อจะรับ โภชนะอื่นจาก โภชนะนั้น แม้ถ้าคนทั้งหลายทราบ ว่า พระเถระ ไม่ได้ฉันอะไร ๆ เลย แล้วนำเภสัชมีเนยใส เป็นต้นมา เนยใสเป็นต้นนั้น ย่อมควรเพื่อเภสัชเท่านั้น ไม่ควรเพื่ออาหาร (๒) ผู้ถืออย่างกลาง ย่อมได้เพื่อจะรับ โภชนะอื่น ทราบเท่าที่กัฏในบาตรยังไม่หมดไป ด้วยว่าภิกษุนั้นชื่อว่า ผู้มี โภชนะเป็นที่สุด และ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพลาย่อมได้เพื่อจะฉันทราบเท่าที่ยังไม่ลุกจากอาสนะ ด้วยว่าภิกษุนั้น ชื่อว่า ผู้มีน้ำเป็นที่สุด เพราะฉันได้ทราบเท่าที่ยังไม่รับน้ำล้างบาตรบ้าง ชื่อว่า ผู้มีอาสนะเป็นที่สุด เพราะฉันได้ตลอดเวลาที่ยังไม่ลุกขึ้นบ้าง ชุุดงค์ของเอกาสนิกภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เราฉัน โภชนะ ณ อาสนะต่างๆ นี้ เป็นความแตกในเอกาสนิกังคะนี้^{๑๑๔}

อานิสงส์ของการถือที่นั่ง ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร^{๑๑๕} ได้แก่ (๑) มีอาหารน้อย (๒) โรคน้อย (๓) กล่องเกล้า (๔) แข็งแรง (๕) อยู่สำราญ (๖) ไม่ต้องอาบัติเพราะอนติริตตสิกขาบทเป็นปัจฉัย (๗) บรรเทาตัณหาในรสได้ (๘) มีความประพฤติสมควรแก่ชุตธรรม มีความมกน้อย เป็นต้น

^{๑๑๓} พระติปิฎกจูฬกฏญายเถระ ผู้แต่งคัมภีร์มิลินทปัญหา.

^{๑๑๔} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, หน้า ๒๕๐.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

๔) ปัตตปิณฑกัณฑ์ การถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือปัตตปิณฑกัณฑ์ ไม่ใช่ภิกษุสงฆ์ของคณะตั้งแต่ ๒ ไปขึ้นไป ย่อมฉันเฉพาะของในบาตรเท่านั้น มีคำสมาทานสำหรับปัตตปิณฑกัณฑ์ว่า “ทุติยภิกขณํ ปฏิกุจิปามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานที่ ๒ “ปัตตปิณฑกัณฑ์ สมาธิยามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันก่อนข้าพเจ้าในบาตรเป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

ปัตตปิณฑกัณฑ์นั้น ในเวลาฉันข้าวต้ม เมื่อได้กับข้าววางในภิกษุสงฆ์แล้ว ควรฉันกับก่อนหรือฉันข้าวต้มก่อนก็ได้ เพราะว่า ถ้าเธอปนกับลงในข้าวต้ม เมื่อกับมีปลาร้าเป็นต้น ปนลงไป ข้าวต้มจะปฏิกุศลไปเสีย อันภิกษุผู้จะฉัน ทำให้เป็นของไม่ปฏิกุศลนั้นแหละฉันจึงจะควร เหตุนี้ข้อนี้หมายเอาทั้งข้าวรูปนั้น แต่สิ่งอันใดเป็นของไม่น่าเกลียด เช่น น้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด สิ่งอันนั้นพึงปนลงไปได้ แต่เมื่อจะรับ พึงรับแต่พอประมาณ ใช้มือถือผักสด และมันดิบฉัน ก็ควร แต่ไม่ทำอย่างนั้น ก็ต้องใส่ลงไปบาตรเท่านั้น ก็เพราะห้ามภิกษุสงฆ์ที่ ๒ ของอย่างอื่นแม้แต่ใบไม้ ก็ไม่ควร

ปัตตปิณฑกัณฑ์มี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ จะทิ้งกากก็ไม่ควร เว้นแต่เวลาที่เคี้ยวอ้อย จะบีบ^{๑๑๖} ก้อนข้าว ปลา เนื้อ และขนมฉัน ไม่ควร (๒) ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง จะใช้มือข้างเดียวบีบนั้นก็ควร ภิกษุผู้ถืออย่างกลางนี้ จึงชื่อว่า โยคีมือ และ (๓) สำหรับภิกษุผู้ถืออย่างเพล มีชื่อว่า โยคีบาตร สิ่งอันใดอาจจุลงในบาตรได้ จะมีสิ่งอันนั้นด้วยมือหรือฟันก็ยกินก็ได้หมด วัตถุประสงค์ของปัตตปิณฑกัณฑ์ทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เธอยินดีภิกษุสงฆ์ที่ ๒ นี้เป็นความแตกในปัตตปิณฑกัณฑ์^{๑๑๗}

อานิสงส์ของการถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร^{๑๑๘} ได้แก่ (๑) บรรเทาตัณหาในรสต่างๆ ได้ (๒) ละความตะกตะเสียดได้ (๓) เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร (๔) ไม่ต้องลำบากในการรักษาภิกษุสงฆ์มีถาด เป็นต้น (๕) ไม่เป็นผู้สอดส่ายบริโภคน (๖) มีความประพฤติสมควรแก่พุทธธรรม มีความมักน้อย เป็นต้น

^{๑๑๖} บี เป็นคำกริยา หมายถึง ทำให้แตกออกหรือหลุดออกเป็นชิ้น ๆ ด้วยนิ้ว เช่น บีขนมปัง แยกออกหรือหลุดออกด้วยอาการคล้ายคลึงเช่นนั้น ดูใน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, หน้า ๖๒๖.

^{๑๑๗} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๒.

๕) ขลุบัจฉาภัตติกังคะ การถือห้ามภัตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือขลุบัจฉาภัตติกังคะ เมื่อลงมือฉันแล้ว มีผู้นำอาหารมาถวายไม่รับ ถูกเข้า เช่นนั้นชื่อว่า ห้ามอาหารแล้ว เป็นอันฉันได้แต่มือเดียว มีคำสมาทานสำหรับขลุบัจฉาภัตติกังคะว่า “อติริตตโกชน^{๑๑๕} ปฏิกุขิปามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดโภชนะอันเป็นอติริตตะเสียบ “ขลุบัจฉาภัตติกังคะสมาทียามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการไม่ฉันภัตภายหลังเป็นปกติ สมาทานด้วย คำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

ภิกษุขลุบัจฉาภัตติกังคะนั้นห้ามภัตแล้ว จะให้ทำโภชนะให้เป็นกับปิยะ แล้วฉันอีกไม่ได้ นี่เป็นวิธีของขลุบัจฉาภัตติกังคะภิกษุนั้น

ขลุบัจฉาภัตติกังคะภิกษุมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ เพราะเหตุที่ชื่อว่าการห้ามในบิณฑบาตแรกยอมไม่มี แต่เมื่อเธอกลับบิณฑบาตรายแรกนั้นเข้าไปก็เป็นอันห้ามรายอื่น เพราะเหตุนี้ เธอได้ชื่อว่า ห้ามอย่างนั้นแล้ว ครั้นกลับบิณฑบาตรายแรกเข้าไปแล้ว ยอมไม่ฉันบิณฑบาตรายที่ ๒ (๒) ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง ห้ามในโภชนะอันใด ยอมฉันแต่โภชนะอันนั้นเท่านั้น และ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพลายอมฉันได้ตลอดเวลาที่ตนยังไม่ลุกจากอาสนะ ฐงค์ของขลุบัจฉาภัตติกังคะทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เมื่อเธอห้ามแล้วให้ทำเป็นกับปิยะฉัน นี่เป็นความแตกในขลุบัจฉาภัตติกังคะ^{๑๑๖}

อานิสงส์ของการถือห้ามภัตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร^{๑๑๗} ได้แก่ (๑) เป็นผู้ไกลจากอาบัติที่ต้องเพราะฉันอนติริตตโกชนะ (๒) ไม่มีเนนท้อง (๓) ไม่มีการสังสมอมิส (๔) ไม่ต้องแสวงหาอีก (๕) มีความประพฤติสมควรแก่ชู้ตธรรม มีความมักน้อยเป็นต้นแล

^{๑๑๕} หมายถึง อาหารอันเป็นเดน อนติริตตะ (อาหาร) ซึ่งไม่เป็นเดน (ที่ว่าเป็นเดน มี ๒ คือ เป็นเดน ภิกษุใช้ ๑ เป็นเดนของที่ภิกษุให้เป็นเดน ๑ คูใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๕.

^{๑๑๖} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, หน้า ๒๕๒.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

๔.๕.๓ การบริโภคนิเวศตามหลักโภชนาการ

การรู้จักประมาณในการบริโภค หรือ การบริโภคนิเวศอย่างความพอดี เป็นปัจจัยพื้นฐานอย่างหนึ่งของการเจริญก้าวหน้าเพื่อการบรรลุธรรม เมื่อมีการสำรวมกาย ใจแล้ว ควรต้องมีโภชนาการที่ถูกต้อง พระบรมศาสดา ตรัสการรู้จักประมาณในการบริโภคอาหารไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณา โดยแยกคายแล้วฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า “เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา” ภิกษุชื่อว่า รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นอย่างนี้แล^{๑๒}

จากพุทธพจน์นี้ แสดงให้เราเห็นว่า การรู้จักประมาณในการบริโภค คือ การที่ภิกษุรู้จักฉันอาหารที่เพียงพอแก่ความต้องการของตน ไม่ฉันให้เพื่อให้ผิวพรรณดี ร่างกายอ้วนท้วนสมบูรณ์ดี มีกำลัง พระพุทธองค์ทรงให้ภิกษุพิจารณาโดยแยกคาย ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อมัวเมา ไม่ฉันเพื่อประดับตกแต่ง แต่ฉันเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ ฉันเพื่อกำจัดเวทนาเก่า คือ หิว ให้หมดไป การฉันจึงต้องฉันให้พอดี ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป จนทำให้เกิดเวทนาใหม่ คือ อิ่มจนอึดอัด อีกอย่างหนึ่ง การรู้จักประมาณในการบริโภคคือ รู้ว่าทายกมีของถวายมาก แต่ภิกษุก็รับแต่น้อย ทายกมีของถวายน้อย ภิกษุก็รับพอประมาณ ไม่รับจนทายกท้อใจไม่มีเหลือ

นอกจากนี้ ภิกษุควรฉันอาหาร เหมือนกับกินเนื้อบุตรในทะเลทราย^{๑๓} ดังมีเรื่องเล่าว่า สองสามีภรรยา ได้พาบุตรคนเดียว ข้ามทะเลทราย เมื่อผ่านไปนานหลายวัน อาหารก็หมด ทุกคนไม่ได้กินอาหารเลย ทำให้ลูกตาย สามีภรรยาจึงปรึกษากันว่า เราควรจะทำอย่างไรดี ลูกตายแล้วจะทำเป็นอาหารเสริม กินเพื่อประทังชีวิต เพียงเพื่อจะได้ออกจากทะเลทราย สองสามีภรรยา เมื่อจะกินเนื้อบุตรที่ไร ก็ได้แต่ร้องไห้เสียใจ เพราะความคิดถึงลูก กินไม่ค่อยลง แต่ก็จำเป็นต้องกินเนื้อลูกเพื่อที่จะออกจากทะเลทราย^{๑๔} ภิกษุก็เหมือนกัน ฉันอาหารเพื่อบรรเทาความหิว เพื่อยังอัตภาพให้ เป็นไป ให้ร่างกายมีชีวิตอยู่ เพื่อประกอบความเพียรแล้วจะได้ออกจากสังสารวัฏเท่านั้น

การฉันพอประมาณนั้น จึงอยู่ที่ความพอดีของแต่ละรูป บางรูปฉันมาก บางรูปฉันน้อย การฉันพอประมาณ จึงเหมือนกับคนทาผลเพียงเพื่อปลูกเนื้อเชื้อ หรือหยอดน้ำมันเปลวเทียน เพียงเพื่อจะขณการะไป เมื่อฉันจะอิ่ม ควรหย่อนไว้ ๔ – ๕ คำ แล้วค้ำน้ำตาม ดังที่พระสารีบุตรเถระ

^{๑๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๗๕/๕๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐.

^{๑๓} ชุ.ม. (บาลี) ๒๕/๑๕๗/๓๐๗, ชุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๗/๔๔๐.

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะหน้า ธรรมะโคลน, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๓๒), หน้า ๑๗๓.

ท่านกล่าวสอนไว้ว่า “ภิกษุ เมื่อฉันอาหารสวดก็ตาม แห้งก็ตาม ไม่พึงฉันให้อิ่มเกินไป ไม่พึงฉันให้น้อยเกินไป พึงฉันแต่พอประมาณพึงมีสติอยู่ พึงเลิกฉันก่อนอิ่ม ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำ เท่านั้นที่เพียงพอเพื่อยุ่ผาสุก ของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยวมุ่งนิพพาน”^{๑๑๕}

การบริโภคบิณฑบาตด้วยความพอดี เป็นปัจจัยพื้นฐานอย่างหนึ่งของการเจริญภาวนาเพื่อการบรรลุธรรม เมื่อมีการสำรวมกาย ใจแล้วควรต้องมีโภชนเนมัตตัญญูตา สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับคณกโมคคัลลานพราหมณ์ว่า

“พราหมณ์! กาลใดภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายแล้ว ในกาลนั้น ตลาคด ย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร คือ เธอพึงพิจารณาโดยแยกคายแล้วฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่ฉันอาหารเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่อบุญเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุก จักมีแก่เรา”^{๑๑๖}

มีข้อวินิจฉัยตามพระบาลีและอรรถกถา ดังต่อไปนี้

ผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร คือ

ปฏิสุงขา โยนิโส อาหาริ อาหารติ : พิจารณาโดยแยกคายแล้วฉันอาหาร ได้แก่ รู้ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาแล้วบริโภคอาหารโดยอุบาย เพื่อทรงแสดงอุบายนั้น จึงตรัสว่า

เนว ทูวาย : ไม่ใช่เพื่อเล่น บริโภคเหมือนอย่างชนทั้งหลาย เช่น เด็กชาวบ้าน บริโภคอาหารแล้วมุ่งจะไปเล่น^{๑๑๗} นักเต็นร่าและคนกระโดดสูง ย่อมบริโภคเพื่อเล่น เมื่อเขาบริโภคโภชนะใดแล้ว การเล่นฟ้อนรำ กายยักกลอนและการเล่นโศลก ย่อมแจ่มใสยิ่งนัก ชนเหล่านั้นแสวงหาอาหารโดยอธรรม แต่ภิกษุไม่บริโภคอย่างนั้น

น มทาย : ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ย่อมไม่บริโภคเพื่อความเพิ่มพูนความเมาด้วยมานะและเมาด้วยสำคัญว่าเป็นบุรุษ เช่น พระราชา มหาอำมาตย์ ย่อมบริโภคเพื่อความมัวเมา เพราะชนเหล่านั้นบริโภคโภชนะมีรสกลมกล่อมและประณีต เพื่อความเพิ่มพูนความเมาด้วยมานะและเมาด้วยสำคัญว่า เป็นบุรุษของตน มัวเมาในกำลังอย่างนักมวย แต่ภิกษุนี้ย่อมไม่บริโภคอย่างนั้น

^{๑๑๕} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๘๒ - ๕๘๓/๓๕๕, จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๘๒ - ๕๘๓/๕๐๐.

^{๑๑๖} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๗๕/๕๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐.

^{๑๑๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๘/๑๑๐-๑๑๑.

น วิภูษณาย : ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่บริโภคน้ำเพื่อความอ้วนพี ได้แก่ ไม่บริโภคน้ำเพื่อต้องการประดับด้วยเนื้อในสตรีระ ในบุคคลเหล่านั้น นักมวยปล้ำ นักมวยกำหมัด และนักมวยสมัครเล่น เป็นต้น ย่อมต้องการให้ลำสันด้วยโภชนาหารมีปลาและเนื้อเป็นต้น โดยคิดว่า ด้วยการบริโภคอย่างนี้เนื้อของพวกเราจักลำสันเพื่อประโยชน์แก่การทนการต่อยตี ดังนี้ แต่ภิกษุยอมไม่บริโภคน้ำเพื่อประโยชน์ทำเนื้อให้ลำสันในสตรีระอย่างนั้น

น มณฑนาย : ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง ไม่บริโภคน้ำเพื่อประเทืองผิว ไม่บริโภคน้ำเพื่อตกแต่งสตรีระ ในบุคคลเหล่านั้น มีหญิงแพศยา หญิงชาวบ้าน หญิงในเมือง เป็นต้น ดื่มนมเนยใสและน้ำอ้อยบริโภคน้ำแต่เนื้อทั้งเป็นอาหารละเอียดอ่อน ด้วยคิดว่า การบริโภคอย่างนี้ อวัยวะของพวกเราจักดำรงอยู่ดี ผิวพรรณจักผ่องใส ดังนี้ แต่ภิกษุยอมไม่บริโภคน้ำอย่างนั้น เพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้

ยวาทเว : (เพียง) เป็นคำแสดงการกำหนดประโยชน์ในการกลืนกินอาหาร

อิมสฺส กายสฺส จิตฺตยา : (เพื่อให้กายนี้ดำรงอยู่ได้) ย่อมบริโภคน้ำเพื่อต้องการให้กรรกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ ดำรงอยู่ ข้อนี้เป็นประโยชน์ในการกลืนกินอาหารของภิกษุ^{๑๑๘} มหาภูตรูป หรือ มหาภูต เรียกเต็มว่า มหาภูตรูป ได้แก่ ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ มหาภูต แปลว่า สิ่งที่เป็นของใหญ่และมีปรากฏชัดเจน เป็นองค์ประกอบใหญ่ของร่างกาย มีการหลอกลวงมาก ต้องบริหารมาก ผันแปรมาก มหาภูตเมื่อรวมกันได้ส่วนเข้าก็เกิดเป็นรูปร่างเป็นตัวตนขึ้น เช่น เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ ภูตรูป ส่วนที่เป็นผม ขน เล็บ ฟัน กระดูก เลือด หนอง ลมหายใจ ไฟธาตุ เป็นต้น คู่กับ อุปาทายรูป อันเป็นส่วนที่อิงอาศัยอยู่ ได้แก่ ประสาทสัมผัส ชีวิต ความเป็นหญิงชาย เป็นต้น^{๑๑๙}

ยวปนาย : เพื่อกำจัดความเบียดเบียน (เพื่อให้ชีวิตดิ้นรนเป็นไป) ย่อมบริโภคน้ำเพื่อประโยชน์แก่การให้ความมีชีวิตเป็นไป

วิหิงฺสปรตฺติยา : เพื่อบำบัดความหิว ได้แก่ ความหิวเกิดขึ้นเพราะการไม่ได้บริโภคปัจจัย ชื่อว่า วิหิงสา ย่อมบริโภคน้ำเพื่อต้องการกำจัดวิหิงสานั้น คือเพื่อให้วิหิงสาสงบลง

พฺรหฺมจฺริยานุคฺคหยา : เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ความว่า ไตรสิกขาคือ ศาสนาทั้งสิ้น ชื่อว่า พรหมจรรย์ ย่อมบริโภคน้ำเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์นั้น

^{๑๑๘} อภ.สจ.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๓๖-๕๓๗.

^{๑๑๙} พระธรรมกถึกวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ช่อระกา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๕, ๑๒๕.

อติ : ด้วยอุบายนี้

ปฺรณณญ เวทณํ ปฏิกฺขามิ : เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียด้วย เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะการไม่ได้บริโภคอาหารเป็นปัจจัย ชื่อว่า เวทนาเก่า ภิกษุยอมบริโภคอาหารด้วยคิดว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่านั้น

นวลญ เวทณํ น อุปฺปาเตสฺสามิ : จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นด้วย เวทนาอันเกิดขึ้นเพราะการบริโภคเกินไป ชื่อว่าเวทนาใหม่ อีกอย่างหนึ่งเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะการบริโภคแล้วชื่อว่าเวทนาใหม่ ภิกษุยอมบริโภคเพื่อมิให้เกิดเวทนานั้นซึ่งยังไม่เกิดขึ้น

ยาดุรา จ เม ภวิสฺสติ : ความดำเนินไปแห่งกาย ความดำรงอยู่แห่งชีวิตจักมีแก่เรา

อนวชฺชตา จ : ความไม่มีโทษนี้ ได้แก่ ในการบริโภคนี้สิ่งที่มีโทษก็มี สิ่งที่ไม่มีโทษก็มี ในสองอย่างนั้น การแสวงหาโดยไม่ชอบธรรม การรับเอาโดยไม่ชอบธรรม การบริโภคโดยไม่ชอบธรรม นี้ชื่อว่า สāvāṣṣe (มีโทษ) การแสวงหาโดยธรรม การรับเอา การพิจารณาแล้วบริโภคโดยธรรม นี้ชื่อว่า อนāvāṣṣe (ไม่มีโทษ)^{๑๒๐} บุคคลบางคนยอมทำอาหารที่ไม่มีโทษนั้นแหละให้มีโทษ คือ ทำอาหารที่ตนได้มาโดยธรรมแล้วบริโภคเกินประมาณ เธอยอมไม่อาจเพื่อให้อาหารนั้นๆ ให้อย่อย ย่อมลำบากด้วยการอาเจียนและถ่ายท้องเป็นต้น พวกภิกษุทั้งวัดต้องช่วยกันขนขวายในการปฏิบัติร่างกายและแสวงหาเป็นต้นให้ภิกษุนั้น เมื่อถูกถามว่า นี่อะไร ๆ กัน พวกภิกษุก็จะพูดว่า ภิกษุรูปโน้นท้องขึ้น ดังนี้เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายก็จะพากันดำหนิตติเตยนว่า ท่านนี้มีปกติอย่างนี้เป็นนิจกาลแหละ ย่อมไม่รู้จักประมาณท้องของตน ดังนี้ ภิกษุนี้ ชื่อว่า ย่อมทำอาหารที่ไม่มีโทษให้มีโทษ อย่างนี้ ภิกษุไม่กระทำเหมือนอย่างนั้น ย่อมฉันอาหารด้วยมนสิการว่า ความไม่มีโทษจักมี ดังนี้

ผาสฺวิหาโร จ : และการอยู่โดยผาสุก นี้ความว่า การอยู่โดยผาสุกก็มี การอยู่โดยไม่ผาสุกก็มี^{๑๒๑} การอยู่ผาสุกจักมี โดยความเกิดขึ้นแห่งกำลังกายเพราะโภชนะที่เป็นสัปปายะที่พอประมาณเป็นปัจจัย อีกอย่างหนึ่งความหาโทษมิได้เพราะการละสุขในการหลับ สุขในการเอน และในการโง่งวง ละเว้นการเกียดรื้อน การปรับความเหมาะสมแห่งอิริยาบถทั้ง ๔ งคเวณี การบริโภคตามต้องการ ภิกษุพึงงดบริโภคเสีย ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำแทน เป็นการเพียงพอเพื่อความอยู่ผาสุก^{๑๒๒}

^{๑๒๐} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๓๘.

^{๑๒๑} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๓๘.

^{๑๒๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๘/๑๑๗-๑๑๘.

สรุปว่า การรู้จักประมาณในการบริโภคนั้น คือ การกินเพื่อยังอรรถภาพร่างกายให้เป็นไป แล้วประกอบความเพียร เพื่อออกจากสังสารวัฏ ภิกษุไม่ควรกินมากเกินไป ไม่ควรกินน้อยเกินไป เพราะการกินมากหรือน้อยเกินไป ย่อมเกิดโทษ ทำให้ร่างกายกระสับกระส่าย ไม่สบายได้ ที่สำคัญคือ จะทำให้เกิดความง่วงนอนได้ เพราะเมื่อเวลาไปปฏิบัติธรรม ย่อมทำให้ดินมิทระครอบงำได้ง่าย

๔.๕.๔ โภชนะที่เป็นสัปปายะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม

โภชนะ หมายถึง อาหารและเครื่องบริโภค ในระหว่างกำลังปฏิบัติธรรม มี ๒ อย่าง ได้แก่ โภชนะอสังกาสะ คือ อาหารและเครื่องบริโภคที่เป็นที่ไม่ถูกใจไม่พอใจ ไม่ถูกกับร่างกายไม่เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉันทยาก ไม่สมควรแก่การบริโภคของโยคาวจร และโภชนะสังกาสะ คือ อาหารและเครื่องบริโภคที่ถูกใจพอใจ ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉันทไม่ยาก เป็นที่สมควรแก่การบริโภคของโยคาวจร เพราะมีส่วนช่วยส่งเสริมสนับสนุนสภาพจิตใจ

ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค อธิบายไว้ว่า อาหารที่ไม่สมควรและที่สมควรแก่การบริโภค ในระหว่างกำลังปฏิบัติธรรม โยคาวจรบุคคลบางท่านได้รับประทานอาหารที่มีรสหวาน แล้วก็ไม่ได้ถูกปาก ไม่มีความชุ่มชื่นผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้อาหารรสเปรี้ยวแล้ว ก็รู้สึกชุ่มชื่นผาสุกใจทำให้จิตใจมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น ฉะนั้น อาหารที่มีรสหวานนั้นจึงเป็นอสังกาสะ ส่วนอาหารที่มีรสเปรี้ยวเป็น สังกาสะแก่โยคาวจรนั้น บางท่านเมื่อได้รับประทานอาหารที่มีรสเปรี้ยวแล้วก็ไม่ได้ถูกปาก ไม่มีความชุ่มชื่นผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้อาหารรสหวานแล้ว ก็รู้สึกชุ่มชื่นผาสุกใจ ทำให้จิตใจมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น ฉะนั้น อาหารที่มีรสเปรี้ยวจึงเป็นอสังกาสะ ส่วนอาหารที่มีรสหวานเป็นสังกาสะแก่โยคาวจรนั้น สำหรับรสเค็ม ขม เผ็ด ผาด ๔ อย่างนี้ ไม่ได้กล่าวโดยเฉพาะๆ นั้น ก็เพราะรสเหล่านี้เพียงแต่เป็นเครื่องปรุงให้รสทั้งสองนั้นดีขึ้น^{๑๒๓} ดังนั้น เมื่อ ยกรสหวานและเปรี้ยวขึ้นมาแล้ว ก็เป็นอันว่าได้กล่าวถึงรส ๔ อย่างนี้ ตามสมควรไป

^{๑๒๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒, หน้า ๑๐๓.,สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๒๒.”

๔.๕.๕ การเจริญอาหารปฏิกูลสัญญา

อาหารปฏิกูลสัญญา คือ การพิจารณาความเป็นปฏิกูลในอาหาร โดยกำหนดหมายว่าอาหารที่บริโภคเป็นสิ่งปฏิกูล

การพิจารณาความเป็นปฏิกูลในอาหาร ให้พิจารณาอาหารที่เรียกว่า กพพีการหาร หรืออาหารที่เรารับประทานนั่นเอง การพิจารณาความเป็นปฏิกูลของอาหารโดยอาการ ๑๐ อย่าง^{๑๒๔} คือ

๑) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยอาการไปสู่สถานที่ที่มีอาหาร ว่าลำบาก ตั้งแต่การต้องออกไปหาอาหาร ฆราวาสต้องประกอบกรงานอบแห้งต่างน้ำเพื่อจะได้เงินมาซื้ออาหารเลี้ยงชีวิต ถ้าเป็นภิกษุก็ต้องบิณฑบาตไปในสถานที่ต่างๆ ทั้งที่เฉอะแฉะ สกปรก กรำแดดกรำฝน เพื่อให้ได้อาหารมาเลี้ยงอัตภาพ

๒) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยการแสวงหา ว่า มีเงินแล้วก็ต้องไปตลาดซื้ออาหารเข้าร้าน ไน้ออกร้านนี้ เลือหาอาหาร หอบหิ้วกลับมา

๓) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยการบริโภค ว่า เมื่อหยิบอาหารเข้าปากแล้วฟันก็ทำหน้าที่บดเคี้ยว คลุกเคล้าด้วยน้ำลาย ก่อนจะเข้าปากอาหารนั้นปรุงอย่างดี แต่เมื่อเข้าปากเคี้ยวแล้ว หากลองคายออกมาแล้วให้กลืนกลับเข้าไปใหม่ ก็คงกลืนไม่ลงเพราะคูน่าเกลียดเหมือนรากสุนัข

๔) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยที่อยู่ ว่าอาหารที่บริโภคนี้ แปลเป็นอนคละเคล้ากับสิ่ง ๔ อย่าง คือ น้ำดี เสมหะ หนอง และเลือด เป็นสิ่งสกปรกโสโครก

๕) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยกระเพาะ ว่า เป็นที่หมักหมมรวมกันของอาหารว่าอาหารที่เรากินเข้าไป เปื่อน้ำดี เสมหะ หนอง เลือด หมักหมมรวมกันอยู่ในกระเพาะที่สกปรกโสโครก ถ้วยชามภาชนะเราใช้แล้วยังขัดล้างทำความสะอาด แต่กระเพาะอาหารเป็นที่ใส่อาหารที่แปลเปื้อนไปด้วยน้ำดี เสมหะ หนอง เลือด ไม่เคยล้างตลอดเวลา ๒๐-๔๐ ปี แห่งอายุของเรา และทุกวันมีอาหารใหม่หมักหมมทับถมลงไปอีก

๖) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยยังไม่ย่อย ว่า อาหารที่บริโภคเข้าไป ตั้งแต่เมื่อวานก็ตาม วันนี้ก็ตาม หมักหมมรวมกันเกิดเป็นฟอง เพราะธาตุไฟที่มีอยู่ในกระเพาะอาหาร มีสภาพนำสะอิดสะเอียน เหมือนซากศพหรือขยะที่บูดเป็นฟอง

๗) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยย่อยแล้ว ว่า อาหารที่ถูกย่อยแล้วกลายเป็นอุจจาระปัสสาวะ เป็นสิ่งที่น่าเกลียด

^{๑๒๔} ดูใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒ , หน้า ๑- ๑๖.,สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๕๕.”

๘) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยผลที่สำเร็จ ว่า อาหารที่ย่อยแล้วกลายเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดุก เป็นอวัยวะต่างๆ แต่อาหารที่ไม่ย่อยกลับทำให้เกิดโรคต่างๆ มากมาย เช่น โรค หิดเปื่อย หิดดำน คุดทะราด โรคเรื้อน กลาก หิด ไอ เป็นต้น ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดจากอาหารที่ บริโภคเข้าไปนี่เอง เป็นสิ่งที่น่าเกลียดและน่ากลัว การบริโภคถ้าบริโภคมากไปก็เกิดโทษได้

๙) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยการหลังไหล ว่า อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้น เมื่อ ไหลออก ก็ออกทางทวารทั้ง ๕ เช่น ไหลออกทางช่องดาก็เป็นขี้ตา ไหลออกทางช่องปากเป็นน้ำลาย เสมหะ ไหลออกจากทวารหนักเป็นอุจจาระ ไหลออกจากทวารเบาเป็นปัสสาวะ ไหลออกจากขุมขน เป็นเหงื่อ เป็นต้น ขณะที่บริโภคอาหารก็ล้อมวงกันรื่นเริง แต่เวลาถ่ายออก ก็แยกกันไปปิดบังกัน ซ่อนเร้นไม่ให้ใครเห็น

๑๐) พิจารณาความเป็นปฏิกูล โดยความแปดเปื้อน ว่า อาหารนี้เมื่อเวลาบริโภคอยู่ที่ เปื้อนมือ ปาก ลิ้น เพดาน ย่อยแล้วก็เปื้อน ถ่ายออกก็เปื้อน น่าเกลียด ต้องชำระล้างใส่เครื่อง หอมกลบความโสโครกและกลิ่นเหม็น การเจริญอาหารเรปฏิกูลสัญญา เจริญได้แต่เฉพาะในมนุษย ภูมิเท่านั้น เพราะมนุษย์มีการรับประทานอาหารชนิดที่เป็นปฏิกูล ส่วนในเทวภูมิและพรหมภูมิไม่มี อาหารชนิดปฏิกูลแล้ว

อานิสงส์ของอาหารเรปฏิกูลสัญญา ได้แก่ (๑) ไม่ยินดีในรสอาหาร บริโภคเพียงเพื่อ ดำรงชีวิตอยู่ (๒) เห็นความเกิดดับของรูปขันธ์ ความเกิดดับของรูปภายในตนที่เกิดจากอาหาร ความเกิดดับของจิต ขณะบริโภคและหลังบริโภค (๓) สามารถเจริญกายคตาสติไปในขณะนั้นด้วย คือพิจารณาความเป็นปฏิกูลโดย ดี เสลด หนองเลือด เป็นต้น (๔) อยู่เป็นสุข (๕) มีสุคติภูมิเป็นที่ หวังได้

เมื่อพิจารณาอาหารเรปฏิกูลสัญญาทั้ง ๑๐ ข้อ หรือแม้ข้อใดข้อหนึ่งอย่างชัดเจนแล้วย่อม กำจัดตัณหาในอาหารบิณฑบาตได้ เห็นเป็นสิ่งปฏิกูล เป็นพื้นฐานแก่การเจริญกายคตาสติ และสามารถต่อยอดไปสู่การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน อันนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ในที่สุด

๔.๕.๖ กรณีตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาตเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน

ตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาตเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน ได้แก่ เรื่อง พระเจ้าปเสนทิโกศล ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงเสวยพระกระยาหารเป็นจำนวนมาก วันหนึ่งทรงเสวยพระกระยาหารเข้าแล้ว เสด็จเข้าไปสู่สำนักของพระศาสดา มีความอึดอัดในพระวรกาย ทรงพลิกกลับไปกลับมา พระศาสดาทรงเห็นดังนั้นจึงตรัสว่า “มหาบพิตร พระองค์ยังไม่ทันพักผ่อนแล้วเสด็จมาหรือ พระราชาทรงรับว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า ตั้งแต่เวลาบริโภคแล้ว หม่อมฉันมีทุกข์มาก ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสว่า “มหาบพิตร การบริโภคมากเกินไป เป็นทุกข์อย่างนี้” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถาว่า “ในกาลใด บุคคลเป็นผู้กินจุ มั่งกั่ง และมักนอนหลับ กระต๊อบกระสาย เป็นดุจสุคริพใหญ่ ที่เขาเลี้ยงด้วยอาหาร ในกาลนั้น เขาเป็นคนมีนซึม ย่อมเข้าห้องบ่อย ๆ” แล้วตรัสว่า “มหาบพิตร การบริโภคโภชนาแต่พอประมาณ จึงควร เพราะผู้บริโภคพอประมาณ ย่อมมีความสุข” เมื่อจะทรงให้อิโวาที่ยังๆ ขึ้นไป จึงตรัสว่า “คนมีสติทุกเมื่อ รู้ประมาณในโภชนาที่ได้แล้วนั้น มีเวทนาเบาบาง (อาหารที่บริโภคแล้ว) เลี้ยงอายุอยู่ ค่อยๆ ค่อยๆ ไป”^{๑๒๕}

พระราชาไม่สามารถจะเรียนพระคาถาได้ จึงตรัสกะเจ้าหลานชื่อสุทัสนะ ซึ่งยืนอยู่ในที่นั้นว่า “เธอจงเรียนคาถานี้” สุทัสนะได้เรียนคาถานั้นแล้ว พระศาสดาตรัสกะเธอว่า เมื่อพระราชาเสวยอยู่ เธอพึงกล่าวคาถานี้ในเวลาเสวยข้าวก่อนที่สุด พระราชาทรงกำหนดเนื้อความได้แล้ว จักทรงตั้งก่อนข้านั้น เธอพึงให้ลดข้าวสารลง ด้วยการนับเมล็ดข้าว พระราชาทรงตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีพระกระยาหารแห่งข้าวสารทะนานหนึ่งเป็นอย่างยิ่ง ทรงถึงความสุขแล้วทรงมีพระสรีระอันเบาสบาย

วันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปสำนักของพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ความสุขเกิดแก่หม่อมฉันแล้ว หม่อมฉันเป็นผู้สามารถจะติดตามจับเนื้อก็ได้ มีก็ได้ เมื่อก่อน หม่อมฉันทะเลาะกับหลาน บัดนี้ ความทะเลาะกับหลานได้สงบลงแล้ว ความสุขที่แท้จริงเกิดแก่หม่อมฉันแล้ว แม้แก้วมณีของพระเจ้ากุสะ ซึ่งหายไปแล้วในเรือนของหม่อมฉันในวันก่อน บัดนี้ แก้วมณีเมื่อนั้นก็ได้กลับมาคืนแล้ว ความสุขที่แท้จริงเกิดแก่หม่อมฉันแล้ว หม่อมฉันปรารถนาความคุ้นเคยกับเหล่าสาวกของพระองค์ จึงทำแม้อริกาแห่งญาติของพระองค์ไว้ในเรือน ความสุขที่แท้จริงเกิดแล้วแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุเมื่อนี้” พระศาสดาตรัสว่า “มหาบพิตร ชื่อว่าความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง ทรัพย์แม้เช่นกับความ

^{๑๒๕} พุ.อุ.อ.(ไทย) ๔๒/๑๖๒/๑๗๗.

เป็นผู้สันโดษ ด้วยวัตถุตามที่ตนได้แล้ว ไม่มี ชื่อว่าญาติเช่นกับด้วยผู้คุ้นเคยกันไม่มี ชื่อว่า
ความสุขอย่างยิ่ง เช่นกับพระนิพพานไม่มี” จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

อาโรคฺยปรมา ลาภา สนฺตุภฺจฺฐิปรมฺ ธิ

วิสุตฺตาสปรมา ญาติ นิพฺพานํ ปรมฺ สุขํ.

ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรค เป็นอย่างยิ่ง ทรัพย์มีความสันโดษ เป็นอย่างยิ่ง ญาติมี
ความคุ้นเคย เป็นอย่างยิ่ง พระนิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง.^{๑๒๖}

จากกรณีตัวอย่างการบริโภคอาหารของพระเจ้าปเสนทิโกศล จะเห็นได้ว่าการบริโภค
อาหารมากเกินไป ไม่ได้พิจารณาบริโภคด้วยความมกน้อยสันโดษ ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือ
คฤหัสถ์ก็ตามย่อมจะทำให้เกิดโทษ ถูกความ โกงงวงงเข้าครอบงำ อึดอั้นร่างกาย ไม่สามารถที่จะ
ประกอบกรงานได้ รวมถึงการงานทางจิตใจ คือการเจริญภาวนาด้วยเช่นกัน ดังนั้นภิกษุสามเณร
พึงพิจารณาบริโภคบิณฑบาตตามสมควร พึงงดเว้นการบริโภคบิณฑบาต ๔-๕ คำก่อนจะอิมแล้ว
ดื่มน้ำ ก็เพียงพอเพื่อความอยู่ผาสุก เป็นเหตุให้การเจริญภาวนามีความก้าวหน้า สามารถสนับสนุน
ให้เกิดการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้

๔.๖ การบริโภคเสนาสนะเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

การศึกษาเกี่ยวกับการบริโภคเสนาสนะเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษา
จาก ๓ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาเสนาสนะในปัจจุบันสันนิสติดศีล (๒) การบริโภคเสนาสนะ
ในรูปดวงควัตร และ (๓) เสนาสนะที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม

๔.๖.๑ การพิจารณาเสนาสนะในปัจจุบันสันนิสติดศีล

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติวิธีบริโภคที่ดี เพื่อความบริสุทธิ์บริบูรณ์ คือ ศีลที่
เรียกว่า ปัจจุบันสันนิสติดศีล หรือ ปัจจุบันเวกขณศีล คือโดย การพิจารณาปัจจัย ๔ โดยเฉพาะเสนาสนะ
ควรมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ คือ (๑) ในเวลารับ (๒) ในเวลาใช้สอย และ (๓) ในเวลาหลังจากใช้
แล้ว ดังนี้

๑) การพิจารณาเสนาสนะในเวลารับ

มนุษย์จำเป็นต้องบริโภคใช้สอย แต่การพิจารณาในเวลารับมาหรือก่อนบริโภคใช้สอย
จำเป็นกว่า พระพุทธองค์ตรัสข้ให้พิจารณาก่อนเพื่อรู้เท่าทัน โทษภัยและคำนึงถึงคุณค่าของสิ่ง

^{๑๒๖} พุ.บุ.อ.(ไทย) ๔๒/๑๖๒/๑๓๘.

การบริโภคน้ำ เพื่อเตือนสติให้ตระหนักถึงแหล่งที่มา คุณค่า เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการบริโภคน้ำใช้สอยว่าบริโภคน้ำใช้สอยเพื่ออะไร ดังนี้

เราจะรอบคอบในการใช้สอยเสนาสนะ เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเกลือบ ุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และเพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ในที่หลีกเร้นสำหรับภavana”^{๑๒๘}

ขณะใช้สอยเสนาสนะต่างๆ ควรตระหนักถึงคุณประโยชน์ที่แท้จริงเพียงเพื่อป้องกันความหนาวร้อน สัตว์ที่มีอันตรายต่างๆ รวมทั้งสภาพดินฟ้าอากาศที่อาจเป็นอันตรายต่อการประพฤตินั้น เพราะไม่ว่าจะเป็นที่พักอาศัย รวมทั้งเครื่องใช้สอยต่างๆ มิใช่เพียงเพื่ออำนวยความสะดวกแก่การเจริญภาวนาให้ถึงจุดหมายคือการบรรลุธรรมในที่สุด

๓) การพิจารณาเสนาสนะ ในเวลาภายหลังบริโภค

เมื่อบรรพชิตได้บริโภคใช้สอยปัจจัยเสนาสนะแล้วในแต่ละวัน ถ้าลืมพิจารณาหรือพิจารณาไปแล้วก็ตาม พระพุทธองค์ตรัสให้ตระหนักย้อนพิจารณาลงบริโภคใช้สอยอีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อเตือนสติให้ตระหนักตรวจสอบว่า ตน ได้บริโภคใช้สอยให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงหรือไม่ หลังจากการบริโภคใช้สอยเสนาสนะ ให้พิจารณาว่า

เสนาสนะใด อันเราใช้สอยแล้ว ไม่ทันพิจารณาในวันนี้ เสนาสนะนั้นเราใช้สอยแล้วเพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเกลือบ ุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และเพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ในที่หลีกเร้นสำหรับภavana”^{๑๒๙}

การพิจารณาย้อนหลัง แม้จะผ่านการบริโภคใช้สอยเสนาสนะไปแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นการกำจัดตัณหา คือ ความยินดีพอใจในเสนาสนะนั้น เพื่อให้รู้ว่าเราใช้สอยเสนาสนะนั้นตามความจำเป็นเท่านั้น มิได้เพื่อความสุขสบาย หรือเหตุผลอื่นที่เป็นการส่งเสริมให้เกิดอุปาทานความยึดมั่นแต่อย่างใด

^{๑๒๘} พระบาลีเต็มว่า “ปฏิสงขา โยนิโส เสนาสนํ ปฏิเสวามิ ขาวเทว สีตสุส ปฏิมาตย, อุณหสุส ปฏิมาตย, ฬสมกสวาตตปสิริ สปสมมุสสุสานํ ปฏิมาตย, ขาวเทว อตุปริสุสขวิโนทนํ ปฏิสตุลลนารามตุถํ”

^{๑๒๙} พระบาลีเต็มว่า “อชฺช มยา อปจฺเจเวกฺกจิควา ยํ เสนาสนํ ปริภุคฺคํ ตํ ขาวเทว สีตสุส ปฏิมาตย, อุณหสุส ปฏิมาตย, ฬสมกสวาตตปสิริ สปสมมุสสุสานํ ปฏิมาตย, ขาวเทว อตุปริสุสขวิโนทนํ ปฏิสตุลลนารามตุถํ”

๔.๖.๒ การบริโภคนาสนะในชุกงวัตร

การศึกษาการบริโภคนาสนะในชุกงวัตร มีปรากฏอยู่ในหมวดที่ ๓ ที่เกี่ยวกับการบริโภคนาสนะซึ่งเป็นการขัดเกลาภิเลสสนับสนุนการบรรลุนิพพานในที่สุด มีจำนวน ๕ ข้อ คือ (๑) อารัญญิกังคะ การถืออยู่ป่าเป็นวัตร (๒) รุกขมุติกังคะ การถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร (๓) อัปโภกาสิกังคะ การถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร (๔) โสสานิกังคะ การถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร และ (๕) ยถาสันถติกังคะ การถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจะจัดให้เป็นวัตร แสดงตามลำดับได้ดังนี้

๑) อารัญญิกังคะ การถืออยู่ป่าเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถืออารัญญิกังคะ ย่อมไม่อยู่แรมคืนในบ้าน ย่อมอยู่แรมคืนในป่าที่ห่างจากบ้านคน โดยกำหนดที่สุด ๕๐๐ ชั่วธนู คือ ๒๕ เส้น ตามทางเดินโดยปกติ มีคำสมาทานสำหรับอารัญญิกังคะว่า “คามนุตเสนาสนํ ปฏิกุชิปามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดเสนาสนะชายป่า “อารัญญิกังคะสมาทียามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ป่าเป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

อารัญญิกภิกษุนั้น ควรละเสนาสนะชายบ้านเสียแล้ว ยังอรุณให้ตั้งขึ้นในป่า บ้านกับทั้งอุปจาร^{๑๑๐} นั้น ชื่อว่า เสนาสนะชายบ้าน บ้านมีกระท่อมหลังเดียวหรือหลายหลังก็ตาม มีรั้วล้อมหรือไม่มีรั้วล้อมก็ตาม มีคนอยู่ หรือไม่มีคนอยู่ก็ตาม ใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า บ้าน โดยที่สุดแม้หมู่เกวียนใด ๆ ที่จอดพักอยู่เกินกว่า ๔ เดือน ก็ชื่อว่า บ้าน สำหรับบ้านที่มีรั้วล้อม ถ้ามีอินทิล^{๑๑๑} ๒ ชั้น เหมือนอนุสารปุระที่ที่กอนดินตกแห่งบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง ยืนที่อินทิลชั้นใน ชื่อว่าอุปจารบ้าน พระวินัยรทั้งหลายก็กล่าวไว้ว่า อนึ่ง ลักษณะแห่งเลขทุบาท^{๑๑๒} นั้น ก็คือร่วมในแห่งที่ที่ตกลงแห่งกอนดินที่ข้างไป อย่างพวกคนหนุ่มรุ่น ๆ เมื่อจะแสดงกำลังของตน เขยียดแขนข้างกอนดินไปจะนั้น ส่วนอาจารย์ฝ่ายพระสูตรก็กล่าวว่า ภายในที่ที่ตกของกอนดิน ที่ข้างไปทำนองไถ่กา ก็ชื่อว่า เลขทุบาท สำหรับในบ้านที่ไม่ได้ล้อมว่า มาตุคามยืนที่ประตูเรือนหลังสุดเขาทั้งหมด สาดน้ำไป ถึงที่แห่งใด ที่น้ำนั้นตก ชื่อว่า อุปจารเรือน เลขทุบาทหนึ่งโดยนัยที่กล่าวแล้วจากอุปจารเรือนนั้นชื่อว่า บ้าน เลขทุบาทที่ ๒ เป็นอุปจารของบ้าน ส่วนป่า ว่าทางพระวินัยก็กล่าวไว้ว่า

^{๑๑๐} หมายถึง เทียบ จวนเจียน ที่ใกล้ชิด ระยะใกล้เคียง ชาน บริเวณรอบ ๆ คูใน. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๘.

^{๑๑๑} หมายถึง เสา หรือหลักหน้าประตูเมือง หลักเมือง เสาเขื่อน คูใน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๓๗๓.

^{๑๑๒} หมายถึง ระยะโยนหรือข้างกอนดินตก คูใน. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๕.

ที่ห้องปวงยกบ้านและอุปัชฌาย์ของบ้านเสียด นั้นชื่อว่า ป่า ทางพระอธิการธรรมก็กล่าวไว้ว่า ที่ห้องปวง ภายนอกอินทนิลออกไป นั้นชื่อว่า ป่า แต่ลักษณะที่กล่าวทางพระสูตรว่า ที่มีระยะไกล ๕๐๐ ชั่วโมง เป็นอย่างน้อย ชื่อว่า เสนาสนะป่า นี้เป็นลักษณะในคำว่า “ป่า” เสนาสนะป่านั้น สำหรับบ้านที่มีรั้ว ล้อม ควรกำหนดวัดแต่อินทนิล ด้วยธนูของอาจารย์ที่โก่งแล้ว สำหรับบ้านที่ไม่มีรั้วล้อมควรกำหนด วัด จำเดิมแต่เลขทศบาทที่แรก จนถึงเครื่องล้อมแห่งวิหาร ในอรรถกถาพระวินัยทั้งหลายก็กล่าวไว้ว่า แต่ถ้าวินัยไม่ได้ล้อม เสนาสนะที่อยู่ต้นเพื่อน หรือโรงครัว หรือที่ประชุมประจำ ต้นโพธิ์หรือ เจดีย์ อันใด แม้ ฝิวอยู่ห่างจากเสนาสนะออกไป ฟังทำที่นั่นให้เป็นแดนกำหนดวัดเถิด

ส่วนในอรรถกถามัชฌิมนิกาย ก็กล่าวไว้ว่า ควรวัดอุปัชฌาย์แห่งวิหาร ตรงไป ในระหว่าง ๒ เลขทศบาท เหมือนวัดอุปัชฌาย์บ้าน นี้เป็นประมาณในวิธีวัดนี้ แต่ถ้าบ้านอยู่ใกล้ภิกษุอยู่ใน วิหารได้ยินเสียงคนชาวบ้าน แต่ไม่อาจจะเดินตรงไปได้ เพราะมีภูเขาหรือแม่น้ำเป็นต้น คั่นอยู่ใน ระหว่างทางแห่งใดเป็นทางปกติของบ้านนั้น แต่ถ้าจะต้องไปด้วยเรือก็ควรถือเอา ๕๐๐ ชั่วโมงโดย ทางแห่งนั้น แต่ภิกษุรูปใดแกลังปิดทางแต่ที่นั่น ๆ เสีย เพื่อยังองค์ของบ้านใกล้ให้ถึงพร้อม ภิกษุรูป นี้ ชื่อว่า ชุคคโจร ก็ถ้าอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ของอารัญญิกิกิษุเป็นไปหาหาหาสิ่งที่เป็น สัปปายะไม่ได้ ก็ควรนำท่าน ไปสู่เสนาสนะชายบ้านอุปัชฌาย์ท่านเถิด แต่เธอควรออกไปแต่เช้ามีด ยังอรุณให้ตั้งขึ้นในที่อันประกอบด้วยองค์ ถ้าในเวลาอรุณจะขึ้น อาพาธของท่านกำเริบ ก็ควรทำกิจ เพื่อท่านนั้นเถิด ไม่พึงเป็นฐตังคสุทริกะ คือ ผู้มุ่งจะรักษาชุคคโจรให้บริสุทธิ์ไปทำเดี๋ยวเลย

อารัญญิกิกิษุมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ต้องยังอรุณให้ตั้งขึ้น ในป่าตลอดกาลทั้งปวง (๒) ภิกษุผู้ถืออย่างกลาง ย่อมได้เพื่อจะอยู่ในเสนาสนะชายบ้านตลอด ๔ เดือนฤดูฝน (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพลลา ย่อมได้เพื่อจะอยู่ตลอด ๔ เดือนฤดูเหมันต์(หนาว) ด้วย เมื่อ อารัญญิกิกิษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ มาแต่ป่าในเวลาที่ได้กำหนดไว้แล้วอย่างไรพึงธรรมอยู่ในเสนาสนะ ชายบ้าน แม้จนอรุณขึ้น ชุคคโจรยอมไม่แตก พังธรรมแล้วก็ไปแม้อรุณขึ้นในระหว่างทางชุคคโจรไม่ก็ แตก แต่ถ้าเมื่อพระธรรมถือลุกขึ้นแล้ว เธอคิดว่านอนสักครู่แล้วจักไป ดังนี้ นอนเสียจนอรุณขึ้น หรือว่ายังอรุณให้ตั้งขึ้นในเสนาสนะชายบ้านตามขอบใจตนชุคคโจรยอมแตกเถิด นี้เป็นความแตกใน อารัญญิกังคะ^{๑๓๓}

อานิสงส์ของการถืออยู่ป่าเป็นวัตร^{๑๓๔} ได้แก่ (๑) อารัญญิกิกิษุทำความสำคัญว่า ป่าไว้ในใจอยู่ ย่อมเป็นผู้ควรเพื่อจะได้สมาธิที่ยังไม่ได้บ้าง เพื่อจะรักษาสมาธิที่ได้ไว้แล้วบ้าง (๒) แม้พระศาสดาก็ทรงชื่นชมต่อเธอ ดังที่ตรัสไว้ว่า คุณร นาคิยะ เพราะเหตุนั้น เราจึงมีใจยินดีด้วย

^{๑๓๓} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, *ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา* ชั้นโท, หน้า ๒๕๓-๒๕๕.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

การอยู่ป่า ของภิกษุนั้น (๓) อันตรายทั้งมีรูปที่ไม่เป็นสัปปายะเป็นต้น ย่อมไม่รบกวนจิตของเธอ
 ผู้อยู่ในเสนาสนะอันสงัด (๔) เธอย่อมหายสะดุ้งกลัว (๕) ย่อมละความเยื่อใยในชีวิตได้
 (๖) ย่อมยินดีรสแห่งความสุขอันเกิดแต่วิเวก และ (๗) แม้ความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นต้น
 ย่อมเป็นภาวะที่เหมาะสมแก่เธอด้วย

๒) รุกขมุสิกังคะ การถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือรุกขมุสิกังคะ เป็นประเภทของภิกษุผู้ถืออารัญญิกังคะนั่นเอง ไม่ทำกุญที่อยู่
 ย่อมอยู่ตามโคนต้นไม้ มีคำสมาทานสำหรับรุกขมุสิกังคะว่า “ฉนฺนํ ปฏิภิปาไม” แปลว่า ข้าพเจ้างดที่
 มุงบัง “รุกขมุสิกํ สมายามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ ณ โคนไม้เป็นปกติ
 สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

รุกขมุสิกิกษุนั้น ควรเว้นต้นไม้เหล่านี้เสีย คือ ต้นไม้ที่ตั้งอยู่ระหว่างพรมแดน ต้นไม้
 ที่เป็นเจดีย์ ต้นไม้ที่มียาง ต้นไม้มีผล ต้นไม้มีดอก ต้นไม้มีค้างคาว ต้นไม้มีโพรง ต้นไม้ที่อยู่กลางวัด
 แล้วจงเอาต้นไม้ที่อยู่ชาย ๆ วัดเถิด

รุกขมุสิกิกษุมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ของต้นไม้แล้ว จะใช้
 ใครแผ้วกวาดให้ตามชอบใจ หาได้ไม่ ต้องใช้เท้ากวาดใบไม้และอยากเยื่ออยู่เอง (๒) ภิกษุผู้ถืออย่าง
 กลาง จะวานใครที่บังเอิญมาถึงที่นั่นแผ้วกวาดให้ก็ได้ และ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพลลา จะเรียก
 คนงานวัดและสมณทูต^{๑๓๕} มาช่วยชำระ ทำให้เรียบแล้วเกลี่ยทราย ทำรั้วล้อม ดิดประคูดเสียด้วย
 แล้วจึงอยู่ได้ แต่ในวันที่มีงานมหรหรรรม รุกขมุสิกิกษุอยู่ที่นั่นควรนั่งที่อื่นที่มีอะไรบังไว้ รุกขมุสิกังคะ
 รุกขมุสิกิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่ยังสำเร็จความอยู่ในที่มุงบัง พระอังกุตตร
 ภาณกาจารย์ทั้งหลาย กล่าวไว้ว่า ในขณะที่เธอรู้อยู่แล้ว ยังอรุณาให้ตั้งขึ้นในที่มุงบังนี้เป็นความแตก
 ในรุกขมุสิกังคะ^{๑๓๖}

อานิสงส์ของการถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร^{๑๓๗} ได้แก่ (๑) เกิดเป็นความปฏิบัติสมควรแก่
 นิสัยขึ้นเอง ตามพระบาลีชื่อว่า การบรรพชาอาศัยโคนไม้เป็นที่นอนที่นั่น (๒) ใช้ปัจจัยตามที่
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ว่า เป็นของเล็กน้อยด้วย หาง่ายด้วยไม่มีโทษด้วย (๓) ปลุก
 อนิจจสัญญาขึ้นได้ ด้วยได้เห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งใบไม้ที่อยู่เนื่อง ๆ (๔) เลิกความตระหนี่ใน

^{๑๓๕} หมายถึง สามเณร คูณ. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล
 ศัพท์, หน้า ๒๕๕.

^{๑๓๖} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา
 ชั้นโท, หน้า ๒๕๖.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

เสนาสนะและความเพลินในงาน (๕) ใต้อยู่กับเทวดาทั้งหลาย (๖) มีความประพฤติสมควรแก่
 รุทธธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น

๓) อัปโลกาสิกังคะ การถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถืออัปโลกาสิกังคะก็เป็นประเภทของภิกษุผู้ถืออรัญญิกังคะเหมือนกัน แม้ตาม
 โคนไม้ก็ไม่ยอม ย่อมอยู่ในที่แจ้ง ๆ ที่เข้าใจว่าเที่ยวหลบแดดอยู่ตามเงาแห่งภูเขาและชายไม้เป็นต้น
 มีคำสมาทานสำหรับอัปโลกาสิกังคะว่า “ฉนณญจ รุกขมุลญจ ปฏิกุขิปามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดที่มุง
 บังด้วย โคนต้นไม้ด้วย “อพุโลกาสิกังคัง สมาธิยามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่
 กลางแจ้งเป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

การเข้าไปสู่โรงอุโบสถเพื่อการฟังธรรมก็ดี เพื่อกระทำอุโบสถก็ดี ย่อมควรแก่
 อัปโลกาสิกิกษุ นั้น ถ้าเมื่อเธอเข้าไปแล้ว ฝนตกลงมา ไซ้ร้ เมื่อฝนยังตกอยู่ อย่าเพิ่งออกเลย ต่อฝน
 หยุดจึงออกไป อันอัปโลกาสิกิกษุ นั้น เข้าไปสู่โรงฉันหรือโรงไฟ ทำวัตรก็ดี เชื้อเชิญภิกษุเถระด้วย
 ภัตตาหารในโรงฉันก็ดี เมื่อให้อุเทศหรือถือเอาอุเทศ เข้าไปแม้ที่มุงบังก็ดี ขนเครื่องเสนาสนะมีเตียง
 ตั่ง เป็นต้น ที่วางกะทะอยู่ข้างนอก เข้าไปไว้ข้างในก็ดี ย่อมควร ถ้าเดินทาง ถือบริวารของภิกษุที่
 เป็นผู้เฒ่ากว่าไป เมื่อฝนตกเข้าสู่ศาลาอันตั้งอยู่ในท่ามกลางทาง ก็ควร ถ้ามิได้ถืออะไร จะเล่นไป
 ด้วยหวังใจว่า จะอยู่ในศาลาย่อมไม่ควร แต่ควรเดินโดยปกติเข้าไป ยืนอยู่จนฝนหยุด จึงไปเถิดนี้
 เป็นวิธีแห่งอัปโลกาสิกิกษุ นัยแม่แห่งรุกขมุลิกภิกษุก็คือนัยนี้

อัปโลกาสิกิกษุมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่าง อุกฤษฏ์ จะเข้าไปอาศัย
 ต้นไม้หรือภูเขาหรือเรือนอยู่ ย่อมไม่ควร ต้องทำกระโจมจีวรอยู่กลางแจ้งนั้นแหละ (๒) ภิกษุผู้ถือ
 อย่างกลาง จะเข้าไปอาศัยต้นไม้ ภูเขาและเรือนอยู่ ไม่เข้าไปข้างใน ก็ควร และ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่าง
 เพลา แม่เงื่อมเขาที่คนมิได้มุงบัง แม่ซุ่มกิ่งไม้ แม่ฟ้า แม่กระท่อม อันตั้งอยู่ในนานั้นๆ ที่คนผ่านไป
 เป็นต้นทั้งไว้ย่อมควร รุทธคัมภีร์ของอัปโลกาสิกิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เธอไปสู่ที่มุงบัง
 ก็ดี โคนไม้ก็ดี เพื่ออยู่ พระอังกุตตรภิกษุทั้งหลาย ก็กล่าวไว้ว่า ในขณะที่เธอทราบอยู่แล้วยัง
 อรุณให้ตั้งขึ้นในที่มุงบังก็ดี โคนไม้ก็ดี นั้น นี้เป็นความแตกในอัปโลกาสิกังคะ^{๑๓๘}

อานิสงส์ของการถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร^{๑๓๙} ได้แก่ (๑) ตัดอวาสาปลิโพธได้ (๒)
 บรรเทาถิ่นมัทธะ^{๑๔๐} ได้ (๓) ไม่มีสถานที่ที่ติดข้อง สมแก่คำสรรเสริญว่า ภิกษุทั้งหลายอยู่ไม่ติดที่

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘.

^{๑๔๐} ถิ่นมัทธะ หมายถึง ความหลนุ่และเชื่องซึม ความที่จิตใจหลนุ่และเคลิบเคลิ้ม ความว่างเหงาซึม
 เซา ดูใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

เที่ยวไปไม่มีที่ซ่องซัด คุ่มกุดทั้งหลาย (๔) เป็นพระ ๔ ทิศ (๕) มีความประพาศสมควรแก่ ฐตธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น

๔) โสณิกังคะ การถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือโสณิกังคะ ย่อมอยู่แรมคืนในป่าช้า มีคำสมาทานสำหรับโสณิกังคะว่า “น สุตานํ ปฏิกุจฉามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดที่อันมิใช่ป่าช้า “โสณิกงคํ สมาทियามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

คนทั้งหลายเมื่อตั้งหมู่บ้าน กำหนดที่แห่งใดไว้ว่า ที่นี้เป็นป่าช้า โสณิกภิกษุนั้นอย่าเพิงอยู่ ณ ที่นั้น เพราะว่า ที่นั้น เมื่อศพยังมี ได้ถูกเผา ก็ยังไม่นับว่าเป็นป่าช้า แต่ว่า จำเดิมแต่กาลที่เผาศพแล้วไป แม้หากจะร้างไปตั้ง ๑๒ ปี ก็นับว่าเป็นป่าช้าอยู่ตนเอง โสณิกภิกษุผู้อยู่ในป่าช้านั้น ปฏิบัติดังนี้

(๑) ไม่ควรให้ทำที่ต่าง ๆ มีประจําจกรรมเป็นต้น ตั้งเตียงตั้ง จัดน้ำจันน้ำใช้แล้วบอกธรรมอยู่ เพราะว่ารุกค้ำข้อนี้หนัก เพราะเหตุนั้น โสณิกภิกษุ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท แจ้งพระสังฆเถระ หรือเจ้าหน้าที่ทางราชการให้ทราบไว้ เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นแล้วจึงอยู่

(๒) เมื่อเดินจงกรม ควรชำเลืองดูที่เผาศพไปด้วย

(๓) เมื่อไปป่าช้าเล่า ก็พึงหลีกทางใหญ่เสีย เดินไปทางนอกเถิด

(๔) ควรกำหนดอารมณให้แม่นยำเสียแต่ในตอนกลางวัน ด้วยเมื่อกำหนดเสียอย่างนั้นจะได้ไม่เป็นสิ่งชวนกลัวสำหรับเธอในเวลากลางคืน

(๕) อมนุษย์ทั้งหลาย แม้นมันจะเที่ยวส่งเสียงร้องไป ก็อย่าประหารมันด้วยวัตถุอะไร ๆ

(๖) อันโสณิกภิกษุจะขาดไปป่าช้าเสียแม้แต่วันเดียว ย่อมไม่ควร พระอังกุตรภิกษุภาณการย^{๑๔๑} ก็กล่าวไว้ว่า ยังมีขมิ้นขาม^{๑๔๒} ให้สิ้นไปในป่าช้า แล้วกลับเสียในปัจฉิมยาม ก็ควร

(๑) ของเคี้ยวของกินที่อมนุษย์ชอบ เช่น ขนมโรยงา ข้าวเจือถั่ว ปลา เนื้อ นมสด น้ำมันน้ำอ้อยงอบ โสณิกภิกษุไม่ควรเสพ

(๒) ไม่ควรเข้าไปสู่เรือนแห่งตระกูลแล นี้เป็นวิธีแห่งโสณิกภิกษุนั้น

^{๑๔๑} อาจารย์ผู้กล่าวพระสูตรว่าด้วยอังกุตรนิกาย.

^{๑๔๒} หมายถึง ขามกลาง, ในบาลี แบ่งคืนเป็น ๓ ขาม กำหนดขามละ ๔ ชั่วโมง เรียกว่า ปฐมขาม มัชฌิมขาม ปัจฉิมขาม มัชฌิมขาม กำหนด เวลาตั้งแต่ ๔ ทุ่ม หรือ ๒๒ นาฬิกา ถึงตี ๒ หรือ ๒ นาฬิกา ปัจฉิมขาม คือ ขามหลัง ขามสุดท้าย ปัจฉิมขาม กำหนดเวลาตั้งแต่ตี ๒ หรือ ๒ นาฬิกา ถึงย่างรุ่ง หรือ ๖ นาฬิกา ดูใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, หน้า ๖๘๖, ๘๕๑.

โอสานิกภิกษุมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ควรอยู่แต่ในป่าช้าที่มีการเผาศพเป็นประจำ มีซากศพมิได้ขาด และมีเสียงร้องไห้อยู่เนืองนิตย์ (๒) ภิกษุผู้ถืออย่างกลางในป่าช้าที่ได้ลักษณะ ๑ ใน ๓ ลักษณะ ก็ใช้ได้ และ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพล่า ในที่ที่สักว่าได้ลักษณะป่าช้าโดยนัยที่กล่าวแล้ว ก็ใช้ได้ ชุตงค์แห่งโอสานิกภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกเพราะสำเร็จความอยู่ในที่อันมิใช่ป่าช้า พระอังกุตตรภาณกาจารย์ ก็กล่าวไว้ว่า ในวันที่เธอไม่ไปป่าช้า เป็นความแตกในโอสานิกกัณฑ์

อานิสงส์ของการถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร ได้แก่ (๑) ได้มรณสติ (๒) อยู่ด้วยความไม่ประมาทเป็นปกติ (๓) บรรลุสุกนิมิต (๔) บรรเทาภคาภวะได้ (๕) เห็นสภาพของร่างกายอยู่เนื่อง ๆ (๖) มีความสังเวชหนัก (๗) ละความเมา มีความเมาในความไม่มีโรคเป็นอาทิได้ (๘) ช่มความกลัวภัยได้ (๙) เป็นที่เคารพที่สรรเสริญแห่งอมนุษย์ทั้งหลาย (๑๐) มีความประพฤติสมควรแก่ชุตธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น^{๑๔๓}

๕) ยถาสันถติกังคะ ถือการอยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร

ภิกษุผู้ถือยถาสันถติกังคะย่อมไม่ทำความอาลัยในเสนาสนะที่อยู่อันเป็นที่สบายถูกใจ ได้เสนาสนะไม่เป็นที่สบายไม่ถูกใจ ไม่แสหาเสนาสนะอื่น ภิกษุผู้เป็นเสนาสนคาหาปกะ^{๑๔๔} จัดให้ อยู่ ณ เสนาสนะใด ย่อมอยู่ ณ เสนาสนะนั้น แม้ถูกย้ายเสนาสนะในอตุกาล ย่อมไม่ขัดใจ สำหรับคำสมาทานยถาสันถติกังคะว่า “เสนาสนโลลุปปี ปฏิกุชียามิ” แปลว่า ข้าพเจ้างดความโลเล^{๑๔๕} ในเสนาสนะ “ยถาสนถติกังคัง สมาทียามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นปกติ สมาทานด้วยคำ ๒ คำนี้ คำใดคำหนึ่งก็ได้

ยถาสันถติกภิกษุนั้น เสนาสนะแห่งใด ที่เสนาสนคาหาปกะชี้แจงให้ว่าเสนาสนะนี้ได้แก่เธอ ก็ควรยินดีด้วยเสนาสนะแห่งนั้น ไม่ควรทำภิกษุอื่นให้ต้องย้าย นี่เป็นวิธีแห่งยถาสันถติกภิกษุนี้

ยถาสันถติกภิกษุมี ๓ จำพวก กล่าวคือ (๑) ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ยอมไม่ได้เพื่อจะถามถึงเสนาสนะที่ได้แก่ตนว่า อยู่ไกลหรือใกล้ไป หรือว่าอันตรายต่าง ๆ มีอมนุษย์แล ที่ขมาติ

^{๑๔๓} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

^{๑๔๔} หมายถึง ผู้ให้ถือเสนาสนะ คือ ภิกษุผู้ได้รับสมมติ คือแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นผู้ทำหน้าที่จัดแจกเสนาสนะของสงฆ์ ดูใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๐.

^{๑๔๕} หมายถึง (ว. ไม่แน่นอน (มักใช้แก่นิสัยใจคอ) เช่นจิตใจโลเล ไม่อยู่กับร่องกับรอย (มักใช้แก่กริยาพูดเช่น พูดยาโลเล) ดูใน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, หน้า ๖๓๖.

เป็นต้นรบกวนใหม่ ว่าร้อนหรือว่าหนาวใหม่ (๒) ภิกษุผู้ถืออย่างกลางถามได้แต่ไปตรวจดูไม่ได้ (๓) ภิกษุผู้ถืออย่างเพล่า ไปตรวจดูได้ ถ้าเสนาสนะที่แจกให้ นั้น ไม่ชอบใจเธอ ถือเอาเสนาสนะอื่น ก็ได้ ชุติวงศ์ของยถาสันถติกภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในเมื่อพอสักว่าความโลเลในเสนาสนะเกิดขึ้น นี่เป็นความแตกในยถาสันถติกังคะ^{๑๔๖}

อานิสงส์ของการถือการอยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร^{๑๔๗} ได้แก่ (๑) ได้ทำตามโอวาทที่กล่าวไว้ว่า ได้สั่งใครควรยินดีด้วยสิ่งนั้น (๒) ใฝ่ประโยชน์เกื้อกูลแก่เพื่อนพรหมจารี^{๑๔๘} (๓) เลิกความกำหนดว่า เลว ประณีต (๔) ละความยินดียินดีร้ายได้ (๕) ปิดประตูความตะกราม (๖) มีความประพฤติสมควรแก่ชุตธรรม มีความมักน้อย เป็นต้น

คุณค่าของเสนาสนะนอกจากเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว คุณค่าอีกอย่างหนึ่งคือเป็นที่ปฏิบัติ ชุติวงศ์ โดยการถือหลักฝึกฝนตนตามไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นแนวทางศึกษาปฏิบัติธรรมที่ใช้ควบคู่กับชุตควัตร ชุติวงศ์แปลว่า องค์กัจจกิลเสส(ที่อยู่ในใจ)หรือกระบวนการฝึกฝนตนให้พ้นจากกองทุกข์ด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งเป็นแนวทางที่พระสงฆ์สามารถเลือกปฏิบัติสำหรับฝึกฝน กิลเสส-ค้นหา-มานะในวิถีชีวิตที่เหมาะสมได้ ว่าโดยย่อมี ๓ อย่าง คือชุตค้อย่างเพล่าอย่างกลาง และอย่างอุกฤษฏ์ ซึ่งแต่ละวิธีนั้นเหมาะสำหรับบรรพชิต เพราะเป็นอุบายฝึกฝนภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะเหล่านี้ไม่ให้ยึดติดในที่อยู่อาศัยของตน

ธรรมสถานทั้งหมดนี้ ได้แก่ ป่าไม้ โคนไม้ ที่กลางแจ้ง ป่าช้า และเรือนว่าง ล้วนเป็นสถานที่สำหรับขัดเกลาจิตใจภายในของผู้ปฏิบัติธรรมอันยอดเยี่ยมทั้งนั้น นอกจากนี้ที่อื่นๆเช่น กุฏิ และ วิหาร ก็สามารถใช้เป็นที่ปฏิบัติชุตคังก็ได้ เป็นที่อยู่ก็ได้ เพราะเป็นเสนาสนะที่ฝืนอารมณ์หรือ กิลเสสของบุคคล ธรรมดาของบุคคลทั่วไปต่างต้องการความสะดวกสบาย สิ่งใดขัดต่อใจของตนก็จะพึงหลีกเลี่ยง สิ่งใดชอบใจก็แสวงหา ซึ่งการปฏิบัติธรรมเป็นการฝืนอำนาจกิลเสสภายในทั้งสิ้นเป็นการปฏิบัติที่เด็ดเดี่ยว ห้าวหาญ อุปสรรคและปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ในที่เหล่านี้จึงเป็นอุปสรรคการฝึกที่ยอดเยี่ยมที่สุด การอยู่ในเสนาสนะข้างต้นจึงเหมาะสม ไม่เป็นภาระแก่นักปฏิบัติทั้งหลาย สะดวกและดูแลง่าย ไม่เป็นการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ซึ่งจะต้องประกอบด้วยหลักการอยู่ ๓ อย่าง คือ มีความเพียร(อาตปปี) ๑ มีความจำแนมย่ำ(สติมา) ๑ และมีความสามารถรู้การปฏิบัติธรรมควรทำ

^{๑๔๖} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, หน้า ๓๐๐.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๐.

^{๑๔๘} หมายถึง (ผู้ประพฤติพรหมจรรย์, นักเรียนพระเวท, ผู้ประพฤติธรรมมิเว้นจากเมถุน เป็นต้น) เมถุน หมายถึง การกระทำของคนที่เป็นคู่ ๆ การร่วมสังวาส การร่วมประเวณี ดูใน. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๒.

อย่างไรจึงจะถูกต้องหรือบรรลุเป้าหมาย(สมุปชาโน) ๑ เมื่อระมัดระวังตั้งตนได้แบบนี้แล้วการถือ
 รุคงค์ทั้งหมดนั้น ย่อมดำเนินไปตามพระวินัยซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมโดยตรง กล่าวคือ
 คุณธรรม ๕ อย่าง^{๑๔๘} คือ

- ๑) อปปีจตุตา (ความมักน้อย) ไม่โลภมากในวัตถุทั้งหลาย
- ๒) สนฺตกุฐิตา (ความสันโดษ) ยินดีพอประมาณตามวัตถุที่มี
- ๓) สลฺเลขตา (ความปฏิบัติขุคเกลาภิเสถ) มีความเพียรอย่างต่อเนื่อง
- ๔) ปวีเวกตา (ความอยู่เงียบสงัด) สะกัศอารมณ์ที่มากกระทบได้ ถืออารมณ์ปัจจุบันเป็น

สำคัญ

๕) อิทมตฺติตา (ความรู้ว่าสิ่งนี้มีประโยชน์) มีความรอบรู้ในการปฏิบัติรุคงค์อย่างพร้อม
 พร้อม เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติในอุบายต่าง ๆ (ไม่หลงอารมณ์)

คุณค่าของรุคงค์ทั้ง ๕ ข้อเหล่านี้ ล้วนอาศัยกันและกัน ตั้งแต่ข้อแรกความมักน้อยใน
 วัตถุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมีใจไม่โลภในสักการะแล้ว ย่อมมีใจยินดีในปัจจุบันที่มีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็
 ย่อมสามารถทำความเพียรได้ต่อเนื่อง พบความสงบกาย-วาจา-ใจ สูดท้ายปัญญาที่สอนให้ท่านได้
 ทราบว่าอะไรควรเชื่อถือ อะไรเป็นเป้าหมายของรุคงค์ คุณเหล่านี้จึงต้องอาศัยกำลังที่จิตใจที่ห้าว
 หายุดทนต่ออารมณ์ต่างๆ อย่างยิ่งขจรจึงสามารถเกิดขึ้นได้ เพราะเป็นการข้อนอารมณ์ทั้งอดีตทั้ง
 ปัจจุบันที่นอนเนื่องอยู่จิตสันดาน จนไม่อาจปฏิบัติเข้าสู่กระแสธรรมรรคเบื้องสูงได้

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์และพระสาวกต่างก็มุ่งมั่นฝึกฝนอย่างจริงจังเช่นนี้ แม้บาง
 คราวต้องแลกด้วยชีวิตก็ต้องยอม จนได้บรรลุคุณธรรมตามอัชาศัยของตนมาแล้วมากมาย หนึ่งใน
 บรรดาพระสาวกผู้ถือปฏิบัติรุคงค์ข้ออยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิต ได้แก่ พระมหากัสสปเถระผู้ถือ
 ปฏิบัติป่าเด่นด้านนี้ ดังเช่นพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ท่านว่า^{๑๕๐}

...เธอพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์อะไรจึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรและกล่าวสรรเสริญคุณ
 แห่งการอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร...เป็นผู้นั่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร... เป็นผู้
 ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... เป็นผู้มักน้อย... เป็นผู้สันโดษ... สงัดจากหมู่... ไม่คลุกคลีด้วยหมู่...
 เป็นผู้ปรารถนาคความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถนาคความเพียร ตลอดกาลนาน...

ข้อวัตรปฏิบัติของพระป่าจึงเป็นสัจจะพยานการยืนยันว่า ทำให้พระภิกษุทั้งหลายเกิด
 การฝึกฝนสติในการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง เหมือนอย่างทีหลวงพ่อชา สุภทฺโท
 พระวิปัสสนาจารย์ผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานแห่งอีสานได้เคยสอนพระสงฆ์และฆราวาสญาติโยม

^{๑๔๘} วิสุทธิธรรมรค แปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

^{๑๕๐} ส.นิ.อ. (ไทย) ๑๖/๑๔๘/๒๔๑-๒๔๓.

ว่า “ไม่ดีก็ให้มันตาย ไม่ตายก็ให้มันดี” เป็นการย้ำให้เห็นว่ากิจทุกอย่างต้องอาศัยคนทำจริงเท่านั้น เมื่อทำจริงปฏิบัติจริงของจริงก็จะปรากฏให้เห็นเอง(สบุทญฺฐิติโก) การดูหมิ่นว่า ไม่สำคัญ หาสมควร ไม่ปฏิบัติทาของพระสาวกผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร นอกจากนี้ได้แก่พระเรวตขทิวรณียะ ผู้อยู่ป่าไม่ ตะเคียน, และพระอัญญาโกณฑัญญเถระ เป็นต้น เพียงเท่านั้น ก็ย่อมเป็นอุทาหรณ์ได้ว่า การนิยมนถือ รุคงค์ของพระภิกษุผู้สัน โดย ยินดีในการอยู่ป่าเป็นต้นนั้น มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา สมควร พระภิกษุในปัจจุบันพึงพิจารณาให้เห็นว่า เป็นประโยชน์แก่ตนโดยตรงและเพื่อเป็นทีฏฐานาคติหรือ เป็นกำลังใจแก่บุคคลผู้ต้องการความพ้นทุกข์ทั้งปวง

๔.๖.๓ เสนาสนะสัปปายะสำหรับการปฏิบัติธรรม

เสนาสนะ หรือ สถานที่ปฏิบัติธรรมที่เหมาะสม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส เบื้องต้นของการเจริญสติแก่ภิกษุปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง ดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เราควรหลีกออกจากหมู่ไปอยู่ผู้เดียว เธอใช้สอยเสนาสนะอันสงัด^{๕๑} คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่กลางแจ้ง ลอมฟาง ที่สงัดมีเสียงน้อย มีเสียง อีกรึทึกน้อย ไม่มีคนสัญจรไปมา ไม่มีคนพลุกพล่าน เหมาะเป็นที่หลีกเร้น เธอไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี หรือไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า^{๕๒}

“ภิกษุเหล่านั้นอาศัยเสนาสนะที่สงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ดงที่แจ้ง กองฟาง ที่สงัดมีเสียงน้อย มีเสียงอีกรึทึกน้อย ไม่มีคนสัญจรไปมา ไม่มีคนพลุกพล่าน เหมาะเป็นที่หลีก เร้น ภิกษุเหล่านั้นอยู่ป่า อยู่โคนไม้ หรืออยู่เรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงดำรงสติมั่นมุ่งเฉพาะ กัมมัฏฐาน”^{๕๓}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสบอกการใช้สอยเสนาสนะ อันสงัด อันได้แก่ ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง มีซอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า ป่าละเมาะ ที่โล่งแจ้ง ลอม ฟาง ที่สงัดมีเสียงน้อย มีเสียงอีกรึทึกน้อย ไม่มีคนสัญจรไปมา ไม่มีคนพลุกพล่านว่า เหมาะเป็นที่ หลีกเร้น เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ขณะเจริญสติควรอยู่ในสภาพเช่นไรจึงจะทำให้การปฏิบัติธรรมมี ความเจริญก้าวหน้า มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยที่จิตตั้งมั่นอยู่ภายใน สงบนิ่งอยู่ มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นตั้งมั่นอยู่ สมานนั้นเป็นธรรม สงบ ประณีต ได้ความสงบระงับถึงภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีการข่ม

^{๕๑} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๕๒๑.

^{๕๒} ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า หมายถึง ตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน (วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๕)

^{๕๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๐๘/๓๘๕.

ห้ามกิเลสด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง และภิกษุผู้นั้นจะน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใด ๆ เมื่อมีเหตุแห่งสติ เขาย่อมบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้น ๆ ^{๑๕๔}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบาย “สมย์” ไว้หมายถึง กาลที่ได้รับสัปปายะ ความเหมาะสม ๕ ประการ คือ (๑) อุดมสัปปายะ (๒) อาหารสัปปายะ (๓) เสนาสนะสัปปายะ (๔) ปุคคละสัปปายะ (๕) รัชมัตสวานะสัปปายะ^{๑๕๕} คำว่า สัปปายะ หมายถึง สิ่งที่สบาย สภาพเอื้อ สิ่งที่เกี่ยวข้อง สิ่งที่เหมาะสม อันเกี่ยวข้องในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย^{๑๕๖} ส่วนอัสัปปายะก็มีความหมายตรงกันข้ามกับสัปปายะ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเสนาสนะ คือ อาวาสสัปปายะ

วิธีการที่ภิกษุทั้งหลายสามารถพิจารณาเลือกเสนาสนะต่างๆ ต่อการเข้าอยู่อาศัยตามความเหมาะสมว่า เสนาสนะชนิดใดที่เอื้อต่อการประพฤติปฏิบัติภายใต้กฎเกณฑ์ ๒ ประการ คือ เสนาสนะที่เหมาะสม ๑ เสนาสนะที่ไม่เหมาะสม ๑ ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค กล่าวอธิบายไว้ว่า

เมื่อโยคาวจรนั้นอยู่ในอาวาสใด นิมิตที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เสื่อมหายไป สติที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่นและจิตที่ยังไม่เป็นสมาธิก็ไม่เป็นสมาธิ อาวาสนี้นับเป็น อัสัปปายะ ส่วนเมื่อเธออยู่ในอาวาสใด นิมิตเกิดและถาวรด้วย สติก็ตั้งมั่น จิตก็เป็นสมาธิ จุฑพระประธานยิตสเสระผู้อยู่ ณ นาคบรรพต อาวาสนี้นับ เป็นสัปปายะ เพราะเหตุนั้น ในวิหารใด อาวาส ที่อยู่ มีหลายแห่งโยคาวจรพึงล่องอยู่ในอาวาสเหล่านั้น แห่งละ ๑ วัน จิตของเธอเป็นเอกัคคะตั้งมั่นในอารมณ์เดียวในอาวาสแห่งใด ก็อยู่ในอาวาสแห่งนั้นเพราะความที่มีอาวาสเป็นสัปปายะแท้ๆ ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้อยู่ในถ้ำจูปนาคในคัมภีร์พันธนิทวิป ถือเอาคัมภีร์ฐานบำเพ็ญอยู่ในถ้ำจูปนาคนั้น ได้บรรลุพระอรหัตต์ทั้งหมด ส่วนพระอริยบุคคลเบื้องต้นามีพระโศดาบันเป็นต้น และท่านผู้ได้อริยภูมิในที่อื่นแล้ว มาบรรลุพระอรหัตต์ในถ้ำจูปนาคนั้นมีประมาณมิได้ แม้ในอาวาสสัปปายะแห่งอื่นๆ เช่น จิตตลบรรพตวิหาร ก็เช่นกัน^{๑๕๗}

^{๑๕๔} อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๓.

^{๑๕๕} อัง.ติก.อ. ๒/๑๐๒/๒๕๔.

^{๑๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์ พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๕), [๒๘๖].

^{๑๕๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, *วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒*. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย) หน้า ๑๐๑., สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). *วิสุทธิมรรค*, หน้า ๒๒๐-๒๒๑.

ในกัมมัฏฐานคหณิเทศตอนแก่สมาธิภาวนา แสดงไว้ว่า " . . . อันโยคาวจรผู้ละวิหารอันไม่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญสมาธิเสียแล้ว พำนักอยู่ในวิหารที่เหมาะสม. . . . "^{๑๕๔} เป็นการกล่าวให้โยคาวจรรู้จักหลีกเลี่ยงอาวาสสัปปายะแล้วเลือกอาวาสสัปปายะเพื่อประโยชน์แก่การบำเพ็ญสมาธิของตน ได้กล่าวแนวทางการปฏิบัติไว้ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ไว้ว่า

เมื่อโยคาวจรผู้ใดอยู่ในวิหารเดียวกันกับพระอาจารย์มีความผาสุก โยคาวจรนั้นเมื่อจะชำระกัมมัฏฐานก็พึงอยู่ในวิหารนั้นนั่นแหละ ถ้าเมื่ออยู่ในวิหารนั้นไม่มีความผาสุกไซ้รวิหารอื่นใดเป็นสัปปายะมีอยู่ในที่ไกลแต่วิหารของพระอาจารย์ ประมาณควาตหนึ่งหรือกึ่งโยชน์ หรือแม้ประมาณถึงโยชน์หนึ่งก็ดี ก็พึงไปอยู่ในวิหารนั้นเถิด เพราะเมื่อได้อยู่อย่างนั้นครั้งมีความสนทน่หรือเกิดความหลงลืมในข้อกัมมัฏฐานที่ตรงไหนก็ดี จะได้ลุกขึ้นทำวัตรในวิหารที่ตนอยู่แต่เช้าแล้วออกเดินเที่ยววิณฑาตฉันในระหว่างทาง ไปถึงที่อยู่ของพระอาจารย์ในเวลาท่านเสร็จภคกิจพอดีแล้ววันนั้นชำระกัมมัฏฐานในสำนักของพระอาจารย์เสียให้เสร็จ วันรุ่งขึ้นก็กราบลาพระอาจารย์เดินทางกลับไปเที่ยววิณฑาตฉันในระหว่างทาง ยังไม่ทันเหนื่อยก็อาจมาถึงที่อยู่ ของตนได้ ส่วนโยคาวจรผู้ใดไม่ได้ที่ผาสุกในที่แม่ไกลตั้งโยชน์ โยคาวจรนั้นพึงตัดข้ออันเป็นขอดเป็นปมทั้งปวงของกัมมัฏฐานเสียให้ได้ ทำกัมมัฏฐานที่เนื่องด้วยความนึกหวังให้หมดจดดีแล้วไปให้ไกลกว่านั้น ก็ได้ละวิหารอันไม่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญสมาธิเสีย แล้วพำนักอยู่ในวิหารที่เหมาะสมเถิด"^{๑๕๕}

จำแนกศึกษาการเสนาสนะสัปปายะและไม่สัปปายะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมเป็น ๓ ประเด็น คือ (๑) เสนาสนะที่ไม่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม (๒) เสนาสนะที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม และ (๓) เสนาสนะที่เหมาะสมสำหรับบุคคลจริตต่างๆ

๑) เสนาสนะที่ไม่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม

ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค กล่าววิหารที่ประกอบด้วยโทษ ๑๘ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวิหารไม่เหมาะสม มีพระบาลี ว่า

มหาวาสี นวาวาสี ชรวาสี จ ปนถนิ
โศณฺฑี ปณฺณณจ ปุปฺพลจ ผลํ ปญฺฐิตเมว จ
นคฺรี ทารุณา เขตฺตํ วิสภาคเนน ปญฺญนํ
ปจฺจนตสีมาสปฺปายํ ยตฺถ มิตฺโต น ลพฺภติ

^{๑๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘., สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๑๕๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๑๙.

อภุชเวตตานิ ฐานานิ อิติ วิญญาย ปณฺหิโต

อารกา ปริวชเชยฺย มคฺคํ ปฏิกฺขย ชาติ^{๑๖๐}

บัณฑิตทราบถึงสถานที่ ๑๘ ประการเหล่านี้ คือ วัดใหญ่ ๑ วัดสร้างใหม่ ๑ วัดที่ชำรุด ๑ วัดอิงทางหลวง ๑ วัดมีสระน้ำ ๑ วัดมีใบไม้ที่ใช้เป็นผัก ๑ วัดมีไม้ดอก ๑ วัดมีคนไม่ลงรอกัน ๑ วัดอิงท่า ๑ วัดอิงบ้านป่าชายแดน ๑ วัดอิงเขตแดนประเทศ ๑ วัดไม่เป็นที่สบาย ๑ และวัดที่หากัลยาณมิตรไม่ได้ ๑ ว่าเป็นวัดอันไม่สมควรแก่ภาวา ฉะนั้นแล้ว พึงหลีกเลี่ยงเสียให้ห่างไกล เหมือนพ่อค้าหลีกเลี่ยงทางอันมีภัยเฉพาะหน้า ฉะนั้น

วัดที่ประกอบด้วยโทษ ๑๘ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้แล ชื่อว่า วัดที่ไม่สมควรแก่สมาธิภาวา โยคีบุคคลไม่ควรไปอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

วัดที่ประกอบด้วยโทษ ๑๘ ประการ ไม่ควรอยู่ เพราะเหตุดังต่อไปนี้

(๑) มหุตตฺ : วัดใหญ่

ในวัดใหญ่ ๆ ข้อมมีภิกษุและสามเณรที่ต่างจิตต่างใจกันมารวมอยู่เป็นจำนวนมาก ภิกษุสามเณรเหล่านั้น ข้อมจะไม่ช่วยกันทำกิจวัตร เพราะต่างก็เกียดงัดกันและกัน สถานที่ทั้งหลาย เช่น ลานพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น ก็ไม่ช่วยกันปัดกวาดให้สะอาดเกลี้ยงเกลา น้ำฉันน้ำใช้ก็ไม่ช่วยกันตัก โยคีบุคคลนี้อยู่ ณ วัดเช่นนี้แล้ว ครั้นตระเตรียมว่าจะไปบิณฑบาตในโคจรคาม ถือบาตรและจีวรเดินออกไป ถ้าเห็นกิจวัตรยังไม่มีใครทำ หรือหม้อน้ำดื่มยังเปล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จะต้องหยุดทำกิจวัตร ตักน้ำดื่มมาเตรียมไว้ เมื่อไม่ทำหรือก็ต้องอาบัติทุกกฎในเพราะเหตุวัตรเภท คือ ทำลายกิจวัตร เมื่อเธอมีว่ทำกิจวัตรอยู่แล้วเวลากาลก็จะล่วงเลยสายไป ครั้นเธอเข้าไปในโคจรคามสาวยมาก ภัทษาหารหมดเสียแล้ว ก็จะได้ไม่ภัทษาหารอะไรแม้แต่น้อย อนึ่ง ถึงโยคีบุคคลจะได้หลบไปอยู่ ณ ที่อันเร็นรับแล้วก็ตาม ก็จะฟังชานด้วยเสียงเงี้ยวจ้าวของพวกภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย และด้วยการงานต่าง ๆ ของสงฆ์ แต่วัดใหญ่ได้มีภิกษุสามเณรช่วยกันทำกิจวัตรเรียบร้อยหมดทุกอย่าง และไม่มีว่ความกระทบกระเทือนแม้อย่างอื่น ๆ แต่ประการใด ก็ควรอยู่ ณ วัดใหญ่แม้เห็นปานนั้นได้

(๒) นวตฺ : วัดสร้างใหม่

ในวัดที่สร้างใหม่นั้น ข้อมจะมีนวกรรมคือการก่อสร้างมากอย่างหลายประการ เมื่อโยคีบุคคลไม่ช่วยทำ เขาก็จะติเตียนเอา แต่ในวัดใดภิกษุทั้งหลายพูดให้โอกาสว่า “นิมนต์ คุณทำสมณธรรมตามสบายเถิด นวกรรมก่อสร้างเราจักช่วยกันกระทำเอง” ดังนี้ ก็ควรอยู่ ณ ที่ซึ่งสร้างใหม่เห็นปานนี้ได้

^{๑๖๐} วิสุทฺธิ. ๑/๑๑๘.

(๓) ชินกตฺตํ : วัดที่ชำระ

ในวัดที่ชำระทรุดโทรมนั้น ย่อมจะต้องมีสิ่งที่ยังปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมมาก ชั้นที่สุด แม้มาตราว่าเสนาสนะของตนเอง เมื่อไม่ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม เขาก็จะพากันคิดเตียนเอา เมื่อมีแต่ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมอยู่ กัมมัญฐานก็จะเสื่อมไป แต่ในวัดใดที่มีภิกษุทั้งหลายพูดให้โอกาสว่า “นิมนต์คุณจงทำสมณธรรมตามสบายเถิด พวกเราจักช่วยกันปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเอง” ดังนี้ ก็ควรอยู่ ณ ที่วัดซึ่งชำระเห็นปานนี้ได้

(๔) ปนถสนฺนิสฺสิตฺตํ : วัดที่อิงทางหลวง

ในวัดที่อิงทางหลวงนั้น ย่อมจะมีพวกภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายมารวมทั้งกลางคืนและกลางวัน โยคีบุคคลจะต้องให้เสนาสนะของตนแก่พวกอาคันตุกะที่มาถึงในเวลาวิกาลค่ำมืด แล้วตนเองจะต้องไปอยู่ที่โคนไม้ หรือพลาญหิน แม้ในวันรุ่งขึ้นก็จะเป็นเช่นนั้นนั่นเทียวดังนั้น โอกาสย่อมจะไม่มีเพื่อกัมมัญฐาน แต่ในวัดใดไม่มีการเบียดเบียนของพวกอาคันตุกะในทำนองนี้ โยคีบุคคลก็ควรอยู่ ณ ที่วัดซึ่งอิงทางหลวงเช่นนี้ได้

(๕) โสณฺทํ : วัดมีสระน้ำ

วัดมีสระน้ำนั้น ได้แก่ วัดที่มีสระน้ำที่กรุด้วยหินถาวรมั่นคงเป็นหลักฐาน ในวัดเช่นนั้น ย่อมจะมีมหาชนพากันมาชุมนุมกันเพื่อต้องการน้ำ และพวกศิษย์ของพระเถระทั้งหลายผู้อาศรัยตระกูลซึ่งอยู่ในเมือง ก็จะมาซักข้อมผ้า เมื่อลูกศิษย์เหล่านั้นมาถามหาภาชนะและพื้นหรือรองข้อมผ้าเป็นต้น โยคีบุคคลก็ต้องสาละวนคอยจับบอกว่า อยู่ที่โน้น และ ที่โน้นแน่ เธอก็จะเป็นผู้กังวลเป็นนิจแม้ตลอดกาลทั้งปวง (จึงไม่ควรอยู่ ณ ที่วัดเช่นนั้น)

(๖) ปณฺณํ : วัดมีใบไม้ใช้เป็นฝัก

ในวัดใดมีใบไม้ที่ใช้รับประทานได้นานาชนิด ในวัดเช่นนั้น เมื่อโยคีบุคคลเรียนเอากัมมัญฐานแล้วไปนั่งบำเพ็ญเพียรอยู่ ณ ที่อยู่สำหรับกลางวัน พวกสตรีที่เก็บฝักก็จะพากันร้องเพลงไปพลาง เลือกเก็บฝักไปพลางอยู่ ณ ที่ใกล้ ๆ จะทำให้เป็นอันตรายแก่กัมมัญฐานด้วยกระทบแห่งเสียงอันเป็นข้าศึก จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

(๗) ปฺุปฺฝํ : วัดมีไม้ดอก

ในวัดใดมีดอกไม้ดอกนานาชนิดแตกบานอยู่อย่างสะพรั่ง แม้ในวัดเช่นนั้นก็จะเป็นอันตรายแก่กัมมัญฐานเช่นเดียวกันนั่นเทียว จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

(๘) ผลํ : วัดมีไม้ผล

ในวัดใดมีไม้ผลนานาชนิด เช่นมะม่วง, ชมพู่ และขนุนเป็นต้น ในวัดเช่นนั้นคนทั้งหลายที่ต้องการผลไม้มักจะพากันมาขอ เมื่อไม่ให้ เขาก็จะโกรธ หรือมิฉะนั้นก็จะพากัน สอยเอาโดยพลการ ตกเวลาเย็น โยคีบุคคลมาเดินจงกรมในกลางวัดเห็นคนเหล่านั้นเข้า ก็จะต่อว่ากับเขาว่า

“อุบาสกทั้งหลาย ทำไมจึงพากันทำอย่างนั้น” เขาก็จะพากันคำเอาตามชอบใจ เขาจะพยายามเพื่อที่จะไม่ให้เธออยู่ต่อไป จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

(๙) ปตฺถนียตา : วัดที่มีคนขึ้นมา

โยคีบุคคลผู้อยู่ ณ ที่วัดซึ่งมีคนขึ้นมา เช่น วัดทักษิณคีรี วัดหัตถิกุจฉิ วัดเจตยคีรี วัดจิตตลบรรพต ซึ่งชาวโลกยกย่องว่า เป็นที่เร้นลับ มนุษย์ทั้งหลายพากันนิยมสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้เป็นพระอรหันต์ แล้วใครที่จะได้กราบไหว้บูชา จึงพากันมาหลังไหลรอบทิศ ด้วยเหตุนี้ โยคีบุคคลนั้นก็เลยไม่มีความผาสุกสบาย แต่ที่วัดเช่นนั้นย่อมเป็นที่สบายแก่โยคีบุคคลใด เวลากลางวันเธอจึงหลบไปอยู่เสีย ณ ที่อื่น ครั้นตกเวลากลางคืนจึงค่อยมาอยู่

(๑๐) นครสนฺนิสฺสิตตา : วัดที่อิงเมือง

ในวัดที่อิงเมืองนั้น ย่อมมีอิฏฐารมณทั้งหลายมาผ่านสายตามากมาย มีกระทั่งแม่พอกกุมภทาสีทั้งหลาย พากันถือหม้อน้ำเดินเสียดสีไป ไม่หลีกเลี่ยงให้ กับทั้งมีพวกมนุษย์ที่เป็นใหญ่พากันไปกลางมานั่งอยู่ตามกลางวัด จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

(๑๑) ทารุสนฺนิสฺสิตตา : วัดที่อิงป่าไม้

ในวัดที่อิงป่าไม้นั้น วัดใดมีไม้พืชและไม้ต้นที่ใช้ประกอบเครื่องอุปกรณ์แก่ทัพสัมภาระบ้านเรือนได้ ในวัดเช่นนั้น พวกคนเก็บฟันทั้งหลายย่อมจะพากันทำความไม่ผาสุกให้เหมือนพวกสตรีที่เก็บผักและเก็บดอกไม้ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นและไม้ทั้งหลายที่มีอยู่ในวัด มนุษย์ทั้งหลายชวนกันว่า เราจักพากันตัดไม้เหล่านั้นมาทำเรือน แล้วก็พากันมาตัดเอาไม้ไป ถ้าในเวลาเย็นๆ โยคีบุคคลออกจากกุฏิที่ทำความเพียรไปเดินจงกรมอยู่ในวัด เห็นเขาแล้วก็จะพูดเตือนเขาว่า “อุบาสกทั้งหลาย ทำไมจึงพากันมาทำเช่นนี้” เขาก็จะพากันคำเอาตามใจ และเขาก็จะพยายามเพื่อไม่ให้เธออยู่ต่อไปอีก จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

(๑๒) เขตสนฺนิสฺสิตตา : วัดที่อิงไร่นา

วัดใดเป็นวัดที่สร้างอิงไร่นา คือ มีไร่นาทั้งหลายล้อมรอบวัด ในวัดเช่นนั้นจะมีพวกมนุษย์พากันไปทำลานข้าวกลางวัดนั้นเที่ยว แล้ววันดข้าว บ้างก็จะพากันไปนอนตามหน้ามูขย่อมจะพากันทำความไม่ผาสุกแม้อย่างอื่น ๆ ให้เป็นอันมาก แม้วัดใดมีสมบัติสงฆ์มาก พวกคนรักษาวัดก็จะปล่อยโคทั้งหลายไปกัดกินข้าวของตระกูลทั้งหลาย บ้างก็จะพากันไปปิดกั้นทางน้ำไหล มนุษย์ทั้งหลายจะถือเอารวงข้าวมาเป็นพยานแสดงให้สงฆ์ทราบว่า พระผู้เป็นเจ้าเห็นไหมกรรมของพวกคนรักษาวัดของพระผู้เป็นเจ้า ด้วยเหตุนี้ ๆ ภิกษุทั้งหลายก็จะต้องไปยังประตูพระราชวังหรือประตูบ้านของราชมหาอำมาตย์ทั้งหลาย แม้วัดที่มีสมบัติสงฆ์มากเช่นนี้ ท่านก็สงเคราะห์เข้ากับวัดที่สร้างอิงไร่นานั้นเที่ยว จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

(๑๓) วิสภาคานัน ปุคฺคคานัน อตติตา : วัดที่มีคนไม่ลงรอยกัน

วัดที่มีคนไม่ลงรอยกันนั้น ได้แก่ วัดที่มีภิกษุทั้งหลายผู้เข้ากันไม่ได้ คือ เป็นผู้จองเวรกันและกันอยู่อาศัย อธิบายว่า เป็นวัดที่มีพวกภิกษุทะเลาะกัน ครั้นถูกโยคีบุคคลห้ามปรามว่า อย่าได้พากันทำอย่างนี้เลยท่าน ฉะนั้นแล้ว ก็จะเกิดหาเรื่องขึ้นว่า พวกเราเกิดฉิบหายแล้ว นับแต่เวลาที่ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นปกติรูปนี้มาถึงทีเดียว จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้น

(๑๔) ปฏฺกฺกสนฺนิสฺสิตตา : วัดที่อิงท่า

แม้วัดใดที่สร้างอิงท่าน้ำ (เช่นท่าเรือ) หรือที่สร้างอิงท่าบก (เช่นที่พักเกวียน หรือที่พักต่าง หรือท่าอากาศยาน สถานีจอดรถ) ในวัดเช่นนั้น ย่อมจะมีมนุษย์ทั้งหลาย โดยสารมาด้วยเรือและด้วยพวกโคต่างเป็นต้น พากันเบียดเบียนทำความไม่ผาสุกให้อยู่เนื่อง ๆว่า ขอได้โปรดให้โอกาสที่พักด้วย ขอได้โปรดให้น้ำดื่มด้วย ขอได้โปรดให้เกลือด้วย ดังนี้เป็นต้น จึงไม่ควรอยู่ ณ วัดเช่นนั้นด้วย

(๑๕) ปจฺจนตฺสนฺนิสฺสิตตา : วัดที่อิงบ้านป่าชายแดน

ในวัดที่สร้างอิงบ้านป่าชายแดนนั้น ย่อมจะมีแต่พวกมนุษย์ที่ไม่เลื่อมใสศรัทธาในรัตนะทั้งหลาย มีพระพุทธรัตนะ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ความอยู่ผาสุกสบายในวัดนั้น ย่อมจะไม่มีแก่โยคีบุคคล

(๑๖) รชฺชสิมฺนตฺรสนฺนิสฺสิตตา : วัดที่อิงเขตแดนประเทศ

ในวัดที่สร้างอิงเขตระหว่างประเทศนั้น ย่อมมีราชภัย ภิกษุผู้โยคีบุคคลที่อยู่ในวัดเช่นนั้น บางครั้งก็จะเที่ยวไปในแคว้นแคว้นแดนดินของพระราชารองคั้นี้ บางครั้งก็จะเที่ยวไปในแคว้นแคว้นแดนดิน ของพระราชารองคั้นั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกราชบุรุษทั้งหลายก็จะสำคัญผิดไปว่า ภิกษุนี้เป็นจารบุรุษ แล้วก็จะทำให้ถึงซึ่งความฉิบหายเสีย จึงไม่ควรอยู่ ณ ที่วัดเช่นนั้น

(๑๗) อสฺปฺปายตา : วัดที่ไม่มีความสะดวกสบาย

วัดที่ไม่มีความสะดวกสบายนั้น ได้แก่วัดไม่เป็นที่สบาย เพราะเหตุเป็นที่มารอบแห่งอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปอันเป็นข้าศึก คือ รูปที่ยั่วเย้าเร้าหลอก เป็นต้น หรือเป็นวัดที่มีอมมนุษย์ยึดครองนั้น

(๑๘) กฺลฺยณมิตฺตทานัน อลาโก วัดที่หาอาจารย์ผู้กัลยาณมิตรไม่ได้

วัดที่หากัลยาณมิตรไม่ได้นั้น อธิบายว่า ในวัดใดอันโยคีบุคคลไม่อาจที่จะได้ซึ่งกัลยาณมิตรคือพระอาจารย์ หรือท่านผู้เสมอกับพระอาจารย์ก็ดี พระอุปัชฌาย์หรือท่านผู้เสมอกับพระอุปัชฌาย์ก็ดี การหาไม่ได้ซึ่งกัลยาณมิตรทั้งหลายเช่นนั้น ในวัดนั้น นับเป็นโทษอันใหญ่หลวงทีเดียว

ด้วยเหตุที่กล่าวถึงวัดที่ประกอบด้วยโทษ ๑๘ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้ ชื่อว่า วัดอันไม่สมควรแก่ สมาธิภาวนา^{๑๑๑} ไม่เป็นสัปปายะสำหรับการเจริญภาวนาเพื่อการบรรลุธรรม

๒) เสนาสนะที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรม

ส่วน วิหารเหมาะสม ที่ควรต่อการเข้าปฏิบัติธรรม ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ ประการ คุณสมบัติเหล่านี้ คือ

(๑) นาติทุริ โหติ นาจาสนุนํ คมนาคมนสมุปนฺนํ ฯ

เสนาสนะในศาสนานี้เป็นที่ไม่ไกลนักไม่ใกล้นัก ไปมาสะดวก

(๒) ทิวา อปโปภิกณฺเฑ รตฺตี อปฺปสทฺทํ อปฺปนิคุโมสฺสํ ฯ

กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนไม่มีเสียงอึกทึก

(๓) อปฺปทํสมกสวาทตปสรีสปสมฺผลสฺสํ โหติ ฯ

ปราศจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน

(๔) ตสุมี โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสุส อปฺปสิเรนเว อูปฺปชฺชนติ จีวรปิณฑชปาต เสนาสนคิลานปจฺจยเกสชฺชปริกขารา ฯ

ภิกษุพำนักอยู่ในเสนาสนะนั้น จีวร ปิณฑชปาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเกสชฺชปริกขารทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นโดยไม่ฝืดเคืองเลย

(๕) ตสุมี โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขุ วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา ชมฺมชฺรา วินยชฺรา มาติกาชฺรา เต กาเลน กาลํ อูปฺสงฺกมิตฺวา ปริปฺพุจฺจติ ปริปฺพหฺติ ‘อิทํ ฆนฺเต กถํ อิมสฺส โก อตุโถติ อสฺส เต आयสฺมนฺโต อวิวิฏฺฐํ เจว วิวรนฺติ อนุตฺตานิโกตฺตยฺจ อุตฺตานิโกโรนฺติ อนนฺทวิเทสฺส จงฺกขณฺฐฐานิเยสฺส ชฺมเมสฺส กงฺขํ ปฏฺฏิวิโนเทนฺติ ฯ’^{๑๑๒}

ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นพหูสูต คล่องอาคม ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัทติกาย่อมอยู่ในเสนาสนะนั้น ภิกษุเข้าไปหาพระเถระเหล่านั้นตามกาลอันควร ได้สอบถามข้อธรรมข้อ

^{๑๑๑} สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒ , หน้า ๑๕๕-๒๐๒.

^{๑๑๒} วิสุทธิ. ๑/๑๑๕.

อรรถว่า "ท่านเจ้าข้า บทนี้เป็นอย่างไร" ท่านเหล่านั้นย่อมจะเปิดข้อที่ยังไม่ได้เปิด ทำให้ตื่นข้อที่ยังมิได้ทำให้ตื่นและบรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันน่าจะสงสัยได้หลายๆ อย่าง^{๑๖๓}

เสนาสนะที่เหมาะสมนั้นต้องมีสภาพหรือสิ่งแวดล้อมที่อยู่อาศัย เป็นที่เงียบสงัด อาทิ กุฏิ เรือนว่าง ป่า เป็นต้น ทั้งอาจกล่าวได้ว่า สถานที่นี้เองทำให้พระสงฆ์หรือภิกษุทั้งหลาย รู้จักการบริหารตนและการทำหน้าที่ของตนให้ครบถ้วน โดยเป็นแบบอย่างที่ดีหรือเป็นศาสนทายาทที่ดี วิธีการที่พระสงฆ์ได้อยู่อาศัยในที่ที่เหมาะสมกับจริตของตนเองจึงเป็นประโยชน์ต่อการบรรลุธรรมที่เรียกว่า ปฏิบัติสะดวก บรรลุเร็ว (สุขาปฏิบัติ จิปรปฏิบัติ) ตรงกันข้ามหากพระสงฆ์ไม่มีโอกาสเข้าอยู่ในสถานที่ที่เหมาะสมโอกาสที่จะหาความเจริญในธรรมก็ล่าช้าหรือหมดโอกาสที่ดีไป เรียกว่า ปฏิบัติลำบาก บรรลุช้า (ทุखाปฏิบัติ ทนุธาปฏิบัติ)

นักปราชญ์ทั้งหลายจึงพยายามแสวงหาสถานที่เหล่านั้นเป็นปฏิรูปเทศหรือที่เหมาะสมสำหรับแก่การทำสมาธิเพียรเพ่ง แม้ว่าเหตุการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใดก็ตาม ก็ไม่ประมาทหลงไหลไปกับกระแสสังคม แต่จะเพิ่มความระมัดระวังตนยิ่งขึ้น การต่อสู้กับความเป็นจริงเท่านั้นสำคัญที่สุดเพราะเป็นโอกาสของพระสงฆ์ผู้มุ่งฝึกฝนอบรมตนว่า จะสามารถเอาชนะจิตใจฝ่ายต่ำได้ ย่อมเป็นวิธีการดับทุกข์โดยสิ้นเชิง ถือเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญต่อการประพฤติปฏิบัติตนให้เกิดมีคุณค่าในชีวิตสมณะอย่างยิ่ง แต่เมื่อปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติย่อหย่อนพรหมจรรย์ของท่านก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ หากรู้จักใช้สอยก็มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการประพฤติตนตามพระธรรมวินัย ไม่ยึดติดในที่อยู่อาศัย ไม่ติดสุข ไม่ติดสรรเสริญ ย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้การปฏิบัติธรรมมีโอกาสก้าวหน้าในคุณธรรมคุณวิเศษขั้นสูงๆ ขึ้นไป

๓) เสนาสนะที่เหมาะสมสำหรับบุคคลจริตต่างๆ

จิตมีความแตกต่าง ๖ อย่างใหญ่ๆ แสดงลักษณะเสนาสนะที่เหมาะสมแก่บุคคลที่มีจิตต่างกันดังนี้

เสนาสนะสำหรับคนราคจริต เป็นเสนาสนะ ชนิดที่ตั้งอยู่กับพื้นดิน ชายคาขอบ ๆ ไม่ล้างเช็ด ไม่ทำกันสาดเป็นกุฏิมุงหญ้า เป็นบรรณศาลาที่มุงบังด้วยใบตองอย่างใดอย่างหนึ่ง เปรอะไปด้วยละอองธุลี เต็มไปด้วยค่างคาวเล็ก ๆ ทะลุปรุโปร่ง และปรักหักพัง สูงเกินไปหรือต่ำเกินไป อยู่ที่ดอนมีความรังเกียจด้วยภัยอันตราย มีทางสกปรก และสูงๆต่ำ ๆ แม้จะมีเตียงและตั้งก็เต็มไปด้วยตัวเรือด รูปร่างไม่ดีสีไม่งาม ที่พอแต่เพียงแลเห็นก็ให้เกิดความรังเกียจ เสนาสนะเช่นนั้นเป็นที่สบายของคนราคจริต

^{๑๖๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย), หน้า ๘๕-๘๖., สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหารัตน), วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

เสนาสนะ สำหรับคนโทสจรรย์นั้น เป็นชนิดที่ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป มีร่มเงา บริบูรณ์ด้วยน้ำใช้น้ำฉัน มีฝา เสาและบันไดที่จัดไว้อย่างเรียบร้อย เขียนภาพลายดอกไม้ลาย เครื่องวักยสำเร็จเสร็จสรรพ รุ่งเรืองงามด้วยจิตรกรรมนานาชนิด มีพื้นเรียบ เกลี้ยงเกล้า นุ่มนุ่ม มี พวงดอกไม้และผ้าสีอันวิจิตรประดับเพดานอย่างเป็นระเบียบ คล้ายกับวิมานพรหม เครื่องปูลาดและ เตียงตั้งจัดแจงแต่งไว้อย่างดี สะอาดน่ารื่นรมย์ มีกลิ่นหอมฟุ้งด้วยเครื่องอบดอกไม้ที่จัดวางไว้เพื่อให้ อบ ณ ที่นั้นๆ ซึ่งพอเห็นเท่านั้นก็ให้เกิดความปีติปราโมช เสนาสนะเห็นปานฉะนี้ เป็นที่สบายของ คนโทสจรรย์ วิธีที่ได้แสดงมาแล้วในคนโทสจรรย์ทุกๆประการ จัดเป็นธรรมเป็นที่สบาย สำหรับคน ศรัทธาจรรย์ด้วย

คนโมหจรรย์นั้น เสนาสนะต้องหันหน้าสู่ทิศไม่กับแคบ ที่เมื่อนั่งแล้วทิศย่อมปรากฏ โลงสว่าง

คนพุทธิจรรย์นั้น ไม่มีข้อจำกัดใดๆ เสนาสนะทุกชนิด ย่อมเป็นที่สบายแก่พุทธิจรรย์ได้ สำหรับคนวิตกจรรย์นั้น เสนาสนะที่โล่งโล่งหันหน้าสู่ทิศสว่าง ที่เมื่อนั่งแล้วสวน, ป่า, สระโบกขรณี, ทิวแถบแห่งหมู่บ้าน, นิคมชนบท และภูเขาอันมีสีเขียวชอุ่ม ย่อมปรากฏ เห็นเด่นชัด เสนาสนะเช่นนั้นย่อมไม่เหมาะสม เพราะเสนาสนะอันมีลักษณะเช่นนั้นนั้น ย่อมเป็นปัจจัยทำให้วิตก วิ่งพล่านไปนั้นเทียว เพราะฉะนั้น วิตกจรรย์บุคคลพึงอยู่ในเสนาสนะที่ตั้งอยู่ในชอกเขาลึก มีป่า กำบัง เช่น เงื่อมเขาท้องช้าง และถ้ำซ้อ มหินทะ เป็นต้น^{๑๖๔}

ประเภทเสนาสนะที่มีคุณค่าสัมพันธ์ต่อการบรรลุธรรมในสมัยพุทธกาล หาได้ง่าย เจียบงัด ประหยัดค่าใช้จ่าย มีคุณค่าและถือเป็นแบบอย่างที่ถูกดั่งในทางพระพุทธศาสนา เมื่อ พระสงฆ์ได้เรียนรู้หลักการใช้สอยเสนาสนะที่สัปปายะหรือเอื้อต่อการบรรลุธรรม หรือการเข้าถึง ความเป็นแก่นสารในสัทธรรมเบื้องสูงขึ้นไป การใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเลือกเสนาสนะที่ จำเป็นต่อการปฏิบัติธรรมนั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง คือทำให้ชีวิตสมณะไม่ไร้ค่าหรือเป็นที่ บำเพ็ญเพียรได้สมบูรณ์ ย่อมเหมือนแมลงผึ้งคัดเลือกคูดเกสรดอกไม้เฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อ การทำรวงผึ้ง ฉันทิ พระสงฆ์หรือพระโยคาวจรก็พึงเป็นฉันทิ ฉือเอาเฉพาะเสนาสนะที่เป็นคุด จุมทรัพย์ที่ธรรมชาติให้มาอย่างไม่ต้องไปแสวงหาให้เหน็ดเหนื่อยเหมือนฆราวาสที่ต่างพากันมุ่ง หน้าทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างรีบเร่งลุ่มหลงกันอยู่ในเวลานี้ พระสงฆ์ผู้ฉลาดพึงพิจารณาใช้สอยอย่าง ระมัดระวังจิตของตนอยู่เสมอ ก็ย่อมแสวงหาอมตธรรมได้โดยไม่ยาก เพราะวิสัยที่ดีของสมณะต้อง เป็นผู้เลี้ยงง่ายสันโดษด้วยปัจจัย ๔ (ยถาสารูปสันโดษ) ทรายใดที่จุดหมายของคนยังไม่สำเร็จ

^{๑๖๔} สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๖๑-๑๖๕.

จะต้องก้าวหน้าปฏิบัติขัดเกลากิเลสในใจของตนให้สุดกำลังความสามารถให้ได้ ไม่ว่าจะยากลำบากเพียงใดก็ตาม ไม่ควรเป็นผู้เกียจคร้านต่อการเจริญกัมมัฏฐานของตน

รวมความว่า พระภิกษุพึงรู้จักการคัดเลือกที่อยู่อาศัยโดยเน้นคุณค่า และอดทนควบคู่กันไปเพื่อป้องกันอารมณ์หลอกตัวเอง จึงสามารถเอาชนะทุกข์ที่มีอยู่ภายในจิตของเราโดยไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นการทำให้กิเลสหรือหมดไป เริ่มจากเลือกที่อยู่เป็น เข้าใจในเหตุผล และเป็นอยู่แบบเรียบง่าย ส่วนที่ไม่น่าเข้าอยู่อาศัยในเสนาสนะที่มีสิ่งแวดล้อมตรงกันข้ามกันจากนี้ เช่น มหาวิหารหรือที่มีปติโพธิ์เกี่ยวข้อง ผู้หวังความเจริญในธรรมไม่พึงเข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยประการทั้งปวงเพราะไม่เหมาะสำหรับผู้มีอินทรีย์ยังอ่อนแอ หวั่นไหวต่ออารมณ์ได้ง่าย จึงควรหลีกเลี่ยงออกไปให้ไกลเสีย

๔.๖.๔ กรณีตัวอย่างการบริโภคนาสนาเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน

ตัวอย่างการบริโภคนาสนาเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน ได้แก่ เรื่อง ภิกษุผู้อยู่อาศัยในเสนาสนะป่า ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงสาวัตถี ภิกษุทั้งหลายจากชาวเมืองต่างๆ จำนวนมาก รับกรรมฐานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเข้าจำพรรษาในที่ต่างๆ

ลำดับนั้น ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปเรียนกรรมฐานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า แสวงหาเสนาสนะที่สงัดเงียบ สำหรับเจริญวิปัสสนา เดินทางถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านเหล่านั้นได้เห็นพระภิกษุจำนวนมาก มีความยินดี จึงกล่าวว่า จากนี้ไปไม่ไกลนัก มีป่าเป็นที่เงียบสงัดเป็นที่รื่นรมย์ ขอนิมนต์พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย โปรดจงเจริญสมณธรรมในที่นั่นเถิด

ภิกษุทั้งหลายรับนิมนต์แล้ว จึงพากันเข้าไปยังราวป่านั้น เป็นผู้ปรารถนาความเพียรตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน เป็นผู้มากด้วยโยนิโสมนสิการ จึงเข้าไปนั่งที่โคนไม้ ฝ่ายพวกรุกขเทวดาที่สิงสถิตอยู่บนต้นไม้ในป่านั้น ต่างพากันคิดว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายมาอาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้ของเรา ตัวเราและบุตรภรรยาขึ้นอยู่บนต้นไม้จักไม่เป็นการบังควร ดูว่าจะไม่เคารพพวกรุกขเทวดาทั้งหลาย จึงพากันลงจากต้นไม้มานั่งอยู่บนพื้นดิน ด้วยหวังว่า เมื่อไรหนอท่านจึงจักไปกัน เทวดาทั้งหลายก็ร่วมคิดกันอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลายเข้าพรรษาแล้ว จักอยู่กันตลอดไตรมาสแน่ แต่พวกเราไม่อาจจะพาพวกเด็กอยู่อย่างระหกระเหินได้นานๆ จึงได้แสดงอารมณ์ที่น่ากลัวในเวลาภิกษุทั้งหลายทำสมณธรรมตอนกลางคืน และทำเสียงที่น่าหวาดกลัวจิตของภิกษุทั้งหลายก็กวัดแกว่ง มีผิวเส้าหมองเกิดเป็นโรคผอมเหลือง ภิกษุเหล่านั้นจึงไม่อาจทำจิตให้มีอารมณ์เดียวได้ เมื่อจิตไม่มีอารมณ์เดียว สลดใจบ่อยๆ เพราะความกลัว จึงพากันเดินทางไปเฝ้าพระบรมศาสดา ทูลเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้พระบรมศาสดาทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสบอกภิกษุเหล่านั้นว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะอื่นอันเป็นสัปปายะสำหรับพวกเธอไม่มี ไปเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั้นแล้วจักได้บรรลุธรรม แต่ถ้าว่าพวกเธอปรารถนาความไม่มีภัยจากเทวดาทั้งหลาย ก็จงพากันเรียนพระปริตรนี้ พระปริตรนี้จักเป็นเครื่องป้องกัน และจักเป็นกรรมฐานสำหรับพวกเธอทั้งหลาย ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัส เมตตสูตร เพื่อเป็นเมตตา เพื่อเป็นพระปริตรและเพื่อฆานอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนาแก่ภิกษุเหล่านั้น^{๑๖๕}

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจบเทศนาอย่างนี้แล้วตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า ไปเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอยู่ในราวป่าที่นั่นนั่นแหละ แล้วจงสวดพระสูตรนี้ จงทำกรรมกถากถาวรกรรม สันทนาธรรม จงเจริญทำให้มากซึ่งกรรมฐานนี้ พวกอมนุษย์เหล่านั้นจักไม่แสดงอารมณ์น่าสะพึงกลัว จักเป็นผู้หวังดี หวังประโยชน์แก่พวกเธอทั้งหลาย

ภิกษุเหล่านั้นรับพระพุทธคำรัสแล้ว ลุกจากอาสนะ กราบถวายบังคมแล้วทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้าไปในราวป่าแล้วทำตามทีที่ทรงสอนทุกประการ เทวดาทั้งหลายเกิดปีติโสมนัสว่า พระคุณเจ้าทั้งหลาย ช่างหวังดีหวังประโยชน์แก่พวกเรา ก็พากันเก็บกวาดเสนาสนะเอง จัดแจงน้ำร้อน นวดหลัง นวดเท้า จัดวางอารักขาไว้ ภิกษุแม้เหล่านั้นก็พากันเจริญเมตตา ทำเมตตานี้ให้เป็นบาท เริ่มวิปัสสนาก็บรรลุพระอรหัตต์ อันเป็นผลเลิศภายในไตรมาสนั้นนั่นเอง^{๑๖๖}

จากกรณีตัวอย่างการบริโภคนาสนะป่าของภิกษุเหล่านั้นจะเห็นได้ว่า การอยู่ในเสนาสนะป่า จะต้องมีอุบายอันแยบคาย มีการเจริญเมตตาต่อเทวดา และสัตว์ทั้งหลาย ผู้ที่เจริญเมตตาย่อมจะเป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข เป็นเหตุให้ได้เจริญกัมมัฏฐานให้อีกๆ ขึ้นไป จนสามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาในที่สุด

^{๑๖๕} พุ.พ.อ.(ไทย) ๓๕/๑๐/๓๒๑-๓๒๔.

^{๑๖๖} พุ.พ.อ.(ไทย) ๓๕/๑๐/๓๔๖.

๔.๗ การบริโภคนิเวศน์เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

การศึกษาเกี่ยวกับการบริโภคนิเวศน์เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณานิเวศน์ในปัจจุบันนิเวศน์ (๒) การบริโภคนิเวศน์และธรรมโอสถเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

๔.๗.๑ การพิจารณานิเวศน์ในปัจจุบันนิเวศน์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติวิธีบริโภคนิเวศน์ เพื่อความบริสุทธิ์บริบูรณ์ คือ สัตว์ที่เรียกว่า ปัจจุบันนิเวศน์ หรือ ปัจจุบันนิเวศน์ คือ โดยเหตุที่เป้าหมายสำคัญของการบวช คือ การหลีกออกจากกาม ดังนั้น เมื่อพระภิกษุสามารถปฏิบัติตนให้สมบูรณ์ด้วยอาชีวปริสุทธิแล้ว ก็จำเป็นต้องรู้จักบริโภคนิเวศน์ที่ได้มาอย่างฉลาดอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อยกตนให้พ้นจากการเป็นทาสของกามได้อย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนการบริโภคนิเวศน์ ๔ หรือปัจจุบันนิเวศน์สี่ประการให้กับพระภิกษุ โดยให้พระภิกษุพิจารณาวัตถุประสงค์ในการบริโภคนิเวศน์ ก็เพื่อระงับอาพาธหรือโรคต่างๆ อันเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์เวทนา ดังนั้น ก่อนที่พระภิกษุจะบริโภคนิเวศน์จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ จนมั่นใจว่า เมื่อบริโภคนิเวศน์แล้ว ทุกขเวทนาในตนจะถูกระงับอย่างแท้จริง การพิจารณานิเวศน์ ๔ โดยเฉพาะนิเวศน์ การมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ คือ (๑) ในเวลารับ (๒) ในเวลาใช้สอย และ (๓) ในเวลาหลังจากใช้แล้ว ดังนี้

๑) การพิจารณานิเวศน์ ในเวลารับ

มนุษย์จำเป็นต้องบริโภคนิเวศน์ แต่การพิจารณาในเวลารับมาหรือก่อนบริโภคนิเวศน์จำเป็นกว่า พระพุทธองค์ตรัสย้ำให้พิจารณาก่อนเพื่อรู้เท่าทันโทษภัยและคำนึงถึงคุณค่าของสิ่งบริโภคนิเวศน์ ก่อนบริโภคนิเวศน์ให้พิจารณาทั้งสิ่งที่บริโภคนิเวศน์และตัวผู้บริโภคนิเวศน์ เพื่อให้รู้ว่า แท้ที่จริงแล้ว ทั้งสิ่งที่บริโภคนิเวศน์และตัวผู้บริโภคนิเวศน์ เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดลึกซึ้งแล้วก็เป็นเพียงธาตุ ว่างจากตัวตน ประกอบขึ้นมาด้วยเงื่อนใยแห่งธาตุปัจเจกเท่านั้น บริโภคนิเวศน์ปล่อยให้วางไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งในสิ่งที่บริโภคนิเวศน์และตัวผู้บริโภคนิเวศน์ เมื่อผู้บริโภคนิเวศน์มีตัวตน การบริโภคนิเวศน์ก็มุ่งจะเพื่อพอกพูนรักษาตัวตนด้วยการบริโภคนิเวศน์อย่างไม่มีสติสัมปชัญญะทำให้ละเมิดคุณธรรมในตน ละเมิดจริยธรรมสังคัม และทำลายสิ่งแวดล้อมในที่สุด ถ้าเสพบริโภคนิเวศน์โดยปราศจากตัวตนปล่อยให้พอกพูนอึดติด บริโภคนิเวศน์เพื่อคุณค่าแท้ อยากรู้ก็ตามคำว่า ก่อนบริโภคนิเวศน์มีความหมายกว้างรวมถึงขณะแสวงหา ขณะรับ และขณะเก็บรักษาไว้เพื่อบริโภคนิเวศน์ด้วย พระพุทธองค์ตรัสแนวทางปฏิบัติไว้ในบท ธาตุปฏิภูมปัจเจกขณะ พิจารณาโดยความเป็นธาตุในเวลารับหรือก่อนบริโภคนิเวศน์ ดังต่อไปนี้

สิ่งเหล่านี้เป็นสักแต่ว่า ชาติตามธรรมชาติเท่านั้น กำลังเป็นไปตามเหตุปัจจัยตามปกติ ไม่ว่าจะเกิดเป็นกิลานเกสซ์ และตัวบุคคลผู้บริโภคก็เป็นเพียงชาติตามธรรมชาติเท่านั้น มิใช่สัตว์อันยั่งยืน มิใช่ชีวบุคคลที่อมตะ วางเปล่าจากตัวตน ประกอบกับกิลานเกสซ์ เดิมไม่ได้ น่าเกลียดสกปรก แต่พอบริโภคเข้าไปในร่างกายอันเปื่อยเน่าอยู่เป็นนิจจึงเป็นของน่าเกลียดไปด้วยกัน^{๑๖๓}

จากบทพิจารณากิลานเกสซ์(ยาร์กษาโรค) ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ให้พิจารณาสิ่งที่ถูกบริโภคและผู้บริโภค โดยธาตุแท้ต่างไร้สาระคือธาตุ ๔ ทั้งคู่ ปกติกิลานเกสซ์ก็เสื่อมสภาพไป ครั้นมาประกอบเข้าด้วยการบริโภคก็ยิ่งเสื่อมเร็วยิ่งกว่าเดิม สมมติว่า เปิดยาทิ้งไว้นาน เก็บไว้ในที่ร้อนเกินไป ยาก็จะเสื่อมคุณภาพเร็วขึ้น ประกอบกับมนุษย์ป่วยไข้สังขารทรุดโทรม ซึ่งแม้ไม่ป่วยไข้ก็เน่าเหม็นอยู่แล้ว ก็จะเกิดความสกปรกมีกลิ่นเน่าเหม็นเร็วขึ้น ไม่ว่าจะกิลานเกสซ์ชนิดนั้นจะมีราคาแพงสักแพงใด นำมาจากไหนก็ตาม และผู้บริโภคจะเป็นใครก็ตาม สุดท้ายแล้วก็เน่า เสื่อมทั้งคู่ นี่ก็ สวรรค์หรือธาตุแท้จริงๆ ของกิลานเกสซ์และผู้บริโภค

การพิจารณาให้เห็นธาตุแท้ของสิ่งบริโภคใช้สอยและผู้บริโภคใช้สอย นอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อเตือนสติผู้บริโภคใช้สอยให้มีสติสัมปชัญญะรู้เท่าทัน ไม่ประมาทเกินความเป็นจริงว่า สิ่งต่างๆ เหล่านี้เมื่อว่าตามความเป็นจริงแล้วก็ยังเป็นเพียงธาตุ ๔ ประกอบเข้ากันเท่านั้นและให้รู้ประมาณในการแสวงหา รับมา เก็บรักษา เพื่อบริโภคใช้สอยมิให้มากจนเกินไปและน้อยเกินไป มุ่งให้เกิดความพอดี จึงจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

๒) การพิจารณากิลานเกสซ์ ในเวลาบริโภค

เมื่อภิกษุสามเณรแสวงหาและรับปัจจัย ๔ มาเพื่อการบริโภคใช้สอยได้แล้ว ขณะบริโภคใช้สอยในแต่ละวัน พระพุทธองค์ตรัสให้พิจารณาสิ่งที่บริโภคใช้สอยไปพร้อมกับการบริโภค เพื่อเตือนสติให้ตระหนักรู้ถึงแหล่งที่มา คุณค่า เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการบริโภคใช้สอยว่า บริโภคใช้สอยเพื่ออะไร ขณะบริโภคใช้สอยกิลานเกสซ์ ให้คิดเสมอว่า

เราจะรอบคอบในการบริโภคใช้สอยกิลานเกสซ์ เพียงเพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้ว มีอาหารต่างๆ เป็นมูล เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียน เป็นอย่างยิ่ง^{๑๖๔}

^{๑๖๓} พระบาลีเต็มว่า “ขถาปัจจยํ ปวตตมาณํ ชาตุมตตเมเวตํ ยทิทํ กิลานเกสซชชปริกุขาโร, ตทูปกฤษโก จ ปุคคโล ชาตุมตตโก นิสสตุโต นิชชิว สุลลญ, สพุโพ ปนายํ กิลานเกสซชชปริกุขาโร อชิจฺจนนิโย อิมํ ปุติกายํ ปควา อติวีย ชิจฺจนนิโย ชายติ”

^{๑๖๔} พระบาลีเต็มว่า “ปฏิสงฆา โยนิโส กิลานปัจจยเกสซชชปริกุขาโร ปฏิเสวามิ ยาวเทว อุปปนฺนํ เวชยาพาทิกานํ เวทนํ ปฏิมาย อพฺยาปชฺฌปรมตยาติ”

บทพิจารณาในขณะที่บริโภคใช้สอยคิลานเภสัชรักษาโรคที่เบียดเบียนเท่านั้น เพื่อให้ผู้บริโภคมีสติปัญญารู้เท่าทันไม่บริโภคใช้สอยด้วยความหลุมหลงมัวเมา รู้จักประมาณในความพอดีไม่มากเกินไปไม่น้อยเกินไป ระวังระวังในการรับและบริโภคใช้สอย มุ่งให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

๓) การพิจารณาคิลานเภสัช ในเวลาภายหลังบริโภค

เมื่อบรรพชิตได้บริโภคใช้สอยคิลานเภสัชแล้วในแต่ละวัน ถ้าลืมพิจารณาหรือพิจารณาไปแล้วก็ตาม พระพุทธองค์ตรัสให้ตระหนักย้อนพิจารณาสิ่งบริโภคใช้สอยอีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อเตือนสติให้ตระหนักตรวจสอบว่า ตนได้บริโภคใช้สอยให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงหรือไม่

หลังจากบริโภคคิลานเภสัช หลังจากการบริโภคใช้สอยคิลานเภสัช ให้พิจารณาว่า “คิลานเภสัชใด อันเราบริโภคใช้สอยแล้ว ไม่ทันพิจารณาในวันนี้ คิลานเภสัชนั้นเราใช้สอยแล้ว เพียงเพื่อบำบัดทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นแล้ว มีอาพาธต่างๆ เป็นมูล เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียน เป็นอย่างไร”^{๑๖๕}

การพิจารณาย้อนหลัง แม้จะผ่านการบริโภคคิลานเภสัชไปแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นการกำจัดค้นหา คือ ความยินดีพอใจในคิลานเภสัชนั้น เพื่อให้รู้ว่าเราบริโภคคิลานนั้นตามความจำเป็นแก่การรักษากายให้หายจากโรคร้ายเท่านั้น มิได้เพื่อความสวยงามหรือเหตุผลอื่นที่เป็นการส่งเสริมให้เกิดอุปาทานความยึดมั่นแต่อย่างใด เพื่อให้ผู้บริโภคใช้สอยมีสติสัมปชัญญะพิจารณา ย้อนถึงสิ่งที่บริโภคใช้สอยประจำวัน ที่ลืมพิจารณาหรือพิจารณาแล้วก็นำมาพิจารณาต่อกย้ำเพื่อให้ตระหนักรู้ถึงแหล่งที่มา ความบริสุทธิ์ของการแสวงหา ประมาณในความพอดีในการรับมาระมัดระวังในการบริโภคใช้สอยพอประมาณ ที่เหลือนี้ให้ถือว่าเป็นส่วนเกินที่จะต้องสละหรือแบ่งปันแก่ผู้อื่น มุ่งให้เกิดประโยชน์สูงสุด

จากบทพิจารณาการบริโภคใช้สอยคิลานเภสัชทั้ง ๓ บท คือ บทพิจารณาก่อนบริโภคใช้สอยหรือขณะรับและแสวงหา(ธาตุปัจเจกขณะ) บทพิจารณาขณะบริโภคใช้สอย(ตั้งฉกปัจเจกขณะ) และบทพิจารณาหลังจากการบริโภคใช้สอย(อดีตปัจเจกขณะ) ได้สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักการให้พุทธศาสนิกชนได้เตือนตนให้ตระหนักสำนึกพิจารณาการบริโภคใช้สอยคิลานเภสัช เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

^{๑๖๕} พระบาลีเต็มว่า “อชฺช มยา อปฺจเวกฺขิตฺวา โย คิลานปฺจเวกฺษชฺชปริกฺษาโร ปริกฺขโต, โส ยาวเทว อฺปฺปนฺนํ เวชยาพริกานํ เวทนํ ปฏฺิมาตย อฺพฺยาปฺชฺมปรมตยาติ”

เรื่องของการบริโภคคิลานเภสัชนี้ มีสิ่งที่จะต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในสภาพสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีการใช้ยาที่เป็นโทษแก่ร่างกายกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยาประเภทที่เรียกกันว่า "ยาเพิ่มพลังหรือยาขยัน" และ "ยาอายุวัฒนะ" นั้น ที่แท้คือ ยาที่ก่อให้เกิดทุกขเวทนา มิใช่ระงับทุกขเวทนา ฉะนั้น ก่อนจะบริโภค จึงต้องพิจารณาให้คิดว่า สิ่งนั้นเป็นคิลานเภสัชที่เหมาะสมกับคนหรือไม่

ปัจจัยสันนิสติดศีลนี้ จึงมุ่งเน้นให้พระภิกษุบริโภคใช้สอยปัจจัยได้อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยการให้พระภิกษุพิจารณาโดยแยกแยะถึงวัตถุประสงค์ที่ถูกต้องของการบริโภคเสียก่อน แล้วจึงค่อยบริโภค ใช้สอยปัจจัยนั้นๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ปัจจัยสันนิสติดศีลนี้ พระภิกษุจะสามารถบำเพ็ญให้สำเร็จบริบูรณ์ได้ ก็ด้วยปัญญา

ดังนั้น การบริโภคคิลานเภสัช หรือ ปัจจัยทั้ง ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม หมายถึง พฤติกรรมในการกิน ใช้เสพ บริโภค ต้องพัฒนาให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากความเพื่อความบริสุทธิ์ ให้รู้จักประมาณในการบริโภค หรือใช้สอยแบบพอดี ที่เรียกว่า มัตตัญญูตา ตลอดจนการใช้สอยสิ่งต่างๆ อย่างประหยัด ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์มากที่สุด แบบนี้เป็น การบริโภคแบบคุณค่าแท้ โดยอาศัยข้อวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัดขจัดเคลกิเลส และการบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อ ความบริสุทธิ์ ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก

๔.๗.๒ การบริโภคคิลานเภสัชและธรรมโอสถเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

ยาเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะยาที่รวมอยู่ในปัจจัยทั้ง ๔ มนุษย์เรามีโรคประจำตัว คือ โรคทางกายและโรคทางใจ โดยเฉพาะโรคทางกายเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องบำบัดรักษาด้วยยา โดยการรับประทาน การพอก การไล่ ทา การหยอดยา การนวด การแช่น้ำอุ่น การอบตัวด้วยไอน้ำสมุนไพรเพื่อขับพิษและลมออกจากร่างกายช่วยรักษาลม เสียดยอกตามข้อเป็นต้น รักษาด้วยการทำสมาธิบำบัด โรคทางกายบางอย่างที่มีสาเหตุมาจากความเครียดทำให้เกิดแผลเป็นในกระเพาะอาหาร เมื่อนั่งสมาธิจนทำให้จิตสงบตั้งมั่นไม่คิดมีจิตที่มั่นคงไม่เศร้าหมอง เกิดความอึดอึด มีความสุข จิตใจก็ผ่อนคลายเป็นผลให้หายจากโรคได้ การพึงธรรมจนเกิดความเข้าใจซาบซึ้งในธรรมเห็นคุณค่าและประโยชน์ เป็นเหตุทำให้ใจสงบระงับมีผลทำให้อาการของโรคทุเลาเบาบางลงจนหายได้ การรักษาโรคทางกายโดยทั่วไปอาศัยคิลานเภสัชตามสมควร แต่ถ้าเป็นไปพร้อมกับโรคทางใจแล้ว ก็ต้องใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือรักษาที่เรียกว่า “ธรรมโอสถ” ควบคู่ไปด้วยจึงจะบรรเทาโรคภัย และทำลายกิเลสเชื้อโรคแห่งความทุกข์ได้หมดสิ้น ในบรรดาธรรมโอสถที่ใช้บำบัดโรคภัยนั้น มีหลาย

ประการ ในที่นี้แสดงเป็น ๓ หมวด คือ (๑) ธรรมโอสถหมวดโพธิปักขิยธรรม (๒) ธรรมโอสถหมวดสัญญา ๑๐ ประการ และ (๓) สัมปายธรรม ดังนี้

๑) ธรรมโอสถหมวดโพธิปักขิยธรรม

ธรรมโอสถที่เป็นฝ่ายในการตรัสรู้ ธรรมอันเกี่ยวกัฏการตรัสรู้ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ แบ่งเป็น ๓ หมวด ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ และ (๗) มรรคมืองค์ ๘

๑.๑) สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ คือ (๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๒) เวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน (๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้แนะแนวทางและข้อปฏิบัติในหลักการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้แก่พระสาวกทั้งหลายได้นำไปประพฤติหรือปฏิบัติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เนื่องเพราะการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ พระสาวกของพระพุทธองค์เป็นอันมากจึงได้บรรลุถึงที่สุดแห่งอภิญญาและบารมีอยู่ มีพุทธสาวกองค์หนึ่งที่ถือเอาการเจริญสติปัฏฐานสี่ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำมาปฏิบัติ พระสาวกนั้น คือ พระอนนรุทธะ ท่านได้นำแนวทางแห่งการเจริญสติปัฏฐานนี้มาใช้ระงับทุกข์ทุกขเวทนาที่แรงกล้าอันมีสาเหตุมาจากกรรมรื้อของโรคให้ดับหายลงไปได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ดังที่ท่านได้ตอบกับพระเถระที่ไปเยี่ยมพร้อมทั้งถามถึงความเป็นอยู่แห่งวิหารธรรมที่ทำให้ท่านมีอินทรีย์ผ่องใสได้ถึงแม้จะได้รับความทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะการอาพาธนั้นก็ตาม ซึ่งท่านก็ได้ตอบว่า ที่เป็นดังนี้ก็เพราะท่านมีจิตอันมั่นคงดี โดยตั้งอยู่ในสติปัฏฐานทั้งสิ้น^{๑๑๐}

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ นอกจากจะใช้ในการปฏิบัติสำหรับบรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว การเจริญสติปัฏฐานนี้ยังสามารถนำมาใช้ในการรักษาการอาพาธเพื่อบรรเทาความทุกข์เวทนาที่เกิดจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ โดยไม่ต้องใช้ยาเพื่อระงับการเจ็บปวดใด ๆ เพราะการมีสติกำหนดตามหลักของสติปัฏฐานในแนวทางพระพุทธศาสนาแล้วย่อมรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในขณะที่กำหนดจิตนั้น

^{๑๑๐} ดูใน ส. ม. (ไทย) ๑๕/๕๐๘/๔๔๐.

๑.๒) สัมมัตถิยาน ๔

สัมมัตถิยาน คือ การตั้งใจทำความดี ได้แก่ (๑) ความเพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมมิให้เกิดขึ้นได้ (๒) เพียรพยายามกำจัดบาปอกุศลธรรมบังเกิดขึ้นแล้ว (๓) เพียรสร้างกุศลธรรมให้เกิดขึ้น (๔) การเพียรรักษากุศลให้ตั้งมั่นและเจริญขึ้น^{๑๑๑} การมีความเพียรอย่างมั่นคงในการปฏิบัติ

๑.๓) อิทธิบาท ๔

พระพุทธองค์ได้ตรัสแนะนำถึงทางแห่งการปฏิบัติในการเจริญอิทธิบาท ๔ ให้แก่พระสาวกทั้งหลายได้นำไปปฏิบัติ ได้แก่ (๑) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทะสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยฉันทะ (๒) วิริยะสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยวิริยะ (๓) จิตตะสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยจิตตะ (๔) วิมังสาสมาธิ คือ สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยวิมังสา การเจริญอิทธิบาท ๔ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ นอกจากจะเป็นหลักแห่งการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุอภิญญาได้แล้ว พระองค์ยังได้ตรัสถึงอานิสงส์ของบุคคลที่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ ไว้อีกด้วยว่า หากบุคคลใดต้องการจะมีอายุยืนยาวหลาย ๆ ปี ก็ขอให้หมั่นทำการเจริญอิทธิบาท ๔ ให้สมบูรณ์ และเป็นหลักธรรมที่สามารถจะนำไปใช้ในการรักษาสุขภาพให้แข็งแรงมีอายุยืนนานถึง ๑ กัปได้ หรือเกินกว่า ๑ กัปดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนที่เถระตอนหนึ่งว่า “ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นคฤชยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้วให้ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้วปรารถดีแล้วตถาคตเมื่อมุ่งหวังพึงดำรงอยู่ได้ถึง ๑ กัปหรือเกินกว่า ๑ กัป”^{๑๑๒}

๑.๔) อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ ในการทำหน้าที่ของตนเกี่ยวกับการเจริญภาวนา ได้แก่ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยอินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมာธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์^{๑๑๓} การอบรมภาวนาอินทรีย์ทั้ง ๕ โดยรู้ถึงกำลังหนักเบาที่ต้องปรับผ่อนผันต่อกันให้เกิดความสมดุล กล่าวคือ สัทธินทรีย์ต้องสมดุลกับปัญญินทรีย์ และวิริยอินทรีย์ต้องสมดุลกับสมาธินทรีย์ ส่วนสตินทรีย์ยังมีมากยิ่งขึ้นไม่ต้องปรับลดมีแต่จะเพิ่มเติมให้เข้มแข็งจะทำให้ทั้งกายและใจสมดุลเหมาะสมแก่การปฏิบัติให้เจริญยิ่งขึ้นไปรักษาได้ทั้งโรคทางกายและโรคทางใจ

^{๑๑๑} ดูใน อง. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๕/๕๖.

^{๑๑๒} ดูใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒-๑๑๓.

^{๑๑๓} ดูใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒; อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๓/๑๑.

๑.๕) พละ ๕

พละ คือ พลังแห่งความมั่นคง มีศรัทธา ไม่เกียจคร้าน ไม่ประมาท ไม่มีความฟุ้งซ่าน เข้าครอบงำ เป็นพลังแห่งการปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น ได้แก่ (๑) สัทธาพละ (๒) วิริยพละ (๓) สติพละ (๔) สมာธิพละ (๕) ปัญญาพละ^{๑๓๔} กำลังฝ่ายกุศลจะทำหน้าที่ขับไล่ฝ่ายตรงข้ามคือ อกุศลให้ลดกำลังลงและหมดไปไปในที่สุดได้ จึงควรหมั่นเติมเพิ่มกำลังกุศลทั้ง ๕ นี้ให้มีความสมบูรณ์อยู่เสมอ จะป้องกันด้านทานอกุศลไว้ได้

๑.๖) โภชนงค์ ๗

โภชนงค์ คือ องค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ประการ ได้แก่ (๑) สติ (๒) สัมมวิชัย (๓) วิริยะ (๔) ปิตี (๕) ปัสสัทธิ (๖) สมာธิ (๗) อุเบกขา บทโภชนงค์นี้นิยมใช้เป็นบทสวดสาธยายให้คนไข้ฟังมาก เพราะมีพระสูตรที่กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงสาธยายให้พระมหากัสสปะและพระมหาโมคคัลลานะฟังแล้วหายจากอาการอาพาธได้ และเมื่อพระพุทธองค์ประสูติที่ทรงโปรดให้พระจุนทะสาธยาย โภชนงค์ก็ทรงหายจากอาการประสูติ จึงถือกันว่าเป็นพุทธมนต์รักษาไข้ อันศักดิ์สิทธิ์ บรรเทาทุกข์ทั้งกายและทุกข์ทั้งใจได้ด้วย

๑.๗) มรรคมืองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ หรือทางมืองค์แปดประการอันประเสริฐ คือ (๑) สัมมาทิฎฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ^{๑๓๕} ซึ่งอาจจะย่อเป็นไตรสิกขา คือ สติ สมาธิและปัญญา จัดเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดที่เมื่อเกิดรวมตัวพร้อมกันแล้วแล้วย่อมสามารถทำลายอนุสัยกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ได้บรรลุมรรค ผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา กิเลสวัฏฏ์อันเป็นโรคร้ายในสังสารวัฏฏ์ก็ถูกทำลายลงไปตามลำดับจนกระทั่งหมดไปไปในที่สุด

บรรดาหมวดธรรมทั้ง ๗ ที่รวมกันเรียกว่า โภธิปักขิยธรรม อันเป็นองค์ธรรมที่เกี่ยวเนื่องแก่การตรัสรู้ หรือการบรรลุธรรม จึงนับว่าเป็นธรรมโอสถอันยอดเยี่ยม ในการรักษาโรคกิเลสในวัฏฏสงสาร ให้หายขาดได้ บุคคลที่ประสงค์จะบรรลุธรรม จะเว้นไม่เจริญโภธิปักขิยธรรมเหล่านี้จะประสบความสำเร็จถึงจุดมุ่งหมายปลายทางมิได้เลย

^{๑๓๔} ดูใน ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

^{๑๓๕} ดูใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๕๕/๓๔๘-๓๕๐.

๒) ธรรมโอสทหมวดสัญญา ๑๐ ประการ

ในคิริมานันทสูตร ได้กล่าวถึง ครั้งหนึ่ง เมื่อพระคิริมานนท์อาพาธอย่างหนัก พระอานนท์ได้ไปเยี่ยมและได้สาธยายสัญญา ๑๐ ประการให้พระคิริมานนท์ฟัง ดังนี้

(๑) อนิจจสัญญา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่วิปัสสิโก ไปสู่โคณโฆสิโก ไปสู่เรือนว่าง ก็ดี พิจารณาว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานชั้น ๕ นี้อยู่อย่างนี้เรียกว่า อนิจจสัญญา

(๒) อนัตตสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า ตาเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตาทายเป็นอนัตตา โสภณูปะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาในอายตนะทั้งหลายที่เป็นภายในและภายนอก ๖ ประการอยู่อย่างนี้เรียกว่า อนัตตสัญญา

(๓) อสุภสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่ทำขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผม ลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่าในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น . . . ไขข้อ มูตร เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้เรียกว่า อสุภสัญญา

(๔) อาทินวสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือโรคา โรคหุ โรคจุมก โรคลิน โรคกาย . . . เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้เรียกว่า อาทินวสัญญา

(๕) ปหานสัญญา คือ . . . ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น . . . ไม่รับวิหิงสา . . . ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดขึ้นมาอีก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป นี้เรียกว่า ปหานสัญญา

(๖) วิราคสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีตคือความระงับสังขาร ทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนดนิพพาน นี้เรียกว่า วิราคสัญญา

(๗) นิโรธสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีตคือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับนิพพาน นี้เรียกว่า นิโรธสัญญา

(๘) สัพพโลเก อนภิตตัญญา คือ . . . การละอุปาทานในโลกที่เป็นเหตุตั้งมั่นยึดมั่น และเป็นอนุสัยแห่งจิต งควันไม่ยึดถือ นี้เรียกว่า สัพพโลเก อนภิตตัญญา

(๙) สัพพสังขารesu อนิจจัญญา คือ . . . ย่อมอึดอัด ระอา รังเกียจในสังขารทั้งปวง นี้เรียกว่า สัพพสังขารesu อนิจจัญญา

(๑๐) อานาปานสติ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก . . .

ในขณะที่พระศิริमानนท์ท่านนั่งฟังพระอานนทอยู่ นั้น ได้พิจารณาตามและทำจิตให้ตั้งมั่นโดยการพิจารณาภูมิธรรมนั้น ไม่นานนักอาพาธของพระศิริमानนท์ก็ได้หายขาดจากการอาพาธนั้น^{๑๖๖} สัญญา ๑๐ ประการ หรือ ศิริमानนท์บุตรจึงนิยมนำมาสวดให้ผู้ป่วยฟัง แต่สิ่งสำคัญคือ สารธรรมที่มี ๑๐ ข้อนั้น เมื่อนำไปพิจารณาและปฏิบัติตามให้สมบูรณ์จะกำจัดโรคภัยทั้งทางกายและโรคกิเลสได้ จึงจัดธรรมโอสถรักษาโรคได้

๓) สัมปายธรรม

สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ก็จัดเป็นธรรมโอสถที่สามารถให้นำไปปฏิบัติเพื่อใช้รักษาโรคทั้งทางกายและทางใจเรียกว่า สัมปายธรรม ในที่นี้จำแนกแสดงเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) สัมปายะ ๗ และ (๒) สัมปายะเกี่ยวกับผู้ป่วยและผู้ดูแลพยาบาลที่ดี

๓.๑) สัมปายะ ๗

สัมปายะ ๗ คือ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมซึ่งแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคสำหรับการปฏิบัติธรรมเพื่อละอาพาธทางใจ และมีคุณประโยชน์เกื้อกูลต่อการบำบัดรักษาโรคทางกายได้ด้วย มี ๗ อย่าง ดังนี้

(๑) อวาสสัมปายะ คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสมกัน เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ เป็นต้น

(๒) โจรสัมปายะ คือ เป็นประเทศที่สมบูรณ์มีที่จะหาอาหารพอเลี้ยงชีพได้ดี เช่น มีหมู่บ้านที่มีอาหารบริบูรณ์ที่อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลเกินไป เป็นต้น

(๓) ภัสสสัมปายะ คือ การพูดคุยที่เหมาะสมกันดี เช่น พูดคุยเรื่องธรรมิกถา หรือ พูดแต่พอประมาณ เป็นต้น

(๔) บุคคลสัมปายะ คือ บุคคลที่เหมาะสมกันดี เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะสมใจ เป็นต้น

^{๑๖๖} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๓.

(๕) โภชนสัปปายะ คือ อาหารที่เหมาะสมดี เช่น เกื้อกูลต่อร่างกายเวลาทานไม่ยาก ไม่แสดงกับโรค เป็นต้น

(๖) อุตสัปปายะ คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวเกินไปไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น

(๗) อิริยาปถสัปปายะ คือ อิริยาปถที่เหมาะสม เช่น มีออกกำลังที่พอดี เป็นต้น^{๑๖๖}

ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้งเจ็ดประการนี้ บุคคลผู้นั้นสามารถจะป้องกันการเกิดโรคทางใจได้อีกด้วย เพราะการเป็นอยู่ของคนนั้นต่างกัน ต่างฐานะและจิตใจก็พลอยต่างกันไปด้วย ฉะนั้น สิ่งที่จะช่วยอำนวยความสะดวกและเกื้อกูลต่อชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคลก็ต่างกัน ธรรมทั้งเจ็ดประการนี้ย่อมจะทำให้จิตใจบรรเทาลงได้ จะทำให้บุคคลเหล่านั้นได้ห่างไกลจากความวิตกกังวลและความเศร้าหมองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี จิตใจไม่ได้เกิดความวิตกกังวลใด ๆ เมื่อจิตใจบริสุทธิ์จากความวิตกกังวลแล้ว ผลคือมีสุขภาพจิตที่ดี นี่เป็นเพราะธรรม สัปปายะเจ็ดประการ ที่เป็นธรรมโอสถที่สำคัญสามารถช่วยป้องกัน โรคทางใจได้

๓.๒) สัปปายะเกี่ยวกับผู้ป่วยและผู้ดูแลพยาบาลที่ดี

ภิกษุสามเณรผู้อาพาธ หรือ คนป่วยทั่วไปก็ตามควรรู้จักวิธีการปฏิบัติตัวที่เหมาะสมจึงจะเป็นสัปปายะแก่การรักษาพยาบาล รวมทั้งผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลพยาบาลผู้ป่วยก็ควรมีคุณสมบัติที่เหมาะสมจึงจะสามารถร่วมมือกันรักษา โรคอาพาธให้บรรเทาและหายขาดได้ทั้งโรคทางกายและโรคทางใจ จำแนกแสดงเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) คุณลักษณะผู้ป่วยที่รักษาง่าย และ (๒) คุณลักษณะของผู้ดูแลพยาบาลที่ดี

๓.๒.๑) คุณลักษณะผู้ป่วยที่รักษาง่าย

ผู้ป่วยที่รักษาพยาบาลได้ง่ายมีอาการ ๕ อย่าง คือ

- (๑) ทำความสบาย
- (๒) รู้จักประมาณในความสบาย
- (๓) เมื่อหมอให้ฉันทาคนไข้จะต้องฉันทาตามที่หมอสั่ง
- (๔) บอกอาการไข้ตามความเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา และบอกอาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

^{๑๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

(๕) เป็นคนอดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง
เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่ำครวญถึงภัยพิบัติที่มีอาการไข้^{๑๗๘} ๕ อย่างนี้ พยาบาลได้ง่าย^{๑๗๙}

ส่วนผู้ป่วยที่รักษาได้ยาก มีลักษณะที่ตรงกันข้าม ซึ่งจะสร้างความหนักใจแก่
ผู้ดูแลรักษาพยาบาล และการรักษาโรคก็อาจจะหายได้ช้า หรือ อาจจะลุกลามหนักกว่าเดิมก็อาจ
เป็นไปได้ ดังนั้น เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บเกิดขึ้นจึงควรรีบรักษาโดยทำตัวเป็นผู้ป่วยที่รักษาได้ง่ายจึงจะดี
ที่สุด

๓.๒.๒) คุณลักษณะของผู้ดูแลพยาบาลที่ดี

ผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาพยาบาลผู้ป่วยที่ดี ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาล
คนไข้ คือ

- (๑) มีความสามารถจัดยาให้ถูกต้องกับโรคได้ดี
- (๒) รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือ นำของแสลงออกไปนำของไม่แสลงเข้ามา
ให้
- (๓) ไม่พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อำภิส มีจิตเมตตา
- (๔) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเท
ทิ้ง

(๕) สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากกลับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาหาญ
แก้อ้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา เป็นบางครั้งบางคราว ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่
ประกอบด้วย ๕ ประการนี้ จึงควรพยาบาลภิกษุไข้^{๑๗๘}

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่า ผู้ที่หน้าที่พยาบาลภิกษุไข้ หรือ คนไข้ทั่วไปก็
ตาม ต้องมีคุณสมบัติทั้ง ๕ อย่าง จึงจะทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ นอกจากที่ใช้กิลานเภสัชรักษาแล้วก็ยัง
ต้องมีธรรมโอสถชโลมใจรักษาควบคู่กันไปด้วย ก็ทำให้การรักษาได้ผลทั้งโรคทางกายและโรคทาง
ใจด้วยพร้อมๆ กัน

มนุษย์รู้จักการใช้ยาเพื่อบำบัดรักษาโรคนานแล้ว โรคทางกายหรือโรคทางใจ เมื่อ
เกิดขึ้นกับผู้ใดย่อมได้รับความทุกข์ ทั้งกายและใจ เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกาย จำต้องหาวิธี
รักษา ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อมีภิกษุอาพาธขึ้นมา พระองค์ทรงอนุญาตให้แสวงหากิลานเภสัช
พร้อมทั้งเครื่องอุปกรณ์ปรุขากันเอง เพื่อปรุขยาทำการรักษา และทรงอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา เช่น
ขมิ้น จิงสด . . . เป็นต้น เพื่อนำมาบำบัดรักษาโรคทางกายโดยวิธีการต่าง ๆ มารักษาอาการอาพาธ

^{๑๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๑-๒๔๒.

^{๑๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๒-๒๔๓.

นั่นนอกจากการนำเอายามาทำการรักษาโรคให้หายแล้ว พระพุทธองค์ยังได้นำเอาหลักธรรมมาใช้ในการรักษาโรคได้ผลดีในระดับต่างกันจนได้ผลเป็นเลิศ แต่การรักษาจะได้ผลดีนั้นส่วนมากเป็นผู้ที่มีพื้นฐานและมีความรอบรู้ในทางธรรมพร้อมทั้งเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมมาก่อนแล้ว การนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้เป็นยาประหนึ่งเป็น โอสถชั้นเลิศอันยอดเยี่ยมที่พระองค์ทรงจัดเตรียมด้วย และได้บอกสรรพคุณของตัวยาที่จะทำการรักษาโรคต่าง ๆ ไว้ให้พร้อม สำคัญที่ว่าผู้ป่วยนั้นได้แต่ดูแลและอ่านแต่ฉลากยา หรือได้แต่ฟังโดยไม่นำมาปฏิบัติ ไม่ยอมแม้แต่จะกินยาที่หมอจัดให้ การอาพาธก็ไม่หาย แม้การใช้ธรรมโอสถของพระองค์ก็เช่นกัน หมอที่ทำการรักษาโรค ก็มุ่งหวังจะให้ผู้ป่วยหายจากโรค คนที่กินยาก็มีความปรารถนาเช่นนั้น แต่การนำเอาหลักธรรมมาใช้เพื่อบำบัดรักษาโรคให้หายได้นั้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือความหมายอันสูงสุดของการนำเอาธรรมโอสถก็คือ การบรรลुธรรม หรือการดับทุกข์ทั้งมวล

๔.๗.๒ กรณีตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัชเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

ตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัชเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม ได้แก่ เรื่อง พระปฤถิตตติสเถระอาพาธ ดังนี้

พระศาสดาประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี พระปฤถิตตติสเถระ ได้อาพาธโรคเกิดขึ้นในร่างกายของท่าน ได้เกิดต่อมประมาณเท่าเมล็ดผักกาดผุดขึ้น มันโตขึ้นเท่าเมล็ดถั่วเขียวเท่าเมล็ดถั่วดำ เท่าเมล็ดกระเบา เท่าผลมะขามป้อม เท่าผลมะตูม ตามลำดับ แล้วก็แตกร่างกายของท่านได้เป็นช่องเล็กช่องน้อย ต่อมากระดูกของท่านก็แตก ผ้านุ่งและผ้าห่มเปื้อนด้วยหนองและเลือด พวกภิกษุมีสัทธวิหาริกเป็นต้น ไม่อาจจะปฏิบัติดูแลท่านได้ จึงพากันทอดทิ้งท่าน

พระศาสดาจึงทรงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เสด็จไปสู่โรงไฟ ทรงล้างหม้อใส่น้ำยักตั้งบนเตา เมื่อทรงรอให้น้ำร้อน ได้ประทับยืนในโรงไฟนั่นเอง เมื่อน้ำร้อนแล้วเสด็จไปจับปลายเตียงที่ตีสถภิกษุนอนอยู่ ในกาลนั้น พวกภิกษุกราบทูลว่า “ขอพระองค์จงเสด็จหลีกไปเถิด พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์จักยกเอง แล้วช่วยกันยกเตียง นำไปสู่โรงไฟ พระศาสดาทรงให้นำรางมา ทรงเทน้ำร้อนใส่ราง แล้วสั่งภิกษุเหล่านั้นให้เปลื้องเอาผ้าห่มของเธอซักด้วยน้ำร้อน แล้วให้ผึ่งแดด ทรงรดน้ำอุ่นลงร่างกายของเธอให้ชุ่ม ทรงถูร่างกายของเธอ เมื่อผ้าห่มแห้งแล้ว พระศาสดาทรงช่วยเธอให้นุ่งผ้าห่มนั้น ทรงให้ซักผ้ากาสาვეที่เธอนุ่งด้วยน้ำ แล้วให้ผึ่งแดด เมื่อน้ำที่กายของเธอแห้ง ผ้านุ่งก็แห้ง เธอนุ่งห่มผ้ากาสาვეเป็นผู้มีร่างกายอันเบา ดวงจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง นอนลงบนเตียงแล้ว พระศาสดาจึงตรัสว่า

“ภิกษุ กายของเธอมี วิญญาณ ไปปราศแล้ว หาอุปการะมิได้ จักนอนบนแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถาว่า

อจิริ วตย์ กาโย ปฐวี อธิเสสฺสติ

จุกุโท อเปตวิญญาโณ นีรุตถ์ว กลิ่งคริ.

ไม่นานหนอ กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน กายนี้มีวิญญาณ ไปปราศ อันบุคคลทั้งแล้ว ราวกับท่อนไม้ไม่มีประโยชน์ฉะนั้น.

ในเวลาจบเทศนา พระพุทฺธิคตฺตติสฺสเถระบรรลุพระอรหัตต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาแล้ว แม้ชนอื่นเป็นอันมากก็ได้เป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบัน เป็นต้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุ พวกเธอจากบ้านเรือนมาไม่มีมารดาบิดา และญาติพี่น้อง พวกเธอพึ่งดูแลกันและกัน ถ้าพวกเธอไม่ดูแลกันเองแล้วใครเล่าจะมาดูแล ภิกษุทั้งหลาย หากใครมีความประสงค์จะอุปฐากตถาคต ก็พึงอุปฐากดูแลภิกษุผู้อาพาธเถิด จะเสมือนกับได้อุปฐากดูแลเราตถาคต”^{๑๔๐}

จากกรณีตัวอย่างการอาพาธของ พระพุทฺธิคตฺตติสฺสเถระ จะเห็นได้ว่าในเวลาเกิดอาพาธขึ้นต้องรู้จักใช้หลักธรรมในการพิจารณาถึงความ เป็นจริงของสังขาร ย่อมจะเกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริง จนสามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาในที่สุด

๔.๘ สรุปการบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

สรุปการบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม โดยได้วางกรอบไว้ ๘ หมวด ได้แก่

(๑) ความหมายและลำดับขั้นของการบรรลุธรรม ได้แก่ การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การพัฒนาคุณภาพที่สูงขึ้น ไปสู่ปัญญาขั้นโลกุตตระ คือ บรรลุอริยมรรค อริยผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาลำดับขั้นจัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔

(๒) องค์ประกอบของการบรรลุธรรม ได้แก่ โภชปัจจัยธรรม หมายถึง ธรรมที่เกื้อกูลให้เกิดการรู้แจ้ง หรือธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค มี ๓๗ ประการ คือ สติปัญญา ๔, สัมมปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทริย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗ และ อริยมรรคมีองค์ ๘

(๓) การเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม ได้จำแนกการศึกษาเป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ (๓.๑) กิจเบื้องต้นแห่งการเจริญภาวนา คือ ตั้งอยู่ในศีล, ตัดปليโพธ ๑๐ ประการ, แสวงหา

^{๑๔๐} พ.ุ.อ.(ไทย) ๔๐/๓๐/๓๑๕-๓๒๑.

กัลยาณมิตร, อบรมกัมมัฏฐานตามจริต, เว้นสถานที่ที่เป็นโทษ, อยู่ในสถานที่ที่สะดวก และตัด
 ขุททกปถิโพธ และ (๓.๒) การเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม มีหลักปฏิบัติ ๒ อย่าง คือ
 สมถภาวนา หรือสมถกรรมฐาน เพ่งอารมณ์ให้เป็นหนึ่งเดียว มีอารมณ์ที่ใช้เจริญ ๔๐ อย่าง
 วิปัสสนาภาวนา หรือ วิปัสสนากรรมฐาน มีอารมณ์ ๖ หมวด ในวิปัสสนาภูมิ หลักปฏิบัติ ๒
 ประการนี้ แม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่เกื้อกูลส่งเสริมกัน คือสมถภาวนาเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้
 เกิดวิปัสสนาภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสมถภาวนาเช่นเดียวกันมี ๔
 รูปแบบ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้า, ผู้เจริญสมถะอันมีวิปัสสนานำหน้า, ผู้เจริญสมถะ
 และวิปัสสนาควบคู่กันไป และบุคคลผู้มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกลั่นไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบ
 ภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้น

(๔) การบริโศกจิ๋ว เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๒ หมวดใหญ่ๆ
 คือ (๔.๑) การพิจารณาจิ๋วในปัจจัยสันนิสสิตศีล มีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ คือ ในเวลารับ, ในเวลา
 ใช้สอย และ ในเวลาหลังจากใช้แล้ว การบริโศกจิ๋ว เพื่อไม่ให้เป็นที่เกิดแห่งต้นหาอุปาทานใน
 เครื่องแต่งกาย ควรพิจารณาให้รู้ถึงคุณค่าแท้ของจิ๋ว พิจารณาทั้งในเวลารับมา เวลาบริโศกใช้สอย
 และหลังจากบริโศกใช้สอยเรียบร้อยแล้ว ทำให้เป็นผู้มีสติมั่นคง ไม่หลงไหลในผ้าแพรพรรณ
 (๔.๒) การบริโศกจิ๋วในชุดงควัตร มีในหมวดที่ ๑ เกี่ยวเนื่องด้วยจิ๋ว ๒ ข้อ คือ ถือผ้าบังสุกุลเป็น
 วัตร เป็นแนวทางในการขัดเกลากิเลสกำจัดต้นหาในการบริโศกจิ๋ว เป็นการปฏิบัติตามข้อหนึ่งใน
 นิสสัย ๔ เครื่องอาศัยของบรรพชิต มีความสันโดษในจิ๋วจัดเป็นอริยวงศ์ เป็นต้น ... และทรงเพียง
 ไตรจิ๋วเป็นวัตร การใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นตามพระธรรมวินัย ย่อมทำให้เป็นผู้ที่มีภาระน้อย มี
 ความเบาโล่ง โปร่งสบาย ไม่กังวลในเรื่องผ้า ขจัดความโลภในเครื่องนุ่งห่ม จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่ง
 ในการขุดเกลากิเลสให้เบาบางลงไปได้ และ (๔.๓) กรณีตัวอย่างการบริโศกจิ๋วเพื่อสนับสนุน
 การบรรลุธรรม เรื่อง พระติสสเถระห่วงใยจิ๋ว แสดงให้เห็นถึงการบริโศกจิ๋วแม้เพียงแค่นี้ได้จิ๋ว
 มาแล้วไม่พิจารณา ย่อมถูกต้นหาครอบงำจิตใจ ทำให้ไปเกิดในทุคติภพได้

(๕) การบริโศกบิณฑบาต เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๔
 หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาบิณฑบาตในปัจจัยสันนิสสิตศีลมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ ...
 (๒) การบริโศกบิณฑบาตในชุดงควัตร มีในหมวดที่ ๒ เกี่ยวเนื่องด้วยบิณฑบาต ๕ ข้อคือเที่ยว
 บิณฑบาตเป็นวัตร ... , ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร ... , ถือการนั่งฉันครั้งเดียวเป็นวัตร
 ... , ถือการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ... , ถือการไม่รับภัตที่เขานำมาถวายภายหลัง ...
 (๓) การบริโศกบิณฑบาตตามหลักโภชนมัตตัญญูตา การฉันเพื่อยังอัตภาพร่างกายให้เป็นไป แล้ว
 ประกอบความเพียร เพื่อออกจากสังสารวัฏ ภิกษุไม่ควรฉันมากเกินไป ไม่ควรฉันน้อยเกินไป เพราะ
 การฉันมากหรือน้อยเกินไป ย่อมเกิดโทษ ทำให้ร่างกายกระสับกระส่าย ไม่สบายได้ ที่สำคัญคือ

จะทำให้เกิดความง่วงนอนได้ เพราะเมื่อเวลาไปปฏิบัติธรรม ย่อมทำให้ถิ่นมิทระครอบงำได้ง่าย (๔) โภชนะที่เป็นสัปปายะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม อาหารและเครื่องบริโภคน้ำที่ถูกต้องใจพอใจ ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉ้นไม่ยาก เป็นที่สมควรแก่การบริโภคของโยคาวจร เพราะมีส่วนช่วยส่งเสริมสนับสนุนสภาพจิตใจ (๕) การเจริญอาหารปฏิบัติกุศลสัญญา การพิจารณาความเป็นปฏิคุณในอาหาร และ (๖) กรณีตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาตเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล แสดงให้เห็นถึงการบริโภคอาหารในปริมาณอันสมควร ย่อมนำมาซึ่งความผาสุกสามารถประกอบการทำงานได้เต็มประสิทธิภาพ รวมถึงการทำงานทางจิตใจ คือการเจริญภาวนาด้วยเช่นกัน

(๖) การบริโภคเสนาสนะ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๓ หมวดใหญ่ๆ คือ (๖.๑) การพิจารณาเสนาสนะในปัจจุบันสันนิสติดศีลมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ ... (๖.๒) การบริโภคเสนาสนะในรูปของวัตรมีในหมวดที่ ๑ เกี่ยวกับเสนาสนะจำนวน ๕ ข้อ คือ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ... , ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ... , ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ... , ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ... , ถือการอยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจะจัดให้ ... (๑) เสนาสนะที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม ควรเว้นวัดที่ประกอบด้วยโทษ ๑๘ ประการ วิหารเหมาะสม คือ เป็นที่ไม่ไกลนักไม่ไกลนัก ไปมาสะดวก, กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนไม่มีเสียงอึกทึก มีปัจจัย ๔ ไม่ฝืดเคือง และมีกัลยาณมิตร นอกจากเสนาสนะควรมีความเหมาะสมสำหรับบุคคลจริตต่างๆ ในบรรดา จริต ๖ ประเภท การใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเลือกเสนาสนะที่จำเป็นต่อการปฏิบัติธรรม นั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง คือทำให้ชีวิตสมณะไม่ไร้ค่าหรือเป็นที่บำเพ็ญเพียรได้สมบูรณ์ และ (๔) กรณีตัวอย่างการบริโภคเสนาสนะเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน เรื่อง ภิกษุผู้อยู่เสนาสนะป่า แสดงให้เห็นถึงการอยู่ในเสนาสนะป่าจะต้องมีอุปบายอันแยกกาย มีการเจริญเมตตาต่อเทวดา และสัตว์ทั้งหลาย จึงจะอยู่เป็นสุข เป็นเหตุให้ได้เจริญกัมมัญฐานในยิ่งขึ้นไป จนสามารถบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนา

(๗) การบริโภคคิลานเภสัช เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๓ หมวดใหญ่ๆ คือ (๗.๑) การพิจารณาคิลานเภสัชในปัจจุบันสันนิสติดศีล มีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ ... (๗.๒) ธรรมโอสถที่ใช้รักษาโรค ในที่นี้แสดงเป็น ๓ หมวด คือ ธรรมโอสถหมวดโพธิปักขิยธรรม รักษาทั้งโรคทางกายและทางใจ ธรรมโอสถหมวดสัญญา ๑๐ ประการ ซึ่งพระศิวามานที่ได้นำแล้วก็หายอาพาธ และสัปปายะธรรม สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ๗ อย่าง รวมทั้งลักษณะของผู้ป่วยที่รักษาได้ง่ายและคุณลักษณะของผู้ดูแลพยาบาลที่ดีก็มีส่วนสำคัญในการรักษาทั้งโรคทางกายและโรคทางใจให้หายได้ การนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้เป็นยาประหนึ่งเป็น โอสถชั้นเลิศอันยอดเยี่ยม แต่การนำเอาหลักธรรมมาใช้เพื่อบำบัดรักษาโรคให้หายได้นั้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือ เป้าหมายอัน

สูงสุดของ การนำเอาธรรมโอสถรักษา ก็คือ การบรรลุนิพพาน หรือการดับทุกข์ทั้งมวลการบริโภค ปัจจัย ๔ เพื่อความบริสุทธิ์ คือ พฤติกรรมในการกิน ใช้ เสพ บริโภค ต้องพัฒนาให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากความเข้าใจถูกต้อง เพื่อความบริสุทธิ์ให้รู้จักประมาณในการบริโภค หรือกินแบบพอดี ที่เรียกว่า โภชนะมัตตัญญูตา เป็นการบริโภคแบบคุณค่าแท้เป็นประโยชน์ทั้งการรักษาโรคและ กำจัดกิเลส และ (๔) กรณีตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัชเพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน เรื่อง พระปฐักตตติสสเถระอาพาธ แสดงให้เห็นว่า เมื่อเวลาเกิดอาพาธขึ้นต้องรู้จักใช้ใช้หลักธรรม ในการพิจารณาถึงความจำเป็นจริงของสังขาร ย่อมจะเกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริงจนสามารถดับ ทุกข์ได้ในที่สุด

การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพาน หมายถึง การใช้ปัญญาพิจารณาแล้ว เสพบริโภคปัจจัย ๔ แบบนี้ เป็นจีนตามยปัญญา คือ การพิจารณาแล้วจึงใช้สอยหรือบริโภค เพื่อ สกัดกั้นหรือบรรเทาตัณหา ไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ แล้วชักจูงพฤติกรรมต่อ ๆ ไปใน ชีวิตประจำวัน วิชา ความรู้ชนิดนี้จึงจำเป็นอย่างมาก ในการดำเนินชีวิตด้วยวิชา ที่ต้องปฏิบัติให้ ถูกต้องเกี่ยวกับการบริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ และวัสดุอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตจริงๆ อย่างประหยัด มีประโยชน์สูงสุด ไม่มีโทษ เป็นการดำเนิน ชีวิตด้วยวิชา ไม่ใช่ดำเนินชีวิตด้วยตัณหา

การบริโภคปัจจัยโดยใช้วิชา ความรู้ทำความเข้าใจแล้วบริโภคปัจจัยทั้งหลายให้ได้ผล ตรง มีความพอดีตามคุณค่าที่แท้จริงที่เป็นจุดหมายของการบริโภคปัจจัยหรือสิ่งนั้น ๆ ซึ่งก็มีหลัก ในการปฏิบัติดังนี้

๑) บริโภคด้วยความรู้ระลึกว่า การมีใช้ บริโภค สิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นจุดหมายของ ชีวิต แต่ให้เป็นปัจจัยเครื่องช่วยเกื้อกูลในการพัฒนาชีวิต และสามารถสร้างประโยชน์สุขที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒) บริโภคด้วยความรู้เท่าทันต่อวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภคใช้สอยสิ่งนั้นๆ เช่น การสวมใส่เสื้อผ้า มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยปกป้องร่างกายจากอันตรายต่าง ๆ ที่เกิดจากดินฟ้า อากาศ เช่น ความร้อน ความหนาว เป็นต้น ที่เกิดจากสัตว์ต่าง ๆ เช่น ยุง ซึ่งเป็นพาหะนำโรค เป็นต้น และเพื่อปกปิดอวัยวะที่น่าละอาย เป็นต้น ไม่ใช่สวมใส่เพื่ออวดโก้อวดความงาม อวดฐานะตามค่านิยมที่เลื่อนลอย

๓) บริโภคโดยพิจารณา จัดสรร ควบคุมให้ได้ปริมาณ ประเภท และคุณสมบัติของสิ่ง ที่บริโภคตรงพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ของการบริโภคสิ่งนั้นๆ เช่น บริโภคอาหารในปริมาณ และประเภทซึ่งพอดีกับความต้องการของร่างกาย ที่จะช่วยให้มีสุขภาพดี ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป

๔) สามารถละเว้นหรือเลิกเสพบริโภค สิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่น สิ่งที่ทำลายสุขภาพ จำพวกเครื่องดื่มที่ทำด้วยแอลกอฮอล์ เช่น สุรา และอาหารส่วนเกินเป็นต้น หรือบริโภคโดยเห็นแก่การเสพรส หรือความโก้ หรูหรา ที่เขานิยมบริโภคกัน หรือบริโภคเพื่อเสริมสร้าง ความแข็งแรง สวยงาม ตามความอยาก เช่น อาหารบำรุงที่ปรุงด้วยอู๋มดินหมี เป็นต้น

การใช้ปัญญาพิจารณาแล้วเสพบริโภคปัจจัย ๔ แบบนี้ เป็นจินตามยปัญญาข้อที่คิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม คือการพิจารณาแล้วจึงใช้สอยหรือบริโภค เพื่อสกัดกั้นหรือบรรเทาอันตรายไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ แล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไปในชีวิตประจำวัน วิชา ความรู้ชนิดนี้จึงจำเป็นอย่างมาก ในการดำเนินชีวิตด้วยวิชา ที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องเกี่ยวกับการบริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นประโยชน์สูงสุดตามแนวทางพระพุทธศาสนา ปฏิบัติถูกต้องตามจาคูปาริสุทธิศีล อันเป็นศีลสิกขา เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการเจริญจิตตสิกขา และเข้าถึงปัญญาสิกขาที่สมบูรณ์ตามลำดับ จนกระทั่งได้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา พันจกสังสารทุกข์ คือ พระนิพพาน เป็นจุดหมายสูงสุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องการบริโภคน้ำจืด ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ๔ และการบริโภคน้ำจืด ๔ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการบรรลุนิพพาน ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องการบริโภคน้ำจืด ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยทำการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยใน ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การบริโภคน้ำจืด ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ๔ (๓) การบริโภคน้ำจืด ๔ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการบรรลุนิพพาน ดังนี้

๕.๑.๑ การบริโภคน้ำจืด ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาการบริโภคน้ำจืด ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ดังนี้

ความหมายของการบริโภคน้ำจืด ๔ คือ การกิน ดื่ม ใช้สอยน้ำจืด ๔ คือ ผ้าจีวร อาหารบิณฑบาต ที่อาศัยเสนาสนะ และยารักษาโรค คิลานเภสัช ตามหลักพระธรรมวินัย เพื่อดำรงชีวิตตามสมควรแก่สภาพของบุคคล และการบริโภคน้ำจืด ๔ ประเภท มี เถยยบริโภคน้ำจืด คือ บริโภคน้ำจืดอย่างขโมย, อธิยบริโภคน้ำจืด คือ บริโภคน้ำจืดอย่างเป็นหนี้, ทายัชชบริโภคน้ำจืด คือ บริโภคน้ำจืดอย่างเป็นผู้รับมรดก, และ สามียบริโภคน้ำจืด คือ บริโภคน้ำจืดอย่างเป็นเจ้าของ ซึ่งพระภิกษุสามเณรควรสำรวมตนไม่บริโภคน้ำจืดอย่างขโมยหรือเป็นหนี้ ทำความเพียรเพื่อการบรรลุนิพพานเป็นอริยบุคคลได้แล้วก็จะเป็นผู้บริโภคน้ำจืดอย่างผู้รับมรดกและเป็นเจ้าของในที่สุด มีจุดมุ่งหมายของการบริโภคน้ำจืด ๔ เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นของมนุษย์ กล่าวคือ การบริโภคน้ำจืดเพื่อป้องกันบรรเทาอันตรายจากธรรมชาติ จากสัตว์ต่างๆ และเพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรปกปิด, การบริโภคน้ำจืดบิณฑบาตเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อระงับความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ความคิด ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้, การบริโภคน้ำจืดเสนาสนะ เพื่อบรรเทาอันตราย อันเกิดจากดินฟ้าอากาศและเพื่อแสวงหาความสงบ

และการบริโภคคิลานเภสัช เพื่อบำบัดอาการเจ็บป่วยในยามที่เกิดโรคร้ายไข้เจ็บเท่านั้น คุณค่าแท้ของการบริโภคปัจจัย ๔ คือ คุณค่าที่เป็นประโยชน์ในด้านคุณภาพที่ส่งเสริมให้ร่างกายมีความสมบูรณ์แข็งแรง ต่อต้านโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ หรือเป็นสิ่งจำเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในด้านที่ทำให้ชีวิตมีความสุขตามอัตภาพของตน สามารถแก้ปัญหาด้านสุขภาพร่างกายได้ ส่วนคุณค่าเทียมของการบริโภคปัจจัย ๔ คือ คุณค่าที่เป็นเพียงส่วนเกินไม่เป็นประโยชน์ต่อร่างกายอย่างแท้จริง เป็นเพียงสนองตัณหาความอยาก เพื่อเสริมอัตราในการแสดงบทบาททางสังคม เพื่อความสนุกสนาน เพื่ออวดความมั่งมีฐานะในสังคมเท่านั้น มีกรณีตัวอย่าง การบริโภคปัจจัย ๔ ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ กรณีตัวอย่างการบริโภคจีวรเรื่อง พระอานนทบริหารผ้า แสดงให้เห็นถึงการใช้สอยผ้าอย่างคุ้มค่าของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักคือ การใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย เมื่อผ้าเก่าลงมากแล้วก็จะตัดแปลงไปใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด, กรณีตัวอย่างการบริโภคบิณฑบาต เรื่อง พระมหาอุททัยเถระชาวนครกบิลพัสดุ์ แสดงให้เห็นถึงความไม่เหมาะสมของการแสวงหาอาหารในเวลาวิกาล อาจทำให้เกิดอันตรายนานาประการ การงดเว้นการแสวงหาและการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลย่อมสร้างความปลอดภัย และเหมาะสมที่สุดสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม, กรณีตัวอย่างการบริโภคเสนาสนะเรื่อง พระองค์ลีมาลอยู่ป่า แสดงให้เห็นถึงการอาศัยอยู่เสนาสนะป่า ถ้าไม่รู้จักวิธีพิจารณาให้แยบคาย ย่อมก่อให้เกิดกิเลสต่างๆ มากลุ่มมรมจิตใจได้ แต่เมื่อได้รู้จักวิธีการอยู่ป่าที่ถูกต้อง พิจารณาโดยแยบคาย และมีการแผ่เมตตาจิตต่อสรรพสัตว์ เป็นต้นแล้วก็สามารถบำเพ็ญภาวนาจนกระทั่งถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้ และกรณีตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัช เรื่อง พระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลม แสดงให้เห็นถึงการได้รับพระบรมพุทธานุญาตให้พระภิกษุสงฆ์สามารถรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ โดยอาศัยคิลานเภสัชในเขตพื้นที่ เป็นหลักและใช้ตามความจำเป็นที่สมควรของแต่ละกรณีเท่านั้น

๕.๑.๒. บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔

จากการศึกษาบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนา สรุปได้ ดังนี้

- ๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคจีวรมีปรากฏในพระวินัยปิฎก จำแนกเป็น ๔ กลุ่ม คือ
 - (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับจีวรในจีวรชั้นชกะ กล่าวถึง เรื่องที่ทรงอนุญาตไตรจีวร, คหบดีจีวร, อติเรกจีวรและผ้าอื่นที่จำเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ รวมทั้งข้อห้ามเกี่ยวกับบริโภคจีวรด้วย (๒) บทบัญญัติในนิสสัคคียปาจิตตีย์ กล่าวถึง ทรงให้ใช้ผ้าอย่างประหยัด ผ้าที่ได้มากเกินความจำเป็น ก็ทรงเห็นว่าไม่ควรใช้สอย ไม่ควรเก็บไว้ให้ล่วงเวลานั้นไป นอกจากนี้ว่า มอบให้ผ้าผืนนั้นมีเจ้าของร่วมกัน

หลายคน การอยู่ในเขตวัดใช้จีวรครั้งละหลายผืน นอกจากจะเป็นการสิ้นเปลืองทรัพยากรโดยใช่เหตุแล้ว ยังทำให้เกิดมีภาระมากในการดูแลรักษา (๓) บทบัญญัติในปาจิตติย์ กล่าวถึง ภิกษุไม่ควรแลกเปลี่ยนหรือเย็บจีวรให้แก่ภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ เมื่อได้ผ้าจีวรใหม่จะใช้ต้องทำพินทุกก่อน จีวรที่วิกัป เมื่อจะใช้ต้องถอนวิกัปก่อน และผ้าที่ภิกษุสามเณรใช้แต่ละชนิดต้องมีขนาดที่เหมาะสมตามความจำเป็น ไม่อนุญาตให้ใช้ขนาดใหญ่เกินไป เน้นความประหยัด และความคุ้มค่าสูงสุดและ (๔) บทบัญญัติในเสขียวัตถ์ กล่าวถึง ธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งสบง ห่มจีวรให้เรียบร้อยในทุกเวลาและสถานที่ จักสำรวมระวังอิริยาบถ คือ การเดิน การนั่ง การเหยียดมือ การนุ่งห่ม ขณะเดินและนั่งอยู่ในละแวกบ้าน เพื่อเป็นการรักษามารยาทให้เรียบร้อย เป็นที่เลื่อมใสของผู้พบเห็น ในขณะที่อยู่ในชุมชน

๒) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคบิณฑบาตมีปรากฏในพระวินัยปิฎก จำแนกเป็น ๕ กลุ่ม คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับบิณฑบาตในภักตคควัตตถกถาและปิณฑจาริกวัตร กล่าวถึง มารยาทเกี่ยวกับโรงฉันตั้งแต่การนุ่งห่มเตรียมตัวออกบิณฑบาต การสำรวมขณะ โภจรบิณฑบาต เมื่อกลับมาแล้วก็แสดงข้อปฏิบัติมารยาทการขบฉันอย่างละเอียด ตลอดถึงการล้างบาตรและเก็บกวาดโรงฉันอย่างเรียบร้อย (๒) บทบัญญัติในนิสสัคคียปาจิตติย์ กล่าวถึง ภิกษุไม่ควรเก็บอติเรกบาตรไว้เกินกำหนด และจะขอบาตรใหม่ได้บาตรเก่ามีรอยร้าวมากเกินกว่าจะใช้ได้แล้วเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงการทรงฝึกให้ใช้ปัจจัยอย่างประหยัดและคุ้มค่าจริงๆ (๓) บทบัญญัติในปาจิตติย์ กล่าวถึง ข้อห้ามเกี่ยวกับเรื่องอาหารที่ไม่เหมาะสม การบริหารเรื่องอาหารที่เหมาะสมแก่กาลเทศะ ตลอดถึงการแสดงถึงการมีมารยาททางสังคมที่ดี ไม่ทำลายศรัทธาของชาวบ้าน ให้เสียไป (๔) บทบัญญัติในเสขียวัตถ์ กล่าวถึง มารยาทที่ดีของการบริโภคภัตตาหารบิณฑบาต มีเนื้อหาด้ายกับในภักตคควัตตถกถา แสดงถึงลักษณะของผู้ดีมีมารยาทในสังคม มีสติสำรวมทุกอิริยาบถ โดยเฉพาะเวลาฉันภัตตาหารซึ่งมีโอกาสถูกตัดหาครอบงำได้ง่าย จึงมีบทบัญญัติให้พระภิกษุสามเณรต้องปฏิบัติไว้อย่างละเอียด

๓) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคเสนาสนะจำแนกเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคเสนาสนะในเสนาสนะชั้นธกะ กล่าวถึง การทรงอนุญาตเสนาสนะต่างๆ ทั้งที่เป็นวิหาร กุฎีอาคารสถานที่ต่างๆ ตลอดถึงเครื่องเรือนที่จำเป็น มี เติง ตั้ง เป็นต้น ลำดับการใช้เสนาสนะ และการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จัดแจงดูแลเสนาสนะ รวมทั้งข้ออนุญาตและข้อห้ามเกี่ยวกับเสนาสนะตามความเหมาะสมของกาลเทศะ บนพื้นฐานของความประหยัด และได้รับประโยชน์สูงสุดของปัจจัยแต่ละชนิด (๒) บทบัญญัติในเสนาสนวัตร กล่าวถึง วิธีดูแลรักษาเสนาสนะต่างๆ ทั้งการทำความสะอาด การจัดวางสิ่งของต่างๆ และมารยาทการใช้เสนาสนะร่วมกันในสังคม แสดง

ถึง ความเป็นผู้มีระเบียบวินัยเรียบร้อยทั้งทางกายและใจ สามารถเข้าอยู่ร่วมกับผู้อื่น ได้โดยไม่ถูกรังเกียจจากสังคม (๓) บทบัญญัติในสังฆาภิเสศ กล่าวถึง ทรงบัญญัติห้ามการสร้างกุฏิ วิหารที่มีขนาดใหญ่เกินไป ไม่เหมาะสม ทรงปรับโทษอย่างหนัก เพื่อให้ภิกษุทั้งหลาย มีความมักน้อย สันโดษ ในเสนาสนะ ป้องกันกิเลสที่จะพึงเกิดโดยอาศัยเสนาสนะเป็นเหตุ นั้นเสีย และ(๔) บทบัญญัติในปาจิตติย์ กล่าวถึง ข้อห้ามการจัดการเสนาสนะที่ไม่เหมาะสม รวมถึงข้อห้ามการปฏิบัติตนที่ไม่มีมารยาทที่ดีเกี่ยวกับการใช้เสนาสนะ และข้อห้ามการทำเสนาสนะทั้งที่นอน ที่นั่ง ตลอดจนฝักรองนั่งที่มีขนาดใหญ่เกินไปไม่เหมาะสมตามความจำเป็น

๔) บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคคิลานเภสัช จำแนกเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) บทบัญญัติเกี่ยวกับคิลานเภสัชในเภสัชขันธ์กะ กล่าวถึง การทรงอนุญาตเภสัชต่างๆ วิธีการรักษาประเภทต่างๆ ตามความจำเป็นของแต่ละสถานการณ์ และทรงวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับกาลิกสำหรับเภสัชต่างชนิดกัน และ (๒) บทบัญญัติในนิสสัคคียปาจิตติย์ กล่าวถึง ข้อห้ามเก็บเภสัช ๕ ชนิด ไว้เกิน ๗ วัน ถ้าเกินต้องสละเสีย การที่ทรงอนุญาตให้เก็บไว้ได้ ๗ วันเท่านั้น เหตุผลก็คือ หนูที่มารบกวนอาจจะกัดผ้า และยังเป็นพาหะนำโรคต่างๆ ได้มากมาย เช่น กาฬโรค ฯลฯ จึงทรงบัญญัติไว้เพื่อความปลอดภัยต่อสุขภาพของพระภิกษุสงฆ์เอง

๕.๑.๓ การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลुरुธรรม

จากการศึกษาการบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลुरुธรรม สรุปได้ ดังนี้

ความหมายและลำดับขั้นของการบรรลुरुธรรม ได้แก่ การบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนา เถรวาท หมายถึง การพัฒนาคุณภาพที่สูงขึ้น ไปสู่ปัญญาขั้นโลกุตตระ คือ บรรลुरुอริยมรรค อริยผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา การบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาลำดับขั้นจัดเป็น ๔ กุ่ คือ มรรค ๔ ผล ๔ มีองค์ประกอบของการบรรลुरुธรรม ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม หมายถึง ธรรมที่เกื้อกูลให้เกิดการรู้แจ้ง หรือธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค มี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมมปธาน ๔, อธิธิบาท ๔, อินทริย ๕, พละ ๕, โภชฌงค์ ๗ และ อริยมรรคมีองค์ ๘ วิธีการเจริญภาวนา เพื่อเข้าถึงการบรรลुरुธรรม ได้จำแนกเป็น ๒ ประเด็นได้แก่ (๑) กิจเบื้องต้นแห่งการเจริญภาวนา คือ ตั้งอยู่ในศีล, ตัดปติโพธ ๑๐ ประการ, แสวงหากัลยาณมิตร, อบรมกัมมัฏฐานตามจริต, เว้นสถานที่ที่เป็นโทษ, อยู่ในสถานที่ที่สะดวก และตัดขุททกปติโพธ และ (๒) การเจริญภาวนาเพื่อเข้าถึงการบรรลुरुธรรม มีหลักปฏิบัติ ๒ อย่าง คือ สมถภาวนา หรือสมถกรรมฐาน เพ่งอารมณ์ให้เป็นหนึ่งเดียว มีอารมณ์ที่ใช้เจริญ ๔๐ อย่าง วิปัสสนาภาวนา หรือ วิปัสสนากรรมฐาน มีอารมณ์ ๖ หมวด ในวิปัสสนาภูมิ หลักปฏิบัติ ๒ ประการนี้ แม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่เกื้อกูลส่งเสริม

กัน คือสมถภาวนาเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดวิปัสสนาภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสมถภาวนาเช่นเดียวกันมี ๔ รูปแบบ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้า, ผู้เจริญสมถะอันมีวิปัสสนานำหน้า, ผู้เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป และบุคคลผู้มีใจถูกอุทธรณ์จะในธรรมกลั่นไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้น

การบริโภคน้ำจืด เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาจืดในปัจจัยสันนิสติดศีล มีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ คือ ในเวลารับ, ในเวลาใช้สอย และ ในเวลาหลังจากใช้แล้ว การบริโภคน้ำจืด เพื่อไม่ให้เป็นที่เกิดแห่งคณฺหาอุปาทานในเครื่องแต่งกาย ควรพิจารณาให้รู้ถึงคุณค่าแท้ของจืด พิจารณาทั้งในเวลารับมา เวลาบริโภคน้ำจืด และหลังจากบริโภคน้ำจืดเรียบร้อยแล้ว ทำให้เป็นผู้มีสติมั่นคงไม่หลงไหลในผ้าแพรพรรณ (๒) การบริโภคน้ำจืดในชุกฉวตฺร มีในหมวดที่ ๑ เกี่ยวเนื่องด้วยจืด ๒ ข้อ คือ ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นแนวทางในการขัดเกลากิเลสกำจัดคณฺหาในการบริโภคน้ำจืด เป็นปฏิบัติตามข้อหนึ่งในนิสสัย ๔ เครื่องอาศัยของบรรพชิต มีความสันโดษในจืดจัดเป็นอริยวงศ์ เป็นต้น และทรงเพียงไตรจืดเป็นวัตร การใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นตามพระธรรมวินัย ย่อมทำให้เป็นผู้ที่มีภาระน้อย มีความเบาโล่งโปร่งสบาย ไม่กังวลในเรื่องผ้า ขจัดความโลภในเครื่องนุ่งห่ม จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการขุดเกลากิเลสให้เบาบางลงไปได้ และ (๓) กรณีตัวอย่างการบริโภคน้ำจืดเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม เรื่อง พระคัสสเถระห่วงใยจืด แสดงให้เห็นถึงการบริโภคน้ำจืดแม้เพียงแค่นี้ได้จืดมาแล้วไม่พิจารณา ย่อมถูกคณฺหาครอบงำจิตใจ ทำให้ไปเกิดในทุคติภพได้

การบริโภคน้ำขมขม เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๔ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาขมขมในปัจจัยสันนิสติดศีลมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ (๒) การบริโภคน้ำขมขมในชุกฉวตฺร มีในหมวดที่ ๒ เกี่ยวเนื่องด้วยขมขม ๕ ข้อ คือ ถือเที่ยวขมขมเป็นวัตร, ถือเที่ยวขมขมไปตามแฉวเป็นวัตร, ถือการนั่งฉนฺครั้งเดียวเป็นวัตร, ถือการฉนฺเฉพาะในบาตรเป็นวัตร, ถือการไม่รับภัตที่เขานำมาถวายภายหลัง, (๓) การบริโภคน้ำขมขมตามหลักโภชนเนมัตตัญญูตา การฉนฺเพื่อยังอรรถภาพร่างกายให้เป็นไป แล้วประกอบความเพียร เพื่อออกจากสังสารวัฏ ภิกษุไม่ควรฉนฺมากเกินไป ไม่ควรฉนฺน้อยเกินไป เพราะการฉนฺมากหรือน้อยเกินไป ย่อมเกิดโทษ ทำให้ร่างกายกระสับกระส่าย ไม่สบายได้ ที่สำคัญคือ จะทำให้เกิดความง่วงนอนได้ เพราะเมื่อเวลาไปปฏิบัติธรรม ย่อมทำให้ฉนฺมิทระครอบงำได้ง่าย (๔) โภชนะที่เป็นสัปปายะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม อาหารและเครื่องบริโภคน้ำขมขมที่ถูกใจพอใจ ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉนฺไม่ยาก เป็นที่สมควรแก่การบริโภคน้ำขมขมของโยคาวจร เพราะมีส่วนช่วยส่งเสริมสนับสนุนสภาพจิตใจ (๕) การเจริญอาหารเรปฏิกุลสัญญา การพิจารณาความเป็นปฏิภูมในอาหาร และ (๖) กรณีตัวอย่างการบริโภคน้ำขมขมเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม

เรื่อง พระเจ้าปเสนทิโกศล แสดงให้เห็นถึงการบริโภคอาหารในปริมาณอันสมควร ย่อมนำมาซึ่งความผาสุกสามารถประกอบการทำงานได้เต็มประสิทธิภาพ รวมถึงการทำงานทางจิตใจ คือการเจริญภาวนาคด้วยเช่นกัน

การบริโภคเสนาสนะ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๓ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาเสนาสนะในปัจจุบันสันนิสติดศีลมีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ (๒) การบริโภคเสนาสนะในรูปของวัตรมีในหมวดที่ ๓ เกี่ยวกับเสนาสนะจำนวน ๕ ข้อ คือ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร, ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร, ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร, ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร, ถือการอยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจะจัดให้ (๓) เสนาสนะที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม ควรเว้นวัดที่ประกอบด้วยโทษ ๑๘ ประการ วิหารเหมาะสม คือ เป็นที่ไม้ไผ่กล่นกไม้ไผ่ลั่นกไปมาสะดวก, กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนไม่มีเสียงอึกทัก มีบัจฉัย ๔ ไม่ฝืดเคือง และมีกัลยาณมิตร นอกจากเสนาสนะควรมีความเหมาะสมสำหรับบุคคลจริตต่างๆ ในบรรดา จริต ๖ ประเภท การใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเลือกเสนาสนะที่จำเป็นต่อการปฏิบัติธรรมนั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง คือทำให้ชีวิตสมณะไม่ไร้ค่าหรือเป็นที่บำเพ็ญเพียรได้สมบูรณ์ และ (๔) กรณีตัวอย่างการบริโภคเสนาสนะเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม เรื่อง ภิษุผู้อยู่เสนาสนะป่า แสดงให้เห็นถึงการอยู่ในเสนาสนะป่าจะต้องมีอุปายอันแยบคาย มีการเจริญเมตตาต่อเทวดา และสัตว์ทั้งหลาย จึงจะอยู่เป็นสุข เป็นเหตุให้ได้เจริญกัมมัญฐานให้ยิ่งขึ้นไป จนสามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

การบริโภคคิลานเภสัช เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม มีข้อที่พึงศึกษาจาก ๓ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) การพิจารณาคิลานเภสัชในปัจจุบันสันนิสติดศีล มีการพิจารณาในกาลทั้ง ๓ (๒) ธรรมโอสธที่ใช้รักษาโรค ในที่นี้แสดงเป็น ๒ หมวด คือ ธรรมโอสธหมวดโพธิปักขิยธรรม รักษาทั้งโรคทางกายและทางใจ และธรรมโอสธหมวดสัญญา ๑๐ ประการ ซึ่งพระศิริมานนท์ได้ฟังแล้วก็หายอาพาธ (๓) สัมปายธรรมที่รวมลักษณะผู้ป่วยที่รักษาง่ายและคุณลักษณะของพยาบาลที่ดีไว้ด้วย การนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้เป็นยาประหนึ่งเป็นโอสธชั้นเลิศอันยอดเยี่ยม แต่การนำเอาหลักธรรมมาใช้เพื่อบำบัดรักษาโรค ข้อสำคัญที่สุดก็คือความหมายอันสูงสุดของการนำเอาธรรมโอสธก็คือ การบรรลุธรรม หรือ การดับทุกข์ทั้งมวลการบริโภคบัจฉัย ๔ เพื่อความบริสุทธิ์ คือ พุทธิกรรมในการกิน ใช้ เสพ บริโภค ต้องพัฒนาให้เป็นพุทธิกรรมที่เกิดจากความเข้าใจเพื่อความบริสุทธิ์ให้รู้จักประมาณในการบริโภค หรือกินแบบพอดี ที่เรียกว่า โภชนมัตตัญญตา เป็นการบริโภคแบบคุณค่าแท้เป็นประโยชน์ทั้งการรักษาโรคและกำจัดกิเลส และ (๔) กรณีตัวอย่างการบริโภคคิลานเภสัชเพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม เรื่อง พระปุตติคตตติสสเถระอาพาธ แสดงให้เห็นว่า เมื่อเวลาเกิดอาพาธขึ้นต้องรู้จักใช้ใช้หลักธรรม

ในการพิจารณาถึงความเป็นจริงของสังขาร ย่อมจะเกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริงจนสามารถดับทุกข์ได้ในที่สุด

สรุปได้ว่าการบริโศกปัจฉิม ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม คือ การดับกิเลสและความทุกข์ของพระอริยะแต่ละประเภทตั้งแต่พระโศคาบัน จนถึงพระอรหันต์ เป็นต้น ต้องปฏิบัติทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติเพื่อละสังโยชน์ ๑๐ ประการให้สิ้นไปในแต่ละระดับของพระอริยบุคคลนั้น เพื่อความบริสุทธิ์แห่งจิต และในการกิน ใช้ เสพ บริโศก ปัจฉิม ๔ เพื่อสกัดกั้นหรือบรรเทาตัณหา ไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ ไม่ใช่ดำเนินชีวิตด้วยตัณหา ปฏิบัติถูกต้องตามจาคูปาริสุทธิศีล อันเป็นศีลสิกขา เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการเจริญจิตตสิกขา และเข้าถึงปัญญาสิกขาที่สมบูรณ์ตามลำดับ จนกระทั่งได้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะด้านเนื้อหา

จากการศึกษาการบริโศกปัจฉิม ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม ได้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ซึ่งมีข้อเสนอแนะไว้ดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัย ดังนี้ การบริโศกปัจฉิม ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรมมีเนื้อหากว้างขวางครอบคลุมหลักพุทธธรรมทั้งหมด ผู้ศึกษาและปฏิบัติควรมีหลักในการนำปัจฉิม ๔ ที่เกิดขึ้นแล้วควรพิจารณาจนใช้สอย เพื่อไม่ให้โทษต่อตนเองและผู้อื่น

๒. ผู้ศึกษาควรรู้บทบาทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโศกปัจฉิม ๔ ในพระพุทธศาสนาว่าปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้องตามหลักพุทธบัญญัติที่ทรงวางไว้ เพื่อปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะด้านการทำวิจัย

๑. ควรศึกษาความสัมพันธ์ของการบริโศกปัจฉิม ๔ กับหลักนิสสัย ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒. ควรศึกษาเปรียบเทียบการบริโศกปัจฉิม ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

๓. ควรศึกษาความสัมพันธ์ของการบริโศกปัจฉิม ๔ ในพระพุทธศาสนากับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข้อมูลทุติยภูมิ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. คำสอนผู้บวชพรรษาเดียว ฉบับสมบูรณ์ของพุทธทาส.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗.

คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเชิง. คู่มือการเรียนการสอน นักรธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๔๓.

ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม. อลิติมหาสาวก ๘๐ พระอรหันต์. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, มปป.

บรรจบ บรรณรุจิ. “ชื่อเรียกปัญญาในชั้นมัจฉกัปวัตตคนสูตร”. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา. ปีที่ ๕

ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๔๕.

บุญมี เมฆางกูร. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๒ จิตปรมัตถ์.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๔๕.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระเทพสิมาภรณ์ (โอภาส นินฺรุตฺติเมธี). ธรรมปริทัศน์ ๔๑, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑ .

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ). โอวาทคำสอนสำหรับพระภิกษุผู้บวชใหม่. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ. ๑”. พิมพ์ครั้งที่

๑. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). คำวัด ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง,

๒๕๔๕.

_____ . พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๗.

พระพรหมมั่งคณาจารย์ (ปัญญา นันทภิกขุ). หลวงพ่อสอนธรรม มรดกธรรม

พระพรหมมั่งคณาจารย์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.

พระพุทธโฆษา. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์(อ.จ. อาสภมหาเถร)แปล,

พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระโพธิญาณเถร(ชา สุภทฺโท). ๔๘ พระธรรมเทศนาพระโพธิญาณเถร(หลวงปู่ชา สุภทฺโท). พิมพ์

ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เม็ดทราย, ๒๕๔๘.

พระมหาธนิต ปญญาปสุโต. มหาวิทยาลัย มหายาตราธรรมนิยม และข้อวัตรในสังคมบรรพชิต.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๐.

พระมหาสมจินต์ สุมมาปญโญ. บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน

๒๕๔๕.

พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี. พิมพ์ครั้งที่

๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. อินเตอร์พรีนท์ จำกัด, ๒๕๔๗.

พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์. ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สารมวลชน

จำกัด, ๒๕๓๔.

พุทธทาสภิกขุ. ธรรมะน้ำ ธรรมะโคลน. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๒.

- ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.
- มานิตย์ มานิตเจริญ. พจนานุกรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๗.
- สมเด็จพระพุฒาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม ๑. วิปัสสนามูลนิธิ วัดมหาธาตุ จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป., ๒๕๓๓.
- สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี ป.ธ. ๘). ตติยสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- สมเด็จพระมหาธีรวงศ์. ตติยสมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัย มหาวรรค วรรคณา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุข เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. ธรรมานุกรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- แสวง อุดมศรี. พระวินัยปิฎก ๑ ว่าด้วยมหาวิงค์หรือภิกขุวิงค์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕.
- หอสมุดแห่งชาติ. มลทินปัญหา ฉบับพิสดาร. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๖.
- แอลเบิร์ต เอ. เฮเยอร์ เขียน. กินกันแก่ ปรับแนวการกินเพื่ออายุวัฒนะ. เรียบเรียงโดย นพ.ไพบุลย์ จาตุรปัญญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รวมธรรมส์, ๒๕๓๕.

งานวิจัย

- ณัชชา ธารสนธยา. “ศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในคณกโมคคัลลาสูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาจรัญ วิจารณ์เมธี (นิลาพันธุ์). “การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องสันโดษในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหามิตร ฐิตปญโญ (วันยาว). “ความรู้จักพอประมาณในพระพุทธรศาสนาเถรวาท กับหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระราชดำริ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาเสวีชน มนิสุโร(พันประโคน). “การศึกษาวิเคราะห์ข้อปัสเสนธรรมในพระพุทธรศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาอานวย อานนุโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบริหารธรรมในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระสุชาติ สุชาติ (ทองมี). “ศึกษาเรื่องการบริหารในพระพุทธรศาสนา” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วันชัย ทรงเมตตา, น.อ.,. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเชิงปรมัตถธรรมในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

แสวง นิลนามะ “จริยธรรมการบริโภคในพระพุทธรศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

อัมพร จันทร์ตัน. “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติตรงกับการบรรลธรรมในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระวีรชน อุตุตโร (ชัชวาลย์)
- เกิด : วันอาทิตย์ที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๗
- สถานที่เกิด : ๑๕ หมู่ ๘ ตำบลอุดมทรัพย์ อำเภอวังน้ำเขียว
จังหวัดนครราชสีมา
- การศึกษา : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดห้วยพรหม จังหวัดนครราชสีมา
: พุทธศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตนครราชสีมา รุ่นที่ ๕๒ (๑๖)
- ประสบการณ์การทำงาน : ประธานคณะกรรมการนิสิต วิทยาเขตนครราชสีมา ปี ๒๕๔๗
: ประธานสภานิสิต วิทยาเขตนครราชสีมา ปี ๒๕๔๘
: ประธานชมรมพุทธศาสตร์สร้างสรรค์ วิทยาเขตนครราชสีมา ปี ๒๕๔๘
: ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม
- อุปสมบท : วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๐
- สังกัด : วัดห้วยพรหม ตำบลอุดมทรัพย์ อำเภอวังน้ำเขียว
จังหวัดนครราชสีมา
- หน้าที่ : เลขานุการรองเจ้าคณะอำเภอวังน้ำเขียว
: ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดห้วยพรหม
: เจ้าหน้าที่ธุรการวิทยาลัยสงฆ์นครราชสีมา
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๑
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๕
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดห้วยพรหม ตำบลอุดมทรัพย์ อำเภอวังน้ำเขียว
จังหวัดนครราชสีมา ๓๐๓๗๐ โทรศัพท์ ๐๘๖-๒๔๕๗๕๕๕๕